SAYOUS

A

MAGYAROK

GYETEMES

ÖRTÉNETE

2

.825.842

A MAGYAROK

EGYETEMES

TÖRTÉNETE.

IRTA

SAYOUS EDUÁRD

A TÖRTÉNELEM TANÁRA A PÁRISI CHARLEMAGNE-LYCEUMBAN,
A MAGYAR AKADÉMIA TAGJA.

FRANCZIÁBÓL FORDITOTTA

Dr MOLNÁR ANTAL

MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI EGYETEMEN.

MÁSODIK KÖTET.

TASS JÓZSEF

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1880.

Ára 2 frt 50 kr.

A MAGYAROK

EGYETEMES

TÖRTÉNETE.

IRTA

SAYOUS EDUÁRD

A TÖRTÉNELEM TANÁRA A PÁRISI CHARLEMAGNE-LYCEUMBAN,
A MAGYAR AKADÉMIA TAGJA.

FRANCZIÁBÓL FORDITOTTA

Dr MOLNÁR ANTAL

MAGÁNTANÁR A BUDAPESTI EGYETEMEN.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1881.

TASS JÓZSEF
könyvkereskedése

Hung k
5721 c

225.842
R
1865
M.N.MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomt. Növedéknapló
1931 c. 104

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

NEGYEDIK FEJEZET.

Corvin Mátyás: intézményei és könyvtára.

Olvasván Corvin Mátyás háborúinak és politikájának elbeszélését, hajlandók vagyunk hinni, hogy egészen országa külügyeinek szentelte magát, s hogy nem maradt ideje se annak kormányzására, se önnön szellemének művelésére. Kettős tévedés volna e feltevésben. A hódító mellett, vagy inkább összeforrva a hódítónak életével, van egy másik Mátyás is, tanult, kedélyes, csaknem szelid; sőt szemügyre kell vennünk a harmadikat, a törvényhozó s alkotmányos királyt is. [1])

Ez utóbbi szó nem anachronismus. Igen kevés uralkodó viseltetett annyi tisztelettel az alkotmányos rendszer formái iránt s a hasonló természetü és jellemü fejedelmek közül egy sem állitható e tekintetben vele párhuzamba. Az országgyülést nem három évenkint, de körülbelül minden évben összehívta; szorosan ehhez tartotta magát, inkább mint alattvalóinak némelyike, kik e költözködést terhesnek találták s kevésbbé gyakori összejövetelekkel is beérték volna. A két kamra — a főpapok- s főuraké és a rendeké — már jó ideje külön volt válva. Kölcsönös érintkezésük már a parlamenti viszonyok természetét öltötte magára. Azt mondák: a király, főpapok e vagy ama kérdésekben érintkeztek a királyság közgyülésével. [2]) A communitas regni egyeteme volt a megyék s városok követeinek, az utóbbiak aránytalanul csekélyebb jelentősége mellett.

Kisebb fontosságu ügyekben elégnek tartotta Mátyás a felső táblának vagy egyházi és világi tagjai egyrészének összehívását, s

---

[1]) Az egyetemes munkák közül l. főleg az intézményekre nézve Fessler-Kleint, III. k. az 1-ső könyv végén. (Fessler külön is megirta Mátyás történetét), a müveltség fejlődésére nézve Toldy: Gesch. d. ung. Lit. harmadik korszak. L. e korszakra nézve részben Prayt és Katonát is. Pray keletkezésük sorrendjében adja a fontosb országgyülési törvényeket.

[2]) Rex, praelatique et barones communicaverunt ea cum communitate regni, quantum opus fuit. (Szalay. VII. 244).

ezek tanácskozásának szintén parlamentaris értéke volt. Azonban szükebb tanácsa is vala, mely a sajátképeni igazgatást intézte. Nem kell mindazáltal képzelnünk, mintha teljesen külön lettek volna választva a törvényhozó s végrehajtó hatalmak. A király igen jól ismerte nemzetét, annak politikai szellemét, ragaszkodását az alkotmányhoz; tudta, hogy csak akkor lesz valóban erős a nemzet, ha kielégítést nyer hajlama a választások, a tanácskozások, a közügyekben való résztvevés iránt; s szintoly jól tudta, hogy odaadó lelkesedésében nem egy szabálytalanságot, nem egy önkényes tényt el fog nézni neki. Igy például az adók szedésére vonatkozó elvek korántsem valának mindig megtartva.

Megjegyezték még, hogy az állandó hadseregek rendszerének behozatala hátrányos volt a nemzet politikai szellemére nézve, elválasztván a katonai elemet a polgáritól s szükebbre szorítván a megyék beléletét. [1]) A megyegyülések azonban igen élénkek valának Mátyás alatt, valamint Magyarországnak csaknem egész történetében. Sőt tevékenyebb volt részük, mint előbb, belügyeik intézése körül. A nagy Corvin e gyülésekben megannyi gyúpontját látta a főuri dynastákkal szemben való ellentállásnak, s következőleg támaszait a kis nemességnek s a királyságnak oly időkben, midőn az uralkodói pálcza az övéinél kevésbbé erőteljes kezekbe jut. Mindenféle dologról tanácskoztak, az adók kivetésével megbizott ügynököket is választották. Az 1486-i országgyülés, egyike a magyar monarchia legtevékenyebb törvényhozásainak, a megyénkénti királyi biztosokat a nemesség által saját kebeléből választott bizottság-félével váltotta fel. A főhivatalnok most is a király kinevezte főispán, s utánna az általa kinevezett alispán volt; de a törvény megkivánta, hogy az alispán, az ügyek sajátképeni vezetője, a megyei birtokosok sorából szemeltessék ki.

A politikai élet tehát fennállott ugy a központon, mint a vidéken, és a király mindamellett erőteljesebben gyakorolhatta uralkodói hatalmát. Mint láttuk, személyesen vett benne döntő részt; de voltak ügyesen megválasztott helyettesei és ministerei is. Származással, fajjal, születéssel keveset gondolt, ha megtalálta a tehetséget, az erélyt, a munkásságot. Sőt feltehetni, hogy épen nem volt ellenére neki, a felvergődött királynak, ki iránt oly soká kicsinyléssel viseltettek országának nagyjai [2]) s a german birodalom

[1]) Ez Toldy véleménye.

[2]) Ei novitas generis, non modo ab externis, sed etiam a civibus abjiciebatur, (T u b e r o n i, comment. I. 4. Schwandtnernél. II. köt.)

régi fejedelmi házai, ha bizalmából a legelőkelőbbek fölé emelkedhettek férfiak, kik mindent neki köszönhettek s egy intésével ismét homályba merülhettek alá. Ugyanoly tapintattal, melylyel megválasztva lőnek, alkalmazta őket a tehetségeiknek leginkább megfelelő módon: a tudós Vitéz János — kegyvesztése előtt — az állami okmányokat szerkeszté; Pruisz, egy másik szeretetre méltó, jóindulatú s ügyes püspök, az alkudozásokkal foglalkozott; Zápolya Imre a belkormányzattal; Zápolya István, a tapasztalt hadvezér, a csehekkel viselt nehéz háborúkat, míg a kemény Báthory s a vad Kinizsi az erdélyi felkelőket s a muzulmanok seregeit verték le.

A legfőbb méltóság folyvást a nádoré volt. Mátyás habozni látszott, ha vajjon fenntartsa-e Országh halála után (1481), ki azt sokáig betöltötte. Korántsem volt népszerü e méltóság, visszaélései miatt a nádori igazságszolgáltatásnak, a vándorló törvényszék egy nemének, mely sommásan itélt, a nélkül, hogy ideje lett volna az ügyek tanulmányozására, s a mely egy mindig tévedhető, olykor rosz indulatú férfiúnak valóban félelmes hatalmat adott élet és halál fölött. A királyság is, mint versenytársától, félhetett ezen méltóságtól, melyet jogkörének kiterjedésére s tartamára nézve csak az arragoniai »justiza« intézményével hasonlíthatni össze. Megszüntetése helyett azonban végre is jobbnak látta Mátyás szabatos törvények által korlátozottan való fenntartását, a mely korlátozás az 1486-i országgyülésnek volt munkája. E tiszt birói hatásköre eltöröltetett, a miből láthatni, hogy Mátyás uralkodása valóban alkotmányos volt, ha e szó alatt a nemzeti képviselet és a hatalom közti összhangzást érthetni. Az előbbi országgyülések csakugyan több izben fel is szólaltak e rosz igazságszolgáltatás, az általa mérték nélkül alkalmazott elkobzások, itéleteinek önkénytessége s elhamarkodott volta s a megyei törvénykezés jogkörét sértő tulkapásai ellen.[1]) Sőt az 1478-i országgyülés csakis azon feltétel alatt szavazta meg két évre az adót, ha azon időre felfüggesztetik e bíróság működése.

Az 1486-i törvények ellenben véglegessé tevén ezen eltörlést, a nádor politikai jogainak adtak nagyobb fontosságot. Ezentúl kiskorúság esetében a király gyámja volt, s fővezére a királyság haderőinek, főleg ha ellenség szállotta meg az ország területét. Egyedül őt illette meg az országgyülés összehivásának kötelessége, a belvillongásoknak a király s nemzet kibékítése által való lecsendesítése, idegen népek követeinek elfogadása. Rendkivüli halmaza a

[1]) Szalay, III. 335.

méltóságoknak s felelősségeknek, melyek e tisztet élő kötelékké tették a korona és nép között! A magyar szellem erősen ragaszkodott ezen alkotmányos felfogáshoz, mely alapjában a kezdetleges ministeri felelősségnek felelt meg. Ragaszkodnia kellett hozzá főleg akkor, midőn az örökös és idegen uralkodóknak állandóan a hazában lakó képviselőjévé vált a nádor. S valóban az osztrák ház trónralépte óta a teljes parlamenti rendszer legujabb megalapitásaig az 1488-i törvényeknek megfelelő nádor egyik elsőrangú óhajtása volt minden hazafinak.

Nemcsak egyes kérdésekre nézve volt az országgyülés, azaz a nemesség egyeteme egyetértésben a királylyal. Az ügyek ezen egész osztályára nézve közös rendszerük volt az igazságszolgáltatás megóvása két veszélytől, a dynasták hatalmaskodásától és a papság világi beavatkozásától. Mátyás typusa a papi uralommal szemben való ellentállásnak, s e tekintetben csak a XVIII-ik század végén II. Józsefet lehet vele összehasonlítani. Politikájának ecsetelése szövetségeseül, de közvetítő, független, olykor parancsoló szövetségeseül tünteti fel a római udvarnak. Egy izben több mint élénk hangon intézte a pápai követhez azon rendeletet, hogy minél előbb távozzék az ország területéről.[1]) Ragaszkodása daczára nemcsak általában a kereszténység, hanem a latin egyház s a római supremátia ügyéhez, nem türte meg semmiféle csorbitását az egyházi kérdésekre vonatkozó királyi jogkörének. Az 1462-i országgyülés az eretnekségi s a házasságokat és végrendelkezéseket — a mennyiben vallási ténykedések voltak — érdeklő perekre szorítá az egyházi igazságszolgáltatást, s a birtokpereket kivonta köréből. Az 1486-i pedig megtiltotta a római székhez való felebbezéseket.

Mátyás nem akarta tehát, hogy a papság versenytársa legyen, de szerette mint segítőjét. Láttuk, hogy igen fontos hivatalokat bizott egyes főpapokra; örömest vette igénybe támogatásukat s tehetségöket, hogy ne szoruljon a veszélyes világi nagyokra. Buzdítá őt ez irányban a tizenötödik század papságának szelleme is, mely inkább hajlott a világi sikerek s a tudományos érdeklődés, semmint a vallási elfogultság felé. Nem tagadhatni azonban, hogy ebből a

[1]) Nisi me summi pontificis reverentia contineret, ostenderem profecto non convenire legatis seminare discordiam, et innoxios principes in periculum capitis adducere. Unde et regno meo discede: quod nisi per biduum feceris, tale dabo de te exemplum, quo totus orbis intelliget hujusmodi nequitias et improbitates Matthiae regi semper displicuisse. Discessit ille sine mora. (Galeotus Schwandtnernél, c. 13.)

magyar egyházra nézve komoly kellemetlenségek támadtak. A tömegek nyugtalan s élénk vallásossága elfordult hivatalos vezetőiktől s az uj tanokban keresett kielégítést és megnyugvást. Üldözték ugyan a hussitákat s megakadályozhaták a magyarok tömeges áttérését a hussitismusra, egy idegen faj nemzeti vallására, de a hussita szellem gyökereit nem irthatták ki, s azok előkészitőivé lőnek a reformatiónak, s előkészité azt, egyik határszéli vidéken, a morva testvérek mysticus és tekintélyes közössége, mely az ifjuság nevelésének s a jótékonyságnak szentelte magát. Mátyás jól ismerte fogyatkozásait a püspökök egy részének s más egyháziaknak, s nevetve mondá, hogy a hét főbün náluk ütött tanyát[1]) s maguk a püspökök is zsinataikon szomorú képet tárnak fel az alsóbb papság erkölcseiről, felderítvén s kárhoztatván visszaéléseiket. Igy az 1460-i zsinat megtiltja, hogy a papok világiaknak engedélyeket árulhassanak szabálytalan házassági frigyek kötésére.

A papság belállapotának tehát szükségképen csökkentenie kellett erkölcsi befolyását, főbbjei némelyikének — különben igen is világias — buzgalma és tehetsége daczára. Szövetségében bár a királyságnak s az alsóbb nemességnek, mely tulsulyban volt az országgyüléseken, állandó akadályt nem gördíthetett a nagyok hatalma elé, melyet pillanatra erős kéz tartott féken. Mintegy végzetszerü és ellenállhatlan áramlattal találkozunk különben itt. Az országgyülés elrendelhette ugyan a király engedélye nélkül épített várak lerombolását; alávethetett ugyan mindent a megyék illetékességi körének s megtilthatta az igazságtételen való fegyveres megjelenést; s az alsóbb nemesség fenntarthatta ugyan az egyenlőség elvét az őt érdeklő határok között: de mindez magát Mátyást nem tartóztatta vissza örökös főispánok kinevezésétől, a mi merőben hűbéri rendszabály volt, s kegyenczeinek, például a Zápolya családnak bőkezű adományozások utján valóságos dynastákká tételétől. A nagy Corvin politikai s törvénykezési műve tehát nem sikerült teljesen, sőt olykor önmaga ellen fordúlt. Nem kevésbbé dicsőségessé teszik azonban úgy részleges sikerei, mint a nemes szándokok,

[1]) Kifejezései e tekintetben felette élesek ; »Ipsi non fugiunt superbiam, cum eorum habitus atque incessus superbiam, si extincta esset, reformarent. Iram non vitant, cum apud eos, in familiares saevire, crudelitatemque exercere, et tandem flagellatos occidere, pro severitate inter eos habeatur . . . avaritiam . . . gulam . . . venerem. Invidere autem atque alteri detrahere, artis aulicae, sapientiaeque mundanae esse affirmant: cum alios deprimendo se ipsos extollere nitantur. . .« Galeotus, c. 11.

melyek vezérelték. A királynak, mint igazságos és bölcs birónak személye s emléke mélyen behatolt népének emlékezetébe, s közmondássá vált, hogy »meghalt Mátyás király, oda az igazság!«

A kereskedelem s az anyagi érdekek szempontjából e nagy uralkodó kormányzása nem volt se dicsőség, se szemrehányás nélküli. Mig a török hadjáratok szükségképen csökkentették a keleti kereskedést, a Csehországgal s szövetségeseivel viselt háborúk haszon nélkül ejtettek csorbát a Középeurópával való kereskedelmi forgalmon. Az adók sulyosak valának úgy előtte, mint utánna az 1467-i országgyülésnek, mely módosítá azok jellegét a királyi kamarai adó által, annak — jószágaik szerint való — fizetésére minden kiváltságolt köteleztetvén. Szükségessé tette azokat az állandó hadsereg fenntartása, mely békelábon harmincznégy ezer embert, s a raktárak, műhelyek s szállítási eszközök bonyolult szolgálatát foglalta magában. Végül a törökök folytonos portyázásai is pusztitották a délszaki vidékeket.

De a magyar kormány sok erélylyel munkált a romlás és gyöngeség mindezen okai ellen. Visszaadatta az államnak a bitorlás által elvesztett javakat. Kiváltságok által mozdította elő a bányák felfedezését és kiaknázását. Védelmében részesítette a kereskedő városokat, ha másként nem, a jó rend által, mely mindenütt uralkodott. Az iparűző népesség, mint az ipar maga, változatos fejlődésnek indult. Mig az udvar fényüzése, mint látni fogjuk, idegen művészeket hozott be, viszont Magyarország is bányászokat, ágyúöntőket, pénzverőket s különböző más mesterembereket adott a szomszéd államoknak. A mely vidékeken csökkent a földmivelő lakosság, felszólitások hivták be a más országokból kiköltözködőket. Ez volt egyik oka a Dunán inneni szerb telepek folytonos szaporodásának.[1]) Kevéssel az ősz Brankovics György halála után a régi szerb fejedelemség utolsó nyomai is elenyésztek. Mindazok, kikben még némi ragaszkodás volt a kereszténység iránt, készséggel jöttek ekkor át a termékeny magyar földre, hol a sok pusztitás következtében szükség volt a munkás kezekre. Egyetlen expeditióból ötven ezeret hozott magával Kinizsi. Nagy részük a fekete seregbe lett felvéve s bátorsága és vadsága által tünt ki úgy Bécscsel, mint a hitetlenekkel szemben. Se eredetük, se a keleti egyházhoz való ragaszkodásuk nem volt ok a kizárásra; megvoltak saját papjaik s a kath. papságnak nem fizettek tizedet.

[1]) Les Serbes de Hongrie, 39—42 és 349. ll. a megfelelő okmányokkal.

Corvin Mátyás intézményei mellett személyéről s élénk eredetiségéről sem szabad megfeledkeznünk. Egy udvarabeli olasz, narni-i Marzio Galeotto, egész könyvet állított össze beszélgetéseiből s élczes mondásaiból.[1]) Ezek nagy része csak közepes fokát kelti ugyan fel az érdeknek, némelyiket azonban figyelemre méltóvá teszi az ötlet váratlansága, olykor nyersesége vagy az erkölcsi megfigyelésnek helyes volta. »Három dolog rosz, mondá, a nyulós leves, a szakállas asszony s a kibékült barát.«[2]) Találkozván egy szomorú tekintetü s gyászba öltözött emberrel, kinek ismerte birvágyát, s ki imént örökölt két testvére után, kérdi: »Mi búsit annyira? — Két testvérem halála! — Az-e, hogy nagyon korán, vagy hogy nagyon későn történt? — Hogy nagyon későn, válaszolá nyiltan a zavarba hozott fösvény. — Bizonyos valék róla.«[3]) — Egy izben atyasági kérdést tárgyaltak előtte, s a hasonlatosság által akartak bizonyítni az ügyben. »Ez egyátalán nem ok, jegyzé meg, mert a házasságtörő asszonyok folyton férjeikre gondolnak, ki felfedezheti hibáikat.[4])

Több megjegyzése a classicus hajdankor iránti tiszteletéről s előszeretetéről tesz bizonyságot. Tréfát űztek előtte a váczi püspökből, ki a főpapok és országnagyok egy gyülésére a tusculanumi beszédek kéziratát hozta magával. »Catot juttatja ez eszünkbe, mondá, ki mindig vitt holmi olvasmányt a római senatus üléseire.«[5]) — Máskor meg kedvét véltek keresni az által, hogy kora harczosait s hadviselési módját jóval föléje helyezék a hajdan hőseinek. — » Ha századrésze volna meg nálunk az ő lángszellemöknek, a török birodalom nem nőtt volna annyira meg.«[6]) Beatrix királyné, méltó lánya a renaissance-idejebeli Olaszországnak, nem maradt mögötte; gyakorlottsága volt a költők idézésében s örömest alkalmazta Virgilnek egy-egy versét.[7])

A renaissance-t említők; alkalmazható az Mátyás udvarára s kora papságának egy részére is; kissé mesterkélt, egészen behozott s valóban nemzeti gyökereket nélkülöző ugyan, de azért nem kevésbbé

---

[1]) Galeotti Martii Narniensis, De egregie, sapienter, jocose dictis ac factis S. Regis Matthiae (Schwandtnernél I.)

[2]) U. o. c. 16.

[3]) U. o. c. 4.

[4]) U. o. c. 2. Enyhitettük az eredetit: »Mulieres enim, cum sunt in amplexu cum adulteris, maritorum imaginem semper habent ante oculos: unde fit ut illa vehemens imaginatio similitudinem parentum in filios imprimat.

[5]) U. o. c. 31.

[6]) U. o. c. 10.

[7]) U. o. c. 3.

méltó a tanulmányozásra. A király volt nélkülözhetlen feje munkássága s bőkezüsége által. Valóságos hódítóként keveset aludt,[1]) kivévén az ostrom alatti vagy két ütközet közti időt. A mindenfelől meg-megújuló ügyek daczára mindig volt ideje olvasni s társalogni az asztalnál barátaival. Egy ízben, midőn nehéz kérdést vitattak· rendeletet adott, hogy könyveket hozzanak hálószobájából. Annyira ismerte azokat, miként egy pillanat alatt összegyüjtötte a véleményének támogatására szükséges tekintélyeket[2]). Kortársai megjegyezték, hogy Mátyás kereste az olaszok társaságát, a mely nép »minden másnál alkalmasabb előmozdítására egy fejedelem dicsőségének; beszédbeli könnyüsége, hizelgő és kapzsi természete által.« Főleg ők részesültek a királyi bőkezüség szokászos ajándékiban, gazdag öltönyökben, ezüst faragványokban, egészen felszerelt lovakban. S viszont ők építették s diszíték az uj építményeket, melyek száma, mint mondák, csaknem ugyanannyi volt, mint Németországban.[3])

Mátyás minden alapítása közt legfontosabb volt könyvtára, a Corvina. Szerencsés egybefoglalását képezte a király buzgó törekvéseinek az irodalom és művészet érdekében. Mielőtt még be lett volna fejezve, mint a legszebb s leggazdagabb könyvtárt emlegették kortársai. S bizonyára egy sem volt jobban berendezve. A palota, mely magában foglalá, a kéntartalmu vizekben bővelkedő budai halmon emelkedett, melyet Mátyás »a királyi méltóság székének és trónjának, királyságunk fejének, népünk egészségének s üdülésének« nevezett.[4]) A tudomány e templomát Hercules templomával hasonlíták össze, melyben Asinius Pollio az első római könyvtárt állítá fel. Egy termen át léptek bele, melynek homorú boltozata a csillagos eget ábrázolta, s melyből egy oldalajtó a szent János kápolnába nyilt, hol a király naponként misét hallgatott.[5])

---

[1]) U. o. c. 20 : Nonne incredibile putatur, in mediis tumultibus, in tormentorum fragore, in castris, somnum invenire ; et domi in summa quiete non posse in somnum resolvi ?

[2]) U. o. c. 32.

[3]) Adeo Hungariam aedificiis adornavit ut Alemanniam, his rebus cultissimam, hac tempestate paene adaequet... Neminem ab se unquam dimisit, cui aut vestem pretiosam, aut aequos phaleratos, aut coelatum argentum dono non dederit. Hoc insuper famae hujus Principis multum conferebat, quod Italis, genti et lingua promptae et suapte natura adulatrici ac quaestui deditae, largiri solebat. (Tuberonis comm. id. h.)

[4]) Szalay VII. 290. Jegyz.

[5]) A nemzeti Muzeumban Mátyásnak két igen szép, miniature-képekkel diszített imakönyve látható.

Aztán két más nagy terem következett, egyik Görögországnak s a Keletnek, másik a latin irodalomnak szentelve, melyekben a kéziratok teljesen rendezve s lajstrom szerint könnyen feltalálhatók voltak. A codexek különböző szinű selyem-tartóban voltak, s arany betük jelezték a munka tartalmát. Bársony, arany, a kapcsok ezüstje ragyogott mindenütt. »Minő kincseket láttam, irja a tudós Brassicanus, ó halhatatlan istenek! Ki tartaná hihetőnek e gyönyörteljes látományt? Nem könyvtárban, de Jupiter kebelében hittem magamat.« [1])

Egészben véve mintegy ötvenezer kötet volt a könyvtárban, óriási szám a nyomdászat elterjedése előtt, mely akkor még felette csekély számú művet állított elő. A régibb magyar királyok, köztük az Anjou-ház gyüjteménye csak kis részben képezhette alapját e roppant egésznek. Mátyás az egykori byzanczi birodalom különböző tartományaiból szereztetett könyveket; Konstantinápoly bukása, szétszórván e kincseket, nagy hasznára volt, küldöttei messze behatoltak a keleti vidékekre, s arab, chaldeai és zsidó műveket hoztak magukkal.

De bármily fontosak lettek légyen a különböző országokból történt beszerzések, s nem említve az élő szerzők részéről felajánlott munkákat, kik szerencséseknek érezték magukat, hogy irataik e nagyhirü gyüjteményben lehettek, [2]) kitünő másolók valának szükségesek a legszebb olasz kéziratok lefestésére, s sok másoló volt szükséges helyt Budán is. Mátyás Florenczbe küldé Ugoletti Tádét, fia nevelőjét, hogy lemásolja a Lorenza codexeit. Négy flórenczi dolgozott ott Naldi vezetése alatt. Egyiköket, Valori Fülöpöt, Ficin Marcile Magyarországra küldte utolsó évei alatt Mátyásnak, ki meg akart ismerkedni a plátói bölcselettel. Budán harmincz másoló, miniature-festő és fordító volt alkalmazva, évenként harminczezer arany forint fizetéssel, a könyvtárnok, ragusai Bódog igazgatása alatt. Nem voltak valamennyien idegenek; mint magyarokat említik Jelest, Gált és Váczit, s a művészet oly kedveltté lőn az országban, hogy II. Ulászló nemességet adományozott Bonfin egyik szép másolata szerzőjének.

---

[1]) L. mindezekre nézve Brassicanus, Oláh Miklós és Fábry Pál iratait, idézve Belius (Adparatus ad Historiam Hungariae, Posonii, 1735 p. 9.) és főleg Pray által, ann. 1478.

[2]) Fronius Bert. irta a királynak: Inter alios autores, in ista Bibliotheca totius orbis terrarum nobilissima Fronium tuum repone.

Minden azt mutatja, hogy a legnagyobb változatosság uralkodott a Corvina összeállításában. A világi és egyházi irodalom, a nyelvtanok, a költők és commentálóik, a hadi tudományról s csataeszközökről értekező szerzők, a régi bölcselők és fordítóik, [1]) mind képviselve voltak. Nem hanyagolták el az oly költeményeket sem, minő Cortesiusé volt Mátyás nagy cselekedeteiről: »Te vagy a legnagyobb király, ura a földnek és a tengernek,« mondja e költemény egyik sora.[2]) Alkalmasint voltak ott régiségek és mathematicai müszerek is, mert Mátyás ilyesmiket ajándékozott lengyel tudósoknak. Végül, s ez nem csekély fontosságú a magyarok történetében, a nemzeti irodalom is bizonyára némi helyet foglalt benne, Bátori bibliafordításával, Vitéz és Gábor költeményeivel, a mely irodalmi termékek csaknem teljesen elenyésztek. [3]) Mátyás része ebben nem vonható kétségbe. Érdeklődött a magyar nyelvtan, a földrajzi neveken a különböző korszakok s nyelvek szerint történt változások iránt, a mely még ma is nehéz kérdés s a XV-ik század emberénél

---

[1]) Kollar, Analecta vindobonensia. Bécs, 1762. II. 810. l.: Bonfin előszava Philostrates latinra fordított s Mátyásnak ajánlott müveihez.

[2]) Álljon itt két töredéke ezen mythologiai nyilatkozásokkal teljes költeménynek. (De laudibus bellicis Matthiae Corvini. Bonfin folyt. A Baseli kiadásban. 1568.):

Nec bene Romano de nomine Musa meretur,
Quae tua facta silet. Regum tu maximus ille es,
Et maris et terrae domitor: tua fulmina passim
Horret Hyperboreae regis Maeotica brumae,
Te duce tuta fides, tibi relligiosa parentum
Debetur pietas: in te fiducia duris
Militibus sita, Threicii fera munera Martis
Te penes, in te auceps belli fortuna recumbit,
Tu vallum Italiae, Romana palatia servas.
Impia tu gentis contundis monstra profanae,
Bis altamque Scythamque ferum: tu Norica vincis
Arma, et bellacem non uno Marte Boemum.
Dira superstitio patrias invaserat urbes,
Hussius huic auctor quondam, nec templa nec aras
Erexit superis: et quae constructa manebant.
Diruit impius, infelix; ac peste cruenta
Tristia perjuriae maculavit maenia Pragae,
Multaque de superis demens infanda canebat.

[3]) Némi, csaknem kizárólag vallási tárgyu töredékeik megtalálhatók Toldy Irodalomtörténeti olvasókönyv-ében. (27. sk. ll.) Legérdekesb egy hely (Máté XXV. 1—3.) Bátoriból, szembeállítva más XVI. és XVII. századbeli biblia-forditásokkal.

ritka tudvágyról tesz bizonyságot. Hallgassuk még meg ezenfelül egy figyelmesen észlelő idegen bizonyságtételét:

»Étkezése alatt mindig társalognak vagy énekelnek. Vannak itt zenészek és dalnokok, kik lant kiséretével énekelnek nemzeti nyelven. Mindig valamely hőstettről van szó, s az anyag nem hiányzik, mert Magyarország különböző fajoknak közepette fekszik s a háborúk gyakoriak. A szerelmi dalok ritkábbak.... A nemes vagy alsóbb rendü magyarok ugyanazon nyelven beszélnek, egyenlő kiejtéssel, szavakkal és hangsulylyal. Nincsenek különböző tájszólásaik, mint a toscánai és nápolyi; a magyar nyelven szerkesztett dalt tehát egyaránt megérti az ország minden polgára.« [1])

A Corvinából, e változatos tartalmú kincstárból, mi lett Mátyás halála után? Inkább szétszóródott, váratlanabb s drámaibb lőn sorsa, mint bármely más gyüjteménynek. Gyakran mondták, és pedig már 1538 óta, hogy áldozatává lett a musulman betörők ázsiai barbárságának. Nem kell azonban hinnünk, hogy romlása egy napnak volt műve. Már a két Jagello, II. Ulászló s II. Lajos mindig pénzszükében levén, elmulasztták megfizetni a Mátyás megrendelte utolsó kéziratokat, majd azok némelyikét is átengedték idegeneknek. Miksa ekkor alapítá a bécsi könyvtárt; ennek érdekében, s a gondatlan Ulászló felhatalmazásával, huszonnégyszer tette meg az utat Budára a tudós Cuspinianus, s egyszer sem tért vissza üres kézzel. A mohácsi veszedelem után (1526.) a német helyőrség nyujtott alkalmat a szomszéd államok könyvbarátainak [2]) bő zsákmányra ex Ungariae spoliis. A velenczei Gritti sem feledkezett meg erről, a mig sajátszerü hatalma tartott. A mi az ottománokat illeti, pusztitás helyett inkább megőrizték, a mi megmaradt, s folyvást megtagadták eladását; azonban megérkezésük előtt oly sok volt a prédálás s később a könyvek oly élénk forgalom tárgyát képezték, hogy a wolfenbűtteli herczeg a harmincz éves háború idejében egyszerre kétszáz kötetet vásárolhatott meg.

A XVII-ik század folyamán Konstantinápolyba vitték a Corvina maradványait. Mindenkorra elveszetteknek hitték azokat; azonban egy tizennyolczadik századbeli magyar tudós s két kortársunk [3]) nagyobb számát látta azoknak. A nyugati államok könyvtáraiban levő Corvina-kéziratok e forrásból származnak; p. a. pompás szent Jeromost és Ptolemeust, a párisi nemzeti könyvtár tulajdonait,

[1]) Galeotus. c. 17.

[2]) Toldy Busbecket, Brassicanust, Sambucust és Birckeimert említi.

[3]) Jerney és Henszlmann.

Constantinápolyban szerezték meg, az egyiket La Vallière herczeg, a másikat Tott báró. [1]) Többet-kevesebbet csaknem mindenik európai könyvtárban találhatunk e könyvtár maradványaiból.

Bővebben kellett időznünk a Corviná-nál, melynek fénye s szétszóródása meglehetősen hű képét adja Magyarország nagyságának és hanyatlásának. De nem alkotja egymagára ezen irodalmi korszakot, mely inkább erőfeszítése, semmint eredetisége s sikerei által tűnik ki. Volt egy irodalmi társulat is, melyről nevén kivül — sodalitas litteraria Ungarorum — nem sokat tudunk. Püspökök, udvari emberek, tudósok és tanárok összejöttek az étterem egy nemében, legtöbbször teritett asztal mellett, a hol forogtak az aranybillikomok, s értekeztek a csillagászatról, történetről és költészetről.

Hatalmasb s komolyabb eszköze volt az értelmi fejlődésnek a nyomdászat. A király egyik rokona, Geréb László, behivta Olaszországból a német Hesset s kinyomatta 1473-ban a budai krónikát,[2]) aztán nehány régibb művet. Azonban nem volt közvetlen utódja. Innen azon sajátszerü jelenség, hogy egyfelől a Hess András által kiképzett magyar nyomdászok Olasz- vagy Francziaországba mentek

[1]) L. Delisle, La Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Imperiale, Paris, 1868. 297. l. stb., hivatkozással Vogel Serapeumjára (X. 273. sk.) és Edwards Memoirs of Libraries-jére (I. 395—404). Delisle tejes joggal mondja hiteleseknek a Cassiust (2129. sz.), a sz. Jeromost (16.839 sz.) s a bámulatos Ptolemeust (8884. sz.) Kéteseknek tekinti a Senecát (6390. sz.) a »hadi gépek«-et (7239.) és a sz. Ambrust (1767. sz.) — Legalább az utóbbit mi egészen hitelesnek véljük, nemcsak a Rede Ungaria felemlítése miatt, de mert Bonaggio másolónak neve s az 1488. keletkezési évszám van rajta, Mátyás pedig épen ekkor rendelte meg — Florenczben — a legtöbb kéziratot. A mi a 7239 számot illeti, bizonyos, hogy Girardin követ 1688-ban szerezte azt, a konstantinápolyi serail-ban, a hol mint magyarországi eredetüt adták neki, a mi épen nem valószinűtlen. Figyelemmel megszemléltük a bécsi könyvtár Corvináit; a miniature képek (Mátyás képei stb.) tekintetében szintugy, mint a másolók munkájára nézve igen szépek, köztük: a Chrysostomus (977. sz.), a Hieronymus in Marcum (930. sz.), a Marcellin (138. sz.), a Philostratus (25. sz.). A XVI-ik század első feléből fennmaradt feljegyzések értésünkre adják, hogy a bécsi püspök (Brassicanus vagy Cuspinianus) szerezte azokat meg. A pesti nemzeti Muzeum példányai (Curtius, Sallustius, Plautus stb.) kevésbbé szépek, mint a bécsiek, párisiak, müncheniek, wolfenbütteliek, brüsselick stb. — Römer Floris behatólag tanulmányozta a különböző könyvtárakban levő Corvinákat. Több utazást tett e czélból s ezen emlékek hitelességéről értékes felvilágosításokat köszönhetünk neki.

[2]) Ezen, első magyarországi nyomtatvány felette ritkává lett. A nemzeti Muzeumnak van egy példánya, igen jól nyomott negyedrét, végén e megjegyzéssel: Finita Budae Anno dni MCCCCLXXIII. in vigilia penthecostes per Andream Hess.

dolgozni [1]) s hogy másfelől a Magyarországon szerkesztett munkákat Olasz- vagy Németországban nyomtatták, p. o. az 1486-i országgyülés törvényeit egy metszettel, mely Mátyást trónján ábrázolja, törvénytudók nyitott könyvet hozván eléje. [2]) Viszont a könyvforgalom nagyon ki volt fejlődve Budán, a hol nem kevesebbet számláltak tizenhárom könyvkereskedésnél.

A latin nyelven irott, kéziratban vagy nyomtatványként elterjedt egykorú munkák eléggé változatos tartalmuak valának, s folytonos irodalmi érintkezésről tesznek bizonyságot Magyarország és a külállamok között. A legjelesb hitszónok, magyarországi Mihály, Párisban halt meg, mint a Sorbonne tudora. [3]) A pálosok egészen nemzeti rendjének volt tagja. A ferenczrendi temesvári Pelbárt, a krassói egyetem baccalaureatusa, haza tért, s itt sokáig tanitott és prédikált. Bánfi Gergely, egyik nádor unokaöcscse, perjel volt egy római zárdában. A történetirók közül a magyar Thuróczyn kivül elég idéznünk Ranzani, Tubero, Galeotto Marzio, Callimach, d' Ascoli Bonfin, Beatrix királyné felolvasója neveit, hogy kitünjék olasz vagy görög származásuk. Janus Pannonius (Vitéz János), a költő, Ficinusnak és veronai Guarinonak volt tanítványa. Csoda (Nicolaus de Mirabilibus) bölcseletet fejtegetett Medici Lőrincz udvaránál.— A nemzeti nyelven szerkesztett iratok tisztán a magyarok művei levén, természetesen nem voltak alávetve a szellemi forgalom e törvényeinek. Bármily fontossága volt azonban, mint már jeleztük, a magyar nyelvnek a közélet, sőt Mátyás palotájában is, nem maradt fönn e nyelven egyéb különböző kéziratokban foglalt vallási töredékeknél. [4])

---

[1]) Brassai Endre (Andreas de Corona) Velenczébe, Petrus Ungarus Lyonba stb.

[2]) Igen jól nyomott kis 4-rét. Egy példánya, az év és hely megjelölése nélkül, a nemzeti Muzeumban van. Thuróczy könyvét 1488-ban nyomtatták Velenczében s Augsburgban, később Mátyás halála után több vallási munkát különböző városokban.

[3]) A nemzeti Muzeumnak s könyvtárnak egész gyüjteményei vannak e hitszónok kiadványaiból, kölni, strassburgi stb. kelettel.

[4]) E kéziratok egy része nem a Mátyás idejéből való; a Jagellók és utódaik alatt irták s másolták ujra le azokat; azonban nem fogjuk külön tanulmányozni a II. Ulászló s II. Lajos korabeli irodalmat, mely egészen az előző korszakban szerzett erőnek gyümölcse. Toldy külön foglalkozott vele s teljes jegyzéköket adja (id. h. 239—266), számszerint 48-nak. Magunk is többet láttunk e kéziratok felénél; vannak köztük igen szépek, némelyik ellenben csakis nyelvtörténeti szempontból méltó a figyelemre. Több töredéket egyes gyüjteményekben közzétettek, nevezetesen »Döbrentei-féle Régi Magyar Nyelvemlékek«-ben (Buda, 1835) s a mai nyelvtudományi iskola becses utmutatá-

A papság s főleg a nép vallásosságának nagy hajlama volt a köznyelv használására az egész istentiszteletben; s midőn maga a király előtt komoly alakban felmerült a kérdés (1478), a változás inkább elodázva lőn, semmint megtagadva.

Az idegen egyetemektől eltekintve, melyeket a magyar ifjuság látogatott s a tisztán jogtudományi pécsi főiskolán kivül, mely számos növendéket képzett, két kisérlet történt egy nemzeti egyetem alapítására. Az első 1465-ben, a pozsonyi Académia Istropolitana, Vitéz által alapítva, kinek kegyvesztése azonban meggátolta az intézet kifejlődését. A második Mátyásnak volt óriás terve; a budai hegy oldalán, palotája s könyvtára közelében, egész egyetemi várost akart alapítani, melyben a tanulók egész serege lakhatott volna,[1]) minden tudományág tanáraival, raktárakkal, műtermekkel, kórházakkal egyetemben. A halál meggátolta e roppant mű befejezését, a mely azonban még sem maradt puszta ábrándnak; egy Akadémia Corviniana, theologiai s bölcsészeti karral fennállott a mohácsi vészig.

E fejedelmi barátja a tudományoknak az olasz művészet diszítette palotában élt.[2]) Arany csillogott a falakon, ezüst a székeken s ágyakon; a fényüzéssel dolgozott márványból féldombor-művek s szobrok emelkedtek ki. Legkiválóbbak valának a Corvinokéi: Mátyás tetőtől talpig fegyverben, elmélkedő állásban, dicső atyja s a szerencsétlen László között. Rövid életü, dicsőségteljes nemzedék, mely mint villám vonult át a tizenötödik század s a magyar nemzet történetén.

---

sokat talál azokban. Két igen fontosnak, egy Bécsben s egy Münchenben levőnek kivételével, e codexek Magyarországon vannak, az Académia, a nemzeti Muzeum, az egyetem könyvtárában vagy Budapesten kivül, a debreczeni ref. collegiumban, az esztergami káptalannál stb.

[1]) Nagylelküségéről a tanulók s tanitók iránt bizonyságot tesz Petrus Niger levele (idézve Pray által, ann. 1478.): Nec tantum armis ac viribus populum tuum, celeberrime Princeps, splendidum reddere, tutumque atque tranquillum servare desudas, sed industria et sensu magnopere curas eum bonis artibus et litteris adornare.... Praeceptores et qui regendo studio praesidentes habentur, aurum quotannis ab tua Majestate affluenter excipiunt: scholasticis vero ipsis, conservis meis, cibos, vestimenta, lectos et quae hominibus per diem ac noctem opportuna sunt, abunde largiris.

[2]) Kivonatát adjuk Bonfin részletes és igen aprólékos leirásának (Dec. IV. 7. k.), a ki maga volt szerzője a palota falaira vésett e feliratnak is:

Atria cum statuis, ductis ex aere, foresque
Corvini referunt Principis ingenium.
Matthiam partos tot post ex hoste triumphos.
Virtus, aes, marmos, scripta, perire vetant.

ŐTÖDIK FEJEZET.

A magyarországi Jagellók (1490—1526) s Verbőczy, a törvényhozó.

Egy nagy monarchiának rohamos hanyatlását vagyunk elbeszélendők. Harminczhat év, nehány óra egy nemzet életében, elég volt arra, hogy Magyarországot a meghódított Bécsből a mohácsi temetőhöz vezesse. A történet nem nyujtja több példáját a felbomlás ily gyorsaságának. A csodálkozás azonban csökkenni fog, ha eszünkbe jutnak a máris mély sebek, melyeket Mátyás dicsősége s lángszelleme elfödött: a hosszas háboruk s nagy költekezés okozta kimerültség, a nagy családok önzése, melyet csak mulékony erélylyel tarthatott féken egy mindenki által félt kéz. 1490-ben mindazáltal semmi sem sejteté még a közel jövő által tartalékban tartott pusztulást. Számos ok volt szükséges annak előidézésére: a választó királyság eredendő bünei, a politikai s társadalmi gyülölségek kitörése, a fő és alsóbb nemesség, s a nemesség és világi szenvedélyeknek hódoló papság közti versenygés, az idegen uralkodó házak dicsvágya s a magyar nép bizalmatlansága az idegen iránt. A gyászos képen csak itt-ott tünnek fel nemes jellemek, jeles törvényhozási munkák s hazafias ékesszólás.

Mátyás halálos ágyának környezete országgyülés egybehivását határozta el május 17-ére, hogy megválaszszák utódját. [1]) A küzdelem élénknek igérkezett s több trónkövetelő tarthatott szemlét erői és jogai fölött. A nagy főuri dynasták beszéde azt sejteté, hogy a jognak nem leend nagy befolyása a végeredményre. Oly király kell nekem, mondá Báthory, kinek üstökét mindig kezemben tarthassam. Ha ennyivel nagyobb volnál, szólt a mindenható Zápolya István fiához, Jánoshoz, te lennél a király. [2]) A szerény helyzetből

[1]) Pray Epistolae procerum. Posonii, 1806. I. 1.

[2]) Szalay, III. 354. és 356. Jegzz.

fölemelkedett Hunyadiak szerencséje elvakitá s irigységgel tölté el a nagyokat s azt hivék, csak kezöket kell kinyujtaniok, hogy övék legyen a korona.

Versenyzésök maga gátolta őket meg e czél elérésében; olykirály keresésére szoritkoztak tehát, ki távol attól, hogy árnyékot vetne reájok, eszközévé lehessen nagyravágyásuknak. Corvin János nem nyerheté meg tetszésöket, mert neve a gyülölt Mátyásra emlékeztetett, ki megbocsáthatatlan jótéteményekkel halmozta őket el. Miksa nemzeti ellenség volt, kire senki nem gondolhatott, s a ki hasztalanul hivatkozott számos háború eltörölte szerződésekre. Szükségképen a Jagellókhoz jutottak, cseh Ulászlóhoz vagy fivéréhez, Albert Jánoshoz, a kit Kázmér támogatott. A megboldogult király csalódott, midőn azt tervezé, hogy Beatrix, mint anyakirályné kormányozza az országot Corvin Jánossal együtt. A nagyralátó nápolyi nő uralkodó királyné óhajtott lenni, s remélte, hogy Ulászló nőül veendi. A cseh király pártja tehát naponként erősödött. Előnyös tulajdonságai s főleg fogyatkozásai előmozdíták ezt a körülményekkel egyetemben: ismerték jóságát, mely a mindent mentére hagyásból s a közönyösségből eredt; hajlandóságát mindazok iránt, a kik környezték; tunya semmiségét, mely minden ügyre azt mondatá vele: jól van, jól van, dobzse, dobzse, s mint királyt e melléknévvel ruházta fel. Jobbat találniok nem volt lehetséges.

Azonban midőn a tanácskozások nagyszámú alsóbb nemesség jelenlétében kezdetöket vették, nyilvánvalóvá lett, hogy a szabad nemzet hazafias zöme bizalmatlansággal viseltetik minden idegen iránt, a mely érzés oly erős volt, hogy még magának Báthorinak is e szavakat tulajdoníthaták: a farkasoknak farkas, a medvéknek medve által kell kormányoztatniok.[1]) A nemesség, e korszakban a sajátképeni nemzet, nemcsak Miksát utasítá vissza, kinek követei fenyegetőzésük daczára kivezettettek, hanem a szláv király eszméjét is, vegyen bár nápolyi herczegnőt nőül. A szicziliai s lengyel követeket szivesebben fogadták, de azoknak sem volt több befolyásuk, mint az osztrák házéinak. Előbb Corvin Jánost, a dicső, erélyes, önkénytes cselekedetei daczára alkotmányos király fiát kiáltották ki. Sőt a nagyok közül is mellette voltak nehányan, nevezetesen Várday érsek[2]) s egy másik tudós, az alkudozásokban

[1]) Satis consentaneum esse videtur lupis lupum et ursis, ut dicitur, ursum praeesse. (Tubero, c. 7.)

[2]) Levelezése (Petri de Varda epistolae, Posonii, 1776.) e főpap nagy politikai jelentőségéről tesz bizonyságot a XV. század utolsó éveiben.

tapasztalt és ügyes főpap, Pruisz János is. Azonban az elhunyt király természetes gyermeke, értelmes, de kissé gyenge ifjú, nem tudta felhasználni az alkalmat; hosszúra engedte nyulni a tanácskozásokat, s a kifáradt alsóbb nemességet hazatérni birtokaira, a végső szavazásra alig hatvan megbizottjának visszahagyásával. A nagyok most már szabad folyást engedhettek Ulászló iránti előszeretetüknek; többet közülök nem az önzés vitt erre, de annak félelme, hogy Morvaország elszakad a magyar királyságtól. Ulászlóval, ugy gondolák, nagy állam leend, képes ellentállani a törököknek s Ausztriának; Ulászló nélkül elgyöngült s megcsonkitott királyság. Maga Pruisz előtt is kétségkivül e tekintet volt döntő. Zápolya János, ki Bécsben maradt egy hadsereg élén, hogy urává legyen a helyzetnek, a mint tényleg azzá is lett, szintén e párthoz állott s II. Ulászló Magyarország királyának lőn kikiáltva.

Sikerének első hirére, elragadtatva az öröm által, utnak indult. Nagyszombat táján találkozott az országgyülés küldöttségével; sirva az izgatottságtól, megcsókolta a követeket; megigért mindent, a mit kivántak: hogy rendszerint Magyarországon fog székelni, hogy megtartja Mátyásnak minden foglalását, hanemha az országgyülés hatalmazná fel egy részének visszaengedésére. Esküvel fogadta, hogy tiszteletben tartandja a nemzet jogait, orvosolja az előző kormányzat visszaéléseit, beéri a rendes adókkal. Megerősíté az egyezményt, mely gazdag kárpótlást nyujtott Corvin Jánosnak, ki első kudarcza után kedvét vesztve hagyott fel igényeivel. Mindezen igéretek komolyan voltak véve, s uralkodót, midőn először lépett be fővárosába, soha nem fogadtak lelkesebben, mint II. Ulászlót azon napon, melyen Buda falai közé vonult.

Jeladás volt ez a háborúra Ausztriával. Miksa városonként visszahóditá a főherczegséget; a lakosság, leálázva a magyar foglalás által, az erősségek átengedésére kényszerítette a helyőrségeket, s Zápolya nem is gondolt komoly megvédésére a hódítmánynak, melyet fentartani valóban nem volt lehetséges. Fontosabb volt az, hogy a magyar terület sem részesült jobb védelemben. Mig Székesfehérvárott a koronázási ünnepélyeket ülték, melyeknél Corvin János vitte a főszerepet, beleegyezvén, hogy kezében vigye a szerencsésb vetélytársnak szánt koronát: északról s keletről kettős betörés fenyegetett. Lengyelországi Albert háborút indított testvére ellen s csak szileziai területrészek megnyerése fejében mondott le a koronáról. Miksa a nyugati megyéket foglalá el s végül Székesfehérvárat is hatalmába ejté. Ezuttal oly nagy volt a megaláztatás, hogy

a hires vezérek, Kinizsi, Báthory egész dühhel rontottak az osztrákokra s visszaűzték őket. Alkudozásokat kezdtek Pozsonyban; hosszú s aprólékos békeokmány lőn azoknak eredménye,[1]) melyben volt szó a fejedelmi házak minden tervéről, de a magyar nemzetről oly keveset beszéltek, mintha sohasem is létezett volna. Miksa megtartá a magyar királyi czimet s megnyerte a főherczegséget, a határszéli helyek visszabocsátása nélkül. A korona az osztrák házra volt átmenendő, ha Ulászlónak nem marad gyermeke.

E hihetetlen egyezmény általános felháborodást szült; Pruisz máris zárdába vonult, fájdalmában a fölött, hogy elősegíté ily uralkodó trónra jutását. Az 1492-i országgyülés a legkeserűbb panaszoktól visszhangzott, s hosszas, meg-megujuló törvényhozási küzdelmet indított meg, a mely alapjában a nemzeti függetlenségért való küzdelem volt. A különböző házak fejedelmeinek versengése, ha nem tartatnak vala féken az országgyülések ellenszegülése által, szükségképen területi feloszláshoz s belső szervezetlenséghez vezetett volna. Nem követelte-e máris p. Bártfa városát[2]) egymásután Miksa, Albert s a törvényes király, mindannyiszor uj kiváltságok s mindenféle előnyök igérésével? S nem lehetett-e joggal tartani hasonló kecsegtetések s hasonló alkuk megujulásától? S különben is a szerződések, melyekben megfeledkeztek a hazáról, nem tették-e a királyságot érdekei s hajlamai által némileg idegenné az ország iránt? Ulászló nem kis mértékben hozzájárult e kedvezőtlen benyomások megerősítéséhez, képtelennek mutatkozván a legcsekélyebb beszéd megtartására is magyar nyelven; a cseh nyelvet használta s egy püspöknek kelle lefordítania szavait, a mint azokat kiejté.

A pozsonyi egyezmény felolvasása valóságos vihart keltett. Árulást emlegettek, az idegen alkudozóknak el kellett menekülniök, a budai utczaszögletekre irták, hogy: inkább meghalunk, hogysem Ausztria szolgáivá legyünk! E haragban mindazáltal több volt a meglepetés, semmint az elhatározottság; a nemesség nem tudta, mit tevő legyen, nem látott módot az egyezmény bevégzett ténye ellen való küzdelemre. Báthory lecsendesíté, rávette a tüzhelyeihez való visszatérésre, nem a nélkül, hogy némely bizalmatlansági rendszabályokat meg ne szavazott volna a királyi tekintély ellen, s helytelenítette volna az Ulászló és Beatrix közt tervezett házasságot. A szegény király csak ezen ürügyet várta, hogy visszavonja szavát;

---

[1]) Mindezen okmányok feltalálhatók Pray évkönyveiben.

[2]) Epist. procerum, I. 3, 21, 39.

az országgyülés ugy vélekedett, miként a harminczhat éves uralkodónak olykorú fejedelemnőt kell vennie, a ki gyermekekkel ajándékozhassa meg. Az özvegy királyné, kinek sorsa többé senkit nem érdekelt, visszatért ezután Olaszországba, hol a szegénységgel határos középszerü állapotban halt meg. Olaszország magához vonzta a szegény Corvin Jánost is, ki 1497-ben a velenczei nemesség soraiba lőn fölvéve, de azért, midőn szükség volt, mind haláláig nem szünt meg védeni az ország déli határait.[1]) A mi Flórenczet illeti, Magyarország neve nem találkozott többé ott oly tisztelettel s rokonszenvvel, mint Mátyás korában; a királyság növekedő zavarai nem engedték többé másolók tartását s képek megrendelését.

A török háború eközben megújult a leghátrányosb viszonyok között.[2]) A magyar sereg szervezete felbomlott; a rosszul fizetett fekete sereg lázongásban tört ki, s Kinizsi ugy bánván el vele, mint a törökökkel szokta tenni, megsemmisítette. A nemesség vonakodott fegyvert fogni egy árulás gyanújában álló király alatt; a király s Bakács főpap egy kiáltványban fel is panaszolják a nemesség hálátlanságát. Az elgyöngülés mindezen okainak daczára II. Bajazid (1492.) nem ejthette hatalmába Nándorfehérvárat; egy Karinthiáig nyomult hadtestet visszaűzött a derék Khevenhüller, s a németeknél nem kevésbé vitéz magyar vezérek, Kinizsy és Báthory, megsemmisíték a szendrői pasa seregét a vöröstoronyi szorosban. De a következő év folyamán Jakub félelmes támadást vezényelt a Száva völgyén át Karniolia ellen; s bár az osztrák rendek visszaszoríták, megverte visszatértében a magyar sereget s megölte tizenötezer emberét, körülbelül azon időtájban, midőn az agg III. Frigyes halála Miksát császárrá tevé.

Midőn az országgyülés ismét összeült, még ellenségesb volt hangulata, mint az előző évben. A magyarok társalgásában nem volt egyébről szó, mint a király gyávaságáról;[3]) hallani sem akartak

---

[1]) Uj Magyar Muzeum, 1853. 636. l.

[2]) A Jagellok alatti török háborúkra vonatkozó események le vannak irva Hammernél a XX., XXV. és XXVI. könyvben.

[3]) Istvánfi (Historiae de Rebus Hungaricis. 1622, a 3-ik könyv elején) összefoglalja az 1493-i országgyülés követeinek sérelmeit: multi sermones ultro citroque habiti fuere, pleni irarum et contumeliae in Wladislai otium, quibus ipse mollis inertiae, ac neglectae rei publicae infamia indignum in modum lacerabatur, quod domi sedendo, cum singulari regni detrimento, ac summa gentis ungaricae ignominia, quietem et desidiam, ac venandi studium, caeteraque remissionis vitae oblectamenta, necessario bello praeferret etc.

az osztrák örökösödésről s e háznak a magyar tróntól való kirekesztését tervezgeték. Az önkénytes és fejetlen kormányzásnak nehány éve következett ezután. Az udvar meg levén oszolva a nádorrá lett Zápolya s a primási rangra emelkedett Bakács versengő befolyása között, mindenik hivatalnokokat nevezett ki, nem gondolván vele, ha nem neveztettek-e többen ki ugyanazon tisztre, a mi valóban meg is történt. A rendkivüli adók szedése körül előfordult botrányok fő tanácskozási anyagát képezték az 1496-i országgyülésnek. E gyülés szokatlanul népes volt, a kisebb nemesség, feláldoztatva érezvén magát a sajátképeni képviseleti rendszer által, tömegesen jelent meg, s egy külön tisztviselőre bizták a szavazatok megszámlálásának nehéz tisztét. Zajongás támadt, midőn megtudták, hogy roppant költekezés történt, s még erőszakosabban tört ki, midőn a király elismerte, hogy tényleg sokkal kevesebbet költöttek, mint a mennyit kijelentett. Nehány elfogatás, nehány pörbefogás járult a botrányhoz, a nélkül, hogy valamit orvosolt volna. Az országgyülések időközeiben Prágába ment Ulászló, kipihenni izgalmait, vagy küzdött, ugy a hogy lehetett, a nagyok némelyikének összeesküvései ellen.

Elkövetkezett végül az 1498-i országgyülés, mint egy uj napnak hajnala. A nemzeti párt erősnek s elhatározottnak mutatkozott ez alkalommal. Vezért és szóvivőt talált Verbőczy István fiatal protonotariusban, Magyarország egyik leginkább figyelemreméltó emberében, legeredetibb typusában. Mások nagyobb feltünést keltettek ugyan Európa egyetemes történetében, mely az ő nevét alig ismeri, de egyetlen magyar sem volt tisztább s teljesebb képviselője a nemzeti szellemnek, egy sem gyökerezett oly mélyen a nemzeti emlékekben. Hazafi és törvényhozó volt egész lelkéből; hazája iránti lelkesedésének benső heve mintegy ösztönszerüleg jogi formát öltött magára. Egész szelleme, nem érdeklődvén idegen dolgok iránt, melyek félig görögge, félig olaszszá tehetik vala, a politika s az országgyülési tárgyalások felé fordult, melyekben ép oly melegséggel tudta védeni eszméit, mint a mily hajthatlan szabatossággal öntötte azokat szerkezetbe. Nem szerette az idegen királyokat, bárha volt annyi monarchikus érzülete, hogy összeesküvésekbe nem bocsátkozott ellenük. Föléje helyezte ezeknek a törvényes ellentállást. Nem szerette a zsarnoki, a törvénynyel daczoló főnemességet, nem a köznépet, vagy legalább félte szembeszállását a törvényekkel. Hajlamai s reménységei a nemesi nemzetben voltak összpontosulva, a mely előtte egész Magyarország volt,

egyedül feljogositva a törvények alkotására. Bár határozottan katholikus volt, elszánva elnyomására minden vallási ujitásnak, a törvényes és nemzeti vallás elleni minden felkelésnek, mégis kevesbbé gyülölte a muzulmant, mint az osztrákot. Ilyen volt Verbőczy, ilyenek eszméi és szenvedélyei, melyek az országgyülések hosszú sorának szabták meg irányát.

A nemesség nagy része kevés buzgóságot fejtvén ki a gyüléseken való megjelenésben, elhatározták, miként a nemesek kötelesek vagy személyesen megjelenni, vagy pedig tizenként képviseltetni magukat. Rendszabályok hozattak a választási szabadság biztosítására az összes megyei hivatalok, különösen pedig a rendes birói székek betöltésénél. Az 1498-i országgyülés foglalkozott az egyházi kérdéssel is, igyekezett elejét venni a papi javak ugyanazon kezekben való felhalmozódásának s megakadályozni némely püspöki visszaéléseket: »Vannak főpapok, mondja hatvankilenczedik czikke, kik elnyomják a papságot önkénytes taksák kivetésével, kényszerítik őket a kelyheknek s templomaik más javainak eladására, sőt némelyek, a szükségtől indittatva, elhagyják egyházaikat s máshova menekülnek,[1])

Ulászló külpolitikája nem volt alkalmas a nyugtalanság s panaszok lecsendesítésére. Házassága (1502.) de Foix Annánal, XII. Lajos unokahugával s a halhatatlan ravennai győző nővérével, a mely házasság a franczia uralkodóház részéről mintegy óvrendszabály volt az osztrák dynastia nagyralátó frigykötési rendszere ellen, bizonyára nem lehetett ártalmára Magyarország függetlenségének. De csakhamar észrevették, hogy az e házasságból született első gyermek, kit anyjáról szintén Annának neveztek (1503.), az udvar által egy osztrák herczeg nejéül vala szánva. A király semmisége rendes tanácsadóival szemben mind inkább szánalomra méltóvá lőn. A velenczei Giustiniani, ki ez időtájban látta, igy nyilatkozik felőle; »Ájtatos, vallásos, soha nem jő haragba; ha valakit vádolnak előtte, azt feleli: ez nem lehet igaz. Naponként három misét hallgat, de a nap többi részében oly kevés a tevékenysége, akár egy szobornak.« E szegény fejedelem komolyabb betegségbe esvén, a nemzeti párt, élén Verbőczyvel s a fiatal Zápolya Jánossal, ki nemrég veszté el

[1]) Sunt nonnulli ecclesiarum praelati, qui plebanos ecclesiarum, per impositionem taxarum pro suo libito plurimum opprimere consueverunt; illi vero plebani interdum calices et caetera bona ecclesiarum diripere, cum illisque se ab huiusmodi taxis redimere, interdum vero, egestate coacti, ecclesias eorum deserere et alio aufugere coguntur.

atyját, megkisérlé kieszközölni, hogy a fiatal herczegnő magával Zápolyával jegyeztessék el, s a nemzeti királyság elve ily módon fenntartassék. Ulászló mindkét oldalról szorítva, azt válaszolá, miként reméli, élni fog addig, hogy fia legyen. Megértették e kitérő válasz értelmét, midőn Miksa akként kezdett beszélni Magyarországról, mint a császárságnak egyik tartományáról. Az 1505-i országgyülés teljes felháborodásban ült össze s indokolt határozatot fogadott el, a mint következik:

Ez ország fölött gyakran uralkodtak idegen királyok. Soha nem szenvedett többet, mint akkor, mint oly fejedelmek alatt, a kik nem beszélték nyelvét. Igénybe véve családi érdekeik által, a helyett, hogy szokásait s erkölcseit tanulmányozták volna a scytha népnek, mely vérének árán lett az általa lakott föld urává, ezen idegenek inkább a tétlenségnek, hogysem a háború fáradalmainak engedték magukat át. Igy vesztettük el Szerbiát, Galiciát, Lodomeriát, Bulgáriát, Dalmatiát, s gondatlanságuknak áldozatul esett számos erődöt. Határaink e megcsonkítása következtében tarthatunk tőle, hogy az ellenség hazánk szivében támad meg, ha a nemzet, szülőföldjéhez való ragaszkodásból, nem választ saját fiai közül alkalmas királyt. [1]) E bosszúálló s vádoló törvény, melynek minden szava Ulászlót érinté, befejezésül hazaárulónak jelentette ki mindazokat, kik idegen trónkövetelőt támogatnak; s ellátva számos főpap és zászlós urak s a nemesség képviselői legnagyobb részének aláirásával, ünnepélyesen megküldetett minden megyének.

Verbőczy beleesett az oly sok tudós politikussal közös téveszmébe, mely elhiteti velük, hogy mindent elértek, határozottságot s ékesszólást tanúsítván. Az idegen fejedelmek elleni hirhedt czikknek tényleg csak egy — igaz, hogy bizonyos tekintetben nem csekély — eredménye volt, elterjeszté az egész országban a bárminő idegen beavatkozástól való irtózást. Mitsem változtatott az udvar rendetlenségén s önkényességein, a miről naponként bizonyságot tettek az elsietett s ellentmondó rendeletek, a bitorlási perek, melyek korántsem vették elejét ujabb bitorlásoknak. Mitsem változtatott az osztrák ház igényein s a király gyönge lelkére gyakorlott befolyásán sem; sőt az udvar, mintegy válaszul az országgyülés kihivására, a kis Ferdinánd főherczeg nejeül igérte el a gyermek Anna herczegnőt, a mely házasság később csakugyan létrejött s a Habsburgokat véglegesen fölemelte szent István trónjára. Ettől

[1]) Szövege feltalálható Praynál is. a. 1505.

kezdve Miksa nyiltan ugy viselte magát, mint Magyarország törvényes ura, a királynak támogatást igért a lázadók ellen s esküvel fogadta, hogy megbünteti a magyar országgyülést. Az általános felháborodás Ulászlót a császár elleni hadizenetre kényszeríté, a mely háború igen kevéssé volt komoly, de kimutatá hanyatlását Corvin Mátyás egykor oly fényes és harczedzett seregének. A beavatkozása II. Gyula pápának, kit nyugtalanított a keresztény fejedelmek viszálkodása a muzulmán terjeszkedés állandó veszélyével szemben, s főleg Lajos herczeg születése (1506.) véget vetett az ellenségeskedéseknek. Miksa nem gondolhatott többé a magyar trón közvetlen követelésére, de a jövőre nézve nem mondott le igényeiről s dölyfös hangon tartotta fenn esetleges jogait.[1])

A szegény kis herczeg nem hogy utját szegte volna az osztrák ház terveinek, még azok előmozdítására volt rendeltetve. Születése rosz előjelek kiséretében történt; idő-előtt jövén napvilágra, oly gyenge volt, hogy a hajdani gyógyászat szokása szerint épen akkor megölt állat bőrébe kellett őt takarni. Az udvar kapzsisága felhasználta születésének alkalmát kivételes, a gyakorlatból már régóta kiment adók felhajtására. A székely parasztok, dühtől telvén el az ökoradó követelésére, fegyvert ragadtak, megölték az adószedőket, s csak rövid idejü forrongás — sulyosb események előjátéka — után lőnek megfékezve. Ulászló még alig levén megnyugtatva egy éves fiának egészsége felől, máris uj osztrák házasságot tervezett számára. Az 1507-i országgyülés hiában tartá fenn a kirekesztési törvényt, hiában választá Zápolyát főkapitánnyá s adta Verbőczynek a törvénykönyv szerkesztése nagyfontosságú megbizatását: Lajos házassága ausztriai Máriával, Ferdinánd s a későbbi V. Károly nővérével mégis el lett határozva. A nemzet s a király közti ellentét évről évre még inkább elmérgesült. Egy királyi diploma Lajost és Annát Miksa védelme alá helyezvén, az 1508-i gyülés csak alig egyezett bele a gyermek megkoronázásába. Midőn a kis királyt Prágába vitték, hogy a cseh koronát is fejére tegyék, az utczákon verekedés támadt a csehek s a kiséret magyar vitézei között. Az egy jogar alatt levő két nemzet hosszas versenygése ujra kitört, mint a hussiták idejében. A király inkább szülőhazájának részére hajolt, s egy 1510-i oklevélben kijelenté, hogy a cseh koronának meg kell tartania minden tartományát, valamint azt is, hogy Lajos halálának esetére Anna fogja őt követni, minek az ifju Ferdinánd trónra

[1]) Epistolae procerum. I. 53. sk.

emelése s az országgyülés jogainak megtagadása képezte kettős eredményét.

E különös közdelem daczára a személyére nézve jelentéktelen s gyönge, de tényleg igen hatalmas király s az erélyes gyülések közt, de a melyek akaratának nem volt szentesítése, nehánybékés évet élt át Magyarország. A törökök fegyverszünetet kötöttek, s különben is II. Bajazid uralkodása végéveinek polgárháborúi s Selim keleti hódításai Európát más irányú elfoglaltatás hosszabb jótéteményében részesítették. A Francziaországgal való összeköttetés eléggé élénk volt; Hélie, XII. Lajos követe szerencsét kivánni jött az ifju királynak koronáztatásához, s azt óhajtá, legyen hasonló szent Lajoshoz. Ulászló közel volt hozzá, hogy belépjen a Velencze elleni cambray-i ligába, a mely egyetlen alkalom lett volna Dalmatia visszaszerzésére; de elszalasztá azt. Ezen viszonylagos s kissé szinlelt nyugalmat egyszerre rémítő lázadás szakította meg.

A hűbéri kiváltságok s főleg a visszaélések nemhogy enyhültek volna, mint Nyugateurópában, mind sulyosabban nehezedtek Magyarországon a föld népére. Ha a nemesi nemzetnek volt oka a panaszra, politikai s kormányzati szempontból, a nagyuri családok önzése ellen: a földmives elem társadalmi gyülölettel volt eltelve az egész nemesség iránt. Az oláh és szláv parasztok talán nem kezdeményezték volna a mozgalmat, mert már nagyon hozzá va lának idomítva a szolgasághoz; a városi polgárság pedig, független elszigeteltségében boldognak érezvén magát falai között, bizonyára óvakodott volna megadni rá a jelt. Hátra volt a lakosságnak egyik, felette egyszerű életmódja daczára a nemességhez hasonlóan büszke része, mely a magyart vallotta anyanyelvének s századok óta hozzá volt szokva némi előjogokhoz. Ennek, az erdélyi székelységnek, kebelében találkoztak egyes vezetők, készek mindent koczkáztatni a nemesség eltiprására. Főnökük, Dózsa, hirhedt nevet hagyott hátra hazájának történetében. Nagy, hazafias terveket tulajdonítottak neki, melyekre alkalmasint soha sem gondolt ezen elkeseredett s bátor paraszt, kinek egész magaviselete csak a nemesek elleni gyülöletre vall.

Egy kereszthábórú terve adta az alkalmat e felkelésre. Bakács bibornok, az udvar egyik leghatalmasb embere, egy nagyravágyó főpap, ki állítólag II. Gyula örökségére áhitozott, a tiara helyett, melyet X. Leo nyert el, a hitetlenek ellen kereszthábórút hirdető bullát hozott a conclaveról. (1513.) Teleky, a kincstárnok kijelenté, hogy képtelenségnek tartja e háborút, hogy fegyvert ad kezébe

koldusok s gazemberek csőcselékének, mely soha nem fog a törökök ellen menni. Nem hallgattak rá, a chimaericus kereszt-háborút kihirdették. Dózsa átvette a bibornoktól a Rómából érkezett, veres keresztes fehér lobogót, tábort ütött Pest környékén s csakhamar negyvenezer embert gyüjtött oda; s az ország különböző vidékein más táborok is alakultak. Az élelmi szereknek természetesen hiányában voltak, a mi első nyujtott okot a rendetlenségekre. Veszélyes beszédek a parasztok felszabadításáról hangzottak e tömegekben, még papok s elégületlen nemesek ajkairól is. Az udvar — igen későn — meghökkent s eltiltá ujabb csapatok toborzását. Bakács kiátkozással fenyegette a kereszteseket, ha nem sietnek utra kelni Boszniába. A helyett, hogy e nógatásra hajtottak volna, Dózsa követeket küldött több megyéhez, s felhivta őket a hűbériség elnyomására. Kezdetöket vették ekkor a minden lázadással közös borzalmak, melyek egyhangú s visszataszitó elbeszélésétől megkiméljük az olvasót.

A nemesség minden tagja belátta, hogy fegyvert kell fognia, s hogy egyetértésre van szükségök, ha nem akarnak elveszni. Báthory, Zápolya és Perényi nagyobb seregnek állottak élére. Két véres csata történt. Dózsa, jóformán győző Szegednél, leveretett s fogságba esett Temesvárnál. A magyar nagyok körülbelül ugy boszulták meg magukat, mint az Ile de France urai Jakab királyon; tűzes koronát tettek Dózsa fejére s izzóra hevitett trónra ültették. A megtorlás kegyetlenségei felülmulták a lázadáséit, különösen pedig tartósabbak valának. A föld népe teljesen röghöz lett kötve. Az 1514-iki országgyülés, kárhoztatván a királyt s Bakácsot s az ország megmentőjeként üdvözölvén Báthoryt és Zápolyát, lelkesedéssel fogadta a törvényhozási munkát, melyet Verbőczy nem fejezett be rányomása nélkül az irtózat s harag bélyegének, a mit lelkében a legutóbbi felkelés keltett.

A Decretum tripartitum juris consuetudinarii[1]) főemléke a magyar jogtudománynak s egyszersmind az ország társadalmi történetének legfontosabb okmánya. Főleg az utóbbi szempontból kell azt elemeznünk. Három könyve közül az első, mely a személyekre vonatkozik, természetesen legbecsesebb a történetiróra nézve.

Verbőczy hiven nemcsak a nemzeti hagyományhoz, de saját

[1]) Számos latin és német kiadásban. Felosztása három könyre s számos czimre mindenütt ugyanaz.

egyéni véleményeihez, mondhatnók szenvedélyeihez is, kijelenti könyvének elején, hogy csak egyetlen szabadsága, egy és ugyanazon kiváltsága létezik az egész nemességnek, s hogy a nagyok bármelyike nem több, mint az egyszerü nemes, ha nem is méltóságára, legalább törvényes állapotára nézve. [1]) Felveti a kérdést, honnan származott a nemesség, miután elvégre is mindnyájan Hunor és Magor ivadékai. E kényes kérdésre válaszul adja, hogy a szellemi és testi tulajdonságok felsőbbsége, s főleg a harczi érdem, már hosszú idő óta különbségeket állapítottak meg, melyek apáról fiura szállottak át. Már a kereszténység előtt, a kik nem engedelmeskedtek a véres kard felhivásának, a parasztok osztályába szálltak le; a kereszténység óta a királyság s nemesség egymástól függő két intézmény, mert a fejedelmet csak a nemesség választja, s a fejedelem oszthat nemességet. [2]) Nemessé lehetni birtok adományozása nélkül, pusztán czimmel, örökbefogadás vagy születés által, lett legyen bár nem nemes is az anya.

A magyar nemesnek ezek lényeges kiváltságai: személye rendes birói itélet nélkül sérthetetlen; nincs más felsőbbsége, csak a törvény; ment minden adótól; ellene szegülhet a hatóság törvénytelen cselekedeteinek, a nélkül, hogy hűtlenséget követne el, a mely elkobzást von maga után. A hűtlenségi pört maguk után vonó büncselekvények kevés számú kategoriára vonhatók össze: merénylet a király vagy a korona ellen; hamis pénz vagy hamis királyi pecsét gyártása; a közbéke elleni bünök, mint a gyilkosság és gyujtogatás; az eretnekség; a törökkel vagy bármely ellenséggel való szövetkezés. [3])

Verbőczy részletesen tanulmányozza a nemesi javak különböző nemeit, azokat, melyek átmennek az özvegyre, a melyekben nem örökösödik, s a különbféle adományokat. Megjegyzi, hogy Nagy Lajos szükségesnek nyilvánítá a királyi beleegyezést a jószágoknak a természetes örökösökön kivül másokra való átruházásához. [4]) Felsorolja a korona méltóságait is s megállapítja törvényes helyzetét a papságnak s az egyházi javaknak. Verbőczy iránya, valamint az

---

[1]) Una eademque libertatis exemptionis et immunitatis praerogativa gaudent: nec habet Dominorum aliquis plus; nec nobilis quispiam minus de libertate. (I. 2.)

[2]) Neque princeps nisi per nobiles eligitur, neque nobilis nisi per principes creatur. (I. 3.)

[3]) I. 9. és 14.

[4]) I. 64.

egész hagyomány is, a melyre támaszkodik, hasonlít ahhoz, a mit Francziaországban parlamenti gallicanismusnak neveznek. Nem akarja, hogy a papság föléje törekedjék emelkedni a világiaknak. Nem tartja megengedhetőnek, hogy a pápának joga legyen javadalmak átruházására, csakis megerősítésére azok adományozásának. Megkívánja minden papi személytől, hogy engedelmeskedjék a törvénynek, s a világi javakat érintő ügyekben a rendes birák előtt jelenjék meg. [1])

A tripartitum második és harmadik könyvében, melyek a pereknek, itéleteknek, felebbezési ügyeknek szentelvék, az eljárási részletek a túlnyomók. Meg kell azonban itt is jegyeznünk két fontos kérdés tanulmányozását és a nem-nemesek állapotát. »A királyok alkotmányokat készitettek (a magyarok megtérése óta), egybehiván s megkérdezvén a népet. A fejedelem azonban önnön hatalmának erejénél fogva nem hozhat ily határozatokat, főleg ha azok az isteni s természeti jogot érintik vagy megtámadják a régi kiváltságokat. De ha a nemzet hozzájárulását adta e törvényekhez, azontul megtartandók. A nemzet (populus) szó a nemeseket s nem nemeseket foglalja magában; de itt nincs szó a plebs-ről, mely akként különbözik a populus-tól, mint a faj a nemtől. Ha kérdjük, kiket köteleznek a szokások és végzések, azt kell válaszolnunk, hogy az első kötelezett maga a fejedelem: patere legem, quam tuleris ipse.... Nem szólunk itt a pápáról, sem a rómaiak császárjáról... A fejedelem mindenik alattvalója s az országban élő idegenek is egyaránt kötelezvék.« [2])

A nemességtől megkülönbözteti Verbőczy a városi lakosságot, mint a melynek szintén vannak némely, de nem ugyanazon kiváltságai. »Szólnunk kell immár a parasztokról, kiket jobbágyoknak nevezünk s a kiknek viszonyaik különbözők: némelyek ugyanis magyarok, mások szászok és németek, mások ismét csehek és szlávok, mindannyian keresztény hiten levők. Vannak ezeken kivül oláhok, ruthenek, ráczok, és a görögök tévelyeinek követői.... Élveznek némi szabadságot, a lakhely megváltoztathatását, ha mentek minden adósságtól. De napjainkban a keresztháború ürügye alatt az egész nemesség ellen történt lázadásuk, melyet egy gonosz rabló vezérelt, örökre hűtlenséggel bélyegezte őket meg, elveszíttette minden szabadságukat s alá lettek vetve földesuraiknak teljes,

[1]) I. 11. és 18.
[2]) II. 3., 4. és 5.

egyszerü és örökszolgaságban.... A parasztnak semmi joga sincs ura földjei fölött, munkája bérén s a kapható jutalmakon kivül. Minden tulajdon a földesurat illeti; nincs joga egy nemest bíróság elé idézni.[1])

Ezen emlékezetes s érdekes munkának az országgyülés és király által történt elfogadtatásával ért véget a szegény Ulászló uralkodása. Csak annyi ideje volt még, hogy megkösse a népszerütlen osztrák házassági frigyeket[2]) s meghalt, a gyermek II. Lajosra hagyván a trónt.

Korán született, korán nősült, korán lett királylyá, korán halt meg, — ezekben foglalták össze életét Gaston de Foix szerencsétlen unokaöcscsének, az uralkodónak, kiről azt mondja a költő: »Gyermekkirályt ... ad az isten a nemzetnek, haragjában kit megver.« Tiz évi uralkodása két katasztrófát foglal magában, a nándorfehérvárit s a mohácsit (1521, 1526.) Mindkettőt a polgári viszályoknak s az európai fejedelmek versenygéseinek egész sora készítette elő.

Bámulatosan jelentéktelen uralkodót királyi kiskoruság — még nagyobb csapás — követett. Az ifju személye és nevelése a pártok közt heves czivódásnak képezte tárgyát, a melyet még inkább elmérgesítettek az idegen igények. Miksa császár II. Lajost mintegy unokájának tekintette, habár elhatározott házassága ausztriai Máriával még nem volt megkötve. Másfelől Zsigmond lengyel király, ki Zápolyával rokonságba lépett, szintén igényelte a gyámságot, melyet X. Leo pápa is gyakorolni akart. Ezen igények mindenike fenyegetések vagy igéretek által volt kisérve. Az országgyülés és Zápolya kivitte, hogy a királynak nemzeti gyámjai legyenek, köztük első helyben Bakács bibornok; a kik egyébiránt elég roszszul nevelték, alig ismertették meg az ország ügyeivel, káros hibákat engedtek megszoknia.[3]) A pénzügyi zavar e közben roppant arányokat öltött, a kormányzat minden ága meglazult, a fegyveres pártok, a

---

[1]) III. 25. és 30.

[2]) A magyar viseletek jól felismerhetők a kitünő féldombor-müveken, melyek Miksa insbrucki síremlékét környezik; az osztrák-magyar házasságok természetesen jelentékeny helyet foglalnak itt el.

[3]) Ludovicus ob inexpertam atque oppressam, et ad lusus et ad voluptates a curatoribus institutam adolescentiam pessumdatus (Verancsics, I. k. 7. l. a Monum. Hung. Historica »Irók« sorozatában). Szerémi (l. a következő fejezet első jegyzetét) még világosabban mondja: Ludovicus semper operabatur in lascivia puellarum.

lengyel pacta conventa-k rendszere kezdett lábra kapni. Perényi nádor Báthoryval és Zápolyával egy izben Budára hivta össze a főurakat, mig a nemesi nemzet képviselői, Verbőczy vezetése alatt, Tolnán tartottak gyülést.[1])

E nyomorult viszályok, lekötvén a közfigyelmet, kedveztek a törököknek. Foglalkoztak azonban velük is. Minden előre engedé látni, hogy Selim és utódai, roppant segédforrásokat s uj erőket halmozván össze keleti hódításaikban, ellenállhatlan sulylyal fognak Európára nehezedni. X. Leo, Miksa és I. Ferencz az 1516—1519. évek során foglalkoztak azon keresztháború-tervek egyikével, melyek nagy számát láttuk már történetünkön átvonulni.[2]) Ezuttal hajlandók vagyunk hinni, hogy Magyarországnak némi haszna lett volna belőle, a császár késedelmezése daczára, ki végre is a szent szék által sajnálattal vett fegyverszünet megujitását ajánlotta. De bármint lett volna, Miksa halála, V. Károly megválasztatása, I. Ferencz ingerültsége, a X. Leo által Lutherrel s Francziaországgal szemben elfoglalt álláspont, csakhamar elenyésztették a komoly segélynek minden reményét. Verbőczy meggyőződhetett felőle római utjában (1520), s még inkább a következő évben, midőn a wormsi birodalmi gyüléshez fordult. Némi igéret, némi kis segélynyujtás mitsem használt.

A magyar kormány elkövette azon hibát, hogy maga idézte fel a veszélyt, Behram csauszt, a kémkedéssel vádolt török követet letartóztatván. Az ürügyen mohón kapott a vad Selim fiatal utódja, a nagy harczos, a nagy törvényhozó, a nagy hittudós, ki világhirüvé volt teendő Solimannak, a Dicsőnek nevét. Első próbaként hatalmába akarta keríteni Nándorfehérvárat, mely II. Mohamednek utját állotta volt. A Sofiában felütött császári tábor volt találkozó helye az Európára vetett Ázsiának; a hitbuzgó arabok nagy tömegekben özönlöttek e megfordított keresztháborúra; a lőport, golyókat, élelmi szereket ezrei a tevéknek s nehány elefánt hozták, mig a Duna-melléki rajahk leigázóiknak tizezer szekér lisztet és zabot voltak kénytelenek szolgáltatni. Az óriási sereg két hadtestre oszlott, az akindsik, Ázsia minden vidékéről összegyült rablócsapatok által megelőzve. A sultán Sabácz ellen vonult, melynek kis őrsége utolsó emberig ellentállott. A győző hidat veretett a Száván, a melyen — bár áradás következtében ujra kellett kezdeni annak

[1]) Epist. Procerunt. I. 121.

[2]) Charrière: Négociations de France dans le Levant. Paris, 1878. I. több helyütt.

kiépítését — átkelhetett serege. A nagyvezér viszont egyenesen Nándorfehérvárnak nyomult, s bekerítette azt. Szökevények elárulván gyenge voltát a két folyam találkozásánál emelt védműveknek, a mely oldalt nem hitték volt fenyegetettnek, a törökök egy szemközt levő szigeten ütegeket állítottak fel, melyek tüzelése nagyobb ágyúk hiányában nem volt viszonozható. Az aknák befejezték, a mit az ágyú hátrahagyott, s különösen a fejetlenség azt, a mit nem végezhetett el se aknája, se ágyúja az ellenségnek. Két előkelő származású férfi, Török Bálint és Hederváry Ferencz érdekeiket, versenygéseiket, szenvedélyeiket föléje helyezték a haza üdvének.[1]) Az utolsó védők megadták magukat s legnagyobb részben lemészároltattak. Huszezer oláh reá szoríttatott ujraépítésére az elpusztult városnak. Soliman a főegyházat moseává alakította át s janicsárok őrizete alatt kétszáz ágyúval erősítette meg a bástyákat. Muzulmanná s bevehetlenné tette Nándorfehérvárat.

A levertség felette nagy volt Magyarországon, de sajnos, főleg gyanúsításokban s haszontalan perekben nyilatkozott, mialatt a törökök a főerőd elestével fedezetlenül maradt magyar városokat foglalták el. Midőn Verbőczy ékesszólása rávette a nemességet, hogy nagy erőt fejtsen ki, felhasználván a Rhodus ostroma által igénybe vett sultán távollétét, az országgyülés elég helytelenül roppant adókat szavazott meg,[2]) melyek a papiron maradtak. A király nagykorúsága mitsem változtatott a belügyi helyzeten; kevéssel utóbb nőül vette ausztriai Máriát, a nélkül, hogy az osztrák házzal való kettős frigy nagyobb mértékben megerősítette volna a magyar koronát. Az uj királyné, tanult és értelmes fejedelemnő, nagy kedvelője a vadászatnak, ki az uj-testamentomot az erdők sürűjébe is magával vitte, szembeötlő hajlandósággal viseltetett akkor a lutheranismus iránt. Luthernek 1535. tájáig Magyarországon különben igen csekély számú hivei s maga a királyné gyülöletesekké lőnek Verbőczy előtt, mint idegenek s mint eretnekek egyaránt, s az uj tan követői ellen kegyetlen törvényeket szavaztak meg.

A pártok mindazáltal nem nyugodtak meg. Ellenkezőleg mintha két kiengesztelhetlen nemzet lett volna: egyfelől az udvar s Báthory nádor pártja, másfelől a Verbőczy és Zápolya által vezetett

---

[1]) Verancsics id. h. 11. l. — L. Wenzel tanulmányát Hederváry peréről a Magyas Történelmi Tár, VI. k.

[2]) Elég átlapoznunk az Epistolae procerum első kötetét, hogy meg legyünk lepetve az akkor uralkodott pénzügyi zavar által.

hazafiak. Azt lehetett volna hinni, hogy nincsenek is más ellenségek, nincs más veszély. A közös örvény szélén elkeseredéssel küzdött a két párt. A nemesség Hatvanban gyülést tartott, melyen Báthoryt hivatalvesztettnek s Verbőczyt utódjának jelenték ki; de kevéssel utóbb az utolsó rákosi gyülés, [1]) melyen az udvar hivei voltak tulsulyban, ismét Verbőczyt tette le, s ujra visszahelyezé Báthoryt. Királyi decretum sujtotta s a közrend ellenségének nyilvánítá a nagy jogtudós-szónokot. [2]) Az eredmény az volt, hogy a nemesség legnagyobb része vonakodott követni a királyt a muzulmanok ellen.

II. Lajos tanácsosainál, ha nagy hibákat követtek is, nem hiányzott a kitartás a külső segély nyerésére irányzott törekvésekben. Uralkodójuk nevében élénk és sürgős levelezést folytattak valamennyi udvarral. Felhivták 1521-ben VIII. Henriket és Wolseyt, segítsenek az egészében megtámadott kereszténység szorongatott helyzetén. 1524-ben, akkor, midőn a Rhodus urává lett Soliman visszatérőben volt Nyugatra, az angol királyhoz a mindenható isten, Krisztus kegyelme s a legszentebb kötelékek, a királyokat egyesítő jogok nevében könyörögtek, ne engedje, hogy Magyarország, mely nem volt sem utolsó, sem legkevésbbé munkás tagja a kereszténységnek, elszakíttassék testétől. Végül nehány héttel a katasztrófa előtt Lajos ezeket irta Londonba: »Minden reménységünk Felséged segítségében van; ha nem érkezik idején meg, vége lesz, ugy hiszszük, királyságunknak s mi magunknak.« [3])

Az osztrák ház fejedelmei és szolgáik teljes ismeretében voltak a veszély horderejének. 1524. tavaszán irja Hannart a császárhoz: »Minden oldalról annak hire érkezik, hogy a török a jövő nyáron Magyarországra készül törni.... Azt hallom, hogy az említett magyar királyság hiányában van az embereknek, pénznek s alkalmas

---

[1]) Jove Pál (II. 14. l. a flórenczi kiadás 1550.) igen szigorúan itél a királyról s tanácsosairól: Ludovicus rex ingenio per se imbecillo, neque salubri ratione confirmato, inexpectata adventatis tanti hostis fama perculsus, missis undique legatis frustra opem implorat. Hungarorum tamen concilium indicit, idest armatae multitudinis, et Rhacos appellatur..., ab innata superbio eorum animis arrogantia, Turcos ita contemnebant, ut se vel exiguo numero ingentia Barbarorum agmina consertis manibus insolenter concisuros et delecturos jactarent.

[2]) Pray a. 1536. Verbőczyről s lársairól az mondatik, hogy »factionis praecipua capita ... alia multa perperam, piolenter ac contumetiose acta eisdem auctoribus.

[3]) Simonyi (a Mon. Hung. Historica: Okmánytár, V. K. 1., 2. 4. 6. sz.)

férfiunak, ki az ügyeket vezérelni tudja. A király még fiatal s kis mértékben szolgálják őt s engedelmeskednek neki. Németország nem látszik segélyére készülni.« E pillanatban már az osztrák terület is egyenesen fenyegetve s Karinthia megszállva volt az akindsik által. »A törökök, irja Ferdinánd Margit fhgnőnek — behatoltak országaimba, s magukkal vittek innen több mint négyezer embert és sok másokat megöltek, a mi fölött rendkivül szomorkodom. S nagyon szükséges lenne a jó egyetértés a kereszténységben, hogy a fegyvereket a keresztény hit ellenségei ellen lehessen használni. Mert a magyar király s én nem vagyunk elég erősek, hogy ellentállhassunk ily hatalmas ellenségnek.« [1]) Az 1524-i támadást szerencsésen meghiúsítá nehány magyar vitézsége, a Frangepán Kristófé, Keglevics Péteré, Chéry Balázsé, ki állítólag egy török kapitánynyal párviadalba bocsátkozván, egyetlen kardcsapással elvágta lábszárát csizmástól és sarkantyustól.

Sokkal komolyabb volt a veszély 1526. tavaszán. Az eltérítési kisérlet Perzsia felé, ez ország fejedelmével, Tahmasppal váltott levelezés utján, nem sok eredményhez vezetett, s Soliman annak daczára Magyarország ellen tevé minden előkészületét. Az európai helyzet is sokkal kevésbbé kedvezőre változott, a kétségbeesett segélykérések egészen más vállalatokkal elfoglalt fejedelmekhez valának intézve. II. Ferencz fogsága s a madridi egyezmény [2]) létrehozta Franciaország szövetségét a portával; az igen keresztény király első követsége ürügyül szolgált Solimannak, hogy Magyarországra s Ausztriára vesse magát, mintegy nagylelküleg kezet látszván nyujtani egy szerencsétlen s hozzá forduló királynak. [3]) II. Kelemen pápa, habár küldött is, az angol királyhoz hasonlóan, némi segélyt, csak az osztrák-spanyolok elleni olasz ligára gondolt, a mit V. Károly szemére is vet 1526. június havában, a betörés kezdetén, Granadából Moncada követhez intézett levelében: »Elmondhatod ő szentségének, hogy az lett volna a valódi orvosszer, ha egyetértésre jut s szövetkezik velünk s engedélyezi a kereszt-

---

[1]) Hatvani, I. k. 18. és 19. sz. (Monum. Hung. Historica). Feltalálhatók Lanz gyüjteményében is.

[2]) Mignet megjegyzi (Rivalité de Francois I. et de Charles Quint, Páris, 1875. 81. és 391. l.), hogy V. Károly remélte, miként a madridi egyezményben I. Ferenczet mintegy vazalljává teszi, a ki egyesíteni fegyvereit az övéivel a törökök ellen, s hogy másfelől VIII. Henrik a császár elleni hadizenetet a törökök előnyomulására alapitotta.

[3]) Charrière, II. 113. 140. stb.

háborút, melyet oly sokszor s oly nyomatékkal kértünk tőle.« [1]) Az osztrák fejedelmeknek a maguk részéről többszörös szövetkezés ellen kellett küzdeniök. Talán merész volna feltennünk róluk, hogy a könnyen előrelátható pusztulást hasznukra remélték fordítani, a mint tényleg meg is tették, mert leveleik mindenikét őszinte bánat és nyugtalanság jellemzi. II. Lajosnak csak egy uralkodó ház tett szolgálatokat, az augsburgi Fugger-ház, a kor nagy pénzügyi hatalmassága. Pénzt kölcsönzött, igaz, hogy a magyar bányákat vevén zálogul, melyek kiaknázását a maga részére engedélyezteté. [2])

April 25-én elhagyta Soliman Konstantinápolyt, több mint százezer emberrel s háromszáz ágyúval. Mint életirója mondja, »meg akarta menteni a franczia beyt, hű szövetségesét, foglyát a németek főnökének, a ki császárrá lett az átkozott magyarok segítségével midőn a halál véget vetett Miksa életének.« A sereg kitünő, szigorúan fegyelmezett volt. Elérte Eszéket, a Dráva mellett, a hol Soliman a folyó partján ütött tábort, hogy felügyeljen a hid építésére. Aztán csatlakozott Ibrahim nagyvezérhez, ki megelőzte őt, hogy Pétervároadot hatalmába ejtse. Mocsarakon keresztül tett nehéz ut Mohács közelébe vezette őt, a hova megérkezett a kis magyar sereg is, melyet a király vezetett, továbbá Perényi Péter, és főleg Tomory Pál, »a hitetlenek begler-bégje, a ravaszságok szítója s mester a gonoszságokban.« A sultán csillogó vértezetben egy magaslatra ment, szemlét tartott az ellenség, saját serege s »lovai« fölött, melyek száma oly nagy volt, mint a csillagoké.... A levegő és viz mintegy lángba voltak borulva, a testeket vérverejték borítá... A magyarok vassal voltak födve tetőtől talpig. Csak szemeik látszottak ki, hasonlóan izzó széndarabokhoz a füstnek közepette vagy csillagokhoz fekete felhőben.« A hadi tanácsban Chosrew bég lehetlennek nyilvánítá az összeütközés kitartását: »E nyomorultak mintegy érczbe vannak mártva lábaik talpától fejök tetejéig. Midőn együttesen rohamot intéznek, megtörik a legerősb ellenséges hadtesteket, mint a szélvihar a hegyek oldalait. A mihez hozzá érnek éles lándzsáik hegyével, az meg van semmisítve.«

Elhatározták tehát, hogy az első musulman sorokat áldozatul vetik a magyar lovasság elé, s hogy a sereg zöme azután körül fogja azt keríteni. Soliman eltávolíttatá a társzereket, kibontatá a zászlókat

[1]) Podreis dezir que el verdadero remedio fuera de haverse su santidad concertado y bien unido con nos, y haver concedido la cruzada que tantas vezes y con tanta instanzia a este effecto le haviamos pedido. (Hatvani, I. 24. sz.)

[2]) U. o. 20. sz.

s kezét égnek emelve, felkiáltott: »Isten! a hatalom és erő nálad van, a segély és támogatás tőled jő. Terjeszd ki karjaidat Mahomet népére.« [1]) A lovasok leszállottak paripáikról, homlokukkal a földet érinték, aztán felkeltek, esküvel fogadván, hogy győznek vagy meghalnak. A magyarok rohama csakhamar rázúdult az európai csapatokra, s visszaveté azokat az ázsiaiakra; nehány pillanattal utóbb a király s két vezére áttörte az ázsiai csapatokat is s elérte a sultán vezérelte janicsárokat. A sultán maga is nagy veszélyben forgott. De ekkor az ottoman tüzérség egészen közelről irányzott lövéseivel nehány pillanat alatt megsemmisíté egy részét a kis magyar seregnek. A többi mindenfelől bekerítve, rendetlenségben futamodott meg s a vizbe veszett, a hitetlenek hullájával együtt sodortatva tova Nándorfehérvár alatt, honnan ezen iszonyú elvonulást egy napon s egy éjen át szemlélheték. Soliman másnap bibor sátorában diván-t tartott, s sajátkezüleg tett Ibrahim fejére gyémántos forgót. Kétezer levágott fej volt a diadaljel, köztük zászlós urak, püspökök fejei; de a királyé hiányzott. Csak később találhaták meg egy mocsárban eltorzított holttetemét.

[1]) Az idéző jelekbe fogott, keleties irályú sorokat Kemal Zadeh pasa irta »a mohácsi hadjárat történeté«-ben, melyet Pavet de Courteille francziára fordított. (Páris, 1859. 39., 53., 83. ll.)

ÖTÖDIK KÖNYV.

Magyarország a törökök és Ausztria között.

(1526—1711.)

ELSŐ FEJEZET.

A két ellenkirály (1526—1540.)

Az osztrák ház, még megpróbáltatásának közepette is szerencsés, uj koronát szerzett a mohácsi veszedelemben,[1]) mely Bécset és Németországot is fenyegette s megremegteté a kereszténységet. Bárminő győzelem nem biztosíthatott volna részére ily fényes jutalmat. Nem könnyen jutott egyébiránt birtokába a magyar koronának; s midőn csakugyan megnyerte, nehéz volt megtartania. A nemzet irtózott az idegen jogartól; sokáig meg volt oszolva a hagyományos és vallási gyülölet közt, melylyel az ozmanlik iránt viseltetett s a Habsburgok iránti hagyományos és politikai gyülölet között. Felváltva e két veszélylyel szembeállítva, a legerősb szivek, a legkiválóbb szellemek haboztak; egyik-másik szenvedélyes védője a nemzeti függetlenségnek a család hive lett, mely az egyházat képviselte a Korán ellenében; mások ismét az ellenkező irányt követték. Ez volt csaknem két évszázadnak cselszövényekkel és önfeláldozással teljes, vérrel és dicsőséggel borított története. Bár szakadatlanul ki volt téve e kettős viharnak s körülfonva messze hálózata által az európai diplomatiának, mely több izben használta fel, hogy aztán áldozatul vesse: Magyarország mégsem hanyagolta el a szellemi és erkölcsi

[1]) Jászay igen részletes munkát irt »A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után« cz. a., Pest, 1846. — Egy kortárs — Szerémi-Wenzel által közzétett krónikájában (a Monumenta »Irói« első kötetében) élénken, de nem részrehajlás nélkül, irta le az aristocratia önző erkölcseit Mohács előtt s után.

életet; a reformatio zászlaja körül, megtámadásában vagy védelmében, termékeny csatákat harczolt, s az uj hit, melyet sokan a magyarok közül elfogadtak s az idegen hatalom kegyetlenül üldözött, uj és meg nem semmisíthető elemévé lőn a nemzeti életnek. Végül eljövendő lesz az idő, midőn Ausztria, felhagyván ezen erőteljes nép elnyomásával, reá kezd támaszkodni. A jelen könyv evvel éri végét.

A mohácsi hadjárat nem ért véget a nagy csatával. [1]) Soliman nem szándékozta még állandó birtokba vételét Magyarországnak, de elő akarta azt készíteni a rémület elterjesztése által. A foglyok s a magyar táborban volt parasztok hideg vérrel lemészároltattak. A nagy ottoman seregnek misem állotta utját Budáig, mialatt az akindsik, megszegvén a pécsi fegyver-letételt, vérrel árasztották el a Győr s a Balaton tava közti vidéket. A főváros kulcsait eléje vitték a hatalmas sultánnak, ki védelme alá vette a lakosság életét és javait. Mátyás palotája először látta az ellenséget; könyvtárának nehány kincsét s Herkules, Apollo és Diana érczszobrait levitték a nagy folyón, »mely mellett az Amu-Darja a szégyen verejtéke által érezné magát ellepettnek.« [2]) Budán túl s az egyideig elfoglalt Pesten kivül meg lett támadva Visegrád, a mely sikeresen védte magát, s az ujabb mészárlással elárasztott Esztergam. A nagylelkü sultán végre utnak indult Pétervárad felé s visszatért fővárosába, hol a hippodrom terét, nehány hitbuzgó mozlim aggálya daczára, felékesítették a Budáról hozott szobrokkal.

E diadalmas visszavonulás nagy áldozatba került: a parasztság, hazafiságból vagy kétségbeesésből, a mocsárok közt eltévedt nem egy török csapatot semmisített meg. A történelem s költészet fenn tartja nevét Dobozy Mihálynak, ki inkább megölte nejét, hogysem egy janicsár kezébe engedje jutni. Nem igy éreztek a főurak, sőt a nemesség sem. Csak az uj király választására gondoltak, ha vajjon Ferdinánd lesz-e, [3]) vagy Zápolya János? Eléggé ismerjük a két párt szivós küzdelmeit a Jagellók alatt, hogy megértsük mindazon szenvedélyeket és érdekeket, melyeket e királyi kérdés felkeltett. Ferdinand gyorsaságával sikert látszott aratni természetes ellenfele

---

[1]) Az e fejezetben foglalt események az ottoman történet szempontjából elő vannak adva Hammernél (XXVI—XXIX. k.) — Magyar szempontból sok okmányt közölnek Pray évkönyvei.

[2]) Kemal Zadeh pasa, id. h.

[3]) A Ferdinándra s igényeire nézve legkedvezőbb források egyike, Buchholz terjedelmes gyüjteményén kivül, Ursinus Vellius, de bello pannonico. (Bécs, 1762.)

fölött. Hamaros kifejezése után a sógora halála fölött érzett fájdalomnak [1]), egy pillanatot sem veszített, hogy biztosítsa testvérének, Máriának beleegyezését. Ha csakugyan félt attól, hogy nőül megy Zápolyához s megsemmisíti ezáltal minden reményét: a Habsburgház hatalmas összetartása csakhamar eloszlatá minden aggodalmát, az özvegy királyné kijelentvén, hogy soha nem leend árulójává fivérének. [2]) Testvérének sikere érdekében hivott Mária országgyülést össze Komáromba, s távolította el Zápolyát, elnökölni küldvén őt egy erdélyi gyülésre; [3]) testvérének sikere érdekében küldött szét minden irányban fegyverbe szólító felhivásokat. A legelőkelőbb urak egyike, Nádasdy Tamás, feltétlen hivök volt, s Ferdinand megigérte, hogy tiszteletben fogja tartani az alkotmányt s a nemzet jogait.

Mindez nem ért fel Verbőczy támogatásával, mely már előlegesen az osztrák ház ellenfeleinek volt szentelve. A nagy törvénytudó erélyt öntött a békülékeny Zápolya Jánosba, ki talán beérte volna magas állásával a nélkül, hogy a trónra vágyódjék, de a kinek körében mindig szenvedélyes vagy nagyralátó férfiak voltak. [4]) Gyülést hivott össze, nem Erdélyben, hanem tokaji uradalmába. Nagy számmal jelentek itt meg régi magyar földről, a Tisza öntözte vidékről. Eként kezdtek kiválni a két Magyarország körvonalai: a keletié, mely gyakran volt szövetségben a sultánokkal vagy biztosítva semlegességük felől; és a nyugati Magyarországé, mely — nem függetlenség nélkül — az osztrák zászlók alatt harczolt. E gyülésen Verbőczy [5]) felidézte emlékezetét Mátyás dicső uralkodás követte

---

[1]) Hatvani, a már idézett gyüjteményben, I. 26. és 32. — Látjuk azt is, (33. sz. és Lanz, I. 224.), hogy Károly ez időtől kezdve bölcs tanácsokat adott testvérének: »Je vous conseille et prie que ne vous hasardez point contre lesdits Turcs, mais vous mettez en terme de défense, seulement gardant et défendant cela que pourrez.«

[2]) Szalay, IV. 15. és 17.

[3]) Epist, Procerum. I. 274. 277.

[4]) A nagyravágyás különben nála sem hiányzott Istvánfi szerint, ki magasztalólag ir jelleméről. (IX. k.)

[5]) Igy ir róla ez alkalommal Casalis lovag VIII. Henrikhez intézett levelében: Stephanum Verbecium, virum nobilem, sapientem orandi peritissimum, et inter nobiles magnae auctoritatis, qui quondam fuit palatinus, licet postea depositus et semper tutatus est jura regni contra tirannos. (Simonyi, id, h. 9. sz.) — Egy másik idegen, a velenczei Massario, szigorú itéletet mond Báthoryról, Zápolya főellenségéről. (Szalay, IV. 5.) Da tutte hore e ebrio, de la matina fino la sera e dala sera fino la matina, odiato da tutti.

nemzeti megválasztásának, s I. Jánost kikiáltották és a koronázó országgyülést összehivták Székesfehérvárra, nov. 5-ére.

Bakics Pál és Kun, két tetterős férfiú, vállalkozott János király utjának egyengetésére, Perényi Péter pedig kiadta neki a koronát, bár nem nyilvánvaló féltékenység nélkül, melyben még több más főur is osztakozott. Még a koronázás perczében is szükség volt Verbőczy ékesszólására; Ferdinánd küldötteivel szemben hivatkozott az idegen fejedelmeket kizáró 1505-i ünnepélyes végzésre, s felkiáltott: Akarjátok-e királyul az osztrák fejedelmet? — Nem, a világ minden kincseért sem! — Ugy hát, kit akartok? — Jánost, Jánost! — A koronázás tehát megtörtént, s az országgyülés törvényes hatalmának teljességénél fogva hűtleneknek nyilvánítá mindazokat, a kik elmennek a komáromi, vagyis inkább a pozsonyi gyülésre, mert az utóbbi volt ismét kibékülendő Ausztriával. A nyugati gyülés nem törődött e határozattal; elfogadta, végzésbe igtatta Ferdinánd igereteit s kikiáltotta őt (1526. dec.) Magyarországnak két ellen-királya volt,[1]) s ezek Horvátországba két ellenbánt neveztek ki.

Kié leend a győzelem? Főleg az idegen hatalmasságoktól függött ez, s a nagy politikai tervtől, melyet V. Károly ellen (1527.) Európa legtöbb uralkodója szőtt. János király kormánya, külső támaszt keresvén, addig soha nem létezett kiterjedést adott a magyar diplomatiának.[2]) A Frangepánok kalandos családja első volt szolgálatára. A hős, de megvásárolható Frangepán Kristóf I. Ferencz franczia királylyal már a páviai ütközet előtt titkos összeköttetésben állott; most felajánlotta Zápolyának kardja és elméje szolgálatait Ferdinánd ellen, a ki késett alkut kötni vele. Frangepán János látta a franczia királyt fogságában, sőt meglehet Bayonneban is, megszabadulása után, s Velenczére és Konstantinápolyra hatott. A mi Frangepán Ferenczet illeti, ki a kolduló szerzetesek rendjébe lépett, Josefics püspök és ő a nemzeti királyt összeköttetésbe hozták az osztrák-ház szenvedélyes ellenfelével, VII. Kelemen pápával, ki örömmel ismerte őt el törvényesen megválasztott uralkodónak. Zápolya egy másik hive, Verancsics, a tudós főpap, ki később Ferdi-

[1]) A folytonos pártcseréiről Perényinek, ki a koronát előbb Zápolya, aztán Ferdinand kezeibe adta, majd ismét kibékült az előbbivel, l. Simonyi id. gyüjteményét, 20. sz.

[2]) Ezen alkudozások összeségéről l. Szalay »Adalékok« (Pest, 1861.) a János király és az európai hatalmasságok 1526—1528. cz. tanulmányt.

nándnak lett buzgó támaszává, kijelenti erre nézve, hogy János király mindig inkább gondolt Magyarország javával, mint önnön érdekével; hogy óhajtá a keresztények közti békét s visszariadt a muzulman szövetségtől, de felbiztatták őt az angol és franczia királyok, a velenczések és a főpapok, »kiknél a keresztényi érzület már régóta meghidegült.« [1])

Josefics, az ügyes és tevékeny alkudozó, Rómából Franczia-országba ment és igen szives fogadtatásban részesült a saint-germaini kastélyben. (1527. febr.) I. Ferencz, Olaszország segélyezésében tanúsított bámulatos lassusága daczára, a mely fölött sajnálkoztak János király barátai, örült ellenfele e más irányú hatalmas igénybe vételének. Magyarországra küldte az ügyes Rincont, a diplomatia egyik megalapítóját, ki meg is érkezett oda Raguza és Nándorfehérvár felől. A bajor herczegek, Vilmos, Lajos és Ernő, nyugtalanítva hatalmas szomszéduk terjeszkedése s Ferdinándnak nemrég cseh királylyá történt koronáztatása által, nem kevésbbé buzgólkodtak a budai udvarral való levelezésben. Az angol király késett az állás-foglalással, s csakis a lengyel király tanúsított ellenséges érzületet Zápolya iránt, családi összeköttetésük daczára; azt válaszolta követének, miként fejedelmi eredetü, a többi nagy európai házakkal rokon uralkodóra van szüksége Magyarországnak.

Azonban mégis Lengyelország adta Ausztria versenytársának legjobb diplomatáját, Laszko Jeromost. Minden nemzetbeli idegenek hosszabb időn át foglalkozandók voltak az ügyeivel Magyarországnak, mely ez időtájban kevésbbé volt állam, mint versenytér vagy politikai s egyuttal katonai harczmező. Laszko első vetette föl az eszmét, hogy uj uralkodójának viszályába közvetlen érdekkel vonják be I. Ferenczet, akár választott birává tevén őt, akár lehető örökösévé a vitás koronának. Párisba ment tehát, szorosabbra fűzni a szövetséget, s felkereste a kétes Angliát is. VIII. Henrik nem adott neki nyilt hivatalos választ; csak annak megigérésére szoritkozott, hogy Magyarország bajai orvoslásának egyetlen eszközét sem fogja elhanyagolni. Wolsey bibornok azonban Laszkoval folytatott értekezéseiben több nyiltsággal, bárha eszélyesen biztatta őt. A király előtt véleményét e szavakban fejezte ki: »Alázatos nézetem szerint valóban szükséges ellene szegülnünk a császáriak nagyságának s

[1]) Pontifices ... in quibus nimirum jam olim christianae pietatis affectus refrixerat. (Varencsica, id. h. 38.)

kedvezést és hajlandóságot tanúsítanunk János fejedelem iránt; mert Felséged és a császár közt nagy czélokra szolgálhat.« [1])

Ezen utazás alatt a nemzeti pártra nézve hátrányos fordulatot vettek az események. Nem mintha Ferdinand, még az ellenpárti gyülésen is, igen élénk rokonszenvvel találkozott volna; sőt inkább sok bizalmatlanságot keltett s sok panaszt kellett hallania. De a cognaci liga tétlensége s Ausztriának olaszországi sikerei lehetővé tették, hogy egész erővel lásson hozzá az ország meghóditásához, s elnémitson minden viszálkodást, magyar hiveit német csapataival összevegyítve vivén magával. János legyőzetett, tokaji birtokáig hátrált, s minden irányban szétküldött kétségbeesett felhivásával sem ment sokra.[2]) Még csak egy — eléggé hatályos — szövetség kinálkozott, t. i. az ottomanokkal való, s a legyőzött párt határozottan rászánta magát e végső lépésre, melynek az igen keresztény király magatartása jogosultságot látszott kölcsönözni. Az Angliából visszatért Laszkot Konstantinápolyba küldték. (1527. decz.) Előbb igen rosszul fogadták ott: »Hogyan mert a te urad — mondá a török vezérek egyike — Budára menni, azon földre lépni, melyet a sultán lova taposott? Törvényünk ugy kivánja, hogy minden hely, melyen urunk feje nyugodott, örökre alája legyen vetve. Nem tudod-e, hogy a sultán uralkodik a föld fölött, mint a nap az égen?« Laszko azonban, nem ajándékok s igéretek nélkül, barátra tett szert Konstantinápoly egyik különös lakójában, kinek fontos — rövid, de tragikus — szerep jutott a történet lapjain, melyet elbeszélendők vagyunk.

Gritti Alajos természetes gyermeke volt egy velenczei követnek, ki később a köztársaság dogéjává lett. Kitünően beszélte a török, görög és latin nyelvet s jó viszonyban volt minden fajbeli fejedelmekkel, kik roppant vagyon szerzésére nyujtottak neki módot. Selyemből s aranyból készült fényes ottoman öltönyt viselt, s egyike

---

[1]) Wolsey levelei megtalálhatók Simonyinál (id. h. 15. és 18. sz. 1527. jul. 8. és 19.) Ime az elsőnek furcsán kétnyelvü szövege: »It is right uecessary, in my poore opinion, ut Imperialium magnitudini obvietur, that this Prince (Jean) be favorably and lovingly entertaigned, less that, he be pressed Ferdinandus nimium exaltetur. ... Between your Highuess and the Emperour, this Prince may serve to a high purpose.« — Ugyanazon gyüjtemény 28. sz. a. az országgyülés által 1528. ápr. havában az angol királyhoz intézett levél olvasható: Ferdinandus nihil aliud juris habere, nisi quod ductus insana quadam dominandi cupiditate, etc.

[2]) »Hist. Procerum, 307. és 313.: Ponite ante oculos caedes fratrum vestrorum, direptionem bonorum, raptus virginum ... per Germanos.«

volt fényüzéseinek, hetenként ujjal cserélni azt fel s szolgái közt osztani ki ezen királyi ócskaságokat. A perai halmon emelkedett saját tervei szerint rendkivüli fénynyel épült palotája, kertek által környezve, melyekben otthonosan sétált a Nagyur s a mindenható Ibrahim. Száz drága ló volt istállóiban százötven tevével s hatvan öszvérrel. E kincsek tulajdonosa szép barna férfi volt, sasorral; keleti olasz, ki nem mondott le szülői hitéről; itta a bort, habár nagy mérséklettel, s a mise hallgatását soha sem mulasztotta el. Valódi velenczés volt, még inkább a kormányra, semmint a kereskedésre hivatva. Szerencsétlenségére beleelegyedett a magyar dolgokba; azt hitte, megtalálta itt, a mit rég keresett, a tért politikai tehetségei számára. Laszko Jeromos általa jutott el a nagyvezérhez, még pedig a kedvezően hangolt nagyvezérhez.

Ibraim egyébiránt nem akart fennhagyni semmi illusiot Zápolya küldöttjénél urának gyöngeségére nézve. »Megöltük a királyt, mondá, ettünk, aludtunk palotájában, a királyság miénk. Nem a korona adja a hatalmat, nem az arany, sem a drága kövek; a vas, a kard biztositja az engedelmességet. Ragadja meg tehát a te urad a miénknek kezét s ismerje el urának; akkor porrá fogjuk tehetni Ferdinandot s barátait, s hegyeiket elsimítandjuk lovaink lábai alatt. Tudd meg, hogy a mi karmaink mélyebbre hatolnak, mint a sólyoméi; a mit egyszer megragadtunk, nem eresztjük el.« Ezen igéretekkel s fenyegetésekkel teljes beszéd megenyhült a sultán szájában, midőn Laszko kihallgatást nyert. (1528. jan. 27.) »Jóindulattal fogadom királyod meghódolását, kinek országai engem illetnek a háború s a kard jogainál fogva. Elfogadván a hódolatot, átengedem neki a királyságot, sőt uradnak Ferdinand főherczeg ellen oly segélyt fogok nyujtani, hogy nyugodtan alhassék mindkét oldalán.« Egy hóval később megköttetett a szövetség, a legközelebbi török bevonulásra való tekintettel, s Soliman utnak bocsátá a követet aranynyal telt erszénynyel s diszöltönynyel ajándékozván őt meg, e szintoly megalázó, mint barátságos szavak kiséretében: »A barátság urad közt és köztünk mély gyökereket fog verni; igérem prófétánk nevében, hogy személyesen s teljes erőmmel fogom támogatni minden ellenségével szemben.« Gritti különben még lealázóbb feltételektől mentette meg János királyt.

Más ügyes ügynökök is fáradoztak ügyének érdekében, melynek állását ujabb vereségek még inkább megrontották; s elég különösen egyházi férfiak dolgoztak ugyanazon czél javára, mint a sultán velenczei tanácsosa. Statileo püspök Rinconnal Angliába, aztán

Francziaországba utazott s itt szerződést is kötött, mely Zápolya figyermek nélküli halála esetére biztosítá örökségét az ifju orleansi herczegnek.[1]) I. Ferencz király évenkint huszezer aranyat igért orvoslására a magyar király pénzügyi bajainak s e segély első évi részletét Statileo magával hozta. A Horvátországban nemesi családból született Martinuzzi barát[2]) nem kevesebb szolgálatot tett neki, bejárván az egész országot, hogy felkelésre bírja Ausztria hivei ellen. Ferdinand csapatai nemsokára vereséget szenvedtek minden ponton s versenytársának küldöttei még a regensburgi gyülés tanácskozásain is megtámadták őt. Megboszulhatta ugyan magát, a hitetlenek szövetségeseként vádolván be Zápolyát valamennyi európai fejedelem előtt; de ő maga sokkal rosszabb helyzetben volt, hogysem ne törekedett volna legalább semlegességét kinyerni a sultánnak.[3]) Első izben jelent meg osztrák követség Konstantinápolyban; Hobordansky vezette, Zápolyának fanatikus ellensége, s a német Weixelberger. Soliman megütődöttnek látszott beszédök fölött, mely kevéssé állott öszhangzásban kivánságukkal. Miért nem kivánjátok magát Konstantinápolyt, mondá válaszul, fenyegetésekkel vegyes javaslataikra. Aztán szállásukon letartóztatta őket több hónapig, s csak akkor küldte vissza, midőn maga is (1529. tavaszán) nagy expeditióra indult Bécs ellen.

Midőn Magyarországon átment, János király bemutatta előtte hódolatát, nem messze a balvégzetes Mohácstól. Megcsókolta a sultán kezét, melléje ült, s távoztakor három, aranynyal felkantározott lovat s négy aranyszövetü kaftánt vitt magával. Hogy tetézve legyen a megaláztatás, egy bég lőn megbizva a szent koronának és őrének kézrekerítésével. Buda német helyőrsége visszavonult ezután, átadván a várat oly feltételek alatt, melyek a mindig prédára vágyó janicsárokat elkedvetlenítették. A lakosságon álltak boszut, többeket rabszolgaságba is elhurczolván. Zápolya, terhes védői által beültettetvén fővárosába, csak hasztalan könyeket hullathatott. Várday primás érsek magaviselete még sajnálatra méltóbb volt: kiszolgáltatta Esztergamot és tüzérséget[4]) s személyesen volt jelen

[1]) Charrière, II. 155. 162. stb.

[2]) Az okmányok ezen olasz név alatt, vagy szláv, illetőleg latinos szláv elnevezéssel (Utissenich, Utissenius) vagy még gyakrabban György barátnak említik.

[3]) Idézzük itt Gévay gyüjteményét, Urkunden und Aktenstücke zur Gesichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn u. der Pforte im 16. u. 17. Jahrhund. Bécs, 3. k. 1838.

[4]) Várdayról kedvezőleg itélt mind Guidoto velenczei követ, mind Mária

Bécs ostrománál. Tudva van, hogy Salm gróf és Roggendorf báró hősiessége első izben mentette ekkor meg az osztrák székvárost; de téves volna azt hinni, hogy Soliman vereséget látott e kudarczban. Soha nem látszott elégültebbnek, soha nem osztott több jutalmat, serege visszavonulásának soha nem adott diadalmasb külszint. János király szerencsét kivánt neki; ismét — mintegy iróniaként — aranyos kantárokat kapott, s meghagyták nála a szent koronát.

Egyébiránt tényleg csakugyan nem sokat javult az osztrák trónkövetelőnek, mint magyar királynak helyzete. Várday primás meghiusítá a dunai városok elleni minden kisérletét. A Solimannal bejött és itt maradt Gritti épen oly képesnek bizonyult hadak vezetésére, mint cselek szövésére. Diplomatiai hajlamairól sem mondott le; nem átallotta magának V. Károlynak irni, melegen felhiván őt »a kereszténység iránti hajlandósága nevében,« ne engedje meg testvérének, hogy »zaklassa János királyt.« [1]) A császár sokkal hajlandóbb volt követni e tanácsot, mint hitték volna. Ferdinand tudomására hozta követendő magatartása iránti kételyeit s szorult helyzetét. Előbb késlelkedett, nem adott határozott választ; aztán, meglehet Gritti levelének benyomása alatt, nyiltan a kiegyezés vagy a szerinte feltétlenül szükségessé vált fegyverszünet mellett nyilatkozott.

E különböző levélváltások időközében Ferdinand más kisérletei sem sikerültek. Jurisics és Lamberg gróf vezetése alatt huszonnégy személyből álló ujabb követséget küldött Konstantinápolyba. Sok formasággal s nem nagyon kellemesen fogadták; a követek szállójának nevezett caravan-serailban helyezték el, a hol némileg foglyok gyanánt tartózkodtak. Ibrahim elhalmozta őket kérdésekkel és szemrehányásokkal a császárnak Ferencz franczia király s a pápa iránti kegyetlenségére nézve. Tréfát űzött ajándékaikból, s kihallgatás-félét a sultánnál csak azért eszközölt ki számukra, hogy lelánczolt s feléjök dühös tekinteteket lövellő oroszlánok előtt vezettessenek el. Aztán szabadon haza térhettek. Másfelől a merész Roggendorf báró meglepetéssel akarta kézre kerítni

---

királyné. (Szalay, IV. 5. és 93. jegyz.): »Homo de assai bon ingegno, di bona fama.« — »Le bonhomme a tonjours été homme de bien.«

[1]) Hatvani, I. 42, az előző s következő részletekre nézve 40, 41. és 43. sz. E legutóbbi levélben Ferdinand elismeri helyességét fivére tanácsainak; »El consejo que vra Mta me da, cerca de hazer algun apuntamiento o tregua con el bayboda es muy bueno y muy necessario estando la cosas en el estado que estan de todas partes.«

Budát, de Gritti ügyessége kijátszá minden törekvését, s Hobordanszkynak János király elleni gyilkossági kisérlete csak a gyilkosnak a Dunába fulasztását eredményezte. Hátra volt a két ellenkirály közti egyenes alkudozás; ez vala tárgya a poseni congressusnak, melyen a két fél nagyon ingerültnek mutatkozott egymás ellen; de a körülmények, végleges béke nem jöhetvén létre,[1]) legalább egy évi fegyverszünetet kényszerítőleg parancsoltak. (1531—1532.)

Mire leend felhasználva e fegyverszünet? Mig a fejedelmek csak eszközt láttak benne erőgyüjtésre s ujabb küzdelemre nagyravágyó czéljaik érdekében: a hazájuknak helyzete által elszomorított magyarok, felháborodván az idegenek vezérelte vagy szította ezen viszályok fölött, módot kerestek a békének s az ország függetlenségének helyreállítására.[2]) Lassanként elterjedt az eszme, hogy a valódi orvosszer az lenne, ha mindkét ellenkirály mellőzésével az ország élére főkapitány állíttatnék. Ez volt az uralkodó nézet a veszprémi országgyülésen. Csakhogy sajnos, személyes vágyakozásak nyomultak előtérbe, főleg az állhatatlan Perényiek részéről; s sajnos, mindkét trónkövetelő egyetértett eltiltásában e gyülésnek, mely egyaránt fenyegette őket. Mindketten külön-külön gyülést akartak ezután tartani, de e terv is meghiusult. Nádasdy, e valóban nemeskeblü férfiú, s meglehet az öreg Verbőczy is nem vesztették el bátorságukat; gyülést hivtak össze, mely — bárha nem volt szabályszerüen egybealkotva —, kettős követséget bizott meg, hogy terjeszsze a két király elé, mily tehetetlenségbe juttatta őket viszálkodásuk. Zápolya ezuttal inkább fenyegetettnek hitte magát, mint vetélytársa, eltiltotta hiveit minden ilynemü gyülésezéstől s magának Nádasdynak is félre kellett vonulnia.

Ujra kellett tehát kezdeni a cselszövényeket a portánál, melyeknek Gritti volt gyászos mestere. E pérai kereskedő türhetlenné vált, mióta tehetséggel bár, de tapintat nélkül nagy szerepet játszott. Mialatt az 1532-i rettenetes török invasio végig pusztitott nyugati Magyarországon,[3]) s a styriai és osztrák határ közelében, a kis Kőszegen hősies ellentállásra talált Jurisics részéről; mialatt ezen emberár visszahömpölygése ezer meg ezer magyart sodort rabszol-

---

[1]) Az osztrák fejedelmek szerint János hiusitá ezt meg. (Granvella, I. 606.)

[2]) Ferdinandnak volt erről tudomása: »Algunos de los Hungaros que signen al bayboda, y otres de los mios se han juntado in cierta parte.«

[3]) Hatvani, 54. s. k. sz. valóságos képét adja a félelem és remény ama váltakozásainak, melyeken Európa, s főleg az osztrák ház, ezen invasio alatt átment.

gaságba: Gritti folyvást Ibrahim nagyvezérre támaszkodva, János királynál az ország kormányzójának tolta fel magát. [1]) Pestre gyülést hivott össze, mely viszhangzott az ellene emelt panaszoktól. A nemzeti párt fejei, Nádasdy, Verbőczy és Martinuzzi, ki György barát neve alatt máris kiváló szerepet kezdett játszani, felháborodva látták, miként vezeti a királyt gyermek gyanánt e ravasz cselszövő, kinek minden lépése elárulta a trón utáni vágyat. A velenczei-török, ellenségektől körülvéve, rajta volt, hogy eltegye őket láb alól a hivők ura és a dicső köztársaság alkalmazta módszerek szerint: s miután se selyemzsinór, se az Orfano-csatorna gondolái nem állottak rendelkezésére, egyszerüen vérpadra küldött nehányat a nemesek közül, kik ellene beszéltek. A rémület csakugyan elterjedt, de a gyülölség is megkétszereződött.

Szegény [2]) Zápolyának szüksége volt e népszerütlen eszközre, hogy ellensulyozza vele Konstantinápolyban versenytársa hiveinek cselszövényeit. Gritti több utat tett érdekeinek képviseletében, eközben titkon arra is eszközöket keresvén, hogy a két ellenkirályt egymás által veszíttesse el. Elvégre általános ellenszenvet keltett maga ellen. Erdélybe visszatérvén, elvakultságában elég erősnek hitte magát, hogy ujabb gyilkosságot kövessen el, s kivégeztette ellenségét, Czibak püspököt. Evvel veszítette el magát; egy másik ellensége, Majláth, titkos felhatalmazást nyert János királytól s Verbőczytől, hogy végezzen e zsarnokkal. Gritti hirtelen körül lett véve Medgyesen, a nélkül, hogy ellent állhatott volna. Látván, miként nem menekülhet, meghittjét s történetiróját, a paduai Francesco della Valle-t [3]) elküldte búcsúizenetével atyjához, a dogehoz. Kevéssel utóbb magukkal hurczolták Majláth katonái, a kik »ugattak reá, mint dühös kutyák.« Hiában fenyegetőzött Soliman boszujával, halála el volt határozva. Levágták tagjait, aztán fejét. Öltönyeinek drága kövei gazdaggá tettek többeket birái s gyilkosai közül.

Gritti Alajos sorsa elvonta figyelmünket az általános politikától; ideje ahhoz visszatérnünk. V. Károly császár a magyar ügyekben folyvást sok eszélyességet és mérsékletet tanúsított; le

---

[1]) Epist. Procerum. I. 367.

[2]) Szegény a szó minden értelmében. Brodarics kanczellár irja Nádasdynak. (Szalay, IV. 96.): Rex moritur prae fame. Ego tristes et famelicos duco dies.«

[3]) Kivonatát adják itt e tanú, Gritti e meghittje elbeszélésének.

akarta csendesíteni ez országot, ha szinte fivére pillanatnyi érdekeinek árán is,[1]) hogy ne szaporítsa nagy áállamainak bonyodalmait s ellenségeinek máris nagy számát. 1532-ben egyébiránt s a következő évek alatt némi megtartóztatást és pihenőt vehetni észre a keresztény világ politikai viszályaiban. VII. Kelemen mitsem óhajtott inkább, mint a békét, eszélyes kiegyezéssel, mely korlátokat szabjon az osztrák fejedelmek hatalmának. Maga I. Ferencz, bár még mindig panaszokban tört ki a császár ellen, megóvni igyekezett Középeurópát a török betörésektől; ezen ujabb czélra is a fáradhatlan Rincont használta, a ki azonban kevésbbé ért ezuttal czélt, mint ellenkező küldetésében. De mégis a császár óhajtá leginkább az általános békét; se ő, se a német fejedelmek nem akarták utnak indítani csapataikat a magyar nemzeti párt ellen. Sőt V. Károly élénk részt vett — két tanácsosa, a lundi érsek s Scepper Kornel közvetitése utján — a Zápolyával s a portával folytatott kettős egyezkedésben.[2]) Az ellenségeskedések ily formán elég soká szüneteltek, miközben zárai Jeromos kieszközölte Konstantinápolyban az első ottoman követséget Ausztriába. Egyezmény lőn ennek következménye, a mely Ferdinandot megfosztá minden jogtól az ellenfelének meghunyászkodása fölötti méltatlankodásra. Nemcsak Esztergam kulcsait nyujtá át szinleges formaszerüségek közt a követnek, de a padisah kötelezte magát, hogy ugy tekintendi, mint fiát, s hogy oly tekintélynek fog örvendeni, mint Ibrahim, a nagyvezér.

Határtalan volt a magyaroknak elundorodása a két ellenkirálytól, midőn látták, hogy Gritti halála után kölcsönösen vádolják egymást a sultán előtt e gyilkossággal, melyet a padisah önnön megbántásának tekintett. János minden erejét megfeszítette, hogy ártatlannak tünjék fel. (1535.) Felhasználta egyébiránt a császár és a franczia király közti ujabb szakításra mutató jeleket, hogy Párisba küldje Verancsicsot, a tudós egyházi férfiút,[3]) ki I. Ferenczet

[1]) Simonyi, id. h. 60. sz.

[2]) Charière, II. 183. sk. — Granvella állami okmányai, kiadva Weiss K. által, Paris, 1841. I. 609. II. 269., 537., 558., 569. (az utóbbiak az I. Ferencz és V. Károly közti jó viszonyra vonatkoznak 1539-ben és 1540-ben.) — Hatvani, 77. sk.

[3]) Verancsicsról, mint szerzőről, kit gyakran lesz alkalmunk idézni, l. Szalay »Adalékai«-ban a »Verbőczy és Verancsics« sz. tanulmányt. 1504-ben Sebenicoban született, 1530-ban a Roggendorf által ostromlott Budán volt. Később főleg mint követ, nagy szolgálatokat tett Ferdinandnak. Igen jól, a szlávok könnyüségével és hajlékonyságával beszélt több nyelvet. Egyike a

Konstantinápolyban való kedvező közbenjárásra birta. Még hatályosb segítségére volt azonban Ibrahim kegyvesztése és halála, melynek bekövetkeztével a sultán meggyőződött róla, hogy Gritti, a nagyvezér s osztrák ügynökei kijátszották s visszatért régi szövetségéhez. Csakhamar egyszerre kitört I. Ferencz harmadik háboruja V. Károly ellen s Ferdinand hevesb fellépése a törökök támogatta Zápolyával szemben. »Most mindent koczkáztatni kell mindenért, irta a császár s fivérünknek ugy kell segíteni magán, a hogy képes.««

Ha Ferdinandnak csak János király hiveivel lesz vala dolga, valószinű, hogy a győzelem övé marad; Perényi s György barát fölött diadalt aratott Fels Leonard Zápolya uradalmainak közepette; de a Drávamellékről egészen más hirek érkeztek. Katzianer és Pekry ostrom alá vették Eszéket nagy részben martalóczokból álló sereggel, mely egészen méltó volt vezéreihez s méltó ellenfeleihez, a vad akindsikhez. Táborukban bekeríttetvén, valóságos hóviharban visszavonulást kisérlettek meg, a mely balvégzetessé lőn reájuk nézve. Csaknem mindannyian odavesztek (1537. dec.) s vezetőik közül a kik megmenekültek, azok is nem sokára mint gyilkosok kerültek börtönbe, vagy mint összeesküvők ölettek meg. Az ország rendkivül ráunt már az ily emberekre s dolgokra. Az egymást követő gyüléseken békét, a közrend és szabadság helyreállítását kivánták a hazafiak. A huszszor is javaslatba hozott, megvitatott, visszautasított kiegyezés feltételei elvégre következőleg lőnek megállapítva a váradi békében (1538.), mely kiegészíté a III. Pál által a másik két nagy vetélytárs közt létrehozott fegyvernyugvást: A császár és Ferdinand szövetségesüknek, testvérüknek s halálig Magyarország királyának ismerték el Zápolyát. János lemondott minden más szövetségről, s Ferdinandnak igérte örökségét minden esetre, azon kikötéssel, hogy ha fia lesz, ez fejedelemséget s nagy uradalmakat kapjon.

Magyarország fellélegzett, megmentettnek hitte magát, nagyította előnyét a történteknek, mert nemzeti királya habozó jelleme nélkül számított. János félt régi szövetségeseitől, a töröktől; nem merte nyiltan kihirdetni a váradi kötést. A helyett, hogy lemondott volna a franczia szövetségről, még egyszer Párisba küldé Statileo püspököt. Megkérte s nyerte Izabellának, Zsigmond [1]) leányának

---

XVI. század azon főpapja nak, kik leginkább rokonszenveztek a reformatióval. (l. az előbbi könyv III. fejezetét.)

[1]) Uxorem duxit Isabellam, Sigismundi Sarmatorum regis filiam, virili eruditoque ingenio puellam, Italico lepore et venustate peramabilem. (Ambrosii Simigiani Historiarum. 175. l. (a Scriptores rerum Transylva-

kezét, a mely késői házasság kétszeresen nyugtalanítá Ausztriát, az örökös lehetősége s a Lengyelországhoz való viszony folytán. A mi a törökök ellen közösen indítandó háborút illeti, annak elemei sehol nem voltak feltalálhatók. I. Ferenczneк a császárral való mesterkélt kibékülése daczára, melyet nemsokára látszólag megpecsételt az aiguesmortes-i találkozás, nem érzett hajlamot a keresztes hadjáratra. A németországi lutheranus fejedelmek készen valának fegyvert fogni, de csak ha biztosítást nyernek a belbéke fenntartására s a lelkiismeret szabadságára nézve. Még a magyar gyüléseken is, a melyek kétségkivül nagy áldozatokra voltak elszánva, a mint ezt a komoly fegyverbe szállás és sulyos adók megszavazása bizonyítja, még e gyüléseken is nagy volt a száma a kormány elleni sérelmeknek, s a reformatió első terjedése uj elemet vegyített bele a vitákba s az ellentállásba. Egyébiránt János királynak semmi kedve sem volt megmérkőzni a törökökkel; egy csausz-t fogadott követségben, a ki mintegy kegyelmet igért neki; s örömmel értesült róla, hogy Ferdinandnak, ki csak oly kevéssé ragaszkodott a kötéshez, mint ő maga, egyik küldöttje Solimantól mitsem nyerhetett ki azon fenyegetésen kivül, hogy le fogják vágni az orrát. Csak az országban volt elégületlenek elleni küzdelemre gondolt. Egészen felesleges dolog különben azt kutatnunk, mit volt teendő Zápolya, mert váratlan halála (1540.) ismét kérdésessé tett mindent. Neje egy fiúval ajándékozta meg.

---

nicarum II. k.) Ugyane szerző szerint Zápolya a magyarok kivánsága folytán lépett e házasságra, a kik nemzeti királyt óhajtottak.

MÁSODIK FEJEZET.

Ferdinand és Miksa (1540—1576.)

János királynak az osztrák házzal való béke megkötése után csakhamar bekövetkezett halála biztositni látszott Ferdinándnak a magyar trón el nem vitatható birtokát. De Zápolya utolsó pillantásai gyöngédséggel állapodtak meg kis gyermekén, s végszavaiban őt ajánlotta tanácsosainak s hiveinek. János Zsigmond, a nyolcz napos herczeg gyámjai a fáradhatlan György barát, az állhatatlan Török Bálint főkapitány, Petrovics, s tényleg az ősz Verbőczy István valának, sokkal kiválóbb szellemü férfiak — főleg Verbőczy és György barát, — hogysem fel ne fogták volna hozandó határozatuknak sulyát és veszélyeit. Két eshetőség állott előttük: elismerni Ferdinandot s szolgálatára lenni a törökök ellen, gyámoltjuk részére mindenesetre előkelő születésének megfelelő helyzetről gondoskodván, s ha a szükség ugy kivánná, küzdvén a nemzeti függetlenség mellett is; vagy Ferdinand ellen a törökök segélyéhez fordulni s minden áron fenntartani Magyarországnak Ausztriától való teljes különválását. Az utóbbit választották, a kereszténység nyilván való érdekeinek s a pápa tanácsainak ellenére: egy szerzetes nagyratörő heve, egy ősz jogtudósnak kissé szükkeblü hazafisága s egy fiatal özvegy anyai szeretete minden egyéb tekintetet háttérbe szorítottak.

Nem szabad elhallgatnunk, hogy az osztrák ház eljárása magyar alattvalóival szemben, főleg az utóbbi időszak alatt, bizonyos mértékig igazolta György barátot és Verbőczyt. A körülmények megbocsátották őnekik az ottoman szövetséget, s a Rudolfok, a II. Ferdinand, a Lipótok által Magyarországra csődített minden nemzetbeli kalandorok menthetővé tették nemcsak Erdély különállását, de az ország egyes vidékein janicsárok s kadik befogadását is. A kortársak véleménye nem volt egyértelmü. Sokan a hazafiak közül

készek valának elismerni Ferdinandot azon feltétel alatt, hogy a császártól komoly és hatályos segélyt nyernek, de épen ebben nem volt bizalmuk. A szaporodó protestánsoknak több okuk volt a panaszra János és Verbőczy ellen, holott Ferdinand és fia, Miksa, gyakran tanúsítottak iránt jóindulatot, sőt csaknem rokonszenvet; de főnökeik legnagyobb része mégis Ausztria ellenségeinek sorában állott s János Zsigmond legszilárdabb hitfeleiknek egyikévé volt leendő. Egészben véve a két párt, mely tizenöt év óta küzdelemben állott egymással, körülbelül megtartá előbbi erőit.

Ferdinand türelmetlenségében több ellentétes lépést tett, a melyek nem vezethettek czélhoz. Elküldte Salm grófot a budai palotába, a hol Izabella gyászruhában fogadta őt, mondván, hogy csak szegény özvegy, hogy szüksége van atyjának tanácsára, szóval időt igyekezvén nyerni. Másfelől utnak indítá Laszkót Konstantinápolyba, hogy lebeszélje a sultánt Zápolya fiának támogatásáról. Végül megkisérlette a főváros meglepését Fels Leonard csapatainak rögtöni mozdulatával, a mely azonban csak nehány másodrendü helynek elfoglalását eredményezte. Ez elég volt Verbőczynek arra indítására, hogy megkösse gyámoltja szövetségét a sultánnal s hogy felingerelje a portát az osztrák fejedelem ellen, ki jóindulatu semlegességét szorgalmazá. Egy csausz jött megcsókolni a gyermek János Zsigmond lábait s gyors és elhatározó segélyt igérni az anyának, ki a török küldött előtt tartá emlőire a gyermeket. Konstantinápolyban [1]) a sultán szidalmakkal halmozta el s börtönbe vetteté Laszkót.

A nagyur nem váratott sokáig igéreteinek beváltásával; nemcsak elismerte ünnepélyes diplomában Zápolya fiának királyságát, hanem hadsereget küldött támogatására s 1541. nyarán maga is Nándorfehérvár alá érkezett. Itt értesült Rinconnak, a tevékeny ügyvivőnek haláláról, ki csak imént ujabb szövetséget kötött a magyar nemzeti párt s az V. Károly ellen már negyedik háborúba szállni hajlandó franczia király között. [2]) Megtudta azt is, hogy Ferdinand, nem bizván többé a nyilt küzdelemben, kétségbeesett kisérletet tett Budának hatalmába kerítésére. A »dicső« sultán erre utnak indult.

Roggendorf vala megbizva megtámadásával a hatalmas erődnek, melyet az elhunyt király védmüvekkel vétetett körül. [3]) A

[1]) L. e fejezetre nézve Hammer, XXXI—XXXVII. k.

[2]) Charrière, I. 423. s k. ll.

[3]) Mind erre nézve l. Verancsics, De Rebus Hungarorum ab

megszállásra vonatkozó intézkedéseiben sok erélyről és belátásról tett bizonyságot. A németek szigorúan őrzött, körülzáró vonalakat alkottak; [1]) s ha nem is akadályozhatták meg politikai küldötteknek álöltöny alatt való ki- és bejutását, legalább az élelmi szerek bevitelének utját állották. A szükség és drágaság rendkivüli mérveket öltött, fát nem lehetett kapni, csak lóhust ehettek olcsóbb áron. Hatalmas ágyúzás a várost, sőt a palotát is tüzgolyókkal lepte el. Az ijedtség talán rávette volna a lakosságot, hogy megadja magát, [2]) egy Bornemisza összeesküvést is forralt, s az ifju királyné már közel volt ahhoz, hogy egyezkedjék. De valamennyien György barát gyors elhatározása nélkül számítottak: a rémület fenntartá a fegyelmet benn, egy török sereg bevégzé a munkát a várfalakon kivül. Roggendorf, váratlanul megtámadtatván hadvonalai, roppant veszteséggel legyőzetett, rendetlenségben vonult vissza s meghalt sebeiben.

Soliman megérkezett. Előbb Ó-Budán ütött tábort, a váron kivül, annak lábainál. Aztán kifejezte óhajtását, hogy kis védenczét látni akarja, a mely kivánságnak nem lehetett ellent mondani. János Zsigmondot aranyos szekérben vitték el hozzá, a sultán kivette dajkája karjaiból, játszott vele, fiának nevezte; misem mutat arra, hogy ez puszta szineskedés lett volna, mert a törököknél nem hiányzik a gyermekek iránti gyöngédség; de az is igaz, hogy mindezt hasznukra fordították, a legfontosabb pontokat lassankint hatalmukba kerítvén. S midőn a kellő pillanat elérkezett, kijelenték, hogy Buda kezeik közt marad, mert János Zsigmond igen fiatal annak megvédésére; hogy a fejedelemnek Erdélybe kell menni, anyja és tanácsosai őrizete alatt, s kormányozni ezen országrészt a nagyur helytartójaként. A fejedelem gyámjai megdöbbentek, még György barát is, ki nem gondolt a török frigy ily eredményére, [3]) de minden ellenszegülés hasztalan volt, s az udvar Lippa várába költözött. Ettől kezdve három Magyarország vala: a nyugati, Ferdinandnak valóságos királysága; a törökök által megszállott s a

---

inclinatione Regni historia, l. c. X. (Monumenta, az »Irók« sorozatának 2-ik kötete.)

[1]) Buda admirandis operibus opportune conmunita. (Simigianus, id. h.)

[2]) Ferdinand remélte ezt, mint Hatvaninál látjuk. II. 166.

[3]) Később részességgel vádolták, a melyet misem bizonyít s a mely alól Szalay (IV. 223.) feltétlenül fölmenti. — L. Adalékai-t is, 175. l., a hol Verancsicsra támaszkodva, Jovius Pál ellenében kimutatja, hogy a felelősségben ezen eseményekért Verbőczy és Török osztózkodnak.

budai pasa kormányozta közép Magyarország; s a keleti, mely a független erdélyi fejedelemséget alkotta.

E helyzet előidézőit épen oly szigorúan ítélték el Európában, mint I. Ferencz királyt, a hitetlenek szövetségesét. Ugy látszott, mintha az isteni igazságszolgáltatás is megbüntetni sietne őket, Török Bálint, kire a törökök már régebben nehezteltek, Konstantinápolyba, a hét-toronyba vitetett, s ötévi fogság után ott halt meg. Verbőczy, mint hires jogtudós, a sultán budai keresztény alattvalóinak főbirájává neveztetett ki, különös méltóság a rajongásig hitbuzgó katholikus férfiura nézve. Csakhamar elhunyt, nem annyira a kór, mint törekvései hiábavalóságának, feldarabolt hazájának s megalázott öregségének érzete által törve meg. Buda főtemplomát moseává alakították át, s a nagynevü törvényhozó a zsidók közt temettetett el.

Buda elfoglalása roppant hatást keltett Német- és Magyarországban. A szászországi, hesseni, brandenburgi protestáns fejedelmek, valamint maga Luther is, nehány év óta komolyan óhajtották a törökök kiűzését s készülődéseiknek erőteljes volta által tüntek ki. Minden pártbeli főurak gyüléseket tartottak az általános kibékülés érdekében; a Báthoryak, Perényiek, Homonnayak levélben hivták fel Ferdinandot az ország megmentésére. Ez volt terve György barátnak is, ki ekkor nyitotta meg számtalan ingadozásainak sorát a porta s a Habsburgok között. E különös magatartást, mely elvégre, midőn Martinuzzi bibornokká leendett, tragikus halálát vala okozandó, megmagyarázhatóvá teszi egy neme a sok nagyravágyással párosult hazafiasságnak. Valószinüleg azt óhajtá, hogy Magyarország független legyen a két császárságtól, melyek feldarabolták, s egyiknek a másik által való gyengítésével remélte ezt elérhetni. Egyelőre, megrémítve Buda elfoglalása által, megkötötte a gyalui egyezményt (1541. dec.) a váradi békekötés végrehajtására, de azon nehezen megvalósítható záradékkal, hogy Ferdinand megszabadítandja Magyarországot az ottomanoktól. Az egyetértés tehát helyreállítottnak látszott; a megyék legnagyobb része képviselőket küldött a beszterczebányai gyülésre, mely közfelkiáltással tömeges felkelést szavazott meg azon esetre, ha a király személyesen veszi át a vezényletet.

Szerencsétlenségre a főleg németekből álló nagy seregnek, melyet brandemburgi Joachim vezérlett (1542.), sikertelen volt a hadjárata. E sok fáradsággal előkészített csapatoknak még Pestet sem sikerült hatalmukba ejteni s nagy volt az elcsüggedés annak

meggondolására, mikor találnak újra egy ily haderőt is, s mit tevők lesznek, ha Németország is meg fog támadtatni? Általános bizalomvesztés lőn sajnálatraméltó eredménye e balsikernek; a protestáns fejedelmek, Ferdinánd, a magyarok sértő kifakadásokkal és gyanúsításokkal illették egymást.[1]) A németek egyfelől mindig attól tartottak, hogy az osztrák ház vallási szabadságuk ellen használandja fel saját katonai készülődéseiket s panaszkodtak, hogy katonáikat mindenben hiányt szenvedni hagyják. Másfelől Ferdinánd így írt a császárhoz: Hiány volt a jó agyvelőkben a vezetésre, és nem emberekben, sem más szükséges hadi szerekben; a mi azon gyanúra indít, hogy gonosz fondorlatok történtek.[2]) Elismerte azonban, hogy hanyagság történt a fizetések körül, de a bizalmatlanság megfészkelte magát s a király ezuttal alaptalan vádra börtönbe vetteté Perényit, mi a magyarok méltatlankodását keltette fel. Vajjon meddig nem fognak ezek az osztrákok, gondolták magukban, se megszabadítani minket, se meghódítani, se békében hagyni; s előkelő családaink fejei vajjon meddig fognak Bécs-Ujhely vagy a Héttorony börtöneibe hurczoltatni?

A nemzeti elégületlenség oly mérvben jelentkezett, hogy Ferdinánd mellőzhetetlennek látta gyülést hivni össze Pozsonyba s megígérni e kedvezőtlenül hangolt gyülésnek, miként az ország minden jogát tiszteletben tartandja. Már nyilvánúlt az osztrák ház azon törekvése, hogy Bécsben, idegen miniszterek kezeiben összpontosítsa a magyar ügyeket s hanyatlásba jutni vagy a szokásból kimenni engedje az ország nagy méltóságait. Ezuttal egyébiránt a képviselet nem volt annyira teljes, hogy nádort választhattak volna, s ezen állás betöltetlenül maradt; csak királyi helytartó lőn kinevezve Várday érsek személyében, s az országgyülésnek egyetlen fontos ténye az volt, hogy a német birodalmi gyüléshez — hasztalanúl — segélyt kérő levelet küldött. Soliman ujra megérkezett, csakhamar ostrom alá fogta Esztergamot hatalmas tüzérségével, megadásra kényszerítette, s moseává alakitotta át a primási templomot. Kevéssel utóbb Székesfehérvárra került a sor. A lakosság bátor kirohanást kisérlett meg, a mely azonban nem sikerűlt; ekkor a helyőrség olaszainak s németjeinek ellenzése daczára meghódoltak, az idegenek szabad elvonulásának feltétele alatt, a melyet nagyon kevéssé tartott meg a tatár lovasság. De a lakosság iránt nagy

[1]) Hatvani, II. 167. sk.
[2]) U. o. 177.

kegyességet tanúsított a musulman vezér, s nagy tiszteletet a királyi sírokkal szemben. Kijelenté, hogy megszabadítni jött a magyarokat az osztrák zsarnokság alól.

E beszéd némileg igazolva volt Martinuzzi magatartása által, a ki semmisnek nyilvánítá a gyalui egyezményt, s megújítá az alkudozásokat a portával. Ferdinánd nem titkolta el haragját és gyülöletét. »A barát — írja nővérének, Máriának —, folytatván gonosz és szerencsétlen fondorlatait, a helyett, hogy mint előbb, titkon lépne fel, most egészen nyiltan űzi azokat ellenem, hogy értesítse s eltérítse mindazon párthiveimet, a kiket képes.« E meglehetősen jogos panaszt kevesebb igazsággal terjeszté ki a magyar nemzet »megrögzött állhatatlanságára,« igérvén, hogy »el fog vonni tőle minden alkalmat a felkelésre.« [1]) Ferdinánd, úgy látszik, elvesztette e válságos évek alatt szellemének rendes egyensúlyát, elannyira, hogy elhatározásainak összefüggés nélkülisége által még növelte a nehézségeit hamis helyzetének György barát közt, a kit ismét megnyerni igyekezett, V. Károly közt, kitől segélyt kért, s a Nagy-Szombatban egybeült országgyülés közt, mely élénk felszólalásokkal sürgette a császár támogatását. A magyar gyülés (1544—1545) utolsó reményét a császár által személyesen vezénylendő hadseregbe vetette, míg a német birodalmi gyülés nem ok nélkül viseltetett bizalmatlansággal V. Károly s a német protestantismus elleni tervei iránt.

Veltwick császári követ, kit a magyarok türelmetlenül vártak, csak bizonytalan, mindenféle külső körülményektől függővé tett igéreteket hozott magával. Ezen ügyes észlelőt meglepte a gyülésen nyilvánuló ingerült csüggedés: »A magyarok, írta urának, nyiltan beszélnek a törököknek való adófizetésről s védelmük alá helyezkedésről, miután a török szelíden bánik velök ezen években.« A föld népénél a muzulman uralom iránt kedvező hangulatot észlelt. Nyugtalansággal szemlélte mind Martinuzzi pártjának kiszámított habozásait, mind az elkedvetlenedését Ferdinánd pártjának, mely az I. Ferenczczel imént megkötött crépy-i békekötéstől várta, hogy a császár elvégre hazájukkal is foglalkozzék. Veltwick sajnálta ezek folytán, hogy nem kapott bátorítóbb utasításokat. Maga az országgyülés köszönetet mondott V. Károlynak, a miért békét kötött Franciaországgal, s nagy áldozatokat szavazott meg a török háborúra. Azonban a Batthyány Ferencz egy beszéde által kifejezésre

[1]) Hatvani, II. 180. és 181.

jutott elégületlenség nem csökkent, s Veltwick még mindig ezeket írhatá: »A legrémítőbb czivakodást találtam s a legvakmerőbb szavakat és bántalmakat hallottam nagyoktól és kicsinyektől úgy Felséged, mint a római király ellen.« [1])

Nem lehetett ezek után szó nagyobb erőkifejtésről, s a háború számtalan kisebb, elszigetelt támadássá fajult, melyeket majd a törökök, majd a magyarok kisérlettek meg. Nem hogy segélyt nyertek volna V. Károlytól, még neki kellett egy huszárcsapatot küldeniök, a mely ott szerepelt a lutheranusok elleni mülhbergi csata mezején. [2]) A helyzet szükségessé tette a Konstantinápolyban való alkudozást, s a franczia követ rosszakarata által összebonyolított hosszas tárgyalások 1547-ben ötévi fegyvernyugváshoz vezettek. Az ekkor egybegyült országgyülés fájdalommal vette tudomásul, hogy az ország feldarabolása bevégzett ténynyé vált; s egy defterdart is kelle megérkezni látnia azon megbizással, hogy szabályozza a budai ottoman helytartóság határait. Nem szegűlhetvén ellene, legalább a belbékét törekedtek helyreállítani s kinyerni azt, hogy a király országában lakjék. Ezen gyülésről főleg két — becsületére váló — dolgot kell feljegyeznünk: elfogadta a tervet, melynek végrehajtása ugyan elhalasztatott, hogy a parasztságnak visszaadassék a szabad költözködés joga; s a számos protestáns követ elvetette az osztrák ház vallási politikája által, Ferdinánd személyes mérséklete daczára, javaslott türelmetlenségi törvényeket.

A következő évek során (1548—1552) minden érdek Martinuzzi, máris váradi püspök s nem sokára a római egyháznak fejedelme körül összpontosul. Mindig az egyesítését óhajtá egész Magyarországnak egy uralkodó alatt, s e feladatra eléggé erős fejedelmet keresett; miután ujra János Zsigmondra gondolt volt, ismét Ferdinándhoz fordult. Ezuttal több kitartást tanúsított terveiben a nélkül, hogy megszünt volna ámítani levelezése által a portát, a hol csakis a nagyvezér, Rustem nem bizott benne. Izabella királyné kénytelen volt lemondani igényeinek legnagyobb részéről s elfogadni fia számára két szileziai herczegséget és azon igéretet, hogy nőül fog adatni hozzá egy osztrák herczegnő. A barát, ki önmagáról sem feledkezett meg, primássá lőn. Csakhogy egy másik cselszövő, Petrovics nélkül számított, ki arra sarkalta Izabellát, hogy rázza le a barát parancsoló gyámságát s vonja vissza minden engedményét.

[1]) Hatvani, II. 187.

[2]) Frigyes maga is foglyul esett s fején sebet kapott a huszárok utolsó rohama alkalmával. (Granvella, III. 264.)

Szerencséjére értesült ezen üzelmekről egy franczia ügynök által [1]) s bámulatos erélyének és fortélyosságának sikerült fenntartania magát Izabellával s az Erdélyt megszálló törökökkel szemben. Mindamellett Ferdinándnál is segély küldését sürgeté, de a királyra nézve misem volt kevésbbé könnyü e kivánságnak önerejéből való teljesítésénél. V. Károly, kihez testvére fordult, rosz hangulatban volt, a magyarországi ügyek mintegy terhére voltak s heves jelenetek fejlődtek ki a két osztrák fejedelem közt. [2]) György barát, ki mindig el tudta érni azt, a mit akart, végre elküldte a szent koronát Ferdinándnak s viszont megérkezni látta Castaldo hadtestét.

Az új bibornok távolról sem sejté, hogy az oly élénken várt hadcsapat az ő számára halálos itéletet hoz. Eddig a pártokat egymás ellen játszta ki, most elkövetkezett a pillanat, hogy boszszút álljanak s kielégítsék a felhalmozódott gyülölséget. Castaldo lelkiismeretesség nélküli bérencz volt, vallásossága daczára képes vérrel szennyezni be a bibor öltönyt. Az őt környező többi délvidéki idegenek, Pallavicini, Mercada a legkevesbé sem voltak hajlandók más utra terelni őt. Martinuzzinak hűséget hangoztató szavai nem sokáig ámították őt el, s olasz tragédia volt végbemenendő egy magyar kastély falai között. A törökök ellen Lippa környékén közösen folytatott csatározás a bibornok minden tüntetése s tevékenysége daczára sem szüntette meg Castaldo gyanúját. Midőn a magyaroknak, Forgácsnak, a hét-toronybeli fogoly fiának, Töröknek s Nádasdinak, vitéz hősiessége kivívta a győzelmet, a bibornok a megmaradt törököknek mód felett előnyös fegyverletételt engedélyezett, s titkárjának leleplezései ujabb árulására nézve mi kételyt sem hagytak fenn. Castaldo utasításokat kért Bécsből s azon utasitást vette, hogy végezzen a bibornokkal. Martinuzzit, midőn épen rendeleteket irt alá, megrohanták s hatvan sebbel véget vetettek életének. Mint

---

[1]) D. Aramon kérkedett vele, hogy megmenté ezáltal Martinuzzit (L. Charrière-t és Ribier, Lettres et Memoires d' État. II. 292.)

[2]) L. Hatvaninál, II. 214. (v. Lanznál, III. 11.) Ferdinánd levelét testvéréhez: »Voyant que le jeudi 22. (1550 nov.) au soir, que vous parlai sur l' affaire d' Hongrie, que V. Majesté se mit en colére, et qu' à cause de cela que V. Majesté m'interrompit aucune fois mes propos, je ne voulus plus parler à V. dite Majesté.... V. M. est tenue vers la chrétienté et ses sujets aussi bien que moi pour la chrétienté et les miens, et plus encore puisqu' étes en plus grand degré et dignité et avez pris Afrique des mains des infidéles, que ce a été tres bien fait et oeuvre louable.... Et bien que ce ne fut de chretiens, ni de tant d'importance qu'est Transilvanie, tant plus suis-je donc tenu moi de garder ce qu'est mien et de plus d'importance, et que sont chrétiens.«

szörnyü részlet megemlítendő, hogy szőrös fülét Bécsbe vitte gyilkosainak egyike. E férfiunak jobb kezét később egy gépezet zúzta össze, a melyet megvizsgált, s bűntársai is mind gyors és rosz véget értek.

Kevesebb sajnálkozás nem kisért senkit sirjába, mint Martinuzzit. III. Gyula pápa, hogy az elvnek elég legyen téve, felszólalt ugyan, de aztán abban hagyta a dolgot. Az egri érsek ezt irta: »oly véget ért, a minőt cselekedetei megérdemlettek.« Ferdinánd épen nem titkolta részét e gyilkosságban: »Castaldo kénytelen volt, és az én tudtommal, eltenni őt láb alól.... A magyarországi ügyek állapota György barát halála óta igen csendes, a nélkül, hogy bárki látszólag vagy tettleg megbotránkozott volna e haláleset fölött. Sőt a már elutazott özvegy királyné is meg van elégedve.«

Valóban sok volt ez az örömből, mert György barát halála mitsem javított az ország helyzetén. A török háború soha nem volt rémítőbb csapás, mint a következő évek alatt (1552—1554). E pusztulás egyhangú leirásából több hősies vonás emelkedik ki. Temesvár ostrománál a vitéz Losonczy megtette a lehetőt s a lehetetlent; midőn a szükségessé vált fegyverletétel meg lett szegve a vad janicsárok által, ujra ellent állott, s a nagyvezér elé hurczoltatván, megérdemlett szemrehányásokkal halmozta őt el, mielőtt fejét vették volna. Dobó István szintoly hősies, de szerencsésebb volt Eger védelmében. Alinak, a vérengző eunuchnak megadásra szólitó izenetére koporsót állíttatott föl a várfalon, magasztos elszántságnak jelvényeül. A roppant golyók erejüket veszték a megnedvesített bőrön; s midőn egy golyó légbe röpité a lőpor-tornyot, lőport hevenyésztek kénből s a nedves üregek salétromából. A rettenthetlen Bornemisza György felgyujtá az ügyes török tisztek által rohamra készített ostromműveket; a bástyafalakról izzó dárdákat vetettek az ostomlókra, s kampókat, melyek nem bocsáták többé el az áldozatot. A janicsárok döntő rohamra indultak; pokoli gépek vetették őket holtan le az árkokba; a válságos pillanatban a nők is mindent az ellenség fejére dobtak le, egy leány saját anyjának még meleg holttestét is levetette. A muzulmánok visszavonultak, kijelentvén, hogy Isten harczol a magyarok mellett.

Eger megszabadulása daczára csaknem mindenütt gyászos kimenetele volt a háborúnak a keresztényekre nézve, és Verancsics és Zay követek csak jelentéktelen fegyverszüneteket nyerhettek. Verancsics érdekes leirást hagyott hátra utjáról s hosszas konstan-

tinápolyi tartózkodásáról. [1]) Látjuk belőle, hogy a török tisztviselőknek Budától a Bosporusig tanúsított minden udvariassága és előzékenysége daczára nem lehetett az útat megtenni öt hétnél rövidebb idő alatt, bele nem értve az azon körülmény okozta késedelmet, hogy még Budán is nehéz volt hajókat találni a Dunán való leutazásra, a mely késedelmet a határszéli magyarok sérelmeinek meghallgatására használta fel a követ. Figyelemmel észleli a török Byzancz erkölcseit s a vezérek s idegen követek cselszövényeit. Panaszkodik (1557-ben) ott időzése végnapjai alatt IV. Pál pápa ellen, a ki csak arra gondol, hogy megcsalja Alba herczeget, s időt nyerjen, mely alatt a franczia hadsereg s a török flotta megérkezhessék. [2]) Felháborodik a francziák, Róma és a szultán közti ezen különös megegyezésen. [3])

Verancsics méltán ütközött meg a szerepben, melyet II. Henrik, I. Ferencz politikájának hű folytatója, ezen egész időszak alatt játszott. A különböző erdélyi nemzetiségek szövetségre lépvén a tordai gyülésen, Delavigne franczia ügynök 1552-ben azon eszmét adta Izabellának és Petrovicsnak, hogy tartsanak fenn János Zsigmond számára független erdélyi fejedelemséget.[4]) »Elődeim nyomdokait követve, irta a franczia király, nem fogok semmit megtagadni a balsors által sujtott fejedelmek jóléte és segélyezése érdekében, annál kevésbbé azoktól, a kik iránt régi kölcsönös barátság még inkább sarkall és ösztönöz.« Épen akkor állott Metz a kibékült német fejedelmek ostroma alatt, s az erdélyi eltérítés megosztván az osztrák ház erőit, a legnagyobb fontosságú volt a franczia politikára nézve. Innen Ferdinánd ingerültsége, midőn látta, hogy »a királyné azt képzeli, miként fiát vissza fogja helyezni Erdélybe, és pedig a törökök és a franczia király üzelmei segélyével, kinek egy követje a mult napokban nemcsak az özvegy királynénál, de a lengyel királynál is volt, és János király fiának visszahelyezésére ösztönözte őt.«

---

[1]) L. Verancsics 3-dik kötetét (Monumenta, Scriptores, IV.)

[2]) U. o. 243.... Summum pontificem a pertinacia belli suscitati non recedere, ac ducem Alvam commentis tantum detinere, tempus mora extrahendo, quoad et Gallicus miles in Italiam descendat et classis Turcica prodeat.

[3]) U. o. 263. l. Gallum cum Romano pontifice conjurasse et Turcicam classem postulare.

[4]) L. ez országról a XVI-ik században a forrásokon kivül, melyeket másutt lesz alkalmunk idézni, Kemény »Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens« cz. gyüjteményét (Kolozsvár, 1840. 2. köt.) s de Gérando Transylvanie cz. művét.

Teljesen ugy volt. II. Henrik nemcsak az erdélyi udvart beszélte rá minden osztrák ajánlat visszautasítására, a minthogy vissza is utasították azokat, névszerint 1556-ban; nemcsak meghiusítá d'Aramont által Ferdinandnak mindazon kisérleteit, melyek a törököktől Izabella kifosztásának megnyerését célozták; hanem a lengyel királyt is fölbiztatá, a következő levélnek tanusága szerint: »Vissza akarjuk helyezni a megboldogult király fiát, felséged unokaöcscsét királyságába, melytől némelyek nagyravágyása s György barát hütlensége megfosztotta. Ezen oly igazságos, szent és az egész világ segélyére és támogatására annyira méltó ügyben nem kiméltünk s nem kimélendünk semmit, ami hatalmunkban lesz, valamint nem szokták tenni soha elődeim sem.« [1])

A franczia király tehát ez ügyben mint az özvegynek és árvának védője lépett fel. Megtartá e szerepet uralkodása végeig; nem volt azonban mindig megelégedve védenczével, a ki, ugy látszik, Martinuzzitól bámulatos könnyüségét örökölte a szövetségesek változtatásának. [2]) Haláláig (1559.) csak ugy alkudozott Ferdinanddal, mint a franczia udvarral. Midőn Báthory Kristófot 1557-ben, a Franczia- és Spanyolország közti küzdelem legnagyobb hevességének közepette a Louvre-ba küldé, a király igen jól fogadta őt, egyik leánya kezét igérte János Zsigmondnak s segélyét a háborunak Felső-Magyarországon való folytatására. De a következő évben a franczia követnek alkalma volt észlelni a királyné cselszövényeit s rossz kormányzását, miért is elválasztani törekedett őt a fiától. Egyébiránt a cateau-cambresisi béke s a vallási kérdéseknek II. Henrik fia idejében való tulsulyra emelkedése hosszu időre elterelte a franczia politikát e távoli ügyektől.[2])

Mi történt a sajátképeni Magyarországon a fivére lemondása folytán császárrá lett Ferdinandnak utolsó évei alatt? Az ország nem mondott le a törökök kiüzéséről, de mégis csaknem hajlandó volt előnyt adni azoknak a mindenfelől összeszedett gyülevész hordákkal szemben, melyeket egy bandita vezetett, kit egészen jellemző néven Teufel-nek neveztek. Szokásos hősiességéről tett bizonyságot

---

[1]) Hatvani, II. 252. 253. és 255.

[2]) U. o. II. 263 és k. l.

[3]) Ghymesi Forgács Ferencz Hungarica Historica-jában (1540—1572, közrebocsátva Majer által a Monumenta, Scriptores XVI. kötetében) érdekes képét adja az e korszak alatti összeköttetéseknek az idegen, főleg nyugati hatalmakkal.

a nemzet az 1556-ki hadjáratban, s a dicső védelme alatt Szigetnek, az utolsó várnak, mely még feltartóztathatá az ellent az Alföldön. Azonban öt egymásután egybehivott gyülés (1553. 1554. 1556. 1559. 1563) viszhangzott a hazafias panaszoktól. Szemére hányták a királynak, hogy a mig csak lehet, betöltetlenül hagyja a nagy nemzeti hivatalokat, hogy a kormányzati ügyeket németekre bizza s a katonai parancsnokságokat idegenekre, kik inkább ostorai, semmint védői az országnak. Nagy adókat szavaztak meg a sebesültek, a foglyok kiváltása, a háború folytatása érdekében, de visszautasítottak a protestánsok ellen intézett minden törvényt s felháborodtak azon eszmére, hogy Miksa főherczeg örökösödés czímén legyen utódja atyjának. Ferdinánd két ténynyel fejezte be uralkodását, a melyek alkalmasaknak látszottak dynastiája megszilárdítására. Busbeck békét kötött (1562.) a portával az uti possidetis alapján, évi ajándék — leplezett sarcz — fizetése mellett. Fiának megválasztását s megkoronáztatását is kieszközölte a császár s kevéssel utóbb meghalt. (1564.) A körülmények nem engedték, hogy Magyarországnak javára váljanak ezen értelmes és mérsékelt fejedelem kiváló tulajdonságai.

Miksa, az új császár-király újabb csalódásokat okozott, s meglehetősen rövid uralkodása mintegy kivonata atyjáénak. Egyetlen nagyfontosságú eseménye a hős Zrinyi védelmezte Szigetnek ujabb ostroma. (1566.) A békét se az egyik, se a másik fél nem tartá pontosan meg, s végre is nyiltan megszakították. Az elvénült, köszvény által gyötört Soliman hordágyon, kis napi-járásokkal vitette magát azon Nándorfehérvár felé, mely negyvenöt évvel előbb fényes, erőteljes ifjuságának első diadalát látta. Védencze, János Zsigmond, s IX. Károly követe, d' Aube Vilmos, üdvözlésére jöttek. Csakhamar személyesen megindítá Sziget ostromát, melyet vezére, Szokoli oly jól intézett, hogy a védőknek minden reményről le kellett mondaniok. Zrinyi belátta ezt s ünnepélyes s nyugodt hősiességgel, mely méltán köti le az utókor figyelmét, látott az önfeláldozáshoz. Véres posztóval vonatta be a bástyákat, a főtornyot a szeptemberi nap fényében csillogó ónlemezekkel vonatta be, a házakat felégette s ágyúit azok romjain állíttatá fel. Tizenöt nap elteltével a csodálkozó Solimán azt javasolta neki, hogy Horvátország urává teendi, s tagadó válaszára magyar, horvát és német nyelven irott levelet vettetett a már nem tartható vár fala közé, hogy egyenetlenséget szítson őrségében. Mitsem használt; Soliman nem láthatá meg az elfoglalt Szigetet; betegségének egy rohama véget vetett hosszú

uralkodásának, s minthogy szükséges volt megőrizni a titkot a hadseregben, Szokoli megfojtatá orvosát.

Elérkezett a pillanat, midőn már csak a lőpor-torony volt a várnak még fennálló egyetlen része. Zrinyi ekkor pánczél helyett fényes selyemruhát vett magára, fejére kócsagtollas, gyémánt forgóval ékített, aranynyal szegélyezett kalpagot s zsebébe száz aranyat tett, hogy holttetemén találjanak némi zsákmányt, és kivonván díszkardját, a zászlónak elől vitele mellett, kirohant az ellenség közé vitézeinek még megmaradt részével. Nehány percz mulva mind elestek, de a fölrobbant lőportorony romjai alá temetett háromezeret a győzők közül. Az ottoman sereg visszatért Nándorfehérvár felé; az alvezérek a nyugágyon fekvő Soliman holtteste mellől vették a parancsokat. Végre hirt adott Szokoli a trónörökösnek s a Korán-olvasók hangoztatni kezdék a gyászéneket: »Minden embernek elkövetkezik utolsó órája, csak az örökkévalót nem korlátolják az idők, s nem korlátolja a halál.« Az egész hadsereg feljajdult. A legnagyobb sultán, az utolsó, ki megérdemli, hogy neve fennmaradjon, nem élt többé. Birodalmának lassú hanyatlása kezdetét volt veendő a janicsárok első kihágásával. A renegátok nagy szerepet kezdtek játszani; azoknak egyike, Piale pasa, magyar volt.

E hanyatlás azonban sokáig nem volt érezhető Magyarországon. Miksának kétszer kellett békét kötnie, 1567-ben s 1576-ban, s mindannyiszor ajándékokkal halmoznia el a vezéreket s alig elleplezett sarczot fizetnie. A porta János Zsigmond halála után is megtartotta befolyását Erdélyben. Egy jelleme és családjának dicsősége által kiváló főur, Báthory István lett a fejedelemséggel felruházva a három nemzet gyülése által. Kérte és megnyerte a királyi megerősítést, de a fényes porta főuralmát, s olykor védelmét is el kellett viselnie. Midőn az utolsó Jagello elhunyt, s IX. Károly halálának hire visszahivta Varsóból az Anjou-herczeget, Lengyelország ephemer királyát, e dicső trón birtokára nézve Báthory versenytársként állott szemben az osztrák házzal. (1575.) A törökökhöz való jó viszonya, valamint házassága Jagello Annával biztosítá megválasztását, a lengyel országgyülés elejét akarván venni a háborúnak. Miksa küldöttjei tehetetlenek valának, s hiába való uroknak haragja. A császár-király kevéssel e vereség után meghalt (1576.) Nem hagyott felette rosz emléket hátra királyságában, Magyarország azon részében, melyet valóban kormányozott; utódai még kedvezőbbé tették emlékét, mint Domitian Titusét.

Az országgyülések azonban alig voltak képesek eltürni német beszédeit ezen uralkodónak, kiben nemzeti királyt reméltek; s a naponként szaporodó protestánsok álmélkodva látták, hogy e fejedelem, ki saját családja előtt a reformatio iránti rokonszenv gyanújában állott, megtagadja a törvényes állást a protestáns egyháztól. Itt a helye leirnunk az ország belállapotát, vallási, politikai és irodalmi szempontból, a tizenhatodik század közepe táján és második felében.

HARMADIK FEJEZET

Az ország állapota a török hódítás és a reformatio korában.

(A XVI-ik század közepe és második fele.)

Hogy megértsük a török hódítást a tizenhatodik, sőt a tizenhetedik században is,[1]) figyelembe kell vennünk a békére és háborúra vonatkozó musulman elveket. Az Izlam harczi és vallási törvény: minden hitetlen nép pusztán ennél fogva ellenség, ki ellen minden moslim a zsold reménye nélkül fegyverbe tartozik szállani s a háború politikai ok nélkül is megindítható.

A szent könyv népei mindazáltal, keresztények és zsidók, jobb bánásmódban részesülnek, mint a pogányok, ha adót fizetnek; a mely keresztény ország megtagadja azt, elveszti e vallási kivétel kedvezményét, elpusztitandó s lakói rabságba vetendők. Így látjuk, hogy Ferdinánd kénytelen harminczezer aranyat fizetni, többet, mint az erdélyi fejedelem, a ki csak tizezret fizet; úgy az egyik mint a másik területének alattvalói ekként váltják meg szabadságukat és javaikat. Nem azt jelenti ez, hogy Ferdinánd, mint János Zsigmond, személyesen hűbéresévé lett a portának; tiszteleti ajándoka daczára független uralkodója maradt a Nyugatnak. Úgy ő neki, mint közvetlen utódainak a portával való — nem igen gyakori — rendes érintkezésre állandó ügyvivőt kell tartani, s minden öt-nyolcz évben külön és igen költséges követségeket útnak indítani a béke megújítására, a mely mindig kegy gyanánt engedélyeztetik.

---

[1]) E fejezet első része kivonata Salamon jeles munkájának (Magyarország a török hódítás korában, Pest. 1864. főleg a VIII—XIV. fej.). Szerző folyvást azon okmányokra támaszkodik, melyeket egyfelől a fennebb megnevezett gyüjtemények, másfelől a megyéknek addig ki nem aknázott levéltárai foglalnak magukban. Az Akadémia Török-Magyar Emlékek czimén a Monumentá-k külön sorozatát indítá meg, mely már nyolcz kötetre terjed, s a melylyel Szilágyi és Szilády foglalkoznak.

A törökök általában adott szavuk szigorú megtartóinak tartatnak, s az elbeszéltük háborúk nem egy bizonyságot tesznek erről. A tények azonban mégis nem egyszer meghazudtolják e feltevést. Rendes békeszerződés nem akadályozott meg több ponton váratlan megtámadást, felprédálást vagy lemészárlást. Kétségkivül az alsóbb csapatvezetők birvágya volt ennek leggyakoribb oka. 1584-ben egy török előcsapat kis gömörmegyei helységen megy át, a sarcz egy részét követeli s nem ád róla elismervényt. Megérkezik a bég, nem törődik ezen előleggel s kijelenti, miként elpusztitja a várost, ha az egész összeg nem lesz meghatározott napra lefizetve. A lakosság nem veszi komolyan a fenyegetést. Elérkezvén a kitűzött nap, az egész lakosságot összegyüjtik s Törökországba hurczolják el.

Egész helységeknek ilyetén átültetése kivételes eset volt, de annál közönségesebb a fiatal emberek s gyermekek elvitele. A megyei levéltárak telvék erről tanúskodó okmányokkal; midőn valamely gyermeket hurczoltak el, a családnak, ha újra látni akarta, ki kellett őt váltania, s ha a család nagyon szegény volt, nem egyszer a megye fizette meg a váltságdíjt. A törökök különben többre becsülték az ember-zsákmányt a pénzbelinél. Szükségük volt magyar gyermekekre a serail számára s a hadsereghez való ujonczozásra, (csak a perzsák elleni egyetlen háború hatszáz ezer embernek fegyverbe állítását tette szükségessé.) Régi hagyomány volt, hogy a janicsárokat keresztény ifjakból ujonczozzák; örökre elválasztva családjuktól, rajongással tele új vallásuk mellett, erkölcsösek és józan életüek, valóságos muzulman templomosok valának s a hódításra legbiztosb támaszul szolgáltak.

A megszállásnak is legkomolyabb elemét képezték. Reájuk bizták a nagy városok kulcsait; száz- kétszázanként, olykor többen is őrizték e városokat, így Budán egy izben tizenkét ezeren valának. Lovasság és tüzérség egészíté ki a rendes haderőt. De sajnos, más csapatok is tartoztak hozzá, valóságos csapásai az országnak: a megszállott terület határán táborozó rendetlen katonaság s a fosztogatásból és rablásból élő portyázók. Az ottoman seregben figyelemre méltó volt a szolgálat megosztása, melyet sok ideig jobban gyakorlott, mint bármely európai haderő; a könnyü csapatok, melyeket külön előőrsi, kémszemlei s futári szolgálatra gyakoroltak be, nagy mértékben előmozdíták a győzelmet. Egyébiránt minden azt bizonyítja, hogy a törökök Magyarországot soha sem akarták katonai megszálláson kivül egyébre használni; soha nem szándékoztak itt állandóan megtelepedni s hazát alkotni; sőt gyarmataik sem valának kis táborhelyeknél egyebek.

Magyarországon tehát csak »táborban« voltak, még inkább, mint a Bosporus európai partján. A mi nem gátolta meg, hogy némely helységek az események erejénél fogva török helységekké váljanak. A kiköltözés és háború elnéptelenített sok várost; természetesen birtokba vette azokat gyér, tunya és meglehetősen szegény ottoman lakosság. Így p. Buda is elvégre Bulgária némely jelenlegi erődített helyeihez lőn hasonlóvá. Követek és más szemtanúk, [1]) kik különböző korszakokban átmentek e hajdan oly fényes székvároson, említést tesznek az elhanyagolás és rondaság elijesztő mérvű terjedéséről. Miért is építtessék újra vagy javítsák ki a házakat, melyekből csakhamar távozandók voltak, hogy harczba szálljanak? Miért is szegüljenek ellene a pusztulásnak, mely a végzet által meg van határozva? Az újraépítés csaknem lázadásszerű s vétkes cselekvénynek tekintetett; olykor Konstantinápolyba kellett folyamodni, hogy megnyerjék rá az engedélyt. Csak az állatok tisztították az utczákat. Sok épületnek csak külső fala állott még. A palota ablakait egykor szegélyezett vörös márvány egy zúgban volt összehányva, s néha lándsára szúrt fejet lehetett látni e halom fölött.

A megszállás közgazdasági rendszere meglehetősen bonyolúlt volt. Az adó — ajándék, melyet a keresztény fejedelmek sokáig fizettek, — nem mentette fel a török uralom alá került alattvalóikat. Egyenes adót kellett fizetniök, a melyet k h a r a d z-nak neveztek, s a mely három elemből állott: a fejadóból, a fekvő birtok s a földjövedelem után fizetett adóból. Ezen Soliman idejében még csekély, de később sokkal súlyosabbá lett fő megadóztatáshoz [2]) járult az ötöd, [3]) melyet a győzők mintegy váltságdíjul tekintettek azért, a mit meghagytak a legyőzötteknél. Voltak még más megsarczolások is és a vámok jövedelmei. Viszont a keresztények nem fizették a musulman tizedet. Elégtelen kárpótlás, a melynél jóval többet ért az, hogy földjeiket teljes örök-tulajdonúl birták, holott a Magyarországon táborozó törökök csak bérbirtokokat kaptak. Csakhogy, fájdalom, nem volt elég a vagyon biztosítására e sok rendes és törvényes igény teljesítése. A kormány után ki kellett elégíteni a vezért, a pasát, a defterdárt, a kadit, a janicsárt; szervezett rablás volt ez, melyet az ottomán törvények szigorúan büntetni látszottak

---

[1]) Salamon a tudós Busbecken kivül Gerlach-ot (1573.), Schweig-ot (1576.), Bocatius-t (1605.) és Lesliet (1666.) tdézi.

[2]) A hazai okmányok c s á s z á r a d ó j á-nak nevezik.

[3]) A persák p e n d z i k-je, az osmanlik i s p e n d j e-je

ugyan, de tényleg épen nem büntettek. S különben is mi hasznok lehetett volna egy-egy megfojtott pasából az adózóknak?

Még legjobb volt a lehetőleg különváltan fizetni meg a különböző adókat. Midőn az egyszerűsítés ürügye alatt egybe lőnek olvasztva az ottoman hatóságok által, a ki megfizette is ezen »egyetlen«-nek ne vezett adót, el lehetett készülve egész sorára a további zaklatásoknak. Legrosszabb volt a sorsuk a kiterjedt, bonyolult, a szerződések által gyakran változtatott határszéleken lakó magyaroknak. Mindig rosszul valának szabályozva e határok, némely helységet felváltva majd az osztrák ezredek, majd a törökök fosztottak ki. A pénzvágy olykor nevetséges módon is megingatta a musulman elvszigort; a szécseni capuczinus zárdának p. tetemes földbirtokai levén, a pasának azon elmés ötlete támadt, hogy capucinus guardiánnak jelentesse ki magát, és így a törvényesség látszatával szedje be a zárda jövedelmeit. [1])

Tudva levő, hogy a musulman hódítók, bármily zsarnokok lettek légyen egyébiránt, a megszállott terület lakosságának eléggé kiterjedt önkormányzatot engedtek. [2]) Magyarországgal sem tettek kivételt, a mi érdekes alkalmat szolgáltat az ottoman szokásoknak e tekintetben való tanulmányozására. Az ország huszonöt sandsákra volt osztva, melyek kevéssel utóbb (1610.) négy eyaletbe, a budaiba, egribe, kanizsaiba és temesvári ba lőnek csoportosítva. De a győzők, magukra nézve e felosztást vevén használatba, korántsem törölték el a megyéket, melyek fontosságát a magyarok politikai és társadalmi életében igen jól felismerték. A megye soha nem élvezte inkább, mint e korszakban, a reá nézve oly becses függetlenséget; gyülései, mint a protestáns egyházéi is, folytonos fenyegetés alatt tanácskoztak ugyan, de mégis tartottak tanácskozásokat, s azok eltiltásának eszméje fel sem merült. A törökök saját körükben önnön birói intézményeikkel éltek, de megtarták azokat a maguk számára s tisztelték a keresztényekéit. Nem kívántak tőlük katonai szolgálatot a gyermekek elhurczolásából álló fájdalmas, de rendkivüli sarczon kivül; a musulman seregbe állott felnőttek szabad akaratukból tették ezt. A földesuraság különböző jogaival, még az igazságszolgáltatásival is, szintén tiszteletben volt tartva; de az ottománok nem tulajdonítottak ennek oly fontosságot, mint a megyének, mely kétségkivül az ázsiai törzsnek kormányrendszerére emlékeztette őket.

[2]) Helyi hagyomány, melyet szerző e zárda meglátogatása alkalmával hallott, a hol még most is mutatják a törökök által elfoglalva volt termeket.

[2]) Verancsics ily tulzásra fakad (IX. 150.): Hungaros ... ipse Turca

Különben a két nép közt semmiféle társadalmi összeköttetés nem volt. Két vallás, mely oly különbségeket okozott nemcsak a hitben, de a szokásokban s mindennapi életben is, folyóknál s hegyeknél inkább elválasztá őket. A magyarok s törökök közt ritka volt a házasság; csak oly esetekben történhetett, midőn egy keresztény leány, a nyomor által kétségbeejtve, beleegyezett, hogy musulmanná legyen. A szó közönséges értelmében való vegyes házasságok lehetetlenek voltak. Még a ruhaviselet is egészen különböző maradt, a két táborban viselt némely egyenruhák esetleges hasonlatosságának daczára. A dölyfös ozmanli megalázást látott volna ruházatának a legyőzöttek általi utánzásában; egy kereszténynek sem volt szabad turbánt viselnie, s a kik azt egyszer, ha szintén tréfából is, felvették, erővel az Islam hitére lettek kényszerítve.

Ilyen volt a megszállt terület magyarjainak sok tekintetben szánalmas helyzete. A királyi Magyarország fiait e szomszédság csaknem folytonos hadi lábon való élésre szorítá. A tizennegyedik s tizenötödik században virágzó banderialis katonai rendszer már a mohácsi ütközet előtt teljes hanyatlásban volt,[1]) s a hadviselő püspökök e gyászos nap csatájában harczoltak utoljára. A király, a főpapok s világi nagyok közül, kik előbb osztozkodtak a seregek vezényletében, csak az utóbbiak maradtak a magyar haderő élén. A királyság főleg idegen csapatok, olasz, német és spanyol ezredek által vala képviselve, melyek olykor a törökök utáni sajnálkozás érzését keltették fel az általuk sanyargatott lakosságban. A keresztény seregek e két eleme, a hazafiak s idegenek közt hosszas versenygés vette kezdetét, melynek nem egy tragoedia volt következménye, s a melyet még a modern osztrák hadseregekben is megtalálhatni. A honvédelem kevésbbé jól volt ugyan szervezve, mint az idegen csapatok, de tele volt elszántsággal és hősiességgel, a mint ezt, száz más dicső tényen kivül, Eger és Sziget védelme is bizonyítja. A körülmények lehetetlenné tették a honvédelem egységes vezetését. Az országgyülések elismerték annak szükséges voltát, hogy a királyi terület minden megyéje szabadon ujonczoz-

---

defendit et conservare nititur, soli ipsi Hungari, Alemannis juncti, in se ipsos saeviunt ... melioremque ac aequiorem Turcam in se habent, quam se ipsos.

[1]) Salamon megjegyzi VIII-ik fejezetében, hogy e hanyatlást tévesen tulajdonítják a reformatió befolyásának, miután lényegesen hozzájárult már az 1521-i országgyülés, mely először küldte Magyarországon a lutheránusokat mághyára.

hasson, a mint képes, a mely jogot az 1547-i és 1563-i törvények formaszerint elismerték. Külön-külön katonai expeditiók voltak ennek eredménye, s olyanok, melyeket több megye szövetkezése indított meg.

A hitujitás a királyi és török Magyarországon s az erdélyi fejedelemségben, lassú s kevéssé ismert kezdet után, elterjedt s nagy hódítást tett.[1]) A hussitismus nem egészen kiirtott gyökerei, a főpapság világias iránya, az alsóbb papság tudatlansága fogékonynyá tették iránta a szellemeket. 1515. táján Gosztonyi püspök nyugtalankodni kezdett a vallási tespedés fölött, s orvoslásának reménye által indíttatva, levelezésbe bocsátkozott a párisi egyetem egyik tudorával, Clichtov Józseffel: »A papok közül kevesen értik jól, irja neki, a mit olvasnak s a mit énekelnek.« A franczia hittudóst szintén megijeszté »e félelmes betegség, mely már nagyon elterjedt s csaknem az egész kereszténységet megszállotta, mert ... ha nem értik az istenhez intézett szavak értelmét, tétlen marad az imádkozónak szelleme s nem igyekszik az urhoz felemelkedni.« [2]) Chichtov ez okból magyarázatát állította össze az egyházi hymnusoknak, hogy elküldje Gosztonyihoz; de misem mutatja, hogy e törekvésnek s a belreform más kisérleteinek bárminő sikere lett volna. Kelletlen s várakozó érzés uralkodott az országban s tört ki akkor, midőn Luther javaslatai köztudomásra jutottak.

Már a szász barátnak a római udvarral való teljes szakítása előtt, de főleg ennek megtörténte után, több városban fölkeltek a mészárosok az új hussitáknak megfenyítése végett. Nem állhatták utját az országban megtelepedett számos németnek, erdélyi bányászoknak, a fővárosi iskolák tanitóinak. II. Lajos és a főpapság nem sokára keresztül vitték az 1525-i országgyülésen az eretnekeket máglyára és javaik elkobzására itélő új törvényeket. Három igen különböző ok hiusitá meg az üldözést. A nemesség és püspöki kar fokozódó versenygése az előkelő családokat inkább elfogadására,

---

[1]) A magyarországi protestáns irodalom s történetirás egész sorát foglalja magában az ide vonatkozó munkáknak, melyekre az egyetemes történetben nem terjeszkedhetünk ki. Érjük be az akadémai s főleg a debreczeni ref. collegiumi könyvtár becses gyüjteményeinek jelzésével s a következő munkák idézésével: Lampe Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria. Trajecti ad Rhenum, 1728.—Gesch. der evangelischen Kirche in Ungarn, Berlin, 1854. Névtelenül. — Balogh. A magyar prot. Egyház Történelme. Debreczen. 1872. Melius műveinek teljes bibliographiájával.

[2]) Herminjard gyüjt. I. 20. l.

semmint elnyomására indította a wittembergai tanoknak. Mária királyné mind férje életében, mind özvegységének első időszakában nagy reményekre jogosítá a reformatio híveit, valamint gyóntatója Henckel János is; Luther zsoltár-fordításokat küldött e vadászkirálynénak, ki az erdők sürüjébe is magával vitte az új testamentomot. A mohácsi ütközet s a királyság megosztása kedvező volt a lutheranusokra nézve; a két ellenkirály az eretnekek elleni buzgóságban való versenygéssel kezdte ugyan, sőt Verbőczy, Zápolyának főtámasza, még sokkal inkább gyülölte őket, mint a reformatio iránti rokonszenv gyanujában álló Ferdinánd; de mindketten lassanként elnézésre valának kényszerülve. A mi a musulmánokat illeti, kétségkivül ellenszenvvel viseltettek a két szin alatti áldozás iránt; nagy protestáns collegiumokat égettek fel, templomokat rohantak meg az isteni tisztelet alatt, szigorú fogságba vetették az egyháznak lelkipásztorait szintugy, mint hiveit: azonban az ottoman politikának érdekében állott viszonylagos türelemmel fenntartani az egyensúlyt a katholikusok és protestánsok között.

Az 1531—1548 évek közötti időszakban vert szilárd gyökereket a protestantismus a német és magyar lakosság egy részénél. Az erdélyi szászok oly türelmetlen erélylyel fogadták azt el, mely a katholikusoknak Szebenből való kirekesztéseig ment. Ezen országnak legkiválóbb embere Honter János volt ekkor, ki egy negyed századon át szülőföldjén, Brassóban, mint lelkipásztor és államférfiú munkálkodott. Vezetése alatt e völgyek german polgárisodása új virágzásnak indult; itt is, mint más államokban, a biblia olvasása első kötelességévé tétetvén a hívőknek, új meg új elemi iskolákat hozott létre. E mozgalmat általánosítá a sajátképeni Magyarországban a nyelvre és fajra nézve első magyar reformator, Dévay Mátyás, Luthernek személyes barátja, egykori wittembergai tanuló. Jelmondatának ezt választotta: Hit nélkül az ember csakúgy nem fejlődhetik, mint a növény nem virágozhatik napfény nélkül. Sikeres működése kezdetben mindkét király üldözését fejére vonta. Zápolya a budai börtönbe vetteté, a hol csekély vétségért a királyi főlovászmester is le volt tartóztatva. Dévay olyannyira megnyerte eszméinek fogolytársát, hogy ez ismét kegybe jutván, vonakodott elhagyni őt s a király, meghatva e ragaszkodás által, mindkettőjüket szabadon bocsátá.

Kevéssel utóbb Ferdinánd területén prédikálván, letartóztatták s Bécsbe vitték fogságba. Mint e korszak ugyanoly indokból

bebörtönzött más protestáns hitszónokainak, neki is vallási vitatkozásba kellett bocsátkozni az egyházi tekintélyekkel. Az új hit terjedése által meglepett s mintegy megdöbbentett főpapság, legalább ezen első időszak alatt, alárendeltnek bizonyult a hitvitában. Ferdinánd szabadon bocsáttatá Dévayt, ki a magyar Alföldre tért vissza s magyarra fordította sz. Pál leveleit. Még több kegygyel volt a király Szántay lelkipásztor iránt, ki az ellene indított perben nagy hévvel fejtegette a két szin alatti áldozást, mely Ferdinánd előtt is oly kedves volt, hogy palotájának kápolnájában ő maga is két szin alatt áldozott. Más példáit is lehetne még idézni a katholicus táborban, sőt a papságnál is nyilvánult protestáns hajlamoknak. Verancsics, a ki pedig a primási székre volt eljutandó, párisi tartózkodása alatt, midőn sulyosan betegnek hitték, igy szólt: Nem akarok se miséket, se temetési pompát. Csak azt kivánom, hogy az Urban muljak ki. Csodálással teljes verssorokat irt Melanchtonnak egy arczképe alá. [1])

Több előkelő család, mint a Nádasdyak, Perényiek, Magocsiak, protestánssá lett, s nyomban iskolákat állított fel uradalmaiban. E hatalmas pártfogás alatt a könyvnyomtatás szabadon terjeszthetett el, a bibliával együtt, vitairatokat, gyakran magyar nyelven szerkesztve, mely az istentiszteletnek nyelve lett, habár a régi nyelvek tanítására is nagy gondot fordítottak a reformátorok. Láttuk, hogy az országgyülések 1548. körül visszautasítottak minden üldözési törvényt. Más — 1545-től 1558-ig tartott — vallási jellegü gyülések szervezték a magyar evang. egyházat az ágostai hitvallás alapján. Az összeköttetés a nagy lutheri hittudorokkal még mindig élénk volt. Ezen egyház fiatal magyar theologusai örömest mentek Wittembergába, befejezni Sopronyban vagy Temesvárott kezdett tanulmányaikat. [2]) Melanchthon figyelemmel kisérte a reformatiónak Magyarországban való terjedését s levelezésben állott fő képviselőivel. Életének utolsó éveiben békülékeny szelleme jó viszonyt igyekezett létrehozni a magyar lutheránus egyház s a keletkező ref. egyház közt.

A század közepe óta a calvinismus csakugyan gyors fejlődésnek

---

[1]) Szalay. Adalékok. 157.

[2]) Révész, a nemzeti protestantismus alapos ismerője, buvárlatának tárgyává tette a wittembergai magyar tanulók kérdését. A század vége felé élessé vált viszálkodása a lutheránusoknak s calvinistáknak részben szétszórta e telepet. A calvinista theologusok főleg Utrechtbe, Heidelbergába és Genfbe mentek, hol a »Livre du Recteur« sok magyar nevet tartott fenn.

indult a Tiszavölgynek valóban magyar népénél. Csakhamar szembe kellett szállaniok a terjedő unitarismussal, melyet Lengyelországból Erdélybe Blandrata orvos hozott be, Dávid Ferencz ékesszólása hirdetett s János Zsigmond fejedelem elfogadott. [1]) Itt már nem pusztán a szentségek egyszerü értelmezési véleményárnyalatairól vagy az egyházszervezés körüli oly alárendelt különbségekről volt szó, a minők a két nagy protestáns hitközösséget elválaszták, melyek mindketten a biblia tekintélyének s a megváltó Krisztusban való hit általi igazolásának kettős tekintélyére támaszkodtak. A reformatio egész dogmatikája forgott itt kérdésben. A Calvin és Servet közti harczot e távoli vidékeken nem pörbefogás, hanem nagy vitatkozások — mint az 1569-ben tartott n.-váradi — által újították meg. A fejedelmi támogatás biztosítá az unitáriusok szabadságát s 1571-ben, épen János Zsigmond halálának évében, az erdélyi országgyülés elismerte egyenlőségét az ország négy vallásának a catholikus, lutheránus, református és unitárius vallásnak, a mely alaptörvény lehetővé tette, hogy az unitárius csoportnak Kolozsvárt s környékén — a hanyatlás számos későbbi oka daczára — maiglan is virágzó és művelt kis egyháza maradjon fenn.

De vissza kell térnünk a nagy magyar ref. egyházhoz. Debreczen lőn Genfjévé s Melius lelkipásztor Calvinjává. (1558—1572.) Nagy, egyetemszerü collegiumával, nyomdáival, könyvtárával, consistoriális házával, szép templomaival s erélyes tanácsával igazolta Debreczen ezen összehasonlítást, igazolni törekedett jelenlegi czimerét is, a nyitott bibliát, melyre egy bárány négy lábát helyezi. [2]) Juhász Péter, ki Meliusra fordítá nevét, nem első, sem egyetlen, de legnagyobb szervezője volt a reformált Magyarországnak. Mint Calvin, kihez gyakran hasonlíták, egész életét az egyház érdekében való munkálkodásra áldozta s a genfi reformátornál fiatalabban, harmincz hat éves korában halt meg, felemésztve a küzdelem, a tudomány és a hit hármas lángja által.

A rövid élet nagyon is fel volt használva. Alig követte Melius, huszonöt éves korában, Debreczen első lelki pásztorát, Kalmancsai tudós jogászt, midőn a város tanácsának a Colossusiakhoz intézett levél fölötti egyházi beszédek sorát ajánlotta fel, s a város kereskedőinek egyházi beszédeket a Krisztusról való elmélkedésről. A

[1]) L. Coquerel Ath. Chretiens unitaires de Transylvanie cz. tanulmányát. (Rev. politique et litteraire. 1873. nov. 1.)

[2]) Szücs érdekes könyvet irt Debreczen történetéről. (Sz. K. Debreczen város Történelme. Debreczen, 1870. 3. köt.)

kereskedő polgárságért, melynek körében el akarta terjeszteni eszméit, nem hanyagolta el a nemesi családokat; a török fogságból megszabadult Magócsi Gáspár hazatérését az apostolok, próféták s nehány szent Atya könyvei után tartott egyházi beszédek felajánlásával ünnepelte. Folyvást fordított latinból, görögből és zsidóból, egész könyveket fordított le az új szövetségből, nemcsak azért, hogy mindinkább átvigye a gyakorlatba a köznyelv vallási használását, hanem hogy példát is adjon a szellemi munkára, melyet keresztény kötelességnek tekintett.

Számos iratában valamint lelkipásztori életében nemcsak a nyilvános isteni tisztelettel foglalkozott, hanem a szerencsétlenek és betegek látogatásával, a családdal, melyben a fő a természetes lelki atya, a hazával, melynek egy nagy keresztény családot kell alkotnia. Szemeiben Isten volt minden országnak egyetlen igazi ura s az Isten szeretete és félelme nélkül való nép elitélt s elkárhozott. Nem kell azonban hinnünk, hogy kétségbeesett csüggedéssel szemlélte az ország sok szerencsétlenségét. Egy rettentő betörés idejében szent János fölött tartott beszédeinek gyüjteményét, a »debreczeni nyáj szegény és méltatlan pásztora« által a mindenhatóhoz intézett bizalomteljes fohászkodással vezette be. Arra is időt talált még, hogy szent énekeket irjon, osztályozott nagy növénygyüjteményt állítson össze s tevékeny részt vegyen minden hitvitában. Legfontosb támadása az unitáriusok ellen volt intézve; ez hozta összeköttetésbe de Brêze Tivadarral. Calvin utódja üdvözlé őt az egyházra nézve felette hasznos munkákért s kérte Istent, áldaná mindinkább meg Melius törekvéseit, hogy diadalt arasson Krisztus minden rágalmazója fölött. Midőn Debreczen papja oly sok munka után idő előtti kimerültségben meghalt, de Brêze Tivadar »örök emlékezetre érdemes, erős, hasznos«-nak nevezé őt s e kora halált »nagy csapás«-nak mondá »valamennyi egyházra nézve.« [2]) A debreczeni tanács komoly egyszerüséggel említé fel jegyzőkönyveiben Meliusnak, »a tiszteletre méltó nagy tudósnak« halálát, s az összes polgárok mindvégig a legnagyobb becsülésben tartották özvegyét és két leányát.

A franczia eredetü reformatio jelentékenyen érezteté befolyását nemcsak Meliussal és barátaival, de a magyar egyház nagy

[1]) Epistolae theologicae Theodori Brezae, Genf. 1573. 207. l.

[2]) Lampe, 268. és 272. l. — Meliusnak Brêze-hez irt leveleit nem találták meg.

gyüléseivel is. Legfontosb volt a debreczeni nemzeti zsinat (1567), a melyen tizenkét zsinati kerület küldöttei jöttek össze, s a mely a franczia ref. egyház hitvallása és fegyelme által közvetlenül sugalmazott határozatokat hozott.[1]) A hitvallást hatvannégy czikkben foglalták össze, Isten igéjéből és a természeti törvényből, hogy fenntartnák a rendet az egyházban s irányt adjanak a keresztény életnek minden szükséges dolgokban. Az előszó kijelenté, hogy a szertartásokban úgy, mint a hitvallásban Krisztus egyházai mindig szabadsággal éltek s hogy dicséretet érdemelnek, a kik Isten igéjének tanítását javítani tudják. A szabadság, teszi hozzá, kétségkivül a Krisztussal, nem pedig nélküle való javitásban áll, s szilárdul kell ragaszkodni a hitnek főágazataihoz; de mi nem szégyenljük soha a jobb dolgokat tanulni és hallani ...; mi elismerjük szellemünknek gyengeségét s a folytonos fejlődésnek szükséges voltát.

Csakugyan a fejlődés volt az erő, mely Magyarországot a legkegyetlenebb megpróbáltatásoknak közepette fönntartá. A reformatió teremtette tulajdonképen meg a nemzeti irodalmat úgy hivei, mint ellenségei között, kik, főleg a következő időszakban, tőle kölcsönözték a szellemi fegyvereket, hogy ellene szegülhessenek. A magyar nyelvnek rendszeres és tudományos lételt adtak Dévay munkái a helyes irásról, s egy másik reformator, Erdősi nyelvtana[2]) Verancsics össze kezdé hasonlítani a magyart a többi nyelvcsaládokkal. A biblia s egyházi énekek fordításai, a vitairatok s templomi beszédek legáltalánosb használási módját képezték a nemzeti nyelvnek a buzgóság e korszakában. Az idéztük nevek mellé kell helyeznünk Heltaiét, a nagy fordítóét, Magyari lelkipásztorét, ki elég bátor volt a szószékből politikai dolgokat is fejtegetni s az ország bajainak kútfejét a vallástalanságra, viszálykodásokra, üldözésekre, erőszakoskodásokra vezetni vissza. A középkori mysteriumokat Batizi Andrástól a bibliai epopea követte s maga Melius is költeményt irt az igaz Istenről.[3])

---

[1]) L. de Brêze egyik levelét Bretschneider gyüjteményében, 143. l. — Genfben sok magyar könyvet nyomtattak, melyek egy része csaknem teljesen elveszett.

[2]) Latinul Sylvester Pannonius. — Nyelvtanát az Akadémia (1866-ban) A régi magyar nyelvészek cz. gyüjtemény élén adta ki. — Toldy, Irod. tört., 33—59. ll.

[3]) A latin költemények közül említsük fel Schesaeus-ét: Ruinae pannonicae libri quatuor, újra kiadva Szebenben, 1797-ben az 1586-i wittembergai kiadás után.

A Magyarországban történt események maguk is fájdalmas epopeát képeztek; megénekelték azokat a különböző pártok- s mindkét vallásbeli költők, így Tinódy Sebestyén [1]) s a nemes Balassa Bálint. A történeti próza Verancsics főpappal s Heltay és Székely lelkipásztorokkal [2]) vette kezdetét. A regénynek s könnyebb költészetnek elég számos képviselője volt, a kik azóta feledésbe mentek. A sajátképeni tudományok is föl kezdtek csillámlani s Melius megalapítója volt a magyar növénytannak. Magyarország tehát a tizedik században valóságos szellemi s vallási életet élt, a melynek emléke megérdemli, hogy ne veszszen el.

---

[1]) Tinódy verseiből Katona is idéz, XXI. V. 849. és 925. l.

[2]) A két utóbbinak krónikája az Ujabb nemzeti könyvtár cz. gyüjteményben (Pest, 1852.) lett közrebocsátva.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az osztrák reactio és Erdély fejedelmei. (1576—1648.)

A tizenhatodik század utolsó évei magukban véve kevés fontosságuak; a török háború véres, de egyhangú szakával [1]) a következő században Ausztria és a porta, a jezsuita és a mozlim közt folyt hosszas dráma előjátékát képezik, melynek hősei nem egyszer az erdélyi fejedelmek valának.

Rudolf császár az Eskuriálnak volt tanítványa, de nagyon alatta állott mesterének és rokonának, II. Fülöpnek. E komor fejedelemből meg volt benne a vakbuzgóság és a mord kedély, de hiányoztak tevékeny szokásai és akaratereje. Hiressé lőn a titokszerü tudományok iránti előszeretete s kormányának következetes tétlensége által. Első pillanattól kezdve mély visszatetszésével találkozott magyar alattvalóinak, kik soha sem szerették a mogorva uralkodókat; s maga is, a mint megjelent körükben, ellenszenvet érzett irántok. Az elnyomás és az idegen — kormányzati ugy, mint katonai — beavatkozás rendszere nagy arányokat öltött s midőn az 1582-i országgyülés összeült, nem hittek többé a királyi igéretekben; biztosítékokat kivántak; azt is óhajták, hogy a Törökországgal való viszonyok rendezése idegen miniszterek és követek helyett, kiknek balgaságai és szeszélyei sok bajt okoztak az országnak, legalább jelentékeny részben a nagy ellenséggel szemközt mindig fegyverben álló magyarokra bizassék. A gyülés a leghevesb vitáktól visszhangzott s Rudolfot megijesztek, megbotránkoztaták a tekintélye ellen intézett kifakadások. Eltávozott, megtagadván a nádor-választatást,

---

[1]) Hammer, XXXIX—XLII.; Istvánfi utolsó könyvei képezik főforrását. A török háború ugyanezen eseményeit de Thou (Thuanus) franczia történetiró a legnagyobb részletességgel elbeszélte. Horváth úgy ezen, mint az újabb korszakokra nézve a magyar szempontból irott legjobb mű. Több kéziratban levő vagy kiadatlan forrást is leszünk idézendők.

s többé nem is jött Magyarországra, mely huszonöt évig nem látta uralkodójának személyét. E hosszas távollét felette alkalmas volt elkeseríteni a kedélyeket az osztrák ház iránt.

Az országgyülés mindazáltal nyert nehány pillanatnyi engedményt, melyeket egyenesen feltételeiül tűzött ki az adók megszavazásának. Rudolf a lehetőleg ritkán hivta össze e gyüléseket, melyek gyülöletesek valának előtte s a törökök folytonos pusztításait tanácskozásaik megrövidítésének vagy elodázásának ürügyeül használta fel. Midőn a lengyel trón ismét megüresedett s a lengyel országgyülés levélben felkérte a magyart, ne támogatná Miksa főherczeg jelöltségét (1587.), a válasz hangja bizonyságot tett a nemzet és a király közti ellenségeskedés fokozatos növekedéséről. Csakis a hosszú hadjárat szükséges volta birta rá a királyi Magyarországot a megkivántató áldozatokra. Nem csökkent ezáltal ingerültsége, mig másfelől Rudolf vallási nézetei tekintetében nagyon távol állván atyjától s dédősétől, a jezsuiták segélyével készült elnyomni a lelkiismeret szabadságát.[1]) Elégületlenségének nyilvánítását azonban kénytelen volt elhalasztani a háború végeig.

A török birodalom palota-forradalmaival, a janicsárok követelő fellépéseivel, a vezérek nagyravágyásaival s kegyvesztéseivel rálépett a hanyatlás utjára; de kegyetlensége s dölyfe soha nem ért el oly magas fokot. Sinan nagyvezér, több izben eltávolítva a kormányról, de mindig elég ügyességgel, hogy kikerülje a selyemzsinórt, s elég szivóssággal, hogy ismét visszanyerje a hatalmat, esküdt ellensége volt a magyaroknak, s több bajt okozott nekik, sokkal több gonoszsággal, mint a nagy Szoliman. A többi török miniszterek, Mustapha pasa, Cyprus vérengző meghódítója, Ibrahim, Cicala s maguk a serailban egymást gyorsan felváltó sultánok is ugyanoly gyülöletet tanusítottak. A követek mindenféle bántalmaknak ki valának téve; még a hivatalos béke idejében is szállásuk előtt vezettették el a fogoly magyarokat. A megtörtént hadizenet után (1593.) tömlöczbe, a gonosztevők közé vetették a követségi személyzetet. Stambul török népe örökölvén a keleti császárságának hajlamait, gladiatorok gyanánt egymással harczolni kénytelen magyar és bosnyák foglyok látványát nyujtották neki s a négy keresztény nagyhatalmat képviselő négy sertés körmenetével mulattatták.

---

[1]) Egy meglehetősen fontos krónika, melynek bizarr czime: Chronicon Fuchsio- Lapino-Oltardinum (Coronae, 1847.) bizonyságot tesz róla, hogy még Erdély távoli vidékein is érdeklődtek a Guisek, az Armada s mindazon európai események iránt, melyek a vallási szabadságot érinthették.

Ezen erőszak és otromba hetykeség daczára nem egy súlyos vereséget szenvedtek a török hadseregek. Portyázó csapataik máris kemény leczkét kaptak Bathyányi Boldizsártól s Nádasdy Ferencztől, kik tizenkét ezer emberöket ölték meg. Tizennyolcz ezer főnyi seregök Sziszeknél, Eszék mellett harczba szállván Erdődyvel, máris az Unna vizébe veszett. Most a magyarok s a németek, kik sok rosz mellett jó szolgálatokat is tettek az országnak, egyesíték erőfeszitésüket más idegen vezérekével. Esztergam ostromát dicsőségesen s diadalmasan intézte a vezérkar, melyben igen különböző fajokhoz tartozó nevekkel — Pálffy, Nádasdy, Mansfeld, Schwarzenberg, Haricourt, Medicis János, Gonzaga Vincze — találkozunk. Nagy siker volt a primási város elfoglalása. A vallási küzdelmek korát érdekesen jellemzi azon episod, hogy mig egy török aga átadta a kereszténveknek Visegrádot s a szerzetesek közé lépett, egy muzulmanná lett magyar Vácz városát borítá lángokba. E közben hírül jött, hogy Király magyar-oláhjai felégették Silistriát, hogy Sinan seregének egy része a mocsarakba veszett s hogy az akindsik legtöbbje a Dunába fult. Pusztulásról, veszedelemről kezdtek panaszkodni Stambulban, a mufti gyász-verset nyujtott át a sultánnak az elvesztett határokról s nyilvános imákat mondtak az Atmeidanon.

Az ottoman erély ujra éledt s képesnek mutatta magát, még hosszú időre, megtartani előbbi vívmányait. Eger megszállása el lett határozva s félelmes tüzérség által nagy erélylyel foganatosítva. Az idegen, nagy részben wallonokból álló helyőrség vezéreit megadásra kényszeríté, a mit csakhamar megbánt, mert a törökök nem sokat törődvén vele, hogy mindinkább elvesztik becsületességi hirnevöket, minden képzelhető erőszakot elkövettek a katonákon, kiknek szabad elvonulást igértek. Valóságos szerencsétlenség volt e hősies helynek eleste (1596.). Tiz nappal később nagy csata támadt Erdélyben, a mező-keresztesi síkon, a sultán serege s Miksa főherczeg és Báthory Zsigmond egyesült csapatai között. Három napig tartott e bonyolult és zavaros ütközet. Előbb a keresztények diadalmaskodtak s III. Mahomet már visszavonulót akart fúvatni, de Seadeddin figyelmeztette, hogy egy padisahnak nem szabad megfutamodnia, s a második napon általánossá lett a küzdelem. Ezuttal is a törökök győzettek le s ellenségeik száz ágyúnál többet vettek el tőlük. A csapatok azonban, sajnos, nem követték a főherczeg rendeleteit, elszéledtek a sultán táborának felprédálására s furcsa viaskodást kezdtek a botokkal s nyársakkal felfegyverzett szakácsok és szolgák ellen. Mahomet látván e rendetlenséget, hall-

gatott a költő Seadeddin tanácsára, ki azt mondá, hogy a kitartás győzelemhez vezet. A próféta köpenyébe takarózva, bevárta sikerét Cicala hadmozdulatának, ki lovasságával leshelyből előtörve rendetlenségbe hozta a keresztény sereget, mely ennek daczára megmaradt kivívott győzelmének büszke öntudatában. A veszteség nagy volt mindkét részen.

A fegyelmetlenség épen úgy lábra kapott a janicsárok közt, mint ellenfeleiknél. Kitünt ez Győr ostrománál, melyet Pálffy és Schwarzenberg a janicsárok váratlan részegsége folytán kerítettek kézre. (1598.). A krimi tatárok, a porta által Magyarországra küldetvén, melynek hosszú időn át leggonoszabb csapását képezték, nem mozdították elő a musulman sereg jó szellemét; jobbra-balra pusztítottak, a mint szeszélyük magával hozta, s midőn elégületlenek valának, eltávoztak. Másfelől a különböző pontokon, így p. Pápán, helyőrségül alkalmazott wallonok és francziák épen úgy viselték magukat, mint a törökök. E rakonczátlanság mindkét táborban hozzájárult az ellenségeskedések fokonkénti csillapításához a tizenhetedik század első évei alatt. Básta bonyolult és kevessé elhatározó erdélyi harczainak, a két sereg által elfoglalt s visszavesztett vagy — mint Buda Mátyás főherczeg által — hasztalanúl ostromlott városoknak közepette csakis a törököknek kanizsai diadaláról (1601.) kell említést tennünk. Hassan kifejté e hely védelmében nemzetének egész ellentállási képességét s Ferdinánd főherczeg kénytelen volt abban hagyni az ostromot, elvesztvén minden ágyúját, melyeket Nándorfehérvárra küldtek. A foglyokat lefejezték a sánczokon. Hassan aranynyal fizette a fejeket egy nagy erszényből, melyet kezeiben tartott. Bement a főherczeg sátorába s gazdag szőnyeget talált ott, melyen imáját végezte, trónt, melyet szétvágott kardjával, és tizenkét vörös bársony-széket, melyekre a bégeket s agákat ültette le.

E kegyetlen hetykeség rosszúl palástolá el a törökök mély kimerültségét. A porta első izben nyilvánítá, a nélkül, hogy föl lett volna híva, hajlamát a békeegyezkedésekre, melyek többször megkezdett s megszakasztott értekezések s a reményeit egy pillanatra felélesztő Bocskay-féle felkelés után a sitvatoroki békekötéshez vezettek (1606.). A dölyf napjai elmultak, nem volt többé évi sarcz, sértő kifejezések, egyenlőtlenség a levelezésben s a békeegyezmények szövegezésében. A törökök anyagi ereje nem csökkent ugyan, de a nevöket környező fény elhomályosult Európa szemeiben. Támadó erélyük hosszú időre lecsendesedett. Hatvan évi időköz

alatt, a harmincz éves háború előtt, alatt és után, tartózkodni fognak minden komoly és általános támadástól s az erdélyi ügyekbe inkább politikájuk, semmint fegyvereik által való beavatkozásra szorítkoznak.

Ez oldalra kell nekünk is egész figyelmünket fordítanunk.[1]) Báthory István mint lengyel király egy időre megvalósítá a Nagy Lajos és Ulászló óta gyakran álmodott s a Zápolyák politikája által előkészített egyesülést Kelet két keresztény állama közt az Islam s szükség esetére a moskoviták ellen. Nem gondolhatott a portával való szakításra, de megerősíté Európát a belviszályok által máris fenyegetett Lengyelországnak ujjáalakitása által. Nyiltan kijelenté a lengyeleknek, miként nem leend árnyék-királyuk s fel fogja őket rázni az elerőtlenitő tespedésből.[2]) Magyar katonái segíték a lengyel seregnek ujjászervezésében s az oroszoknak saját területükön való legyőzésében. De uralkodása rövid volt. Lengyelország mindenkorra elszakadt Magyarországtól s a fejedelemség hálás emlékezetben tartá őt meg. Báthory István katholikus volt, s nem unitárius, mint János Zsigmond, vagy református, mint a következő század fejedelmei; közös vonása volt ezekkel a más vallásuak iránti türelem, de behozta az országba (1579.) a türelem esküdt ellenségeit, a jezsuitákat,[3]) leendő esküdt ellenségeit a magyar önállóságnak s eszközeit vagy helyesebben mondva valódi feltalálóit Rudolf és Ferdinánd politikájának. Több izben kiűzettek Erdélyből s Magyarországból is, mely épen oly kevéssé szerette őket; az utóbbi országba legalább mindig győztesekül tértek vissza; Nagyszombat lőn váruk, iskolájuk és nyomdájuk, a honnan szétterjedtek az eretnekek megzavarására s az osztrák zsarnokság dicsőitésére szánt könyveik.

A Báthory-család gyors hanyatlásnak indult, bár egy ideig megtartá a fejedelemséget. Kristófot az ifju Báthory Zsigmond kö-

---

[1]) Szilágyi Erdélyország történelme igen részletes e korszaktól kezdve.

[2]) Me non pictum aut fictum benevolentia vestra fecit regem, o Poloni! Mihi per vos datum est non solum vestram libertatem, sed etiam regiam tueri dignitatem.... Ligastis mihi manus, o Poloni, non funibus, sed vestris legibus. Solvite mihi eas, solvite obsecro.... Luxus vos effaeminat, superbia vos profligat, praesumptio vos enervat. (Sigismundi Augusti, Poloniarum regis, nec non Stephani Bathorii epistolae, Lipsiae, 1703. 551. l.

[3]) Új Magyar Muzeum, 1855. I. 378. Kemény J. által idézet okmányok.

vette, az uralkodása alatt mindenható jezsuiták növendéke. A rend ellenségei, mint összeesküvők, kegyetlen üldözésnek valának kitéve s a tanulékony növendék csakhamar hajlott azon tanácsra, hogy az egész országot Rudolf császárnak engedje át. Elfogadta elébb a szileziai oppelni herczegség gazdag jövedelmeit s a bibornoki kalap igéretét; egyházi öltönyt viselt s már-már előre lehetett látni a külön Erdély s vele a magyar önállóság elenyésztének időpontját. (1599.). Aztán megváltoztatá nézetét, midőn nagybátyja, Báthory Endre bibornok, keveset törődve a kath. párt érdekeivel, [1]) kérte, ne fosztaná meg családját a fejedelemségtől s legalább adjon őneki elsőbbséget a császárral szemben. Misem lehet zavarosabb a következő éveknél. A szegény fejedelem nem tudta, mire határozza el magát a törökök közt, a kiktől nagyon félt, Rudolf közt, a ki igéreteire emlékezteté, [2]) Mihály oláh vajda közt, ki a sóvárgott fejedelemség elnyerésének reményében a porta szövetségesévé lőn; s nagybátyja, a bibornok közt, kit Mihály vajdával való harczában megöltek. Zsigmond végül elutazott Csehországba; Básta császári vezér elfoglalta s rendszeresen kipusztította a szerencsétlen országot, a minek emléke soha sem enyészett el. [3])

Főleg Básta pusztításai s kegyetlenségei, valamint erőszakossága a protestánsokkal szemben, kiknek elkobozta templomait s kiűzte lelkipásztorait, semmisíték elvégre meg a császári reményeket s keltettek hatalmas mozgalmat fel. A királyi Magyarország is szenvedett a minden fajbeli soldatesca alatt, mely előjátékát nyujtá a harminczéves háború iszonyatosságainak s a tatároknál nem kevésbbé volt rettegett. Egy főur, Illésházy István elég bátor volt rámutatni az országgyülésen a hazának nyomorúságára, melyben

[1]) Köszönetet mondott Erzsébetnek (1593.) az angol követ által Konstantinápolyban családjának tett szolgálatokért. (Simonyi gyüjt. Monumenta id. h. 34. sz.)

[2]) Godefroy gyüjtemény (az Institut de France tulajdona), 490-ik sz. Zsigmondnak a császártól bocsánatot kérő levele. (1602.)

[3]) Gindely (Rudolf II. und seine Zeit. I. Prága, 1863.) méltán csodálkozik Rudolf eszélytelensége fölött s kimutatja (az 58. és 164. ll.), miként katonái nem voltak különbek a tatároknál. A velenczei követek, kiket idéz (63. l.), Contarini és Soranzo, tanuságot tesznek róla, mily nagy volt akkor az ellenségeskedés az olaszok s magyarok közt: »Sono gli Ungari uomini di mala natura fieri, ed hanno fama di mancatori di fede; hanno bisogno di un re, che sempre gli tenga una spada addesso. — Sono poco differenti nella barbaria dalla maniera de Turchi; odiano naturalmente la casa d' Austria, perchè lor pare d'esser stati tenuti non solo soggetti ma sprezzati assai, avendoli essa sempre sotto posi al governo de Tedeschi loro naturali inimici.«

minden ház ki volt az idegen hadcsapatoknak szolgáltatva, s a prágai udvar merészségére, mely maga jelölte ki az országgyülésen való képviseltetésre érdemes városokat. Felségsértési vádat emeltek ellene s kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Az 1604-i országgyülés keserű panaszoktól viszhangzott; a király a helyett, hogy elégtételt adott volna, a gyülés által megszavazott huszonegy törvényczikkelyhez saját elhatározásából huszonkettediket csatolt: Semmiféle támadás nem intéztetett, mondá, a lelkiismeret szabadsága ellen; csakis a kath. vallás iránti buzgóság által vezérelt király akart küzdeni az eretnekség ellen s megbüntetni a vallási viszályok okozóit.

Ezen okmányban minden, a tartalom ugy, mint a forma, mintegy fellázítására volt számítva a magyarok érzelmeinek. Az északkeleti megyék Homonnai Bálint elnöklete alatt gyülésre jöttek össze, mely kijelenté, hogy a legutóbb megszavazott valamennyi törvény érvényét vesztette e törvénytelen csatolmány által. Egy Bástához csaknem hasonló balvégzetességü idegennek, Belgiojo felső-magyarországi parancsnoknak tudomása volt e kijelentésről s mégis folytatta a protestansoknak templomaikból való elűzését. Egyidejüleg a Tisza partjain félig nomád-életet élő békés hajduságra is rátört. Misem tartóztathatta többé föl az idegen zsoldosok elleni félelmes kitörést. Egy erélyes és értelmes erdélyi főur, Bocskay István vette kezeibe vezetését s ritka ügyességü helyettesre talált Bethlen Gáborban, ki fiatalabb volt még, hogysem a főparancsnokságra igényt tarthatott volna. Bethlen felhasználta a reformatiónak nagy elterjedését a hajdúk között azon meggyőződés megérlelésére, hogy a prágai udvar ki akarja irtani a protestáns vallást. Ezáltal harczra készteté őket a németek ellen, a kik Kassánál legyőzettek. Midőn Básta személyesen vette át a császáriak vezényletét, a hadi szerencse előbb megváltozni látszott,[1]) de a felkelés csakhamar mindenütt diadalt aratott s Mátyás főherczeg nagy nehezen tudott nehány követet Pozsonyba, gyülés-félére összehozni.

[1]) Nem részesült eddig elég figyelemben a nagy katonai szerep, melyet a hanyatlási korszak olaszai a XVI. század vége óta Spanyolország s Ausztria szolgálatában játsztak, majd mint kiváló vezérek s főleg mint jeles tacticusok, majd mint martalóczok vad főnökei. Egész olasz iró-iskola dicsőité tetteiket csaknen hazafias lelkesedéssel. Említsük fel e korszakból Spontoni Historia della Transilvania-ját (Velencze, 1638.), dicsének-félét Bástáról, a mely azonban szintén bizonyságot tesz e sereg kegyetlenségéről; és Tomasi Delle Guerre d'Ungaria-ját (Velencze, 1621.): L' Ungheria non e meno sepoltura d' Italiani, che l' Italia de Francesi (35. l.) stb.

A Bocskay által Szerencsre összehivott nagyobb jelentőségü gyülés Erdély és Magyarország fejedelmének kiáltá őt ki, s árulónak mindazokat, kik nem csatlakoznak a nemzeti ügyhöz; halálbüntetést szabott a martalóczokra s a lelkiismeret szabadságát és a két vallásnak egyenlőségét proclamálta. Az új kormány épen oly tevékenységet fejtett ki, a mily tétlenek valának ellenfelei. Gyulafyt megbizta a székelyek támogatásával az Ausztriához ragaszkodó szászok ellen, s Korláthyt a portához küldte egyezkedni, egyuttal nyilatkozatot intézvén az európai hatalmakhoz, kimutatandó előttük, — a kereszténység ügyéhez való ragaszkodása mellett is e szövetségnek politikai szükségét. Végre irt a lengyel királyhoz is, hogy állitsa helyre a két ország közti régi barátságot. Mivel foglalkozott a prágai udvar s alchimista-csillagjós császárja? Hallgassunk meg egy szemtanút: »Bár a dolgok igen rosszul folynak Magyarországon s egyik hely a másik után vész el, keveset törődnek vele az udvarnál; ellenkezőleg inkább rajta vannak a római kath. hit terjesztésén s inkább követik a jezsuiták rossz tanácsait, semhogy elejét vennék a felkeléseknek s szembeszállanának Bocskay törekvéseivel, a ki igen jól kormányoz, eszélyesen s szerencséjében sok előrelátással.... A mult napokban egy előkelő ur, nagy katholikus, nyilt asztalnál mondá, hogy ha Bocskay felkelése nem tör ki, vallásbelijei ellen az üldözés már kezdetét vette volna a császár minden országában, a jezsuiták sürgős nógatása folytán, s hogy annak végrehajtására már minden előkészületről s eszközről gondoskodtak. Ugyanazon ur mondá e szavakat is: miután ő Felsége nem akarja megengedni a vallás szabadságát s hogy alattvalói lelkiismeretük szerint éljenek: nemcsak Magyarvrszágot, de örökös tartományait is el fogja veszíteni.« [1])

Ez volt a határozatlan jellemü, de világos felfogásu Mátyás főherczeg nézete is. Könnyen meggyőzheté testvéreit arról, hogy bátyjuk »melancholiája« teljesen tönkreteszi házuk ügyeit. [2]) A családi tanács, melyet összehivott, lépéseket tett Rudolfnál, hogy felismerje a helyzetet a maga szomorú valóságában, de minden meghiúsult a császár dölyfös tétlenségével szemben, kinek letételét

---

[1]) Godefroy gyüjt. 490. cs., a császár egy kamarásának levele franczia-országi barátjához.

[2]) Hatvani. III. 339. A brüsseli okmányok gyüjteményének ezen s következő kötete telve van Mátyásra, fivévére s Ferdinándra vonatkozó fontos okmányokkal. Sok található Pray Epist. Procerum 3-ik és a Monumentá-k »Irók« sorozata 8-ik kötetében is.

rokonai maguk között már akkor elhatározák. Egyelőre beérte a főherczeg az alkudozásokkal, lehetőleg mellőzvén azok körül a császárt. Annál szükségesb volt elhatároznia magát erre, mert a nagyvezér, Lala-Mohamed szövetséget kötött Bocskayval, koronát tett fejére s athnaméval reá ruházta a fejedelemséget. Szerencsére a szavainak merészsége mellett is békülékeny Illésházy magára vállalá a közvetitő szerepet. Hosszas tárgyalások után, melyeknek legkényesb pontját folyvást a vallási szabadság képezte, létrejött a bécsi béke (1606.)

Bocskay el lőn ismerve Erdély örökös fejedelmének, római szent birodalmi herczegnek, a székelyek grófjának s némely magyarországi részek urának. A lelkiismeret szabadsága biztosíttatott a katholikusok úgy, mint a protestánsok részére. Azonban kétség maradt fenn a jezsuiták által az országban igényelt birtokszerzési képességre nézve, s Rudolf fölébredt elfásultságából, hogy makacsúl kivánja e szavak beigtatását: a kath. vallás sérelme nélkül, a mi mindent kérdésessé tehetett. A politikai s nemzeti követelmények tekintetében el lett határozva, hogy minden sérelem orvosoltatni fog a legközelebbi országgyülésen, mely a nádorválasztás jogával is fel leend ruházva. A király távollétében Magyarország a főherczeg által volt kormányozandó teljes uralkodói jogkörrel s a várak parancsnoksága, valamint egyéb hivatalok csak a haza fiaira voltak bizhatók, a vallásnak különbsége nélkül. Ezek voltak fő rendelkezései a bécsi békének, a közjog s a vallási törvényhozás egyik alapjának mind e mai napig.

Bocskay nem élvezte a sikert, betegségbe esett s elhunyt, halálos ágyán ajánlván hiveinek a hazafias egyetértést s a vallási szabadság védelmezését. Minden jel mérgezést gyaníttatott; Kátay kanczellár fogságba vettetett, [1]) de a hajdúk kihurczolták s Kassa piaczán felkonczolták. A fejedelmi méltóság fölött Homonnay, Rákóczy és Báthory Gábor versenygett. A porta Homonnayt kegyelte, de a kolozsvári országgyülés Rákóczynak adott elsőbbséget, a ki kevéssel utóbb visszavonúlt a Bethlen Gábor által pártfogolt Báthory előtt. Sajnálatra méltó volt e változás, mialatt a királyságban szerencsés átalakulás ment végbe. Rudolf nem akarván teljesíteni a békefeltételeket, Mátyás türelmét veszté; megegyezett az osztrák s morva nagyokkal fivérének megbuktatására s az összes tartományok

[1]) L. Rumy régi magyar okmányainak gyüjteményében (Pest, 1817. III. k,) Bocskaynak szabadelvü rendelkezésekkel s hazafias érzéssel teljes végrendeletét s Kátay gúnyos és gyülöletes siriratát.

protestáns pártjára támaszkodva, Magyarországnak, a császárságnak s Csehországon kivül összes tartományainak átengedésére kényszeríté őt. (1608.) Igen nagy elégtétel volt ez a népnek, melynél Mátyás puszta neve is a legjobb emlékeket kelté fel, s a mely trónra jutni látta a bécsi béke egyik szerzőjét, mintegy vigasztalásaul a magyaroknak a dicső Bocskay váratlan halála fölött.

E kedvező benyomás csak bizonyos mértékig lett igazolva s nem is történhetett másként. A szabadelvü történetirók nem valának mindig méltányosak Mátyás császár iránt. Ha igaz is, hogy ingadozó jelleme elzsibbasztá mély politikai belátását, nem kevésbbé igaz az is, hogy nehéz és ferde volt helyzete a csehországi, osztrák, magyarországi s német protestánsok között, a kik, midőn föléje helyezék őt családja többi főherczegeinek, engedményeket követeltek tőle, — s kath. szövetségesei, spanyol rokonai s a már hosszú idő óta háza egész politikájának adott irány között. Ferdinánd styriai főherczegnek, a későbbi félelmes II. Ferdinándnak, tisztábbá tette helyzetét hajthatlan vakbuzgósága. Kijelölt fejévé lett ezáltal egy nagy pártnak, melyet fegyelme mindinkább megerősített, s maga is lassanként e párt szükséges emberévé, mindinkább háttérbe szorítván Mátyást, valamint Mátyás föléje emelkedett előbb Rudolfnak. A nemzeti igények tehát csak hiányos kielégítést nyerhettek, s IV. Henrik, a nagy franczia király utolsó éveinek messzelátó terveiben a magyaroknak is helyet jelölhetett ki;[1]) hogy az osztrák ház ellen fordítsa őket, számított összes régi jogaiknak, még a királyválasztási jognak is visszanyerése utáni vágyukra, ha ugyan nem akarnának inkább köztársasággá alakulni.

Az örökös és választó monarchia kérdése még egyszer felmerült ekkor, s középuton nyert megoldást. A pozsonyi országgyűlés rendei nádort akartak először választani, a ki elnököljön a királyválasztáson, Mátyás ellenben e l i s m e r t e t n i, nem pedig m e g s z a v a z t a t n i kivánta trónralépését. Abban történt megállapodás, hogy a nádor Mátyás király nevének kikiáltása után, de a koronázás

---

[1]) O e c o n o m i e s r o y a l e s de Sully, Páris. 1662. III. 402: »Il avait été convenu que les Étets et peuples de Bohême, Hongrie etc. qui avaient témoigné un si grand désir de se libérer de la sujetion de la maison d' Autriche, presenteraient au Roi etc, afin qu' il leur plût fortifier de leur invention la supplication trés-humble qu' ils voulaient faire à l'Empereur, de les remettre amiablement en la possession de leurs anciennes franchises, et surtout au droit qu' ils avaient de s'elire euxmèmes leur Prince, ou de se mettre en telle autre forme d'Etat et manière de gouvernement qu'il jugeraient à propos.«

előtt választassék meg s hogy e méltóság egy évnél tovább soha se maradjon betöltetlenül. A nemesi nemzet más igen fontos engedményeket is nyert: a bécsi békének a magyar önkormányzatra vonatkozó pontjait komolyan alkalmazásba vették, az idegen helyőrségek s idegen hivatalnokok kizárásával; a szent korona visszatért az országba, egy Révay s egy Pálffy őrizetére bizatván; a király távollétében a nádor, a királyi tanács s a választott tárnokmester gyakorolták az uralkodói jogokat; a képviselési joggal biró városok száma szorosan meg lett állapítva; végűl »a kath. vallás sérelme nélkül« fenntartás töröltetett s minden városnak, falunak és nemesi családnak vallás-választási joga formaszerint el lett ismerve.

Ennyiből állottak a protestans Magyarország parlamenti vívmányai. Több főur és követ óhajtotta volna felkarolni ama ausztriai protestansok ügyét is, a kik hozzájok járultak panaszaikkal s könyörgéseikkel. Az események megmutatták később, hogy valódi solidaritás van közöttük, s hogy az üldözés átterjed egyik országról a másikra; de nehéz volt tullépni e tekintetben az ország határain, oly terület törvényeibe való avatkozás czéljából, melyet a magyar hazafiság mindig idegen területnek tekintett; s Mátyás egész udvariassággal azt felelé, hogy e dologhoz nincs köze a gyülésnek. E véleményt támogatá Illésházy is, e több mint lanyha protestáns, kit maguk is püspökök is nádorrá választhatónak véltek, s ki ha kevéssel utóbb (1609) meg nem hal, kétségkivűl hitsorsosai ellen fordult volna. Beérték tehát avval, hogy az osztrák protestansokhoz kiküldötték a leginkább hitbuzgó főurak egyikét, Thurzó Györgyöt, s hogy valamivel utóbb az ő érdekükben óhajtásokat igtattak a törvényczikkelyek közé. A nyugtalanságnak azon felhője daczára, melyet e kényes kérdés felidézett, lelkesedéssel ülték meg Mátyás koronázását s e mozzanat a nemzet kedves emlékei közt foglalt helyet.

Thurzó nagylelkü s tevékeny jellem volt, egyik dicsősége a magyar protestantismusnak. Őt választák, nem élénk ellenzés nélkül, Illésházy után a nádori méltóságra. Egyenlő volt buzgósága hazája s egyháza iránt; mialatt a nemzeti hadsereget szervezé új küzdelemre a törökök ellen, tiszteletben tartatá hitsorsosainak szabadságát is s tevékeny részt vett zsinataik munkálkodásaiban. De nem tartóztathatá föl a reformatióra nézve gyászos mozgalmat. Nemcsak az udvar s — Mátyástól eltekintve — megszokott tanácsosai ragadtak meg minden eszközt az üldözés megujítására, hanem a rábeszélés fegyverei is a római egyház táborába mentek át. Pázmány

bibornok, ki protestansnak született, aztán növendéke s dicsősége lett a jezsuitáknak, magyar Duperron volt,[1]) sőt a franczia hitvitázónak magasan fölötte is állott irói tehetségre nézve. Fő könyve a Kalauz, mint oktatási mű s mint irodalmi emlék kettős sikert aratott. Lángelméje épen oly nagy volt a szószéken, mint levelezésében s társalgásában, s fáradhatlan hévvel használta fel ezen adományokat a protestans vallástól való elszakítására a legkiválóbb családok fejeinek, az Eszterházyaknak, Pálffyaknak, Homonnayaknak, Forgáchoknak. Meg kell jegyeznünk, a nélkül, hogy a legkevésbbé is fatalisták lennénk, miként nem egyszer igen különböző államokban s egymásról tudomással sem biró társadalmakban egyidejüleg azonos mozgalmak fejlődnek ki. Így a franczia protestantizmushoz tartozó aristocrata-családok legnagyobb része is épen e korszakban, XIII. Lajos ifjusága idején, tért vissza a kath. hitre.

Rudolf halála (1612) miben sem csökkenté ezen áramlatot, mely részben egy ügyes hitszónok buzgalmának, részben durva elnyomásnak volt eredménye; s Báthory Gábor halála (1613.) csakhamar kitünő alkalmat nyujtott Erdélynek, a protestans ellentállás főfészkének kézrekeritésére is. Báthory türhetlen zsarnok volt, s rövid idő alatt fölingerlé maga ellen minden nemzet- s vallásbeli alattvalóit és szövetségeseit, még a törököket is. A menekültek segélyül hivták Thurzót, aztán Forgáchot, ki egész Szebenig nyomúlt, a fejedelem erőszakoskodásainak leginkább kitett szászok földjére. De egy, magyarokból, székelyekből s hajdúkból álló sereg támogatá Báthoryt a királyi csapatokkal szemben, melyekben mindenek fölött osztrák hadcsapatokat láttak, s módot nyújtottak neki Forgács visszaszorítására, a ki nagy veszteséggel vonúlt el. A legnagyobb veszély Konstantinápoly felől fenyegeté, a hol Bethlen Gábor Erdély fejedelmének ismerteté el magát ő helyette. Báthory eszeveszettnek tekintetvén a nagyvezér által, valamennyi alattvalóját a népszerű Bethlenhez látta átpártolni s a királyi seregnél keresett segítséget, melyhez Váradnál csatlakozott. Itt Ferdinánd főherczeg egyik hive azzal gyanusítván őt, hogy ki akar békűlni a törökkel, átengedve nekik az ország

---

[1]) Fraknóinak Pázmány és kora cz. 3 kötetes, figyelemre méltó munkáján kivül idézhetjük Ipolyi újabb könyvét is (Veresmarty élete és munkái) e vallási mozgalomról.

területének egy részét, »sétakocsizásra beszélte rá s meggyilkoltatta némi távolságban a várostól.« [1])

Meghódítandó volt-e az osztrák ház Erdélyt? Ez vala óhajtása Pázmánynak úgy, mint Kleselnek, a magyar papságnak úgy, mint a németnek. Pázmány már tett meddő kisérleteket a királyi Magyarországon a lelkiismeret szabadsága ellen; a két terület egyesülése után jóval könnyebb leendett a siker. Azon óhajtásnak, hogy a királyság egészében visszaállíttassék s az ottomán befolyás csökkentessék, kevés része volt a jezsuita-párt terveiben, mely csakúgy kereste a porta szövetségét, mint ellenfelei. Ugyanazon politikai s vallási indokok, melyek a bécsi udvarral Erdély megszerzését óhajtaták, indították rá a kolozsvári országgyülést Bethlen Gábornak fejedelemmé kikiáltására. E kiváló érdemű államférfiú egész uralkodása alatt (1613—1629) országának jólétén munkálkodott. [2]). Épen oly türelmes, mint buzgó levén a ref. hit iránt, nagy többségében protestans országában szintúgy óhajtott katholicus, mint protestans kanczellárt alkalmazni, s egyensúlyban tartani a két felekezetet szintúgy, mint a három nemzetiséget, melyek egyaránt meghajoltak hatalma előtt s teljes biztonságot nyertek érette jutalmul. Szenvedélyes előszeretettel viseltetett a köznevelés iránt, mely minden irányban fejlődésnek indúlt, a költészet, a zene, a szentirás iránt, melyet huszonnyolczszor olvasott el egészen, s a melyből még haldokolva is néhány verset irt le.

E fejedelem politikája a királysággal s a portával szemben fölötte változatos volt. Lényegében kevéssé különbözött IV. Henrikétől, melyet a következőkben vonhatni össze: jó viszony a törökökkel, mig szükségesek lesznek az osztrák hatalom ellenében, s mihelyt lehetséges, szövetség az egész kereszténységgel amazoknak Európából való kiüzésére. A diván teljesen tisztában volt szövetségesének e hangulatával, s maga is lehető ellenségnek tekinté, a

[1]) Mss Godefroy, 490 cs.: Tokaj kormányzójának jutalmat kérő levele Ferdinand fhghez. Ezen okmány, melynek másolata a párisi nemz. könyvtárban is feltalálható (Mss. Dupuy, X. k. 68.), mutatja, mennyire ellenkezik az igazsággal némely történetirók azon vádja, hogy Bethlen gyilkoltatta volna meg Báthoryt.

[2]) Bethlen dicsőitései közül említsük fel, mint legteljesebbet, Majláthét (IV. 240. s k. ll.); kiemeli az erdélyi sereg kitünő fegyelmét, a mely tartózkodott az általános szokással nagyon is megegyező sarczolásoktól s fosztogatástól; s a fejedelem szelidségét ellenségei iránt: egy ellene vétett jezsuitát asztalához ültetett s száz tallért adott neki. Helyesen jegyzi különben meg, hogy mindazon kortársai, a kik ismerték, magasztalással nyilatkoznak Bethlenről.

kit kimélni kell ugyan, sőt szolgálatokat is tenni neki, de készen állni ellenében az Ausztriával való közremüködésre is. Már Mátyás utolsó éveiben észlelni lehetett egyfelől a magyar országgyülés elhidegülését a Klesel daczára Ferdinánd befolyása előtt mindinkább meghajló királyság iránt, másfelől a kormány azon törekvéseit, hogy Bethlent megbuktassa, még a törökök segítségével is, a mely törekvések folyvást meghiusúltak.

De főleg akkor kétszereződött meg Gábor fejedelem bizalmatlansága, midőn Ferdinand Mátyás örökösének lett kijelölve (1617).[1] Az udvar előzékenysége, melynek legalább semlegességére szüksége volt, s a mely sietett elismerni őt s egyezkedni vele, nem rejték előtte el a nyilvánvaló veszélyt, melylyel a közelgő trónváltozás vallását fenyegeté. Nem fogadta-e esküvel Ferdinánd Lorettebe tett kirándulásakor, hogy kiirtja az eretnekséget? Nem tulajdoníták-e Pázmánynak ezen újabb nyilatkozatot: »Eljött ideje az eretnekek kiűzésének; inkább rókák s farkasok lakják az országot.« Nem jutott-e tudomásra, hogy a templomok s lelkipásztorok elleni régi erőszakoskodások ismét megújulnak? Pázmány koronázta meg Ferdinándot egy izgalmas országgyűlés után (1618) s az áttért Forgách követte a nádori méltóságban a protestans Thurzót. Csakhamar hire terjedt a prágai ablak-kidobásnak s Mátyás meghalt, magával sirba vivén a kibékülésnek utolsó reményét.

A harmincz éves háború kezdetét volt veendő tőszomszédságában a magyar határnak, melyen egy hadi szikra könnyen áthullhatott. Az új császár-király tudta, hogy érdekei fölötte megkivánják, miként Bethlen a maga részéről ne nyúljon fegyverhez; egyelőre megnyugtatá Eszterházy Miklós küldetésének sikere. Első ízben találkozunk itt a korszaknak egyik legnemesebb alakjával, Pázmány legrokonszenvesebb vallási tanítványával, ki mindenkitől teljes függetlenségre tudott emelkedni, még a loyalis hódolatával környezett királytól is, midőn hazájának sorsa forgott koczkán. Bethlennek, Pázmánynak, Eszterházynak, egy protestansnak, egy bibornoknak s egy békéltetőnek annyira különböző alakjai az utókor szemeiben a »három nagy magyar« elnevezése alatt egyesültek s az utókor nem csalatkozott, mert saját módja szerint mindenikök szerette hazáját. Eszterházy az osztrák ház alatti uniót akarta bizonyos jogokkal,

[1]) Khevenhüller: »Annales Ferdinandei«-ja 12 kötetben igen kimerítő, de egészen feldogozatlan munka.

úgy, hogy nem egyszer ferde helyzetbe jutott az udvar s a jezsuiták közt, kik mindent leigázni, és a nemzeti párt közt, mely mindent szabaddá tenni akart. Igen jártas volt a vallási dolgokban, mint levelezéséből látjuk, [1]) igen vallásos, minden szűkkeblűség nélkül; s a középutat foglalván el úgy a két egyház, mint a két politikai irány közt, épen mérséklete nem egyszer fosztotta meg a kiérdemlett befolyástól.

Bethlen, többé-kevésbbé megnyugtatva e küldött által, bevárta a Pozsonyba összehivott országgyűlés eredményét. A gyűlés el lett odázva a cseheknek Ausztriába érkezése s Bécs hirhedt megszállása által, melynek Ferdinánd hősies kitartással állott ellent. Bucquoynak Mansfeld fölötti győzelme tudvalevőleg az ostrom abbanhagyására kényszeríté Thurn grófot. Bucquoy serege pedig nagy részben magyar csapatokból állott, s a prágai felkelők e miatt nem egyszer panaszt is emeltek a nádornál. Forgách, mint láttuk egészen Ausztriának híve, természetesen tartózkodott e katonák visszahivásától, kijelentvén másfelől, hogy azok a királynak személyes szolgálatában vannak s nem tartoznak a nemzeti sereghez, a mely képtelen lenne a hű szövetségesei elleni hadviselésre. A heves támadást követte szünet alatt Ferdinand összehivhatá az országgyűlést, melyen keserű felszólalások történtek az üldözések megújítása ellen, s a mely eloszlott (1619. aug. 13.) a nélkül, hogy egy magyarnak, Liptay Imrének, követül Konstantinápolyba küldésén kivül egyéb engedményt nyert volna.

Gábor fejedelem meggyőződött ekkor a protestans vallás s a magyar nemzetiség közelgő romlásáról, ha mindkettő nem nyer erélyes központot Erdélyben. Ez volt Rákóczynak s a többi felsőmagyarországi úrnak véleménye is, kik szövetkeztek vele, s a csakhamar debreczeni táborába gyülekezett hajdúké. Az egész országban elterjesztett Magyarország panaszai czimű kibocsátványt s minden megyét gyűlésre hivott össze. Más kibocsátványok különböző fejedelmekhez lőnek intézve, nevezetesen a német- és olaszországiakhoz, hogy elhárítsa magáról a kereszténység érdekeivel ellenkező minden tény gyanúját s igazolja feltétlenül szükséges voltát az ottomán szövetségnek. Midőn III. Zsigmond lengyel

---

[1]) Eszterházy levelezése, melyet több helyütt használtunk, két fő gyűjteményt képez: Toldyét: Galantai gr. Eszterházy Miklós levelei (Pest, 1851) és a Magyar Történelmi Tárét: Gr. Eszterházy M. Nádor levelei; utóbbiak csaknem kivétel nélkül magyarul irvák.

király levelet irt neki, hogy lebeszélje az önző kisérletről, Bethlen válaszúl adta, hogy ilyesmire soha nem gondolt, de a szerződések meg lettek sértve, száz lelkipásztort elűztek templomaikból.[1]) Ezen érv nem lehetett nagy hatással királyi levelezőjére, mert Lengyelország ugyanazon ügy mellett küzdött ezután, mint Ferdinand s a legszorosb összeköttetésben állt udvarával.[2]) Egy szomszéd hatalmasságnak e feszélyező magatartása nem tartá vissza a kassai országgyűlést attól, hogy Bethlent kormányzóvá, Rákóczyt a felső megyék főkapitányává kiáltsa ki s visszaállítsa a lelkiismeret szabadságát. E gyűlésen azonban csak előjátéka folyt le a Pozsonyba hívott gyűlés határozatainak.

Az udvar eltiltá a követeket a megjelenéstől s megakadályozni igyekezett összejövetelöket; de az izgatottság igen mély volt még a katholikusok egy részénél is, s Forgách lehetetlennek találta az ellenzést. Sőt Bethlen Bécs-Ujhelyig is eljutott s Thurn grófnak tizezer főnyi segédcsapatot küldhetett Rhédey vezetése alatt,[3]) ki — változó sikerrel — lekötve tartá a császári sereget. A nov. 18-án megnyilt országgyűlés tehát szabadon határozhatott; megerősíté szövetségét a cseh nemzettel s a helyzet Ferdinandra nézve eléggé válságosnak látszott, hogy hajlandóvá legyen az alkudozásra. Ámde ugyanazon indok a többséget is arra sarkalá, hogy elégtételt adjon feltorlódott sérelmeinek. A királyi — valóban elégtelen — ajánlatokra a forradalmak kiáltása válaszolt: Késő! Forgácsot, ki bátran védte uralkodója érdekeit, szinte kidobták az ablakon, mint Prágában Slawatát. Nem tagadták ugyan meg a vallásszabadság gyakorlati alkalmazásba vételére felhasználható fegyverszünetet; de nem egyezhettek azalatt meg, mert magára kellett volna hagyniok Csehországot, s 1620. aug. 25-én Bethlen magyar királylyá kiáltatott ki.

E kikiáltásról csakugyan el lehetett mondani, hogy: Késő! A kath. vezérek minden intézkedést megtettek a Prága elleni döntő támadásra s a csehek egyszer elnyomatván, fölötte nehezen vala

---

[1]) Hatvani, IV. 440. és 442.

[2]) »Non dubitavit M. V. nobis neque zelum erga Dei Ecclesiam, neque erga M^m V^m, quacum arctissimis vinculis conjuncti sumus, propensissimam deesse voluntatem.« (Hatvani, IV. 456.)

[3]) Reuss R.: Graf Ernst von Mansfeld. Braunschweig, 1865 65. l. — Az anhalti herczeg szökésére vonatkozólag, melyről e tudós mű szerzője beszél, a Godefroy gyüjteményben (490. sz.) Bethlennek 1621-ben e herczeghez intézett levelét találjuk, melyben megnyugszik annak mentegetőzésében.

folytatható a küzdelem. Ily körülmények közt elég volt a császári csapatoknak lekötve tartani a magyar felkelőket; a kozákok segítségökre jöttek az ország különböző vidékeinek pusztításával a lengyel király szineskedése és mentegetőzése daczára. A hadi műveletek tehát a végvárak körül jelentéktelenek valának; másfelől várták fontosabb hirek érkezését. E közben Bethlen egész Európa szemei előtt a protestans párt egyik vezérének szerepét ragadta meg. »Mondja meg Bouillon herczeg ő Fenségének, irta báró Dona, hogy nézetem szerint a háború csak most veszi igazán kezdetét. Az új magyar király szegény nemesből emelkedett e nagy méltóságra; jeles katona, ki személyesen vett részt negyvenhárom ütközetben; bölcs itéletü, ékes beszédü, és a mi legfőbb, féli az istent s a mi reformált vallásunkat, úgy hogy a nagy Henrik után nincs több ily király a világon.« [1]) A mi reményt és csodálatot keltett egy protestans nemesben, természetesen csak nyugtalaníthatta XIII. Lajos kormányát; Luynes herczeg e messze földről érkező hirek következtében a hugenották általános fegyverfogásától tartott s Franczia ország külpolitikája a IV. Henrik és Richelieu közti időben (1610—1624) egészen kedvező volt az osztrák házra nézve.[2]) Angoulême herczeg és Bethune gróf felkeresték Bethlent Pozsony melletti táborában s a béke megkötésére nógatták.

Csakhamar megérkezett a csehek által elvesztett Fehérhegy melletti döntő csata hire, a mi jelentékeny nyomatékot adott a franczia közvetítők szorgalmazásának. A bátortalanság általánossá lett, s Bethlent önzéssel kezdték vádolni többen azok közül, kik addig bátorították. A lehangoltságnak ezen érzése még fokozódott, midőn Ferdinand, észak felől minden nyugtalanságtól menten, megszállatta az országot magyar és idegen csapatok vegyülékével. Bethlen belátta, miként egyezkedve engednie kell, s elég szerencsésen intézte katonai műveleteit s diplomatiai értekezleteit, hogy 1621 vége táján létrehozza a nikolsburgi békét: visszaadta a koronát s lemondott a királyságról, de megtartá az erdélyi fejedelemséggel hét megyének kormányzását s a császári herczegi czímmel Oppeln

---

[1]) Mss Dupuy, X. k. 110.

[2]) Ezen eléggé ismert tény bizonyságaiként idézhetjük: 1. Villeroy levelét 1612-ből (Dupuy, X. 64.), melyben sajnálja, hogy Mátyás a prot. párt segélyével jutott a cseh trónra s félelmét fejezi ki az iránt, hogy ez esemény ártalmára lesz a kath. vallásnak; 2. Nevers hgnek Bécsből, 1618. nov. 5-ről a királyhoz irt levelét (mss. Godefroy, 270. sz.), melyben a követ nagy buzgósággal karolja fel a már magyar királylyá lett Ferdinandnak érdekeit.

és Ratibor herczegségeket; a bécsi béke megerősíttetett; Ferdinand bocsánatot hirdetett s megigérte a nemzeti sérelmek orvoslását.

A nikolsburgi békét, mely fontos mint az Ausztria és a fejedelemség közti berendezkedésnek s megélési módozatnak typusa, senki sem vette komolyan, mint végleges békekötést. Ferdinand szemeiben igen sok volt az egy felkelő hűbér-urral szemben; Bethlen előtt igen kevés a protestantismus s a nemzetiség védelme szempontjából. Nyugtalansággal követte Tillynek Mansfeld és Brunswick fölötti győzelmeit s az üldözéseket, melyek Csehország függetlenségét megtörték. Konstantinápoly inkább, mint valaha, szükséges segélyforrássá lett; nemcsak a vezérek szövetségét kereste ott, a melyet igen jól tudott előmozdítani ügyes ügynöke, Toldalaghy, hanem az európai hatalmak követeinek szövetségét is. A szárazföldön való közlekedés nehézségei sokkal hozzáférhetőbbekké tették Erdély fejedelmére nézve Hollandia, Anglia, Velencze képviselőit a portánál, mint a Haagában, a Whitehallban vagy a dogék palotájában székelő kormányokat. E diplomatiai ügynökökkel Anglia tartózkodása daczára, pénzsegély iránti szerződést kötött (1623), s egyszerre fegyvert ragadott, a nikolsburgi béke hiányos végrehajtására támaszkodva. Sziléziában kezet akart nyújtani Mansfeldnek és Brunswicknak, de értesült újabb veréseiről, nem kerülte el figyelmét a magyarok csüggedése sem s az előbbi alapokon egyezkedésbe bocsátkozott. Sőt 1624-ben, mely év a palatinatusi korszakot a dán korszaktól elválasztja, közeledést is tervezett az osztrák házhoz s szövetkezést vele a törökökkel szemben, a protestans vallásszabadság biztosításának feltétele alatt. Házassága Ferdinand egyik leányával szentesítette volna e szövetséget.

E terv, melylyel Bethlen komolyan foglalkozott s a melyet később, legalább részben, ismét felkarolt, csak bizalmatlanságát kelté fel a császárnak és magyar tanácsosainak. Még az Islamnak is elsőbbséget adtak a reformatio fölött, s a helyett, hogy egyezkedésre léptek volna Erdélylyel a törökök ellen, inkább a törökkel igyekeztek egyetértésre jutni Erdély ellen. De ügyes ellenfelök volt, ki meghiusítá minden tervüket. Kiterjesztvén szövetségesei körét, megkérte s megnyerte Brandenburgi Katalin kezét, s ügynökeinek utazgatását felhasználta arra, hogy érintkezésbe lépjen egész Dél-Németországgal. Magában Magyarországban, értesülvén, hogy országgyülés ült össze Eszterházynak nádorrá választatására, híveket, legalább hasznos jóakarókat szerzett, szerencsekivánatait küldvén az új főméltóságnak s jogaik fenntartását tanácsolván a magya-

roknak; Konstantinápolyban eloszlatá a porta aggodalmait, s többet, mint valaha, alkudozott a külállamok követeivel.

Valamennyi közt legkiválóbb volt ez időtájban Francziaország követe, Césy, a nemes Harlay-család tagja. [1]) Richelieu bibornok életbeléptette az osztrák-ház elleni európai liga hatalmas rendszerét; jóval előbb, hogysem Francziaország beleelegyegyedett a nagy tusába, már ő intézte a távoli rugókat, melyek sokszoros támadással megoszták ellensége erejét. Bethlen nem kevesebb, mint nyolcz levelet intézett (1623—1629) Césyhez, valamennyit bemutatásaul ügynökeinek, kik meg valának bízva élőszóval tolmácsolni uruknak kívánatait. [2]) Ezen érintkezések folyamatában ismét fegyvert fogott, egyetértésben IV. Keresztélylyel, Brunswickkal és Mansfelddel, hogy támogassa őket Tilly és Wallenstein ellen. Régi szövetségei s Francziaország irányában erélyes fellépésre kötelezte ekkor magát havi segélypénz-küldések s azon igéret fejében, hogy nem fogják őt elhagyni. Néhány hóval utóbb (1626) Césy kedvező választ vevén a királytól, Erdélybe küldte Fornetti Tomasot, az igen-keresztény király tolmácsát, olasz nyelven irott részletes utasításokkal ellátva. [3]) Fornetti utazása czéljához, a kis udvarhoz, ezer elővigyázati rendszabály közt volt megérkezendő; senki mással nem volt szabad értekeznie, csak a fejedelemmel vagy első miniszterével, Bornemisszával, s levantei kereskedőnek kellett magát kiadnia, ki a Kárpátok ólmát keleti viaszszal akarja becserélni. Feladata volt helyeslést, sőt buzdítást vinni Bethlennek.

A fejedelem már el vala hidegűlve a protestans főnökök egyenetlenségének s roszúl intézett előkészületeinek láttára. [4]) Wallensteinnak Dessaunál Mansfeld fölött aratott győzelme inkább megdöbbenté, hogysem meglepte volna, s kétségkivűl kénytelen-kelletlenül állított hadi lábra egy sereget. Csakhamar értesűlt a dánoknak Tilly általi megveretéséről s Mansfeld jelentéktelen töre-

[1]) L. Séances et Travaux de l'Academie des sciences morales et politiques, (IV. kötet, 1875.) szerző ily czimű czikkét: Les relations de la France avec les princes de Transylvanie pendant la guerre de Trente-Ans.

[2]) Egy izben egyenesen Richelieunek irt, hogy ajánlja neki unokaöcscsét, Bethlen Pétert, ki befejezvén Leydában tanulmányait, látni óhajtá Párist s a bibornokot, »praeclara laudum Ill. Dⁿˢ Vᵃᵉ fama Ductus, qua virtutum suarum acta non immerito inter gentes etiam nostras celebrantur.« (Mss Godefroy, 270.) Ez 1627-ben történt.

[3]) Mss Godefroy, 490. sz.

[4]) Schiller igen helyes felfogással itél Bethlen ekkori hangulatáról.

dékekre olvadt, legyőzője és a nádor csapatai által üldözött seregének megérkezéséről. Bethlen ismét alkudozásokat kezdett s levelezést Wallensteinnal, ki nem nagyon ragaszkodott a hálátlan hadjárathoz, Eszterházyval s magával Pázmánynyal, ki külön czéljai mellett is sokkal belátóbb s hazafiasabb volt, hogysem ne óhajtotta volna a békét. Megköttetett mind Erdélylyel, mind a portával, mialatt a végromlásaig s halálos betegségeig fáradhatatlan Mansfeld új támadás terveit szőtte halálos ellensége ellen.

Gábor fejedelem ezuttal is a békénél többet, valóságos szövetséget akart. Csak ezáltal remélte megmenthetni a minden oldalról veszélyeztetett protestantismust. De nem vezetett czélhoz azon törekvése, hogy erre nézve egyetértéshez jusson a másik két »nagy magyarral«, főleg Pázmány nem mondván le az egész eretnekség megsemmisíthetéséről s Bethlennel való jó viszonya daczára [1]) mindig fenntartván irányában a császár bizalmatlanságát. [2]) A fejedelem utolsó terve a lengyel trónnak Gusztáv Adolf segélyével való megszerzése volt, de a svéd korszak kezdete előtt meghalt (1629) vizkórban, a legjobb emléket s legélénkebb sajnálatot hagyván vissza a nemzetnél, melyet tizennyolcz évig kormányzott, s egész Európánál egy nagy politikus benyomását, kinek csak a körülmények valának ellenére. Özvegye, Brandenburgi Katalin kisérletet tett előbb, hogy utódjává legyen; Césy, a hollandiai követ, a brandenburgi választó s a svéd király azon voltak, hogy igényeit győzelemre segítsék minden versenytárssal, Bethlen Istvánnal úgy, mint Rákóczy Györgygyel szemben. Az utóbbi igen népszerű férfiú választatott azonban meg. Bethlen szövetségesei nem késtek belátni, miként ő leend a legméltóbb követője, s a nádor is, felhagyván az ellene való küzdéssel, hozzá kötötte reményét a magyarok közti béke helyreállításának.

Gusztáv Adolf hadjáratai nem keltettek Magyarországon, mint várni lehetett volna, zajos visszhangot. A törökökkel való béke komolyabban meg volt tartva, mint bármely más korszakban, s a királyi Magyarország Eszterházy békéltető befolyása előtt meghajlott. A mi Pázmányt illeti, őt a legválságosb pillanatban Rómába küldték, hogy szövetséget kössön Ferdinand és VIII. Orbán között;

---

[1]) Bethlen p. meghivta őt esküvőjére. (Epist. Proc. III, 383.)

[2]) U. o. 380, 406.

[3]) Mss Godefroy, 400. sz. A brandenburgi választó s Katalin maga levélben köszönték meg Césynek rokonszenvét s támogatását. (U. o. 270. l.)

azonban hideg s kitérő fogadtatásban részesült, a mit a pápa és Richelieu közti jó viszony tesz megérthetővé. Búcsút vett, lehangolva a szent-széknek egy nagy katholikus liga iránti csekély buzgósága által.[1] György fejedelem viszont igen ügyes és tapasztalt államférfiú volt, belátóbb, hogysem elhanyagolta volna a baráti levelezés fenntartását a svéd hőssel, de eszélyesebb, semmint egészen belevetette volna magát szövetségébe. Néhány vár elfoglalására szorítkozott, bevárván az eseményeket; a lützeni ütközet után ugyanazon alapokon egyezkedett, mint elődje, s több éven át tartózkodó tanúként, a nélkül, hogy bárkivel is összetűzött volna szemlélte a viszályokat, melyek viszonylagos nyugalma, sőt félrevonúlása daczára sem maradhattak el.

S valóban Eszterházy nádor fölötte elégületlen volt, ha nem is a császárral, legalább tanácsosaival. Jó ideig megvédelmezte a koronát az elégületlenek ellen, de nem sikerült megvédelmeznie az ország jogait a koronával szemben. Nemcsak az idegen ministerek, hanem maga Pázmány és Sennyey kanczellár is okot adtak neki a panaszra. Pázmány többet gondolt a nagyszombati jezsuita-egyetem alapításával, a főpapság kiváltságaival és jövedelmeivel, semmint a nemzet jogaival; és Sennyey legalább is a bizalmatlanságnak hangján szólt nemzetéről. A nádor fokozódó élénkséggel fakadt ki az országgyűlések egybehívásának halasztgatása ellen; a szerencsétlen békéltető mentségeit igyekezett találni e késedelemnek, midőn a megyékhez írt, de maga sem hitt e mentségekben. Az országgyűlés végül egybeülvén, hatalombitorlással vádolták, a miért csapatokat gyűjtött össze az ottomanok támadó visszatérésének hirére; átokkal fenyegették őt, mint a ki fel akarta ingerelni a protestansokat a katholikusok ellen. Több izben kérte a királyt, mentené föl hivatalától, de lecsendesíték, s úgy látszott, véget ér minden viszály, midőn csaknem egyidejüleg meghalt a császár és a bibornok (1637). A három »nagy magyar« közül már csak egy volt életben.

III. Ferdinándnál, az atyjánál — elveik azonos volta mellett

---

[1] A Scriptores rerum hungaricarum minores (Budae, 1798) I. köt. 36. száma: Pázmány így szól nem egy bibornokkal folytatott beszélgetéséről: De subsidiis eamdem cantilenam impossibilitatis narravit.... Subjunxi animarum et tot provinciarum periculum agi in Germania.... Rursus pericula et progressus Sueci retuli, nihil tamen inde repositum mihi, nisi camerae difficultates longissimo discursu exaggeratas.... Itaque videns me nihil proficere, significavi me Suae Sanctitati, me ante calores (1632 tavaszán voltak) abire velle.... Ad quod tunc nihil dixit, et in silentio probavit.

is — mérsékeltebb fejedelemnél Eszterházy kevesebb nehézséggel találkozott; de szemben állott vele azon párt, melyet lehet elkezdenünk udvari pártnak nevezni, s a bécsi béke ellen történt számos sérelemnek miatta ingerült protestans párt. Helyzete igen visszás volt az 1638-iki országgyülésen. A nagyszámú protestans párt mármár külön gyüléssé vala alakúlandó s meg kellett igérni sérelmeiknek orvoslását, hogy jelen legyenek a koronázásnál. A nádor ellen meglehetősen ingerült hangulatban mentek szét, míg e szerencsétlen zászlósúr, maga is nehezteléssel eltelve az udvar iránt, ismét lemondott.[1]) A felhők azonban főleg Erdély felől tornyosultak föl.

Rákóczy ismét sűrű összeköttetésben állott a svéd táborral, főleg Torstensonnal;[2]) XIII. Lajos és Richelieu mellett (1638 óta) egy Bisterfeld nevű küldöttet tartott s csakhamar azon másodrangú, de buzgó, értelmes, fáradhatatlan ügynökök egyike, a kiket annyira meg tudott választani a bibornok, Erdélybe érkezett.[3]) D'Avaugour, nem nyervén közvetlenül formaszerü szövetséget, átment a Kárpátokon, hogy a lengyelekkel egyezkedjék, aztán csatlakozott Sziléziában Torstenson seregéhez; végül Glogau megújítá a levelezést az erdélyiekkel, kik általa értesültek királya seregeinek Francziaország északi részében a spanyolok ellen kivívott sikereiről.[4])

Habár Eszterházy lelkére kötötte, ne gyengítené s osztaná

---

[1]) Cum hinc non tantum injuria luculenta, sed evidens etiam personae ac officii nostri sequatur contemptus .... Nec desunt certae etiam in regno personae, quae gravibus nos lacessunt offensionibus .... Nec puto privatum me minus patriae profuturum, quam tunc, dum magistratum hunc in Hungaria supremum gessi annis duodecim. (Toldy kiad. 354. l.)

[2]) Szilágyi közölte a Monumenta-kban (a Diplomata-k XXI. kötete) I. Rákóczy György diplomatiai levelezését.

[3]) A Godefroy Mss.-ban (490. sz.) e hitelesítő levelet találjuk: »Mon cousin, j'envoie vers vous ce mien deputé pour vous informer bien particuliérement de mes bonnes et sincères intentions sur ce que le votre à ici proposé, sur quoi je vous prie d'ajouter entière créance à ce que mon député vous fera entendre et aux assurances qu'il vous donnera de mon affection en votre endroit, priant sur ce Dieu qu'il vous ait, mon cousin, en sa sainte garde. Écrit à Sain-Germain en Laye, le 9 mai, 1639. Louis.«

[4]) L. a Rejtelmes levelek első Rákóczy Gy. korából cz. gyüjteményt (Kolozsvár 1848). D'Avaugour latinul elbeszélte a fejedelemnek la Meilleraye hadműveleteit Artois-ban.

meg a hazát a törökökkel szemben, [1]) Rákóczy egyezmény kötésére határozta el magát a francziákkal és svédekkel (1643). A fő pontozatok szerint a fejedelem százhusz ezer tallért kap évenként, a lelkiismereti szabadság biztosíttatik a háború végére s a szövetségesek soha, semminő igényt nem fognak támasztani Magyarországnak vagy Erdélynek valamely részére. Míg Eszterházy kínosan küzködött mindenik párttal s tetemesb erőnek hadi lábra helyezésén fáradozott, György fejedelem fegyverhez nyúlt. Egy pillanatig valószinűnek látszott, hogy egyesülni fog Torstensonnal Szilézia-ban, s bár ez nem történt meg, közvetett, de jelentékeny szolgálatára volt mégis neki az 1644-ki hadjáratban s 1645 elején a nyugtalanság által, melyet gyors előnyomulása Ausztriának okozott. A westfáli béke híres franczia alkudozója, d' Avaux gróf, sokat tartott szövetségére, mint e Münsterből keltezett levél bizonyítja: A királynak s anyjának, az uralkodó királynénak Croissyra Ő Fels. párisi parlamenti tanácsosára azon czélból esett választása, hogy keresse fel az ő nevükben Nagyságodat s értekezzék vele az egyezmény végrehajtásának eszközei felől, a melyet Nagyságod Torstensonnal kötött, tudomására hozandja Ő Felségeik buzgóságát a közjó előmozdítása iránt s azon óhajtásukat, hogy hozzájáruljanak különösen Nagyságod megnyugtatásához. Ő Felségeik szándéka levén a kereszténységben tartós nyugalmat hozni létre általános béke kötése által, melyben meg lehessen szüntetni az összes keresztény fejedelmek közti ellentéteket, Nagyságod a megillető rangot foglalván el köztük, nagy szivességet teend velünk, ha értesít róla, melyek kivánságai s miként óhajtja, hogy beszéljünk érdekeiről az általános békeegyezményben. [2])

György fejedelem, Croissy rábeszélése daczára, nem várta be végét a hosszas westfáli alkudozásoknak. A törökök 1645-ben külön béke kötésére szoríták s a hosszas hadviselés különben sem volt soha tervei közt. [3]) Eszterházy halála előtt legalább egy részét

---

[1]) Nec possum mihi persuadere naturae mansuetudinem apud D. Vestram adeo in ferociam translisse, ut nos, quorum idem sanguis eademque est natio, Turciae praedae subjectos desideret. — E levél s hat más, melyeket Eszterházy magyarul irt Rákóczyhoz, latin fordításban megtalálható egy Bécsben, 1644-ben nyomott kis 4-rétü kötetben.

[2]) Szilágyi, I. 183.

[3]) Nem lehetetlen, hogy Eszterházy levelei is, melyek értésére adták a fejedelemnek az osztrák házra nézve kedvező hireket s kimutatták előtte, hogy

terveinek megvalósítva látta a linczi békében, a mely megerősíté a bécsit s biztosítá egyfelől a vallási szabadságot, másfelől a királyságnak s fejedelemségnek kettős autonomiáját. A szivós magyar nemzet újabban is megküzdött annyi nehézséggel s oly sok törvetéssel, kevesebb vért veszítvén el, mint legtöbb népe Európának s többet őrizvén meg jogaiból.

---

a svédek mi hasznára sem lehetnek, hozzájárult ezen eredményhez. — A Dupuy-gyűjtemény (642 vol.) egykoru fordításait foglalja magában Rákóczy György béke- és szövetségi egyezményeinek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az üldözések s felkelések Lipót alatt.

Egész Középeurópában a kimerültségnek egy neme követte a harmincz éves háború izgalmait. A magyarok egyetemes történetének nem kell bővebben foglalkoznia III. Ferdinánd utolsó éveivel (1648—1657). [1]) Folytonos határszéli villongások a törökökkel, folytonos néma, bár nyilt ellenségeskedés nélküli küzdelem a magyar hazafiak s a bécsi udvar közt. Egészen más alakot volt öltendő Lipótnak hosszas uralkodása (1658—1705), a vakbuzgóságnak s törpeségnek, a kegyetlenségnek s dicsőségnek ezen idegenszerü vegyüléke. Mielőtt azonban elbeszéléséhez kezdenénk, tekintsük meg az erdélyi eseményeket, melyek ekkor is, mint előbb, döntő befolyással valának a királyság sorsára.

I. Rákóczy György fejedelem, az ügyes és belátó diplomata, mint kormányzó is hasonlítható volt Bethlen Gáborhoz. Ugyanoly hévvel fáradozott a tudomány terjesztésében, s buzgalmát osztotta neje, Lórántfi Zsuzsánna, ki 1648-ban özvegységre jutván, folytatta a férje által alapított intézetek gyámolítását. A fejedelem udvara szertartásos s e mellett komor volt; [2]) mint serege, az udvar is a reformált egyház elveinek uralma alatt állott, kétségbe nem vonható türelmességgel, miután a fejedelem maga kötelezte más vallású tisztjeit annak hű követésére s csak a vallástalanságot kárhoztatta. Erélyesen elnyomott minden rendetlenséget, megtiltotta nevezetesen a párbajt. Az ország általában jólétnek örvendett, az előző pusztítások gyászos nyomai daczára. II. Rákóczy György, fájdalom, nem tartotta fenn e szerencsés helyzetet; minden áron a hatalmast akarta játszani, a mely szerepet a fejedelemség segédforrásainak

[1]) Az 1655-i országgyülés tanácskozásaira visszatérendők leszünk.

[2]) Rumy első kötetében közli a magyar forrásokat, melyeknek itt kivonatát adjuk.

elégtelensége s valóban hatalmas szomszédai veszélyesekké tettek. Cromwellel való összeköttetése (1655) még hagyján. A mindenható protector jóakarattal fogadott egy erdélyi küldöttet s hajlandónak mutatkozott támogatására »a tiszta kereszténység biztonságának«.[1]) E szövetség némi előnyöket nyujtott árnyoldalak nélkül. Nem így volt a svéd szövetséggel.[2]) I. György fenntartá azt, de tartózkodólag; II. György úgyszólva hanyat-homlok rohant bele; a skandinávok segélyével megújítni remélte Lengyelországban elődjének, Báthorynak uralmát. Ezen illusiónak gyászos háború lett következménye, egyszerre a lengyelek s a törökök ellen, kik megtiltották Lengyelország megtámadását. A magyarok közül sok oda veszett; sokan kerültek tatár fogságba is, köztük Kemény János, a fejedelem főkapitánya s egyik legjobb magyar prózairó a XVII-ik században.[3])

Erdély szinhelyévé lett ekkor s több éven át (1657—1661) a tatár betörések s német beavatkozások közti bonyolult összeütközéseknek. Ime a chaosból kiemelkedő lényeges események: A porta Rákóczy letevését s más fejedelem választását követelte az országgyüléstől. Rhédey Ferencz szivességből elvállalta e szerepet, de mihelyt lehetséges volt, II. György javára lemondott s birtokaira vonult vissza. Jeladásul szolgált ez a törökök rettentő betörésére, melyet ellensulyozás helyett még terhesebbé tett a fejedelem állitólagos szövetségeseinek, a kozákoknak bevonulása. Gyulafehérvár, a főváros, fel lett dúlva, lakóit megölték vagy rabságba hurczolták. Az ország kétségbeesett rendei Barcsay Ákosnak fejedelemmé tételében kerestek menedéket a fényes portának fizetett igen tetemes sarcz mellett. Köprili nagyvezér, ki visszaadni látszott nemzetének legszebb napjai hatalmát s hódító erejét, örömmel használta fel ezen eseményeket az erődített helyek kézrekerítésére s az ottoman terület határainak tovább terjesztésére.[4])

A bécsi udvar arra látta magát ezáltal indíttatva, hogy — elkerülvén bár a szultánnal való nyilt szakítást — támogassa Rákóczy pártját; de lanyhán támogatta s nem akadályozta meg, hogy leveressék s elveszszen a küzdelemben. Kemény János, a rendek által utódjául ismertetvén el, nem volt szerencsésebb; egy-

[1]) Simonyi már id. gyüjt. 44. és 45. sz.

[2]) L. Szilágyi idézett gyüjteményének 2. és 3. kötetét.

[3]) Kemény János önéletirása Rumy 2. kötetében.

[4]) Az e fejezetben foglalt s Törökországra vonatkozó esemnyekre nézve l. Hammer LII—LX kk.

felől meg akarta rémíteni ellenfeleit Barcsaynak megöletése által, másfelől meg alkudozni úgy a törökökkel, mint Lipóttal. Visszautasíttatván a törökök, elkésve s hidegen támogattatván Montecuccoli, a hires császári tábornok hadmenete által, legyőzetett s elesett az ütközetben. Fia, Kemény Simon meg óhajtotta még kisérleni a szerencsét a német hadcsapatok közremüködésével; de az erdélyiek nem éreztek kedvet ismét kitenni magukat az országot elnéptelenítő s vérbe borító pusztításoknak, s a csapatoktól, melyek őt támogaták, nem kevésbbé irtóztak, mint a támadó idegen seregektől. Elfogadták tehát a porta által kijelölt Apafy Mihályt s kezdetét vette a fejedelemség hanyatlása; mint félénk uralkodójának politikája, ide-oda sodortatva minden vihar által, tespedő életet élt, mígnem a Habsburgok hatalma alá került.

A magyarok s németek katonai versenygése volt a királyságot izgalomban tartó nagy kérdés is. Már III. Ferdinánd alatt (1655) Lipótnak a — soha nem uralkodott — IV. Ferdinánd váratlan elhunytával szükségessé vált megkoronázásához csak azon formaszerű feltétel alatt volt hajlandó járulni az országgyülés, ha a nádori méltóság visszaállíttatik s az ország megszabadúl az idegen megszállástól. Lipót, a mint egyszer trónra jutott, [1]) nem gondolt ezen utóbbi igéret beváltásával, s mindenfelől panaszokban törtek ki Montecuccoli katonái ellen, kik hódított tartományként bántak az országgal. A körülbelül rendes időkben összehivott országgyülések mitsem érhettek el. Az 1662-i a vallási béke folytonos megszegései ellen oly kevés sikerrel szólalt fel, hogy a protestansok nem jelentek többé meg az üléseken; különben megszavazta a nagy ellenséggel szemben szükséges fegyverkezést s belenyugodott abba, hogy az idegen csapatok távozása elhalasztassék. A rettenetes Köprili által vezetett támadás fenyegető veszélyével szemben minden ellentét tova látszott tünni. Pessina Ucalegon-jában [2]) éles felkiáltásra fakad s a keresztények tunyaságát vádolja a csapásnak elkerülhetlen előnyomulásaért. Hirűl vevén Érsekujvárnak a nagy-

[1]) A Historia Leopoldi Magni, Wagner jezsuitától, csupa dicsőités (2 köt. Augsburg, 1719.). Szerzőnek s sugalmazóinak véleménye Magyarországról össze van foglalva e két jellemző sorban (I. 342.): »Gens dura et pervicax non nisi atrocibus suppliciis, et quae alibi saeva viderentur, coerceretur.« Viszont Chassin Hunyadi Jánosról irt könyvében s különösen Michiels Alfréd, az érdekes Histoire secrète du gouvernement Autrichien szerzője többnyire jogos, bár olykor túlzott szigorral itélnek Lipótról.

[2]) Lithomisslii 1644., egyik legékesb irata a korszaknak.

vezér által diadalmasan vezetett ostromát, Bécs alatt képzelték már az ellenséget s a rémület egész Németországban elterjedt.

Még e válságos pillanatban sem szünt meg a katonai versengés. Két rendszer állott egymással szemben, csak úgy, mint két hadsereg; két vezér közt szenvedélyes ellentét, Zrinyi Miklós és Montecuccoli közt. Zrinyi, őséhez, Sziget védőjéhez hasonlóan, typusa volt a magyar hősnek; lovag, költő, hazájának egyik legkiválóbb fia; a háborút fényes s bátor hadi tettek sorának tekintette. Téli hadjárata tanúságot is tett erről (1663—1664): a legnagyobb hidegnek közepette fontos helyeket lepett meg s Eszékig nyomult, a hol fölgyujtá a nagy Soliman által építtetett drávai hidat. Montecuccoli megvető gúnynyal nézte a távolból e bizonyítékait a vitézségnek. A Wallenstein és Piccolomini traditióival eltelt nagy tacticus, ki egykor Turenne méltó ellenfelévé volt leendő, nem vette komolyan a magyar s horvát nemesség zajos fegyverbe szállását. Sakk-játszmához hasonló hadjáraton vagy csataterven törte fejét, a melyben ügyes s erős keze jelölje ki helyét a büszke, pusztító, de kitünően fegyelmezett ezredeknek. [1])

Zrinyi iránti megvetését keserü röpiratban önté ki, a minőt Napoleon valamely öreg marsallja intézhetett volna Lajos Fülöp nemzetőrsége ellen. Gúnyolódott e felkelő katonákkal, kik minden szükségesben hiányt szenvednek, parasztok levén, nem értenek a fegyverforgatáshoz s titokban mindannyian megszökni készek. Nevetségessé tette a horvát bán legújabb hadműveleteit »s rendszer nélküli furcsa terveit«. [2]) Veszélyes dolog megtámadni egy költőt, s különösen gúnyolódni vele! A legmysticusabb s leglelkesültebb is, ha végletekig hajtják, találni fog magában anyagot a satyrára. Zrinyi is röpiratban válaszolt, melynek áttetsző névtelensége senkit nem ejtett tévedésbe. Emlékezteté Montecuccolit, hogy különböző hadjárataiban az ellenségnél is több bajt okozott a nemzetnek, melyet most kigunyol. Kérdezte, vajon a Hunyadiak s a haza többi védői nem tettek-e némi szolgálatot személyes bátorságukkal s vajjon nem ér-e az többet, mint Thersites módjára kifakadni azok ellen, a kik életüket koczkáztatták. Ily éles szavak természetesen mélyre hatoltak, s midőn kevéssel utóbb e röpirat szerzője rejtélyes halállal kimúlt, sokan önszeretetének megboszulásával gyanúsították Montecuccolit.

[1]) Paulernek Zrinyi Miklós és Montecuccoli Raymond cz. czikke a Budapesti Szemle 1867-i folyamában.

[2]) Montecuccoli e szavai olvashatók Katonánál, 33. köt. 404. és 493. l.

Annyit mindenesetre el kell ismerni, hogy jeles vezérnek bizonyult az 1664-i hadjáratban.[1]) Nem védhetvén meg a Mura-vonalat, a Rába mögé vonúlt, s megerősítve a Coligni és La Feuillade alatt érkezett franczia segédcsapatokkal, bevárta a nagyvezért. A csata Szent-Gotthárd közelében történt, a folyó elhajlása által képzett félkörnek két oldalán. A törökök eszély nélkül áttörtek ez akadályon s megbontani kezdték a keresztény sorokat; de a francziák vitézsége nagy veszteséget okozott nekik s Montecuccolinak azon épen oly egyszerü, mint bámulatos eszméje támadt, hogy összes csapatait félhold alakjában állítván fel, erős hajtásban meglepett vadként űzze a Rába vizébe mindazon ozmanlikat, a kiknek szerencsétlenségök volt átkelni rajta. Nagy csapás volt ez a vadászsultánra, a tétlen IV. Mahometre, s az ottomán nagyságra nézve is, a mely későbbi erőfeszítéseinek daczára sem épülhette többé ki.

Mily nagy lehetett a magyaroknak, katholikusoknak úgy, mint protestánsoknak felháborodása, midőn hírűl vették, hogy e győzelmet oly egyezség követte, minőt a legjelentéktelenebb hadjárat is alig igazolhatott volna. A vasvári béke, mely közvetlenül érdekelte nemzetüket s hazájuk földjét, nélkülök, úgyszólva ellenük köttetett, mert legfontosb pontjai az elégületlenek s a törökök közti minden összeköttetés megakadályozását célozták, a török területet viszont megnagyobbítván négy megyével s az általuk újabban elfoglalt pontokkal. Egy szóval Magyarországnak megosztása volt ez a porta s a bécsi udvar közt.[2]) S ugyan mit tettek hát a magyarok? Összeesküdtek-e az ellenséggel? Ellenkezőleg, hősies részt vettek a küzdelemben, s midőn a nagyon is függő erdélyi fejedelem felkelésre nógatta őket, a hazafias zászlósurak egyike, Wesselényi nádor nyiltan elutasított minden ily hajlandóságot s minden hűtlenséget. S mindezek után úgy bánnak velük, mint forradalmárokkal! Lippay primás ép úgy fel volt háborodva, mint a nádor, s

---

[1]) Ugyanez évben jelent meg Nürnbergben két különös munka: Az Ungarische Chronicas főleg a Historischer Lorbeer-Kranz rajzokkal.

[2]) May lovag, a magyarországi háború fölötti »Discours politiques et historiques«-jaiban (Lyon, 1665) azt mondja, hogy »chacun s' entretient de la paix que l' Empereur vient de faire avec le Turc, et chacun en parle à sa fantasie, sans savoir ce qui à porté ce souverain à se mettre bien avec les Infidèles.« Igazolja egyébiránt Lipótot, mondván, hogy ha érteni is lehet a magyarok haragját, megszabadításuk pillanata csakis halasztást szenvedett.

az elégületlenség, folyton mérgesítve Montecuccoli katonáinak magaviselete s a naponkénti önkényeskedés által, mély gyökereket vert a nép rétegeiben.

Ettől kezdve a váltakozó, többször lappangó, mint nyilt küzdelem, melyet a nemzet száznegyven év óta folytatott az osztrák ház ellen, rendes párbajnak alakját öltötte magára, melyben az egyik fél összeesküvésekkel s felkelésekkel, a másik üldözésekkel s véres kivégzésekkel támadott. Lipót s a fölötte s udvara fölött feltétlenül uralkodó jezsuiták feltették magukban, hogy megsemmisítik az ország alkotmányát. Ki is mutatták e szándokukat, Bécsbe főurak s főpapok gyülését híván össze, a mely helyettesítendő volt az országgyülést; de még e függő gyülésben is legyőzhetetlen akadályra találtak s mi hasznát sem vehették. Sőt néhány kiváló tag vonakodott is megjelenni. Lippay érsek ezt irta egy jezsuitának: »Megesküdtem, hogy hű és hasznos tanácsosa leszek hazámnak; nem akarom, hogy árulónak nevezzenek, s még kevésbbé, hogy azzá legyek. Ép oly kevéssé akarok részt venni a felkelésekben.« Ilyen volt a hangulata Zrinyi Miklósnak is, de ő elment Bécsbe, még a midőn bizalmatlanságot is igyekeztek felkelteni ellene. A balsors úgy akarta, hogy e két befolyásos hazafi csakhamar elveszszen hazájára nézve. Zrinyi eltévedvén egy vadászaton, vadkan által öletett meg, a nélkül, hogy az állat agyarának nyomait látni lehetett volna holttestén.[1] Csaknem ugyanakkor halt meg Lippay is. Utódja, Szelepcsényi, kész volt feláldozni a magyaroknak minden jogait, csakhogy az udvar viszont kiirtsa a protestánsokat.

A szélső szenvedélyek közt csak egy közvetítő maradt fenn, Wesselényi nádor. Kinos helyzete hasonlított elődjeéhez, Eszterházyéhoz a Ferdinándokkal szemben, csakhogy sokkal terhesebb volt. Lipót fokozott mérvben egyesíté magában elődjeinek hibáit, azok nagysága nélkül, valamint a gőgös osztrák ajak is, mely nála valódi idomtalansággá lett, borzasztó paróka által födött fejét V. Károlynak valóságos torzképévé tette.[2] Ily férfiutól mi engedményt sem lehetett várni. Az események meg is mutatták ezt; az elkobzások s

---

[1]) »On ne peut pas douter que cet illustre mort n'eût formé le dessein de soulever toute la Hongrie et de la mettre en armes pour renouveler la guerre contre les Turcs, même sans le consentement de l'Empereur«, mondja Bethlen Miklós gr. francziául irott s a »Histoire des Revolutions en Hongrie« folytatásaként közzétett érdekes emlékirataiban. Elbeszéli azok során Párisba tett útját s látogatását a nagy Condénál annak chantilly-i kastélyában.

[2]) Legjobb mellszobra Bécsben, az ambrázi gyüjteményben látható.

a soldateska erőszakoskodásai elleni minden panaszra azt válaszolá Lobkovitz minister, hogy ha a lakosságnak oka van panaszkodni a csapatok ellen, a csapatok is méltán panaszkodhatnak a lakosság ellen. Más ily mondások is valának közszájon. »Istennek hála, mondta Tafferner jezsuita, ime elvesztetek, a mint meg is érdemlettétek annyi rosz után, a mivel az osztrák házat illettétek.« És az udvaronczok is így szóltak a magyarokról: »Földre tiporjuk kalpagjaikat s forgóikat, óngombokká változtatjuk díszöltönyeiknek arany és ezüst gombjait.«

Teljesen nyilvánvaló volt, hogy a nemzetnek s alkotmányának létele is veszélyben forog. Wesselényi nádor most már nem tagadhatta meg önmagától, hogy az ország határain túltekintve, szövetséget keressen, hogy ellent állhassanak az idegen zsarnokságnak. Csak kettő volt lehetséges: a törököké és XIV. Lajosé. Az ottomán szövetségnek gondolata is elviselhetlen volt a keresztények szemeiben, kik imént újíták meg a kereszt-háborúk régi erőfeszítéseit. Nem hogy lépéseket tettek volna arra, visszautasításával kezdték. Wesselényi, s hevesebb, főleg nagyralátóbb barátai, Zrinyi Péter, a költő-hős testvére, Nádasdy, Frangepán összeköttetésbe léptek Grémonville ügyes franczia követtel. A nádor irtózott az összeesküvésektől, mint ekkor is bebizonyítá, visszautasítván azon bizarr tervet, hogy kézre kerítsék a fejedelem személyét s feltételeket szabjanak neki; de törvényesnek hitte hazájának védelmét, a franczia királyra támaszkodván. Látva e nagy fejedelem habozásait, a követ előtt lelkiismereti kérdésként állítá fel a vonakodást, mely a hitetlenekkel való szövetkezést teendette szükségessé. Ugyanakkor a nemességet több gyülésre hivta össze, melyek csak felkeléshez vezethettek. Azonban kora halál véget vetett életének 1667 tavaszán.

A többi főnökök, a három gróf, a mint őket nevezték, se eszélyre, se önzéstelenségre nézve nem érték őt fel. Zrinyi Péter, ki hőslelkü leányát, Ilonát Rákóczy György fiához adta nőül, a maga számára a királyi Magyarországnak, veje részére Erdélynek megszerzéséről álmodozott. Nádasdynak nem voltak ily nagy tervei, ő csak nádorrá akart lenni. Megegyeztek, hogy keresni fogják a porta és Franczia-ország szövetségét. De a nagyvezér, igénybe levén véve a Földközi tengeren, kevéssé mutatkozott hajlandónak megújítani a háborút Magyarországon s Panajotti tolmács besúgta a dolgot a konstantinápolyi császári követnek. Az elégületlenek sokat reméltek a Franczia-ország által megkezdett örökösödési háborútól; XIV. Lajos azonban vissza akarta tartani a császárt a hágai hármas szövet-

ségbe való belépéstől. »Formaszerint visszautasítá a magyarországi elégületlenek támogatását és de Lionne aként szerkesztette levelét, hogy Gremonville lovag megmutathatá azt a császárnak. Szolgálat volt ez szövetségesének s egyuttal annak megfélemlítése.« [1]) A három gróf még egyszer kérte segélyét, de ő megtagadta a felkelés bátoritását egy törvényes s főleg oly fejedelem ellen, kivel előre osztózkodott a spanyol örökség fölött. Ezen óvatosság daczára sem érheté el a kivánt eredményt. Bár Francziaországnak mi része sem volt e felkelésben, a bécsi udvar azon hitet szinlelé, hogy Francziaország szította azt. [2])

Kevéssé komoly felkelés volt az egész, roszszul vezetve középszerü emberek által, kiknek hazafiassága nagy mértékben felülmulta értéküket. Mig a protestánsok egy része követni készült a vallási s nemzeti szabadság védelmében a kath. főnököket, ezek jövendőbeli koronáikra gondoltak s máris versenyeztek azok fölött. Apafy fejedelem, értesülvén terveikről a portánál levő ügynöke útján, kibékült a császárral. Rákóczyt, versenytársát, Munkács várában ostrom alá fogta saját anyja, Báthory Zsófia, szenvedélyes ellensége a reformatiónak, melytől sikerült eltérítenie a hatalmas családot. Csakhamar letette a fegyvert, megkapván egy levelet, melyet a fogságba hurczolt Zrinyi Péter Bécsből Lobkowitz sugalmazása szerint intézett hozzá. Zrinyi és Frangepán egy Zemplénben tartott gyülés által a felkelés vezéreiül kiáltatván ki, még alig gyüjtöttek össze némi csapatokat, midőn az udvar felhasználván habozásukat s nyugtalanságukat, kegyelmet igért nekik, ha a császár jóságába helyezik bizalmukat. Beleestek a hálóba s az elhunyt nádornak lotharingiai Károly által elkobzott papirjai Nádasdynak is letartóztatását idézték elő. A börtönök megteltek kiváló vagy jelentéktelen, valódi vagy képzelt részesekkel. Mialatt körülzárolták a régóta beteg Tököli István várát, tizenhárom éves fiának sikerült női álöltözetben megmenekülni. Kikerülte ily módon a jezsuiták prágai collegiumát, hova a kormány bezárni kezdte a főnemesség gyermekeit, s kezdetét volt veendő Erdélyben több mint katonai

---

[1]) Négociations relatives à la Succesion d'Espagne, Mignettől. Páris, 1835. III. 383.

[2]) U. o. 511. l. Ezen állítás támogatására idézzük a Francziaország s de Lyonne elleni vádakat, melyek egy Nürnbergben, 1684-ben, Francesci Erasmus által közzé tett fölötte hosszú czimű krónikában (Der blutige stb. Adler-Blitz) foglalvák.

nevelése e számüzött főnöknek, kiből néhány év múlva félelmes ellenfél vált.

Az alkalom igen kedvező volt Magyarország elrettentésére, s Lipót ministerei nem is szalaszták el. Bünfenyítő perrel kezdték, mely a törvényességen alapúlt minden tiltakozás daczára Ausztriában indíttatott meg, Bécsben Nádasdy, Bécsujhelyen a másik kettő ellen. Német ügyvédeket rendeltek hivatalból mellékök. Zrinyi eléggé jól védelmezte magát egy emlékiratban, a hol fel volt sorolva néhány hazájának számtalan sérelme közül, s a mely a hűtlenségi vádra hitszegési váddal felelt. Sem szilárdsága, sem Nádasdynak alázatosb viselkedése nem mentette őket meg a halálitélettől, melyet 1671. április 30-án hajtottak végre. [1]) A mennyiben nem történt teljes vagyonelkobzás, a gyermekeket elhurczolták anyáik karjaiból, kik mérsékelt évdíjat tartottak meg, s Nádasdy kétségbeeséssel értesült róla, hogy fiát megfosztották a nemességtől. Ily gyászos sors sok hibát elfeledtetett, s a »három gróf« emlékét mindig dicsfény környezendi a magyar utókor emlékében. [2])

E főurak vérpadja csak jeladásul szolgált az egész nemzet elnyomásának szélesen kiágazó rendszerére. Nemcsak inkább, mint valaha, alá volt vetve a gyülevész soldateska undokságainak, hanem egy új fegyvert, a fogyasztási adót is könyörtelenül alkalmazásba vette Kolonics bibornok. A nemzeti főpapság megütközött e valamennyi magyartól követelt törvénytelen sarczban; Széchenyi püspök felszólalt a visszaélés ellen, s maga Szelepcsényi primás is ellene szegült az alkotmány s a nádori méltóság eltörlésének. Az udvar módot keresett e minden másnál feszélyezőbb ellenzék elaltatására, s minden nehézség nélkül megtalálhatá azt. A főpapok szerették hazájukat s függetlenségüket, de még jobban gyülölték az eretnekeket. Átengedték tehát ezeket nekik, míg a német rend nagymestere, Ampringen Gáspár dictatori hatalommal kormányzóvá nevezetett ki (1673), s az erdélyi határszéli lakosság megkisérlé a hadviselést a császáriak ellen.

---

[1]) Vera et deducta descriptio criminalium processuum.... in tres reos comites. Bécs, 1671, sajátszerü rajzokkal, melyek a per s a kivégzés jeleneteit ábrázolják. Az elitélteknek családjaikhoz intézett leveleinek egyikében e szomorú kifejezést olvassuk: »Dilectissimae conjugi, meae nunc viduae«.

[2]) A horvátok is sokat foglalkoztak velök, a Zrinyieket és Frangepánokat saját honfitársaikul igényelvén. Racki által közzététettek az Acta conjurationem Bani Petri a Zrinio et C. F. Frangepani illustrantia, Zágráb, 1873.

Az üldözés kettős, katonai és birói jelleget öltött. [1]) Az idegen katonák, az utálatos emlékü Kobb tábornok által vezetve, gyötörték, kifosztották, iszonyú s leirhatlan kinzások közt elevenen égették meg nemcsak a kezeik közé esett felkelőket, de a legbékésb községek egészen ártatlan polgárait is, ha protestans lelkészek vagy iskolamesterek voltak. Másfelől a primás alá rendelt kivételes törvényszék százával idézte maga elé a lutheranus vagy reformatus lelkészeket, diaconusokat, tanitókat. Árulásról vádolták őket két gyanús levél alapján, melyekről legfelebb ötnek-hatnak közülök lehetett tudomása; tényleg azonban hitük megtagadását, önkénytes számkivetésüket vagy lemondásukat akarták, e három közt engedvén választást. A vonakodók várbörtönökben a legkegyetlenebb bánásmódot szenvedték s oly munkákra lettek kényszerítve, a melyek kimerítték s megölték őket. Mintegy hatvanan, daczolván a jezsuita Kellio fenyegetéseivel s erőszakoskodásaival, Nápolyba vitettek s eladattak a spanyol alkirálynak, hogy gályarabokúl szolgáljanak. Többen elvesztek e rabság folytán vagy az út fáradalmai következtében, a túlélőket megszabadítá Ruyter hollandi hajóhada, a midőn Nápoly elé érkezett, hogy megütközzék a francziákkal a szicziliai vizeken. (1676.)

A felkelés azonban perbefogatása óta naponként tért nyert, [2]) minden felekezetbeli hazafiak csatlakoztak hozzá, egyesülve a kurucz név alatt, s a külviszonyok is kedvezőek valának reá nézve. XIV. Lajos, harczban állván a nagy szövetséggel, melynek Lipót részese volt, nem érzett többé idegenkedést a felkelőkkel való alkudozástól, kik más oldalú lekötéssel felmentheték a franczia határokat. Forbin-Janson lengyelországi követ 1674 végén azt irta, hogy »általános forradalom kitörésének küszöbén áll Magyarország s nem lehetséges többé a kiegyezés a menekültek s a császár között.« [3])

---

[1]) Egyetemes történetben nem foglalkozhatunk a különböző nyelveken, latinul, németül, magyarul, hollandul, olaszul irott egykorú vagy ujabb számos okmánynyal és munkával, melyek e hosszas üldözésre s főleg a perekre s következményeikre vonatkoznak. Több részletet közöl az 1875-ki Bulletin de la société d'Histoire du Protestantisme français. Csak a Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria cz. művet (1710, 73 s k. ll.) idézzük még.

[2]) A Hocher minister által a császárnak adott, nagyon is hiven követett tanács daczára: »Omnem flagitio materiam detrahe .... Noli cedere, Domine, eos ulla misericordiae spe conciliari posse.« (Archiv für Kunde Oesterr. VIII, 74. l.)

[3]) Mignet, IV. 677—690. ll.

Beaumont tanulmányozni ment az ország állapotát s lelkesült fogadtatással találkozott. A következő évben Akakia, Avaux gróf volt titkára, még alaposabban foglalkozott a helyzettel s az erdélyi fejedelmet és ministerét, Teleki Mihályt felhivta, álljanak az elégületlenek élére. De Teleki és ura habozásokban tölték életüket, a melyek részletes elbeszélése igen egyhangu lenne s a melyeknek az lett eredménye, hogy a fejedelemség minden jelentőségét elvesztette. A saint-germaini udvar nem számíthatván rendes szövetségesre, ugyanoly hidegséget kezdett tanusítni, mint Zrinyi és Nádasdy idejében.

Akakia és Béthune marquis, az új lengyelországi követ, nagy eredményeket vártak a magyarországi mozgalmaktól a Nimwegenben megnyilt congressus tanácskozásaira nézve. Sürgették kormányukat, hogy teljesítse igéreteit s ruházza fel őket a szövetség megkötéséhez szükséges meghatalmazással. Kedvező választ nyervén, pénzt s Boham gróf és Forval vezénylete alatt Lengyelországban toborzott csapatokat küldtek Magyarországba. A hollandiai háború alatt a franczia tisztek, támogatva ezúttal Apafy fejedelem s a törökök által, több sikert vívtak ki Felső-Magyarországon, különösen Szathmár közelében.

A magyar főnök, ki utolsó erőkifejtéseiknél közreműködött, mielőtt a nimwegeni béke tétlenségre szorítá őket,[1]) nem más volt, mint Tököli Imre. A számüzöttek e jeles, hatalmas vezére mintegy játszva foglalta el a helységeket s erősségeket; paripájának dobogását hallották a morva síkokon s nyomban utána a hegyek között, melyek aranya és ezüstje az ő képét viselé. A franczia segélytől meg is fosztva eléggé félelmes maradt, hogy fegyverszünettel óhajtsák feltartóztatni. Beleegyezett, hogy nőül vehesse Rákóczy fejede-

---

[1]) Ettől kezdve a Rákóczy-felkelésig kevésbbé közvetlenül avatkozott be a magyar ügyekbe a franczia politika, de nem téveszté el azokat szem elől; mint ezt Tökölire vonatkozó több munka s a Histoire des troubles de Hongrie (Páris, 1685, 4 kis köt.) bizonyítja. E mű nyilván hivatalos szerzője ellensége a protestánsoknak, de módot keres s talál is, hogy Ausztriát szintén ócsárolja: »L' Empereur, qui se piquait d' une grande piété, embrassait aveuglément tous les conseils qu'on lui donnait pour la gloire de Dieu et pour l' exstirpation de l' heresie sans considerer que ceux qui lui inspirent ces sentiments louables en apparence, mais dangereux dans l' exécution, y étaient plutôt portés par des considérations humaines que par l' intérêt du ciel, et qu'ils cherchaient moins à établir la culte de la véritable Religion qu'a se conserver les biens des hérétiques, dont ils avaient obtenu la confiscation (I. 51.)

lem özvegyét, a hőslelkü Zrinyi Ilonát, ki maga is boszújának örökségét vitte el hozzá hozományul.

Lipót belátta minden erőszakoskodásának hiábavalóságát; megrontotta ugyan alattvalóit, de magát is romlás érte; gyötörte az eretnekeket, de a kétségbeesett eretnekek szintén megkinozták a kezeik közé esett papokat. A reformatus egyház hitszónokai és vértanúi a magyar Sionról s árva gyermekeiről szóló, megnyugvással teljes énekekben sóhajtottak fel:

»Uram Jézus Christus, siess már eljönni,
Most már az mi lölkünk kész elődben menni.
Mi atyánk Úr Isten, ha úgy köll meglenni,
Hogy az te Fiadért halált köll szenvedni.« [1])

De e korszaknak nem minden népies verse van e hangulatban tartva; némelyikből a legharczias lelkesedés s a sietős kielégítést kereső gyülölet sugárzik ki. [2]) A tapasztalás arra utalt, hogy egyezkedni kell az elégületlen magyarokkal vagy legalább megosztani őket némi engedmények által.

A bécsi udvar már egy idő óta rajta volt ezen utóbbi eredménynek elérésén, a lehető legkevesebbet engedményezvén. Főurak s püspökök több izben egybe lettek híva; egyes főpapok az üldözés folytatása mellett voltak, mások az ország lecsendesítését kérték

---

[1]) Adalékok a Tököly-kor irodalomtörténetéhez, népies daloknak Thaly által közzétett gyüjteménye, 45. — Ugyanazon tudós közölte a Scriptores XXIII, XXIV. és XXVII. kötetében Tökölinek s több más személyiségnek naplóit.

[2]) Az énekek némelyike egész röpirat s a méreten kivül nincs bennök egyéb költői. P. ebben:

Akárhová tekints: mindenütt pap az úr,
Kincses jószágodban ő kedve szerént dúl,
Minden dolgaidban, tanácsodban pap túr,
Akaratjok ellen nem pöndülhet egy húr.

Vannak azonban költőiséggel teljes darabok is, mint a székelyek éneke:

Székelyföld
Mindig zöld,
Hazám ott —
Szivem ott.
Kicsiny vagy:
Mégis nagy
Hűvség ott,
Hideg vagy:
Mégse fagy
Szived ott.

s el is látszottak azt érni. Hocher német minister dölyfe mindent kérdésessé tett; indulatos vita közben árulásról vádolta kilencztizedrészét a magyaroknak, s a főurak, nem maradtak adósai a kemény válaszszal. Szelepcsényi közbenjárása végre 1681-ben országgyülés egybehivásához vezetett, a mely gyülés annál szükségesebb volt, mert a törökök utolsó félelmes erőfeszítésökre készültek, a mely Bécs alá volt őket vezetendő. Okvetlenül engedni kellett több tekintetben: a protestansoknak nagyon is jogos panaszai meghallgatásra találtak, az üldözések legalább fel lettek függesztve s nem is érték el többé (ha csak 1687-ben nem) az előbbi magas fokot. Eszterházy Pál nádorrá lett választva, az alkotmányt s törvényeket visszaállítottaknak jelentették ki. De a béke nem lett általános, Tököli nem nyervén meg a kivánt terület-átengedést s számítván különben is a porta s némileg az erdélyiek s a francziák segélyére is.

Nem kell elbeszélnünk Bécs ostromát; szorítkozzunk a magyarok részének megjelölésére a rettentő 1683-ik év eseményeiben. Tököli megújítá a háborút Felső-Magyarországon, a hol Zrinyi Ilonával kötött házassága még nagyobbá tevé befolyását. A törökkel formaszerü szövetséget kötött, a melyet élénken s méltán szemére hánynak emlékezetének. Sürgette Kara-Mustafa nagyvezér felvonulását, aztán elejébe jött nagy kócsagtollas föveggel, s ugyanoly ünnepélyes fogadtatásnak volt tárgya, a minő Zápolya Jánost tisztelte vagy alázta meg Soliman táborában. Csakhamar ostrom alá vette Pozsonyt, mig a nagy ottoman sereg, melynek soraiban bizonyos számú magyar is volt, az osztrák fővárost támadta meg. Egészen másként járt el a nádor, ki a császári haderőkhöz nagyobb számú magyart csatolt s a fogoly Kohárynéki szemébemondta a kurucz királynak: Te a magyar név gyalázata vagy. [1]) Meg kell egyébiránt jegyezni, hogy Tököli inkább ráerőszakolta az országra hatalmát, hogysem újabb hivek nyerésével foglalkozott volna; hogy

---

[1]) Egy — valódi vagy csak gyanitott — lengyel főur ugyanakkor Regensburgban egy Lettre à Monsieur le marquis C. L. czimü, s a francziák ellen intézett röpiratot tett közzé: »Je condamne ce procédé qui leur a fait grander un coeur ennemi dans le temps de la paix, et je eu horreur qu'ils aient fomenté de leurs forces et de leurs conseils les troubles de Hongrie.... Je toujours trouvé fort mauvais que les Français sortissent de notre pays comme du cheval de Troie, pour aller comme des espions dans la Hongrie et dans la Transsylvanie pour y exciter des troubles, et porter d'autant plus des mécontents à la rebellion en leur donnant de l'argent et des armes.«

az általa egybehívott gyülések ellene nyilatkoztak s hogy a zászlai alatt levőknek nagy része csak az alkalmat kereste e tehetséges, de túlságos szenvedélyei által elragadott vezérnek odahagyására.

A törököket Sobieski János és a lothringiai herczeg részéről ért helyrehozhatlan vereség felszabadítá Pozsonyt s a varázs egyszerre megtört. Tököli, elhagyatván seregének nagy része által s nem egyezhetvén ki a győzőkkel, előbbi kurucz tábornoki szerepére lett ismét visszaszorítva, s folytatá a pártharczot Felső-Magyarországon, [1]) de egyik vereség a másik után érte. A nagyváradi pasához fordult ekkor, a ki neki tulajdonítván az ottoman sereg balsorsát, fogságba vettette s Nándorfehérvárra viteté. Fogsága még inkább elcsüggeszté hiveit. Valamennyi helység meghódolt, a Zrinyi Ilona által védett munkácsi vár kivételével. Számüzötteknek, hősöknek s vértanuknak lánya, unokahuga, hitvese, utolsó erődjévé tette e sasfészket az átöröklött s kiengesztelhetlen boszúállásnak. [2])

A német seregek e közben megbecsülhetlen szolgálatot tettek Magyarországnak a törökök kiüzésével. A hadjáratok egyetlen sora sem volt dicsőségesebb. (1683—1687.) Párkánynál a dunai hid összeroskad a legyőzött törökök sulya alatt, kik ezrével vesznek oda. Esztergomot és Érsekujvárot felszabadítja a lothringiai herczeg, miután a lengyel hős, némi surlódás folytán a németekkel, visszatért hazájába. Budát ostrom alá veszi Stahrenberg és Batthyányi Ádám. Vakbuzgó tömeg, a sultánnal élén, mondott imát a próféta városáért, a birodalom kulcsáért, s a mufti az ostromlott erődbe fetvát küldött, meghagyván benne minden igazhivőnek, hogy haljon meg inkább, mintsem megadja magát. Nem is volt soha szivósabb ellentállás s dicsőségesebb győzelem. [3]) Végre az egykor oly balvégzetes mohácsi síkon is huszezer török vereséget szenved. Az elcsüggedés határtalan lesz a musulmanok közt; a próféta nem védi többé se hóditásait, se népét; a sultán három napig nem vesz magához eledelt s bőjtje daczára megfosztják trónjától a janicsárok.

---

[1]) A felső-magyarországi ellenségeskedésről l. Sobiesky érdekes levelét Praynál, Epist. Procerum, III, 607.

[2]) Thaly gyüjteménye Zrinyi Ilonára vonatkozó több egykorú darabot közöl. Saint-René Taillandier Tsh èques et Magyars-jaiban meleg megjegyzésekkel kiséri Garay reá vonatkozó újabb költeményét.

[3]) Carlo Manone, Ungheria vendicata. Milano, Buda ostromának terveivel. — Lopez, Historia delle passate e correnti guerre d'Ungaria, Napoli, 1688.

Miért kell elhagyni ezen, a császáriak által minden győzelmük után elkövetett kimondhatlan kegyetlenségei mellett is a keresztény Európára nézve oly dicsőséges látványt; miért kell, a hősök mellett, telhetetlen hóhérokat megbélyegeznünk? Bocsánat nyugtatta meg mindazokat, kik a kormány erőszakoskodásai által előbb felkelésbe sodortattak. De a kegyetlen Caraffa,[1] Felső-Magyarország megszállásával bizatván meg, azt hitte vagy annak hivését szinlelé, hogy újabb összeesküvés készül, a miről bizonyságot tett szerinte néhány nemes hölgynek utazása. Engedélyt nyert Lipóttól Eperjesen kivételes törvényszék felállítására, a melyet még inkább, mint Alba herczegét, megillet a vértörvényszék sujtó neve. Gyülöletes mészárlás vette kezdetét, annál gyülöletesebb, mert birói hazugságok kisérték. Az 1687-ik év felén át, állandó vérpadon, bakók fejezték le, akasztották fel, törték elevenen kerékbe mindazokat, kiket a függetlenség nélküli biráknak a politikai és vallási reactio kijelölt. A rémület általános volt, a felháborodás nem kevésbbé.

Lipót nem ok nélkül remélte, hogy győzelmes és egyúttal könyörtelen kormánya mindent, a mit akar, megnyer az országgyüléstől. A czél pedig, mely felé elődei s ő maga már jó ideje törekedtek, a választó királyságnak örökös monarchiává való átalakítása volt. Az 1687-ki gyülés foglalkozott e tervvel, a mely mélyen átalakította az ország alkotmányát. Magatartása méltóságteljes volt, nem engedte magát az áldozatok távolról felhangzó jajgatása által elrémittetni; kijelenté, hogy mire sem áll reá, ha meg nem szüntetik a kivégzéseket s szabadon nem bocsátják a foglyokat. Csak miután elégtételt nyert, koronázta meg választás nélkül József főherczeget. Ki lett egyébiránt mondva, hogy a nemzet a Habsburgok fiágának kihalása esetére minden jogát visszanyeri, s hogy az új uralkodónak mindenkor hűségi esküt kell tennie az alaptör-

[1]) Wagner (Hist. Leop. II, 3.) különös módon dicsőiti: Exempli acerbitas, ut in praesenti salutaris, ita Caraffae nomini mirum quam invidiosa fuit. Hodiedum durant odia, nec sine execratione, et inter plorantium puerorum terriculamenta Caraffa nominatur. — Vico J. B. latin s olasz versekben magasztalta e hóhért. »L'onor di nostra patria«-nak nevezi őt. (In morte del Signor Antonio Caraffa, a Nápolyban, 1819-ben kiadott Opuscoli-ban.) Mindenféle erénynyel felruházza, elismervén különben, hogy »vulgo dicebatur aut amore aut meta Caraphaeo esse obsequendum«. (De rebus gestis Antonio Caraphaei libri quatuor, Nápoly, 1716.)

[2]) Histoire des Revolutions de Hongrie. A 4-edrétü kiad. 1-sö köt. 111. és köv. ll.

vényekre. Ezen irányban egyetlen engedmény az arany bulla harminczegyedik czikkének, mely a felkelés jogát foglalta magában, eltörlése volt. Általános bocsánatot hirdettek ki s Zrinyi Ilona elfogadott várfeladása minden ellentállásnak véget vetett.

Míg a magyar királyság, mindinkább megszabadulva a musulmanoktól, örökössé lett, Erdélynek meghódolása is lassanként elő lőn készítve (1685—1698). [1]) Teleki Mihály, az ügyes és állhatatlan minister, elvégre Ausztria érdekei mellett határozta el magát Francziaország, az elégületlenek pártja s az ottoman követség ellenében. Egyezségre lépett a császárral, hogy a még gyermek II. Apafy Mihály atyja utódjának ismertessék el. Ebben is úgy, mint egyebekben, Lipót és tanácsosai mindent megigértek. A porta elleni hadjáratok során a császári tábornokok az erdélyi városokat s meghódított városok gyanánt szállották meg s II. Mihálynak hűbéri fejedelemként való trónralépte üres komédia volt. Bethlen Miklós hiába nyerte meg érdekében a protestans hatalmak követeinek közbenjárását; el lett határozva, hogy csak nagykorusága elérésével fog kormányozni; Lichtenstein herczeg magával vitte Ausztriába s Erdély csak oly tartománynyá lett, mint akár Styria vagy Karniolia. Igaz ugyan, hogy egy diploma formaszerint biztosítá a három nemzet s négy egyház jogainak fenntartását; de a katonák erőszakoskodásai s az új kormányzat önkénye sokakat a Rákóczy Ferencz-féle felkelésbe hajtottak.

Mielőtt elbeszélnők ezen utolsó és meddő kisérletet, kövessük a törökök elleni fő küzdelmeikben a császári és királyi seregeket. (1688—1698.) Badeni Lajos, a jeles vezér, megújítá Hunyadi hadjáratait a déli Dunánál, s már Konstantinápoly elfoglalására is gondoltak. Időelőtti volt e remény; balsikerekkel vegyes néhány győzelem után be kellett érni a királyság területén való hadviselésel. A szalankemen i ütközet (1691.) újabb vereséget hozott a félholdra. Az agg Chalel vitte meg a balhirt s az utolsó Köprili, nem akarván túlélni szégyenét, fekete kaftánba öltözött és egy megszabadító golyó elé vetette magát. A következő évek kevésbbé voltak szerencsések. Tököli hallatlan bátorsággal s magányos vándort is visszarettentő utakon megszállta Erdélyt s különböző irányból tatár hordák nyomultak be az országba. Az új sultán, az erélyes II. Mustafa, sikerrel támadott, megverte Lugosnál Veteranit és Lichten-

[1]) De Gérando, Transylvanie, I, 129. és köv. l. Lipót diplomája zövegét l. II. k. 377. s k. ll.

steint, kik oda vesztek seregöknek felével. Minden koczkáztatottnak látszott ismét, midőn savoyai Eugén herczeg vette kezeibe a fővezényletet.

E fáradhatlan hős, hosszú, száraz alakkal, égő tekintettel, tábornoki rangját Esztergam, Buda, Nándorfehérvár alatt szerezte,[1]) s a Tisza partjain volt nagy hadvezéri hirnevét megalapítandó. A zentai hid közelében érte el a török tábort, támadó félkört vont seregével köréje, egyszerre elmetszette a hidtól, s megsemmisített mindent, a mi már előbb nem menekült el. (1697.) Roppant zsákmány jutott a győzők kezeibe a századokon át annyira félt császári pecséttel együtt. Kevéssel utóbb a karlóczai béke Magyarországon csak a Tisza s Maros közti területet, egykori uralmuknak csekély romjait, hagyta a törökök kezeiben.

---

[1]) L. Arneth, Prinz Eugen von Savoyen cz. érdekes munkája I. kötetének (Bécs, 1864.) 19, 23, 25, 34 és 101. lapjait.

HATODIK FEJEZET.

Rákóczy Ferencz s az utolsó felkelés. (1703—1711.)

A magyar történetben, eltekintve a jelenkortól, a Hunyadiak után kétségkivül Rákóczy Ferencz fejedelemé a legismertebb név. Az irodalom és a zene, Saint-Simon emléke s egy hangversenyeken gyakran játszott nemzeti induló közremüködnek emlékezetének a feledéstől való megőrzésében a nyugati nemzeteknél. A kiterjedt köre diplomatiai egyezkedéseinek — különösen Franciaországgal — s felkelésének összeesése a spanyol örökösödési háború legdrámaibb éveivel, fontos helyet biztosítanak részére korának egyetemes történetében. Szellemmel s könnyedén, ha nem is mindig hibátlanúl, élt a franczia nyelvvel, úgy hogy különböző iratai a nagy közönségre nézve is hozzáférhetők.[1]) Honfitársai emlékét tisztelettel őrizték meg, a mely fokozódott a haza megpróbáltatásának napjaiban, mert ő volt utolsója a nagy magyar felkelőknek, számkivetésben halt meg, s még jóval utóbb is énekelte az alföldi juhász:

Jaj régi szép magyar nép
. . . Mire jutott állapotod,
Mint egy ékes, eleven kép
Voltál ollyan szép!
Jaj Rákóczy, Bercsényi
Vitéz magyarok vezéri
Hova lettek . . . .[2])

---

[1]) A Mémoires du prince Francois Rákóczy, külön lapszámozással, közzé lettek téve (La Haye, 1739.) a Histoire des Revolutions de Hongrie folytatásaként, a mely maga is a hatalmak s Széchenyi közvetítési kisérleteire vonatkozó számos okmányt foglal magában. Fiedler által kiadattak a Fontes rerum austriacarum-ban (IX. és XVII. k. Bécs, 1855. és 1858.) az Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's (Kökényesdi Vétes ügynök levelei). Simonyi az Archivum Rákóczyanum diplomácziai részét adta ki.

[2]) E dalt több azonos tárgyúval l. Arany és Gyulai Népköltési

Ám előttünk e hős hirneve érdemeinél nagyobbnak látszik, s inkább a jeleztük körülményeknek, tragikai vagy érdekes epizódoknak, semmint politikai vagy katonai tehetségének tulajdonítandó. E szép alaknak szüksége van a jelenkori művek szineire és sallangjaira vagy a szinpad lámpáira, midőn a magyar fővárosban Szigligeti jeles drámáját játszák; de elmosódik a tények tanulmányozása és a hivatalos okmányok olvasása közben, melyek reményeiben kalandos, habár sorsának osztályosaival szemben igen tisztán látó szellemre vallanak. S még inkább elhomályosul, ha I. Rákóczy Györgygyel vagy Bethlen Gáborral helyezzük párhuzamba. Mindazáltal rokonszenvessé teszi becsületessége, szándokainak tisztasága s őszinte jámborsága, bár annak kifejezése nem mindig egészen természetes. Becsüljük, ha nem is csodálhatjuk.

Az ifjú Rákóczy, Erdély fejedelmeinek s a hős Zrinyieknek sarjadéka, születésétől fogva (1676.) kétszeresen gyanús volt a bécsi udvar előtt. A jezsuiták által neveltetvén, nem könnyen oszlatta el Kolonics bizalmatlanságát; azonban mégis sikerült neki engedélyt nyerni Olaszország beutazására, nőül vett egy hesseni herczegnőt s csendes életet látszott élni visszaadott birtokain. Majd rejtélyes — a provocálásnak egész rendszerét eláruló — összeköttetésben állott egy Longueval nevü lillei tiszttel, ki elárulta s fogságba ejteté. Bécs-Ujhelyre, szerencsétlen ősének, Zrinyinek börtönébe vitetvén, tiltakozást irt ezen erőszak ellen s egy porosz tiszt segélyével megszökött. Baj nélkül eljutott Lengyelországba s titkos érintkezésbe bocsátkozott a franczia követséggel, melyet kezdetben nem kis zavarba hozott eljárása. A spanyol örökösödési háborúnak kezdetén voltak s nem nagy vágyat éreztek az ellenségeskedés körének kiterjesztésére. De 1703-ban nem kellett többé ily tekinteteket szem előtt tartani, a régi szövetség meg lett újítva s az ifjú Rákóczy, némi segélylyel s a jövőre nézve igéretekkel ellátva, visszatért hazájába, hol a kuruczok megindították a fölkelést.

A karlóczai béke mélyen felháborítá a magyarok törvényes érzületét; sorsuk jóval kedvezőbb szabályozást nyert ugyan, mint Vasvárott, de ezúttal is meghallgattatásuk nélkül. Egyébiránt a

---

Gyüjteményében. Thaly, a már idéztük történeti énekek kiadója, közzé tette az Archivum Rákóczyanum had- és belügyi részét (3 köt. Pest, 1872.). — Az Akademia történeti osztályának Értekezései közt levő egyik dolgozatában Thaly nem kevesebb, mint százharmincz (megyei, püspöki, collegiumi, ref. tanodai, városi, családi) oly levéltárt sorol fel, melyekben II. Rákóczy Ferenczre vonatkozó okmányok vannak.

kormányzó közegek s a soldatesca részéről is korántsem szüntek meg az elkobzások s erőszakoskodások. S a mi még sulyosabb volt, a kormány katonai sikereit az alkotmánynak elnyomására készült felhasználni. Főpapokat s főurakat hivtak Bécsbe. Nem számítottak rá, hogy vissza fog utasíttatni a jezsuiták terve: állandó adózás életbeléptetése, a külön magyarországi törvények megsemmisítése, az országgyülés eltörlése. Egy más rendszabály, melytől sokat vártak, két osztályra lett volna elkülönítendő a nagyszámú magyar nemességet: a gazdagabbak herczegi, grófi, bárói czimeket nyertek volna, a többi bizonyos tekintetben a közrendüek sorsára lett volna lealacsonyítva. A nemzeti egység megosztásukra, udvaronczokká s igahordó alattvalókká leendő szétbontásukra ügyesen volt kigondolva e terv. Honnan jött az ellentállás? Nem a nádor, hanem Széchenyi, a hazafias kalocsai érsek részéről: »Itt-e a helye, — mondá — az ország ügyei fölötti határozásunknak? Ezen oly sok vitéz férfiú vérével szerzett nemességet elveszítsék-e mindazok, a kiktől nektek tetszeni fog elvenni azt? Törvényeink nemcsak az egyeseket, de azon egész testületeket is sujtják, melyek a rendeknek országgyülési beleegyezése nélkül segélyt adnak vagy ajánlanak fel a királynak; s ebből megitélhetitek, miként e gyülés még csak vitatás alá sem veheti a kérdéseket, melyekről itt szó van.« [1])

A gyülés helyeslését nyilvánítá s szétment, a nélkül, hogy hallani is akart volna egyebet. Nagy volt Kolonics pártjának haragja az érsek ellen, sőt annak is hire járt, hogy meg akarták őt mérgezni. Széchenyi épen oly mérsékelt, mint megingathatlan maradt, s miután ellentállott a jezsuitáknak, több éven át a felkelést megakadályozni, majd egyezkedései által Rákóczyt lefegyverezni igyekezett. A császárnak is voltak mérséklő tanácsosai, köztük Eugen herczeg. A zentai győző nagy elismeréssel viseltetett a Pálffyak hősi családja s a magyar jellem iránt nemcsak a nemességnél, hanem a köznépnél is, »a mit, úgymond, a mi udvarunk nem látszik eléggé méltányolni.« [2]) De a békéltetőknek nem volt könnyü munkájok. A zentai béke mindenkorra kizárta az országból azon magyarokat, kik az előző háború idejét Törökországban töltötték, s méltatlankodást támasztott annak látása, hogy egy katholikus

[1]) Histoire des Revolutions de Hongrie, I, 143.

[2]) Sammlung der hinterlassenen politischen Schriften des Prinzen Eugens von Savoyen. Tübingen, 1811—1819. I, 14, 22, 65. ll.: was unser Hof nicht genug zu schätzen scheint, hat der Edelmann, wie der Gemeine, ebendenselben Charakter etc.

szerepére féltékeny hatalom egész tömegét a kereszténynek az Izlam karjaiba üzi. Különböző okoknak volt tehát része az inkább népies, semmint aristocraticus felkelésben, melynek vezetését az ifjú Rákóczy átvette. Munkácsnak félig lapályos, félig hegyes környéke s maga a régi daczoló vár lett első tűzhelyévé, valamint hét évvel később utolsó menhelyét vala képezendő.

Innen terjedt el lánggyorsasággal a felkelés 1703 végén s az 1704-i télen; egyfelől megnyerte Erdélyt, másfelől ostrom alá vette s hatalmába ejté a közép-magyarországi s nyugati várakat, átkelt a Vágon s előcsapatai Bécs környékét is rémületbe ejtették. Rémítő fenyegetésként tünt fel a bajor választófejedelem által szorongatott s Villarsnak, a hírneves friedlingeni s hochstetti győzőnek betörési tervei által már-már végveszélybe döntött Ausztriára nézve. Ez volt a legszebb pillanat Rákóczy életében: Európa reménynyel vagy félelemmel tekintett reá, csatlakozandó volt a franczia-bajorokhoz Bécs falai alatt s egy csapással megsemmisítendő a Habsburgoknak Spanyolországra vonatkozó terveit. Itt van helyén felkelésének belső kilátásait s diplomatiai helyzetét is tanulmányoznunk.

Az első felkelők legnagyobb részben rudakkal, gyarló vagy romlott puskákkal felfegyverkezett s a katonai ismeretekben annyira szükölködő parasztok valának, hogy még a szakaszvezetői tisztet sem tudták kire bizni; nagyon hajlandók voltak az italra és fegyelmetlenségre s rendkivül féltékenyek a nemességre.[1]). Mindezen fogyatkozások mellett nem hiányzott náluk se a vitézség, se a lelkesedés; képeseknek bizonyúltak legyőzésére a kis csapattesteknek s a középszerű tábornokoknak, kiket a nagy német- és olaszországi háború a kormány rendelkezésére bocsátott. A kezdetben egészen bizalmatlan nemességet megnyugtatá Rákóczynak némely czélszerű fegyelmi rendszabálya; egy része a nemességnek ezután is félrevonulva maradt kastélyaiban vagy Bécsbe menekült; a többi azonban, s napról-napra több, ellenkezőleg cselekedett. Ha a Pálffyak nem inogtak meg, egy Eszterházy, egy Károlyi — az utóbbi igen ügyes politikus — a vezetőknek sorában volt, bár nem is értettek mindig egyet a fejedelemmel s különösen helyettesével, Bercsényivel, ezen értelmes, de bizarr személyiséggel, a kit csalódott barátja utóbb e szavakkal irt le: »Természete nehéznek s elviselhetlennek látszott alattvalóira nézve; megfontolatlanúl maró és gunyoros volt jókedvében, könnyelmű komolyságában, éles és megvető nehez-

[1]) Memoires, 14, 22. stb.

telésében; makacs tulbecsülője saját érzelmeinek, legtöbbször megvetette a másokéit; ékes beszédü, habozó a cselekvésben, bizonytalan s határozatlan a tanácsadásban; mindig másokat vádolt a rosz eseményekért.« [1])

A vezérek huzavonája, a parasztság s nemesség kölcsönös féltékenysége katonai szempontból fokozták a nehézségeket. Az első sikerek megtartása jó gyalogságot tett volna szükségessé; a nemesség azonban szégyelte e szolgálatot; közmondás volt, hogy »kutyáknak való mesterség mindig gyalog járni, s az embernek arra kell használni az állatokat, hogy vitesse magát velük.« Előre lehetett látni, hogy erős és ügyes ellent állás elhasználja s végre megtöri a magyarok hevét: »A nemzetnek közös vonása volt mindazokkal, a kik nem jártasak a katonai tudományokban, hogy kész volt mindent nagy tűzzel megindítni, de könnyen abba is hagyta, mihelyt az eszmék nem feleltek meg a reményeknek.« [2])

Még súlyosb nehézségeket támasztottak a faji s vallási kérdések. Kelet-Európa ethnographiájára nézve felette nagy fontosságú mozgalom ment végbe 1690-ben: egész szerb népesség kelt a Száván és a Dunán át, hogy Dél-Magyarország véres, lakatlanná vált tájain telepedjék le, s Lipót politikájától nagy kiváltságokat nyert.[3]) E szerbek vagy ráczok született ellenségei voltak a magyaroknak, s első izben azáltal nyilvánították gyülöletüket, hogy mint testvéreik, a horvátok, dühhel harczoltak Rákóczy alvezérei ellen. A mi a vallási kérdést illeti, következőleg állott elő: A fejedelem buzgó katholikus volt s nem szivesen adta vissza a protestánsoknak követelt templomaikat, annál kevésbbé, mert félt, hogy XIV. Lajos visszatetszését kelti fel.[4]) Kénytelen volt mindazáltal kibékülni a protestáns elemmel, de ez oldalról sok bizalmatlansággal találkozott, melyet a bécsi udvar ügyesen kizsákmányolt; felfüggeszté régi erőszakos térítési terveit, s a református és különösen a lutheranus lakosságban volt buzgó hivei hitsorsosaikat is az ő érdekeinek igyekeztek megnyerni.

A könnyen előre látható gyors kiábrándulásnak mindezen

---

[1]) Mémoires, 41. l.

[2]) Mémoires, 55. l.

[3]) E tárgyat hosszasan fejtegeti a Serbes de Hongrie szerzője.

[4]) »Ils avaient des prétentions très-justes sur les églises que les lois ont établies pour leur usage, et que la maison d' Autriche à reprises sur eux, mais l' attachement que j' ai pour la religion catholique m'a porté à chercher les moyens de les retenir les plus longtemps que je pourrais.« (Fiedler, II, 440.)

okai mellett is kemény megpróbáltatás volt a felkelés az osztrák házra nézve. Ez vala Eugen herczeg nézete is.[1]) Jól ismerte Rákóczyt, kivel egy ideig szomszédi viszonyban állott; élesb látásu volt, hogysem nagyította volna jelentőségét, sőt inkább igaztalan is volt iránta, »ravaszságá«-ról, »szineskedései«-ről beszélvén. De Eugen nagy szenvedélyének, XIV. Lajos iránti kielégithetlen gyülöletének mégis útjában állott e mozgalom, mely kétségkivül nem tehette tönkre Ausztriát, de meghiusíthatta örökösödési háborúját. Megdöbbenté a felkelőkkel szembe állitott első tábornoknak, Schlicknek elégtelensége; elvállalta egy pillanatra, két hadjárat időközében, a fővezérséget s a magyarok iránti szokásos rokonszenve s nemesb természete daczára, mely megóvta egy Rabutin vagy Heister aljas dühöngéseitől, kik mindketten rémei voltak az országnak az előző években, elhatározta, hogy végezni fog »másként, mint tintával és papirossal«. Erélyes védelmi rendszabályokhoz nyult, megerősíté a Dunán s Marchon való inkább veszélyeztetett átkelési helyeket, a szent koronát Bécsbe küldte s élénken sürgette a katonák s lovak előállítását a hűségben megmaradt részekből. E tekintetben a megyék roszakarata kihozta türelméből, bár kevésbbé, mint a jezsuiták viselkedése, kiket kétszinüségről s a franczia-bajorok győzelme érdekében való fondorkodásról vádolt.[2]) A felkelés igen valószinüleg nem tartott volna sokáig, ha ily ellenfél maradt volna vele szemben. Eugennek el kellett menni, hogy csatlakozzék Marlboroughhoz s legyőzze Hochstettnél Tallard és Marsin seregét. Évekig nem látta többé Magyarországot, de nem feledkezett meg róla, tanácsokat adott a hadi tervekre, a csapatvezérek kinevezésére nézve s örvendett vagy neheztelésben tört ki a vett hirekhez képest.[3])

Az idegen hatalmak magatartása nem volt ily egyszerü, sem ily változatlan. A tengeri hatalmak csak úgy zavarban voltak, mint XIV. Lajos, s hasonló okokból. Anglia és Holland nem engedhették, húsz évvel a nantesi edictum kibocsátása s az 1688-i forradalom után, hogy szövetségesük, a császár megsemmisítse szerencsétlen, de még igen tetemes maradványait a magyar protestantizmusnak. A bécsi angol követ, Stepney pedig, buzgó protestans, »Kolonics bibornoknak s más fanaticusoknak« azon tervet tulajdonítá, hogy »a felkelés elnyomásának ürügye alatt ki akarják irtani a val-

[1]) Prinz Eugen von Savoyen, Arneth-től, I. 10. 469. l.
[2]) Sammlung stb. I, 113, 151. II, 8, 47, 57.
[3]) Sammlung több helyütt és Arneth, II. 108. és k. ll.

lást.« [1]) Marlborough-nak irta: »Felteszem, hogy Kegyelmességednek szándéka a francziák ellen harczolni, és nem a protestáns vallást kiirtani Magyarországon és Erdélyben.« [2]) Hadi lábon állott a jezsuitákkal is s felhivta a figyelmet különös maguktartására. [3])

Másfelől ugyane tengeri hatalmasságok félelmes háborúban állván Francziaországgal, csak sajnálattal nézhették az annak érdekében való erő-megosztást. Azon voltak, hogy megakadályozzák egy szikrának Konstantinápolyba való átcsapását s hogy a nagyvezérrel megtartassák a karlóczai békét [4]) a franczia követ azon igyekezete daczára, hogy Rákóczyval való szövetséget eszközöljen ki. Közvetlenül is befolyással valának Rákóczyra, Bercsényire, ki készséggel meghallgatta őket. Bruyninx titokban főhadiszállására utazott. »Eléje terjesztém, irja a holland ugynök, mily kevéssé lehet megbizni a Francziaországgal kötött egyezményekben, a mely ország feláldozza népeit, barátait, saját vérét, szövetségeit, esküit s mindent, a mi legszentebb, érdekének s hiuságának.« [5]) Egyelőre nem érvén czélt, igazi német-alföldi szívósággal folytatták a követek az alkudozásokat; évenkint új meg új közvetitési kisérleteket tettek, mint ezt Rechteren az 1705—1706-i tél folyamában tanúsítja: »minden lehetőt megtettünk, miként a magyarok ráálljanak ismételt javaslatainkra, s miután látjuk, hogy szorgosan hallgatnak s álürügyek alatt minden egyezkedést elodázni igyekszenek, élénken nógatjuk őket.« [6])

XIV. Lajos és miniszterei, Chamillard és Torcy marquis hallottak ezen alkudozásokról, melyek egyátalán nem találkoztak tetszésökkel s azon aggodalmat kelték bennök, hogy rá vannak szedve. Rákóczy szükségesnek látta mindenekelőtt a kath. érdekek szempontjából megnyugtatni őket, annyival inkább, mert hírül vette, hogy az »igen keresztény« királyt a pápa lebeszéli az ő szövetségéről. A franczia politikusoknak azonban főleg az okozott nagy nyugtalanságot, hogy külön békét köt. A franczia udvarnál levő

---

[1]) »To extirpate the Religion under the pretext of suppressing the Rebellion.« (Simonyi, I. 26.)

[2]) Simonyi, I. 319.

[3]) U. o. 113, 335 és 350. Stepney megjegyzi, hogy a jezsuita, kit megbiztak, hogy egyházi beszéddel ünnepelje a hochstetti győzelmet, egy szót sem szólt a császár szövetségeseiről.

[4]) U. o. I. 44.

[5]) U. o. I. 193.

[6]) Simonyi, II. 385. (Mint több, ez is francziául irott sürgöny.)

követének, az értelmes és skeptikus Vétes bárónak sikerült eloszlatni a vihart, Bercsényire hárítván a tengeri hatalmak közvetitésével való alkudozás hibáját s a bajor választónak nyugtalanító müveleteit okolván Rákóczy késedelmezéseért.[1] A választó csakugyan gyanúsítva volt, hogy kizárólag a maga érdekében dolgozik s a fejedelem kémek által Marsinnal katonai levelezésben volt a hochstetti ütközet előtt.[2] E vereség után nem volt többé szó a Németországon át való csatlakozásról, s mint Bethlen Gábor idejében, legtöbbször Konstantinápolyon át történt az érintkezés. A megnyugtatott XIV. Lajos Marlyból irta: »Örömmel értesültem leveléből irántam való érzelmeinek állandóságáról s hazájának javáért való buzgóságáról.«[3]

Az ellenségeskedés minden ponton tovább folyt. Nevezetesen Károlyi fényes hadmenetet tett a befagyott Dunán át Bécs felé. Franczia tisztek most már nagyobb számmal valának a felkelők élén. Az első közülök Desalleurs marquis, »előhaladott korú, de elég erőteljes férfiú volt; értett a hadviseléshez, higgadt és türelmes volt, kellemes és szellemdús, bár gúnyoros társalgású; csak saját nyelvét beszélte, nem kevesebb hidegséggel viseltetett királya, mint a nemzet érdekei iránt, s mi figyelemmel sem volt az utóbbira a nehány franczia tiszt előtt, a kik körülötte hajlongtak.«[4] Fierville lovagot és Lamothe kapitányt inkább kedvelték, valamint a két menekült hugenottát, Rivière-t és Bonafouxt. Kivülök, sajnos, kevésbbé képes és megbizható férfiak is valának ott, s a legjobbak is gyakori surlódásban voltak a magyar nemesekkel, különösen a népszerű vezérekkel, például Bottyánnal, kinek vajmi kevés jártassága volt a modern taktikában. Mintha Vauban Remete Péter katonáinak oldalánál harczolt volna; elképzelhetni, mily zavar uralkodott ily hadsereg müveleteiben. A nagyszombati vereségnek ez volt egyetlen oka. Szellemesen ismeri be a legyőzött herczeg is: »Césárnak a gallok elleni hadjárata óta nem hiszem, hogy hasonló történt volna. Olvasván a nagy vezér commentárjait, ujra feltaláltam a gallok szellemét a magyarokban, de Césárét ugyan nem a császár tábornokaiban. Herbeville bevette a sánczokat, megnyert egy csatát, láttam, miként ment át a pusztákon s foglalta tőlem el Er-

[1]) Fiedler, II. 448. és I. 281.

[2]) Simonyi, (II. 340.) közli Marsinnak egy Rákóczyhoz intézett levelét, melyet megtaláltak egy kémnél, a ki felakasztatott.

[3]) Fiedler, II. 453.

[4]) Memoires, 70.

délyt, habár nem vettem benne észre Césárnak egyetlen tulajdonságát sem.« [1])

Az összetartás lazasága egyfelől, a középszerüség másfelől elnyújtották az ellenségeskedéseket döntő esemény nélkül 1707-ig, a mely évre volt kitűzve az ónodi országgyülés egybeülése. Már előbb voltak értekezletek úgy a magyarok közt, mint a császár és a szövetséges hatalmak küldötteivel. A szécheni gyülés a szabadság védelmére alakult szövetség fejeül ismerte el Rákóczyt, melléje helyezett huszonnégy tagu tanácscsal; utóbb a nyitrai értekezleteken az új császár, I. József [2]) nagy személyes előnyöket ajánlott neki, ha békét köt, s tagadó válaszára e szavakat intézteté hozzá: »Bizol Francziaország igéreteiben, mely menhelye a fejedelmeknek, kiket szerencsétlenekké tett szavának megszegése által. Ezek közé fogsz te is tartozni s ott halsz meg.« [3]) A marosvásárhelyi gyülés ezenfelül Erdély fejedelmévé kiáltotta ki. Mindazáltal nem volt még általános országgyülés, mely a felkelés törvényes helyzete fölött határozott volna.

Ámde XIV. Lajos élénken óhajtá, s értésére is adta azt Vétesnek, hogy egy valódi országgyülés növelje a császáriak nehézségeit a Habsburgok trónvesztésének kimondása által. Az ügyes és odaadó ügynök könnyen megértette e politika valódi czélját. Ausztria elvesztette volna szent István koronáját a bajor választó előnyére, Rákóczy megtartván Erdélyt, s azon esetre is, ha a terv nem egészen sikerül, I. Józsefnek elég dolga leendett államaiban, hogy elhanyagolja testvérének, Károlynak ügyét Spanyolországban s véget érendett a Francziaországra nézve napról napra terhesebb örökösödési háború. [4]) Az ónodi gyülés, az elégületlenségnek néhány — Bercsényi által rögtön elnyomott — jele daczára kimondta az osztrák ház trónvesztését. [5]) Vétes, ki a császárral való kiegyezést óhajtotta volna, nem nyomhatta el bosszuságát e hir vételére. Meg volt győződve arról, hogy Rákóczyt felültette a bajor választó, maga

---

[1]) Memoires, 82. l. Rákóczy tisztjeire és seregére nézve ugyanazon skepticismust árulja el XIV. Lajoshoz intézett egyik levelében. (Fiedler II. 454.)

[2]) Wagner atya müve, a Historia Josephi I. Caesaris (Bécs, 1745.) csak oly merő dicsőités, mint »I. Lipót története.«

[3]) Memoires, 100. l.

[4]) Fiedler, I. 49. és 73.

[5]) 1707-ben jelent meg franczia nyelven, egyidejüleg Kassán és Párisban, egy kis kötet ily czimmel: Histoire du prince Ragotzi ou la guerre des mécontents.

is rászedetvén Francziaország által. Véleménye, a király ismételt igéreteinek daczára, nem változott az 1708-i hadjárat alatt,[1]) s bizonyossággá lett, midőn a választó fejedelemtől őszinte válaszért esedezvén, azon feleletet nyerte, hogy csak azon esetre fogadja el a magyar koronát, ha Francziország nagymérvü támogatást biztosít részére, a mi merő lehetetlenség volt.

Az elégületlenek tehát, félszeg onodi határozatuk után nem tudták, mit tevők legyenek a megüresedettnek nyilvánított trónnal. Rákóczyra ugyanakkor egy másik, még bizonytalanabb korona is tekintett. Nagy Péter czár felajánlotta neki, hogy lengyel királyul fogja elismertetni; a visszautasítás veszélyes volt s az elfogadás is veszélyes a mindenható XII. Károly miatt, ki akkor még nem szenvedte a pultavai vereséget. E meddő, s pusztán elméleti jelentőségü elfogadás által megoldott tervszövéseknek az volt főhátránya, hogy még növelte a félreértést a franczia tisztekkel. »Félek tőle, irta Rákóczy Desalleurs marquisnak, hogy a mi vitánk nem előbb ér véget, mint a jezsuitáké a jansenistákkal.«[2]) Általános volt a hit, hogy a francziák a végtelenig akarják elnyujtani a háborút. S az eredmény: Heister tábornagy trencséni diadala (1708. aug. 4.), mely az osztrákok kezére játszta Felső-Magyarország nagy részét s melynek utánna a dolgok még rosszabbra fordultak.

Kevésbbé, mint valaha, számított Vétes a kimerült Francziaországra. Ime, miként beszéli el a szerencsétlen 1709-ik évnek egyik lealázó jelenetét: »A király jelenlétemben meghagyta Torcynak, hogy ha van rá elegendő alap, a mint biztosítám róla ő Felségét, az ötven ezer tallért késedelem nélkül juttassa el Kegyelmességedhez. A kihallgatás végével megjelentem Torcynál, ki élesen fakadt ki Kegyelmességed ellen, a magyarországi ügyek hanyatlásaért őt okolván, s határozottan mondá, hogy a király nagyon is jó, hogy még odaadja a mondott ötvenezer tallért, holott bizonyos róla, hogy Kegyelmességed kiegyezett a császárral, vagy mihamarább megteszi azt, s kijelenté, hogy csak akkor adja kezeihez a pénzt, ha biztosítást nyer az iránt, hogy Kegyelmességed el van határozva folytatni a király iránti szolgálatait.«[3]) Vétes ezután csakis lelkiismeretének megnyugtatása végett folytatta az udvarral való érintkezést,

---

[1]) Fiedler, I. 89, 92, 94.

[2]) Fiedler, II. 482.

[3]) U. o. I. 123. stb.

s az oroszországi hosszas alkudozások daczára, melyeket ki sem vehetett komolyan, azt szorgalmazta uránál, hogy béküljön ki a császárral. [1])

Az események csakhamar megmutatták, hogy alig maradt egyéb hátra, ha nem is Rákóczyra, legalább a nemzetre nézve. Ügyes vezérek, Starhemberg, Heister, Sickingen, 1708—1710 között utolsó esélyeitől is megfosztották a felkelést. I. József atyjánál sokkal jobb indulatú s mérsékeltebb uralkodó volt s a maga részéről élénken óhajtá a kiegyezést. Bercsényi általános ellenszenvet keltett maga ellen; [2]) Rákóczy Lengyelországba ment, hogy gyorsítsa a czár segélyét, midőn a mozgalom harmadik feje, Károlyi Sándor megindítá (1711. jan.) a végleges alkudozásokat, melyeket elodázhatlan kényszerüségnek látott hazájára nézve. [3]) Rákóczy csak azért jelent még meg az országban, hogy aláirja a szathmári békét, aztán visszatért lengyel földre, s onnan elutazott Francziaországba. A csakhamar elhunyt József császár nevében megerősített szerződés általános bocsánatot kötött ki s lényeges alapjaikon visszaállítá a magyar alkotmányt és törvényeket.

---

[1]) Fiedler, I. 123. s. k.

[2]) Fiedler, I. 220: »Je n' ai vu encore personne (mondja Vétes Bercsényiről), ni hongrois ni étranger, qui le connaisse, dont il ne soit hai.«

[3]) Károlyi Sándor önéletirását 1865-ben tette közzé Szalay a Magyar történeti emlékek-ben.

HATODIK KÖNYV.

Az osztrák Magyarország.

(1711—1815.)

ELSŐ FEJEZET.

Eugen herczeg, VI. Károly és a Pragmatica Sanctio.

(1711—1740.)

A Mária Terézia atyjának trónralépésével egybeeső szathmári béke nagy korszakot nyit meg a magyarok, az osztrák monarchia s az európai diplomatia történetében. [1]) A Közép-Dunavölgy ezentúl a szövetségek általános rendszerében nem a Habsburg-házra nézve ellenséges és káros területek közt szerepel, hanem alapkövét s legbiztosb támaszát képezi politikájának. A felkelések kora véget ért, vagyis inkább mindig készen áll a felkelés, de Ausztria érdekében valamennyi ellenségével, a törökökkel úgy, mint Poroszországgal, XV. Lajossal úgy, mint a nemzeti Conventtel vagy Napoleonnal szemben. A bécsi udvar s a magyar nemzet ismételt küzdelmeik során belátták, hogy az egyik úgy, mint a másik, elhatározottabb és szívósabb, semmint megtörni vagy leigázni engedné magát; a nemzet nem tagadja többé meg az engedelmességet, az osztrák ház nem nyomja többé el jogait. Ily egyetértés olyannyira erélyes két egyezkedő fél közt bizonyára nem álland fenn gyakori félreértések nélkül, de ezek csaknem mindig törvényes téren, a gyülések vitáiban merülnek föl, s több mint egy századon át Magyarország valóban osztrákká lesz azon pillanatig, midőn az uj szabadelvü eszmék s a nemzetiségek modern ébredése uj világításban fogják a kérdéseket előtüntetni.

---

[1]) Horváth V. kö tete egészen az 1711—1790-i, a VI-ik az 1790—1815-i korszakkal foglalkozik.

Ismeretesek I. József halálának következményei a spanyol örökösödés körüli nagy európai háborúra nézve. A tengeri hatalmak, Anglia és Holland, Károly főherczeg igényeinek támogatói XIV. Lajos unokája ellenében, bizonnyára nem voltak folytatandók a terhes küzdelmet, hogy biztosítsák e császárrá lett fejedelem részére ősének, V. Károlynak roppant birodalmát. Ily körülmények közt sürgős volt elejét venni minden mozgalomnak, sőt minden nyugtalanságnak is Magyarországon, az elhunyt király kötötte egyezmény gyors megerősítése által. Eugen herczeg, ki hosszú idő óta s még sokáig jó szelleme volt az osztrák háznak, sietett aláírását, a kezességek legjobbját, az özvegy császárnéé és a miniszteréké mellé illeszteni. Az uj uralkodó ekkor Barcellonában volt, a hol nagy nehezen védelmezheté magát V. Fülöp ellen Vendômenak villaviciosai döntő győzelme óta. Testvérének halála folytán lemondott egy kétséges trónról, hogy birtokába vegye a reá várakozó biztos trónokat. December havában megkoronázták Frankfurtban, 1712. első napjaiban Bécsbe érkezett s onnan egybehivta ápr. 3-ára a pozsonyi országgyülést.

Időközben titkos cselszövények folytak. A szathmári békét gyöngeség, csaknem árulás gyanánt hozták gyanúba a királyi büszkeség előtt. Elég különösen inkább a magyar nagyok, semmint az udvari párt részéről történtek ily üzelmek. A főurak, kik Rákóczy ellen harczoltak, vagy a kuruczok előtt bezárták várkastélyaik kapuit, de különösen a kik Bécsbe menekültek a hadjárat alatt, rendkivül féltek az általános bocsánattól s az elkobzott javak visszaadásától, s máris bántalmazva, halállal vagy felgyujtással fenyegetve látták magukat régi ellenségeik által. Keveset gondoltak a sérelmek orvoslásával vagy a politikai jogok visszaállításával s a bennök támadt rémületet az uralkodóba is átvinni törekedtek. Szerencsére az aristokratia néhány kiválóbb férfia, Eszterházy Pál, Károlyi Sándor ellensulyozták ezen erőlködést a méltó befolyással, mely őket nagy szolgálataik fejében megillette; a mérsékelt természetü s a szélsőségre hajló elhatározásoktól idegenkedő Károly királytól [1]) kiterjedt értelmezését nyerték a javak visszaadására s a bocsánatra vonatkozó rendelkezéseknek.

---

[1]) VI. Károlynak nevezzük, alkalmazkodván az egyetemes európai történet által elfogadott gyakorlathoz; de mint magyar király III. Károlynak nevezendő (I. Károly volt az Anjou-dynastia alapitója s Durazzo Károly II. Károly név alatt koronáztatott meg.)

Némi fenntartással ugyanoly értelemben igtatta törvénybe az országgyülés is a szathmári békét. E gyülés foglalkozott először a nőági örökösödés kérdésével is, miután az osztrák ház vérét már fenyegette a kiapadás. Mitsem határoztak még e kényes kérdésben; de III. Károly megkoronázása után[2]) egy élénken óhajtott törvény visszaadta a nemzetnek királyválasztási jogát, a fiág kihalta esetére s biztosítá ezáltal előnyös helyzetét az osztrák örökösödésre vonatkozó későbbi vitákban. Kitünt, hogy a tengeri hatalmak határozottan visszavonulnak a küzdelemtől s a saját erőire szorítkozni kénytelen császárnak szüksége volt összes alattvalói odaadására. Az ellenséges kedések megujítása s a pestis hirteleni elterjedése félbeszakitották a tanácskozásokat. A császári fegyverek nem voltak szerencsések ezen utolsó hadjáratban s a rastadti béke (1714), kiegészitvén az utrechtit, csakhamar helyreállítá az európai békét, Ausztriának igen szép birtokokat, Nápolyt, Milanót, Belgiumot adván. A magyar országgyülés ekkor ujra egybeült s ezuttal elég sokáig (1714. sept.—1715. jun.) tanácskozott. Pálffy Miklós nádorrá lett s a törvényeknek hosszú sora szabályozta a királyságnak nehéz helyzetét.

E törvények nagy száma a reactiónak s az udvari pártnak bélyegét viseli magán. A bocsánat jóval inkább meg lett szorítva, mint az előző kijelentések által; határidőt tüztek ki, melyen túl nem vala többé igényelhető a királyi kegyelemtől az elkobzott javak visszaadása. A hűtlenség félelmes vádja számos büncselekvényre ki lett terjesztve. A nemzeti autonomiát nyugtalaníthatá az állandó hadseregnek most már elfogadott elve, a királyi kormányhatóságoknak az osztrákok alá helyezése, a koronának Pozsonyban, a határhoz igen közel való őrzése. De főleg a vallási türelmetlenség növekedését lehetett sajnálni. A protestánsok nem sok hasznát vették a hidegségnek, melyel sokan közülök az utolsó felkelés vezetői iránt viseltettek, épen úgy, mint a franczia protestánsok nem nyertek jutalmat királypártiságukért a Fronde idejében; inkább, mint valaha, lázadók gyanánt bántak velük. Az előbbi század kegyetlen erőszakoskodásitól meg lettek ugyan kimélve s az üldözésnek aránylag szelid korszakába léptek át, de annak elviselése nem kevésbbé fájdalmas volt. A vérpadot s gályarabságot most már a nemes ifjaknak családjuk köréből való kiragadása, a templomok s iskolák bezárása váltotta fel s tulhajtott ellenőrzése a lelkipásztorok

[2]) Schmeizel 1713-ban, Jenában ily cz. röpiratot tett közzé: De insignibus vulgo clenodiisregniHungariae et ritu inaugurandi regem Hungariae.

tanításának, kik még vallási oktatásaikban sem vitathatták a kath. tanokat. Minden panasz hasztalan volt 1715-től kezdve a XVIII-ik század további folyamában, sőt inkább a katholikus főpapok felszólalásai találtak meghallgatásra, a kik megütköztek abban, hogy a várkastélyok falai közt protestáns istentisztelet tartatik s a kath. helységek protestánsait meglátogatja a velök legközelebb szomszédos lelkipásztor. A király orvoslását igérte e panaszoknak; emberiessége egyébiránt s természetes mérséklete inkább enyhíté, semmint fokozta a reactio dühét s nem volt hajlandó túlmenni a Lipót alatt, 1681-ben s 1687-ben alkotott törvények megszorításain.

A protestánsoknál több okuk volt másoknak a többség szükkeblüsége fölött panaszkodni; ámbár az igen fontos ügy, melyet érintendők vagyunk, nem annyira vallási, mint inkább politikai és nemzeti jellegü volt. A Bánságban egy század-negyed óta megtelepedett szerbek buzgó hivei valának a görög egyháznak s ehhez való ragaszkodásuk, valamint idegenkedésük a római egyházzal való egyesüléstől, öntudatlan nyilvánítására szolgált a magyarok elleni gyülöletüknek már akkor, midőn a fajkérdések még nem valának felvetve. Viszont a magyarok, hogy diadalra emeljék a katholicismust a görög orthodoxia fölött, a szláv elemnek nemzetiségük által való elnyomására törekedtek. E küzdelem, időnként szünetelvén, különböző időközökben s különböző formák alatt meg-megújult. A Habsburgok hasznot huztak belőle, mert a gyülölségek egyensulya legbiztosabb zálogát képezte uralmuknak. Érdekeik, olykor emberies rokonszenveik szerint is majd az atyai pártfogásban részeltetett alattvalók mellett, majd a makacskodó lakosság ellen foglaltak állást, a mely apostoli országukban vallási szakadást tart fenn s magyar királyságukat feldarabolással fenyegeti. VI. Károly már 1715-ben megerősíté a szerbek kiváltságait s másfelől szentesített egy törvényt, mely a horvát és slavon tartományokban ujra kizárta a földbirtokból a nem-katholikusokat.

Háború a törökök ellen volt a legjobb eszköz valamennyi fajnak s vallásnak egymáshoz közelebb hozására. Kétségkivül ez volt a fő ok, a miért Eugen herczeg megragadta a porta és Velencze közti viszály alkalmát. [1]) Elég ügyes volt különben, hogy átengedje az ellenségeskedések megkezdését az ottomanoknak, kiket Alberoni, V. Fülöp minisztere, nem szünt meg izgatni. 1716. juliusá havában átkelt a nagyvezér a nándorfehérvári hidon s Péterváradnak

[1]) L. Hammer XLIII. könyvét.

nyomult. Ott találkozott az osztrák hadsereggel, mely előbb bevárta rohamát, aztán maga lépett fel támadólag; a janicsárok elsodorták a német gyalogságot, de utóbb teljesen szétverettek a lovasság által. A herczeg vezénylete alatt harczolt Pálffy és Nádasdy, Mercynek, Falkensteinnak, Bonnevalnak oldalánál; valamennyi nemzet részt látszott venni e modern kereszthábórúban s a győzelemben, mely életébe került a nagyvezérnek, Temesvárat a keresztények kezeibe adta s mindenkorra véget vetett a musulman megszállásnak.

Még fényesb volt az 1717-i hadjárat. Eugen átkelt a Dunán s ostrom alá vette Nándorfehérvárat. E félelmes erőd ellen, az egyedüli oldalon, a melyről hozzáférhető volt, bámulatos gyorsasággal földmüveket emelt, melyek nyomai maig sem enyésztek el. Az uj nagyvezér serege és a várbástyák közé akarta szorítni őt, de rémítő vereséget szenvedett, melyben a bajor és würtembergi segédcsapatoknak nagy részök volt. A helyőrség másnap feladta a várat. A török birodalmat soha nem érték ily csapások. Teljesen ki volt merülve. Alberoni föl akarta éleszteni erőit, szövetségesévé tevén Rákóczy Ferenczet, kit Franciaországból elhívott s Konstantinápolyba küldött. A kalandos olasz politikus, a spanyol Bourbonok minisztere tehát a spanyol monarchia fölemelésére irányult terveibe bevonta Erdélynek nagyon is kétes fejedelmét, valamint már bevont azokba két nem kevésbbé kalandos fejedelmet, a svéd XII. Károlyt s a trónkövetelő Stuart Jakabot. Alberoni naiv machiavellismusában már látni vélte, miként köti le a Rákóczy által felkelésre indított Magyarország az osztrák csapatokat, mialatt az orleansi herczeg ellenségeinek összeesküvései s a Jakab-pártiak felkelése Angliát s a franczia regensséget tartják elfoglalva, midőn is egyedüli uraként Európának visszaállíthatná V. Károly birodalmát. Csakhogy sajnos, e légvár oly darabokból állott, melyek nem illettek össze. A nyugati diplomatia, látván Rákóczynak Konstantinápolyba utazását, egész sulyát latba vetette a Divánnál, hogy rávegye a békére, s congressus ült össze Passarovitzban. A békekötés, a legdicsőségesebb, melyet Ausztria-Magyarország valaha aláirt (1718), egészen megszabadítá a törököktől a Duna és a Száva balpartját s VI. Károlyt Nándorfehérvárnak, Szerbia és Oláhország egy részének urává tette.

Végbukását jelentette mindez Rákóczy Ferencz reményeinek; de ő még most sem volt képes felismerni helyzetét a maga valóságában. A császári követ kivánsága folytán Rodostóba belebbeztet-

vén, leveleivel alkalmatlankodott az orleansi herczegnek, ki csakis halálos ellensége, Alberoni eszközét láthatta benne. Egy izben Dubois abbénak, római bibornoki rangra történt emeltetése alkalmából, szerencsét kivánt, részletes előterjesztést csatolván hozzá egy felkelés esélyeiről azon vidékeken, melyeknek egykor ura volt. Az igazat megvallva, nem kivánt Franciaországtól közvetlen beavatkozást: »Óhajtásom minden czélja az lenne, irta 1722-ben, hogy Franczia- és Spanyolországot csendes szemlélőjévé tegyem egy darabnak, melyet a czárral szeretnék eljátszani a magyarországi szinpadon, csak annyi megbízást adván a törököknek, hogy pénzzel szolgáljanak, hogy kiállítsák lovaik sörényét tavaszszal, s összerakván sátraikat Drinápoly környékén, őszszel ismét becsomagolják, ilyeténképen a szőnyegek Jupiterjét képviselvén, ki kezeiben tartja a villámot, a nélkül, hogy valaha lecsapna vele.« [1]) Az orleansi herczeg és Dubois bibornok épen nem bátorították e hizelgő ábrándozásokat. Rákóczy most már Nagy Pétertől várt mindent, a ki nem sokat gondolt vele, s a szerbektől, egykori ellenségeitől. E népnél mind inkább terjedt az elégületlenség, a miről tanuságot is tett imént egy zendülés, melyet a görög istentiszteletnek s a polgári jogoknak részben való elnyomása követett. De mi bátorító sem volt ebben a komolyabb vállalkozásra épen akkor, midőn az osztrák ház új erőt merített a Pragmatica Sanctiónak ügyesen intézett ügyéből.

Mária Terézia főherczegnő, az öt éves gyermek, 1722-ben szükségképeni örököse volt a Habsburgoknak. VI. Károly egész uralkodása alatt nagy feladatának tekinté, biztosítani e gyermek részére roppant örökségét. Már 1713-ban, a rastadti béke előtt, s midőn még viszály tárgyát képezte a spanyol örökség, családi rendelkezést tett, hogy országai átmehessenek a női ágra. Érezte annak szükségét, hogy e rendelkezést elfogadtassa a különböző államok rendjeivel, melyek között a hasonlíthatlanúl legfontosabb, de egyszersmind a legnehezebben megnyerhető a magyar királyság volt. Az udvar, igen eszélyesen, mintegy ostrom alá vette ezen alkotmányos országot azáltal, hogy eleve biztosítá a többi országok nagyon is függő gyüléseinek beleegyezését. 1720-tól 1722-ig egymásután hozzájárulását adta Ausztria, Csehország, Horvátország s végre Erdély, hol a három nemzet követeit reá birták a Pragmatika Sanctio mellett való nyilatkozásra, mielőtt a magyar országgyülés aggályos ülésszaka kezdetét vette volna.

---

[1]) Fiedler, Pótl. II. 515. sk. l.

Ezen elővigyázat maga is egy neme volt a magyar királyság fontossága elismerésének a monarchia államai sorában. Eugen herczeg szokásos mély belátásával, az egész monarchia alapkövének tekinté. »Ha — irta 1720-ban — Németalföld elvész (s Franczia-ország nem mulasztja el magához vonni), Magyarország fogja alapját képezni az osztrák monarchiának.« [1]) Ez okból, a nélkül, hogy szerette volna a protestantizmust, melytől vallási nevelése s hatalmi ösztönei egyaránt idegenkedtek, kárhoztatta, mint igazságtalanságot s hibás politikát, a magyarországi protestánsokkal szemben való türelmetlenséget. Egy másik idegen, Giovanni Priuli velenczei követ (1722.) sajnálta, hogy nem részesitik jobb igazgatásban ezen ország ügyeit, s hogy elégületlenné teszik, megrakván idegen helyőrségekkel. [2]) Csodálta a magyar föld termékenységét, egyetértésben erre nézve egy harmadik idegen tanúságtétellel azon korszakból, a lady Montagu-éval. (1717.) Ezen előkelő angol hölgy férjével, a törökországi követtel utazván, figyelmesen észlelte az országot, a melyen átment. A magyar rónákat a világon a legszebbeknek találta, valamint a magyar szépségeket is a bécsi előkelő társaság csillagainak. A tápszereknek, különösen a vadnak bőségével találkozott; de ennek daczára, mennyi jele mindenütt a nyomornak: a hosszas háborúk folytán meggyérült lakosság, nagy szántóföldek müvelés nélkül, az erdőkben való átmenetelt veszélyeztető farkasok, elpusztult városok, a romokban heverő budai paloták mellett a szegény viskókból álló ráczváros, elégtelen ruházat a tél zordonsága idején, mely a széles és gyors Dunát oly mélyen befagyasztja, hogy szekerek is átmehetnek rajta. [3])

Mindezen észleletek, mindezen vélemények úgy festik az 1722-i Magyarországot, mint a melynek nagy szüksége volt a belbékére s eléggé szabadelvü, de mindenek fölött tartós s könnyen és szabályosan átszármaztatható kormányrendszerre. A császár-király nem is kivánhatott volna a Pragmatica Sanctióra nézve kedvezőbb hangulatot. Helyes érzékkel kerülni óhajtott minden kormányi nyomást az országgyülésre s inkább a beleegyezésnek önkénytes nyilatkozását akarta magán a gyülésen. Csáky bibornok nagy szolgálatot tett neki, egymásután meglátogatván a vonakadó főurakat és követeket. Egyikök, Szluha, mint a nádor protonotariusa kiváló személyiség, nyomatékosan hangsulyozta, hogy a korona terhét nem

[1]) Munkái idézett gyüjteményében V. 97—103. ll.

[2]) Fontes rerum austriacarum, XXII. 44. l.

[3]) Letters of lady Montagu, London, 1778. No. 23.

kellene oly gyönge virágra helyezni, a minő egy öt éves hegczegnő; hogy Károly király csak harminczöt éves s még igen könnyen lehet fia; hogy Lipótnak későbbi korában is születtek gyermekei. Ez csak ürügyül szolgált; a valódi ok annak félelme volt, hogy Magyarország beolvasztatik az osztrák államok tömegébe.

VI. Károly rajta volt, hogy eloszlassa ezen aggodalmat. Teljesen sikerült neki s Szluha első fejezte ki megelégedését az igért jogokkal s önkormányzattal, melyek csaknem felértek a személyi unio vagyis inkább a ma létező dualismus életbeléptetésével. Egy parlamenti tekintetben emlékezetes napon, jun. 27-én Szluha nagy beszédet mondott, melyben össze volt foglalva minden nemzeti s külföldi példa, az ősök minden vitézségi s hűségi emléke, a nemzeti s monarchiai érdekből vont minden érv. Éljen kiáltással végezte, melyet az uralkodó házra s a női ágra mondott éljenek visszhangoztak. [1]) Hatvan tagú küldöttség ment Bécsbe s igen szivélyesen fogadtatott az uralkodó által. Nehány nappal utóbb a király, megörvendeztetve alattvalóinak készsége s kezdeményezése által, szabály szerint megnyitotta a pozsonyi gyülést, mely két czikkelylyel kezdte meg munkálatait, az ország alaptörvényének jelentvén ki a Pragmatica Sanctiót, minden nemzeti jognak s kiváltságnak fenntartásával.

A lelkesedés s a kezdeményezési szellem itt megállapodott. A többi törvényhozási munkák, melyeket az előző országgyülés óta kevés munkásságú s még kevesebb jóakaratú bizottságok készitettek elő, szükkeblüség s reactionarius bizalmatlanság bélyegét viselik magukon. A többség, azon magában véve jogosult aggodalom által vezéreltetve, nehogy az ország területe a szerbek javára feldaraboltassék, a bánsági szerb telepitvényeseket, a görög egyház hiveit, valóságos szolgaságra kárhoztatá. Az igazi magyar protestánsokkal sem bánt jobban a vallási reactio; nem nyerhettek igazságot elfoglalt templomaikért, elűzött lelkipásztoraikért, erővel megtérített hiveikért. A császár s Eugen herczeg nyugtalankodni kezdtek; a közel jövőben ismét vallásos háborút láttak, talán újabb harmincz éves háborút, mely egész Németországot magával ragadhatná. Keserü panaszok érkeztek hozzájuk a szövetséges protestáns hatalmak részéről, s Károly kedves Pragmatica Sanctiójára nézve diplomatiai

[1]) Salamon az örökösödési kérdésről s Szluha beszédéről érdekes munkát irt. (A magyar királyi szék betöltése. Pest, 1866.) Ugy ezen, mint a XVIII. század többi gyülésein némely beszédeket magyarul, másokat latinul tartottak.

balsikertől is tartott. Elhatározta tehát, hogy közbelép a protestánsok érdekében vagy az országgyülés bezárása előtt, vagy annak utánna. Kárhoztatta az elkövetett igazságtalanságokat, a törvény szigorával fenyegette azok elkövetőit, s megtörte Pestmegye ellentállását, a hol a többség osztrákabb volt Ausztriánál s királyibb a királynál.

Eként kezdtek kiválni körvonalai a Habsburgok modern politikájának, mely ezúttal őszinte volt s általában különböző időkben őszintébb, semmint a magyar történetirók elismerni hajlandók, de igen gyakran épen oly igazságosan volt ravaszsággal s kétszinűséggel vádolható. Abból állott, hogy több szabadelvüséget mutasson, mint az alkotmány hivei, több fogékonyságot a haladás iránt, mint az országgyülések, több nagylelkűséget a vallási és nemzeti kisebbségek iránt, mint Verbőczy nemesi nemzete. Többször terjesztett elő reform-javaslatokat, melyekről igen jól tudta, hogy nem fogadtatnak el; többször nyult ily fogásokhoz, hogy a magyar önszeretet, megsértve az ily törvényeknek idegenek által való szerkesztési módja által, gyanússá tegye magát Európa szemeiben, megtagadván azok elfogadását. Ellenben midőn a reform szelleme uralkodott az országban s gyülésein, a bécsi udvar megréműlt vagy tetteté, hogy fél az újításoktól; igen ritkán utasítá azokat nyiltan vissza, hanem elodázta foganatosításukat kedvezőbb időre, a mely soha nem következett be.

Már az 1722—1723-i, sok tekintetben sajnálatra méltóan szükkeblü, de az alkotmány terén igen szilárd gyülés is csak egy részét nyerhette meg a kivánt politikai reformoknak. Igaz, hogy ezen engedmények fontosak valának. Legalább minden három évben országgyülés volt tartandó. A király megigérte, hogy az országban székel, midőn az európai helyzet megengedi. Távollétében a nádor elnöklete alatt álló helytartótanács intéz minden ügyet, csak a királytól vevén utasításait, az örökös tartományok kormányának minden beavatkozása nélkül. A megyék formaszerint ki lettek véve a hatalom által kinevezett főispánok önkénye alól. A helytartótanácsnak különösen a kereskedés emeléséről s a közlekedési eszközök javításáról kell vala gondoskodnia.

S valóban ideje volt enyhíteni az általános nyomort s kilépni a törvényességi kérdésekből az anyagi fejlődésnek útjára. VI. Károly eléggé ismerte az erre vonatkozó kérdéseket, jobban, mint elődeinek bármelyike, s utódai ezekben voltak feltalálandók valódi erejüket s legjobb támaszukat. Ismeretesek a kedvezmények, melyeket az

ostendei s a trieszti kikötőknek nyujtott ; Fiumét is szabad kikötővé jelenté ki, létesíté a Béga-csatorna-átmetszéseket, segélyére jövén az egész országhoz hasonlóan kimerült helytartótanácsnak. Végre befejezte a katonai végvidéknek, Eugen és Mercy nagy művének és katonai, politikai s gazdasági intézménynek megalapítását. Mercy igen nagy tevékenységet fejtett ki a Bánság szervezésében (1724). A szerb lakosság a katonaihoz hasonló szigorúságú igazgatás alatt lett csoportosítva, a mely azonban az engedelmességben is a függetlenség egy nemét adta nekik, mert német hatóságok alatt valának, a melyeknek érdekökben állott, hogy kiméljék őket, a miért föléje is helyezték ezen állapotot a magyar törvényességnek s kedvező emléket őriztek meg történetök e korszakából.[1])

Nem így a magyarok. A huszonkét év óta, hogy kezdetét vette a katonai végvidékek alakítása, nyugtalansággal szemlélték területök hosszú és széles szalagjának törvényeik s nemzetiségök alól való kivonatását, a különös és aggályos szervezkedést, mely a tartományokat ezredekre, a kerületeket századokra osztotta szét, hol a tiszt egyszersmind kormányzó, pénztárnok és biró volt, hol a földmivelő katonák nejeinek egyenruhákat kelle készíteniök, s hol a szerb, horvát, szlavon, oláh gyermekek csaknem születésöktől kezdve fegyverforgatásra lettek szoktatva. Nyilvánvaló volt, hogy e félelmetes hadi gépek nem fognak mindig a törökök ellen használtatni ; az ottoman birodalom rohamos hanyatlása e csapatokat az első felhivásra rendelkezés alá bocsáthatja akár az európai hatalmak, akár pedig a magyarok ellen, ha megfékezésöknek szüksége áll elő. A katonai végvidékek feloszlatása mindig is egyik főkivánsága volt a nemzeti politikának.

Súlyosb összeütközés tört ki az 1728-ki gyülésen, teljes világításba helyezvén az imént érintettük politikai helyzetet. Már több izben felmerült s az európai politika bonyodalmai okozta nyugtalanság által szükségképen ismét felszinre vetett kérdés volt a katonai adónak s ezen adó kivetésének kérdése. Az udvar az elosztás alapjául az urbéri földeket s nem az urbéresek személyét akarta venni, a minek az a kettős előnye volt, hogy megegyezett a hűbéri rendszerrel s biztosítékokat nyujtott. A nemesség ellenben, főleg a nagyszámú kis nemesség, tudván, hogy a földeknek csak haszonélvezetében levő urbéreseik gyakran változnak, s hogy így a földek egy része ideiglenesen kezeikbe jut, máris az adófizetők rangjára leala-

[1]) Les Serbes de Hongrie, 102. és k. ll.

csonyítottnak tekinté magát, a mi még inkább sértette büszkeségét, mint érdekeit. A gyülés tanácskozásaiban, minden kormányi elővigyázat daczára, nagy zajongás támadt, mintha csak a polgári háborúk korszaka újult volna meg. Eszterházy József és Zichy Ádám felmentek Bécsbe, s kinyerték a királytól, hogy maga az országgyülés által választott bizottság készitsen törvénytervezetet. Egész fontosságában való felmerülése volt ez a hűbériség problemájának, mely csak jóval később nyerhetett megoldást.

A bizottsági tagok választása újabb surlódásra nyujtott okot. A protestáns követek visszautasitottak oly esküformát, melybe szüz Mária és a szentek is be valának foglalva. A vita elmérgesedett e tárgyban s a császár újabb vallási viszály kitörésétől tartván, megbizta Eugen herczeget, hogy a német ministerekkel egyetemben dolgozzanak ki békéltető javaslatot. Kilencz czikkelyből álló szabályzat lőn megállapitva, a mely mintegy középutat tart a türelem és türelmetlenség közt. Vegyes házasságok kötése p. meg lett engedve, de csakis a kath. templomban; az esküforma alkalmazandó vala a hivatalok betöltésénél, de a biróság előtti tanúskodásnál nem. A protestánsok elégületlenek valának, s még inkább az volt Ottó bibornok, váczi püspök. Kijelenté, hogy csakis a pápának van joga hasonló rendszabályok életbeléptetésére, nyiltan ellenszegült, sőt javadalmait is egy időre lefoglaltatni engedte. E viszály egyébiránt csakhamar lecsendesült.

Az elégületlenség azonban lassanként általánossá lett a király uralkodásának utolsó évtizede alatt, melyet Ausztria ideiglenes hanyatlási szakának nevezhetni. (1730—1740.) A magyarok türelmetlenül viselték az idegen beavatkozást már akkor is, midőn oly kiváló, irányukban annyira jóakaró férfiú képviselte azt, mint Eugen herczeg. Egészen másként történt, midőn csökkenni látták az elaggott nagy hadvezér befolyását, s midőn a középszerü camarilla, mely vajmi gyakran intézte az absolut Ausztria dolgait, ismét rendelkezett tanácsosaival s vezényelte hadseregeit. Kitűnt ez a rosszúl intézett lengyel örökösödési háborúban, ki Magyarország belkormányzatában is, melyet idegen katonákra biztak, főleg Pálffy nádor halála után (1732), a kit Ferencz lotharingiai herczeg, Mária Terézia leendő férje váltott fel, nem a nagy nemzeti méltóság neve alatt, hanem az idegen s csaknem fenyegető királyi helytartói czimen. Eugen herczeg halála Ausztria nagysága utolsó napjainak látszott.

E napról-napra élesbülő helyzet reménynyel tölté el Rákóczy

Ferenczet számkivetésében. A lengyel örökösödési háború előtt egészen kiürité a keserüségek s csalódások poharát.[1]) Meghiusulni látván ismételt előterjesztéseit valamennyi új franczia ministernél, Fleury bibornoknál úgy, mint Bourbon herczegnél, 1729-ben rászánta magát a császárral való egyezkedésre. Azon javaslatot tevé, hogy Lengyelországban telepszik le, az erdélyi fejedelem élethossziglani czimén kivül, minden egyéb kárpótlás nélkül, és hűségi esküt tesz, hivei teljes bocsánatot nyervén, a mi, mint mondá, az egyedüli eszköz az islamismustól és a turbántól való megmentésökre.[2]) Eugen hallani sem akart ily javaslatokról. Rákóczy hiveinek egyike volt Mikes Kelemen, tanult s szellemes férfiú s mélabús észlelő, szerzője a »Törökországi levelek«-nek, a századunk előtti magyar próza egyik legtisztább emlékének.[3]) Rákóczy, visszautasíttatván ajánlatai,[4]) kedvezőbb alkalmat várt s 1733-ban megtalálhatni vélte azt; de Fleury szükmarkusága s a törökök békés hangulata nélkül számított. Még egyszer meghiusulni látta terveit s alkalmasint az elcsüggedés sirba vitte 1735-ben. Vele véget ért a magyaroknak Ausztria elleni százados felkelése.

A pórlázadás látszott helyére lépni. Péró, más néven Szegedinetz, román és szerb s kétségkivül bizonyos számú magyar parasztságnak is élén nem ügyesség nélkül vezetett félelmes jellegü mozgalmat. A megyék felkelése vált szükségessé, a mely győzelmet aratott. A lázadás főnökei bakó keze alatt vesztek el, kegyetlen megtorlással, melyben élénken nyilvánúlt a fajgyülöletnek egész dühe.

Más háború is készült. Ausztria, Oroszország szövetségese, elérkezettnek hitte az időt, hogy újabb csapásokat mérjen az elsatnyult Törökországra s újabb tartományokat vegyen tőle el. Nem kétkedett a sikerben: a Wallisok, Neipergek, Seckendorfok Eugen méltó utódainak képzelték magukat. Nem vették számba a segédforrásokat, melyek fölött ellenségük még rendelkezett, s melyeknek Marsigli munkája csak imént félelmes képét tárta fel.[5]) Felinge-

---

[1]) L. Fiedleren kivül Krones egy közleményének végét az Archiv für oesterreichische Geschichte XLII. kötetében (1870).

[2]) Dieu sait combien des pauvres Hongrois n'auraient pas porté le tourban, s'ils n'eussent trouvé du pain dans ma maison. (Fiedler, supp. II, 547.)

[3]) Szombathely, 1794.

[4]) Arneth, III, 267. és k. ll.

[5]) Stato militare dell' Imperio Ottomanno, incremento e decremento del medesimo, — del signore Cte Marsigli.

relve, kétségbeejtve elaggott méltóságukban, képesek voltak a törökök komoly fordulatot adni a szerencsének. S felháborították őket szomszédjuknak a béke fenntartása fejében támasztott igényei; eljárását ellenkezőnek jelentették ki nem a Koránnal, de a keresztény könyvekkel, az evangeliummal és Grotiussal.

Az 1737—1739-i háború szerencsétlen s csaknem szégyenteljes volt. A képtelen vezérkar pártoskodó czivakodást folytatott, a Schmettau, Hildburghausen és Seckendorf-triumviratus a legrosszabb viszonyban állott Wallissal, Neiperggel és a lotharingiai herczeggel. A hadsereg megérezte következményeit vezérei egyenetlenségének. Az olykor túlzott meneteket oktalanúl forró hőségben rendelték el; a kenyér penészes volt, gyógyszerekről nem gondoskodtak, a halálozás roppant arányokat öltött s a tábornokok egymást vádolták sikkasztással s hanyagsággal. [1]) Ily körülmények közt nagyon nehéz volt győzelmet aratniok. Néhány részleges siker után a Szerbiába, Boszniába s Oláhországba indított hármas invasio vissza lett szorítva a nagyvezér által. Az első hadjárat vége után elég erősnek érezte magát a Diván arra, hogy erdélyi fejedelemnek jelentse ki az ifjú Rákóczy Józsefet, a mely tervnek mi eredménye sem lett, s hogy hidegen fogadja Fleury bibornok s Villeneuve franczia követ közvetitő javaslatait.

Még rosszabbra fordult a helyzet a következő hadjáratokban, midőn az orsovai erőd négy hét alatt feladta magát, midőn Wallis és Neiperg roppant hibái — Pálffynak s a magyar lovasságnak hősies erőfeszítése daczára — a Kruzka melletti vereséget s ennek folytán Nándorfehérvár elvesztését idézték elő. Az utóbbi városban kötött békeszerződés csaknem mindazt visszaadta a portának, a mit Passarovitzon elvesztett. Az udvar, nem ok nélkül, aként állott bosszút a legyőzött tábornokokon, hogy Spielbergába, Gráczba, a sziléziai Glatzba küldte őket. VI. Károly nem panaszkodott, de a bánat megtörte szivét [2]) s meghalt, nyugtalansággal eltelve egész életének munkája s leánya, Mária Terézia miatt, kit a magyarok valának megmentendők.

Amsterdam, 1832. 2. — Marsigli ugyanott 1726-ban fontos földrajzi munkát is adott ki Danubius Pannonico-Mysicus cz. alatt.

[1]) L. Hammer XLVII. könyvén kivül Mémoires secrets de la guerre de Hongrie (1737—1739) Schmettau gróftól. Frankfurt, 1786.

[2]) A bécsi porosz követ tette e megjegyzést. (Arneth, Maria Theresia's erste Regierungsjahre, Bécs, 1863. I. 364.)

MÁSODIK FEJEZET.

Az országgyülések, a háború és az udvar Mária Terézia alatt. (1740—1780.)

»Balsors esetére nem leend sokra becsülhető a magyarok által elvállalt azon kötelezettség, hogy hívek lesznek a női ághoz«, irta az 1722-i országgyülés után egy kétkedő velenczei követ.[1]) Nem ismerte eléggé ezen olasz politikus a Dunavölgy lovagias nemzetét s hősies szellemét, mely segélyére buzdítja a királyi szerencsétlenségnek. Azonban mi sem alkotnánk sokkal helyesb fogalmat a magyarokról, ha a hires »moriamur pro rege nostro Maria Theresia« kiáltást önkénytelen, meg nem fontolt áldozatkészség példányképének tekintenők. A magyar nemesség ez esetben is, mint több másban, lovagias, de egyuttal törvényhozó nemzet volt; valódi odaadást, valódi nagylelküséget tanusított, de egy pillanatig sem veszté el törvénytudói hidegvérét; a karddal kezében inkább, mint valaha, czikkelyeket vitatott és szerkesztett.

Lotharingiai Ferencz, »a jó, a kitünő, a biztos, a szeretetreméltó, a szép, a vidám, a becsületes I. Ferencz«, miként Ligne herczeg nevezi őt, se nagy tábornok, se nagy politikus nem volt; de ismerte a magyarokat, kiket kormányozott s házának rohamos veszedelmében, midőn Nagy Frigyes[2]) elfoglalta Sziléziát, midőn a franczia-bajor csapatok Ausztriába, majd Csehországba törtek, alkalmasint ő tanácsolta fiatal nejének, hogy jelenjék meg a már összehivott pozsonyi koronázó gyülésen. A gyülés benyomása alatt állott a Károly uralkodásának utolsó éveiben felhalmozódott sérelmeknek, keserü s legnagyobb részben jogos panaszokban törtek ki

[1]) L. Priuli jelentését, id. h. a Fontes XXII. kötetében.

[2]) Nagy Frigyes történeti munkáiban s érdekes levelezésében gyakran történik említés a magyarokról, de azok általában mi újat sem adnak értésünkre.

tagjai. A monarchia szorult helyzete egyébiránt s a hagyományos hűségökről ismert két nagy család fejeinek, Pálffy János országbirónak és Eszterházy primásnak befolyása máris arra indíták a többséget, hogy érje be a jövőre szóló igéretekkel s hozzon áldozatokat a koronáért. De ki koronáztassék meg? A primás azt óhajtá, hogy a lotharingiai herczeg nejével együtt, s a főurak közül többen pártolták e kiválóan conservativ tervet. A követek azonban kevés bizalommal voltak az iránt, hogy jogaikat a herczeg tiszteletben tartandja, elégületlenséggel fogadták a főurak kezdeményezését s főleg attól tartottak, hogy az ország kormányzása össze fog olvasztatni az örökös tartományokéval.

Az 1741. jun. 20-i nagyszerü jelenet, midőn a fiának, a későbbi II. Józsefnek születése után a gyermekágyból imént felkelt királynét nemzeti öltözetben belépni látták a pozsonyi várba, véget vetett minden vitatkozásnak. E hősies ifjú nő nem királyi hitves lesz, hanem király, mint Anjou Lajos leánya, Mária is király és nem királyné volt. Az előbb-utóbb kétségkivül császárrá választandó Ferencz herczegnek eként mi joga sem leendett Magyarországra, melynek meg volna a maga külön uralkodója és így önkormányzata is. Jun. 25-én megkoronázták Mária Teréziát s buzgó híve, Pálffy János nádornak választatott meg. A királyné nem tett változtatást az új fejedelem koronázási esküformáját tartalmazó diplomán, de megfogadta, hogy tiszteletben tartandja az alkotmányt s szentesít minden sérelem-orvosló törvényt. A katonai végvidékek intézménye p. csak ideiglenesen tartatott meg s mihelyt a körülmények megengedik, el vala törlendő.

Majd hirül jött bajor Károlynak császárrá történt megválasztatása. Nem hogy megdöbbentek volna, inkább vérmes reményeknek engedték át magukat a magyar hazafiak; máris látni vélték, miként lesz Magyarország a monarchia középpontjává s az uralkodó székhelyévé, s a helyett, hogy a német ministerek beavatkozása ellen küzdjenek, ők leendettek ezentúl egész Ausztria kormányzói. Egyik főur és egyháznagy, Erdődy Antal megjegyezte ugyan, hogy már II. Mátyás idejében felmerült ezen illusio, de ellene vetették, hogy a körülmények nagyon megváltoztak, mert Mátyás császár volt, holott most Magyarország foglalja el az első helyet a királyi államok sorában. A magyar aristocratia addig soha nem remélt s nem is óhajtott kiváló helyet a szomszéd tartományok kormányzásával megbizott tanácsban; most az első helyet az osztrák ministerium kebelében magának igényelte. Kivánalmai Mária

Teréziának másnemü követelményeivel jöttek összeütközésbe. Hitvesi büszkeségében nem nézhette el, hogy a lotharingiai herczeg egészen kizárassék az ügyek vezetéséből. Előbb mi engedményt sem nyert ez irányban s nem titkolta el e miatti ingerültségét Eszterházyval való értekezésein, a kinek nem kis fáradságába került megnyugtatni őt, felfejtvén bizalmatlanságát az oly gyakran megcsalatott, de uralkodója iránt teljes odaadással viseltető nemzetnek. A követek által felterjesztett sérelmekre érkezett királyi válasz dölyfös hangja viharos jeleneteket idézett elő; rövidebb lett volna, kiáltá egyik tagja a gyülésnek, négy szóval, »így akarom, így parancsolom«-mal válaszolni nekünk.

De egymás után érkeztek a gyászos hirek Linz elfoglalásáról, Csehország megszállásáról. Az országgyülés elhidegülése fölötte veszélyessé lett. Hol lesznek segédforrások találhatók, s mi lesz a teendő, ha királypárti felkelés helyett a dynastia irányában ellenséges mozgalom törne ki? Egy szept. 7-én tartott tanács a német ministerekkel egyesíté a magyar főméltóságokat s többeket honfitársaik közül. Azt ajánlották a királynénak, ismertesse meg a veszély egész nagyságával s szólítsa fegyverbe a nemzetet. A királyné bátran ráállott, nem hajtván német ministereinek aggodalmára, kik már-már megújulni látták a Rákóczy-mozgalmat. Gyászruhába öltözve jelent meg a gyülésen, a primás és kanczellár magyar beszédei után latinul szólalt fel s kedvelt Magyarországa iránti bizalmának megható kifejezését adta. Általános és mély volt a benyomás, midőn a királyi könnyeket látták, s »vitam et sanguinem« kiáltások válaszoltak azokra.

Nem volt azonban még megoldva minden nehézség. A gyülés elhatározta a nemesi felkelést s harmincz ezrednyi rendes katonaság fegyverbe állítását, de nem sérelmei kifejezésének megújítása nélkül; s a királyné mély elismerését fejezte ki, de nem azon követeléshez való ragaszkodás nélkül, hogy férje részt vegyen a kormányban. Kölcsönös visszautasítás volt az első válasz ezen ellentétes igényekre. Ám az események nyomása s a leirtuk emlékezetes ülés hatása alatt minden nehézség el lett hárítva. Ferencz herczeg, mint a királyság kormányának részese, letehette az esküt s a gyermek József ünnepélyesen be lett mutatva a nemzet küldöttjeinek. Másfelől a királyné is, nem minden nehézség nélkül, rá szánta magát, hogy kielégítő választ ad a gyülés előterjesztéseire s harczias lelkesedésnek közepette váltak el.

Az osztrák örökösödési háború minden fontosb hadmüveleté-

ben kiváló szerepet vittek a magyarok; de nemcsak ők maguk, hanem a magyarországi szlávok is, főleg Trenck báró hires pandurjai. A törökök elleni utolsó háború egyike volt a legvadabbaknak; pusztítás, gyujtogatás, megcsonkítások mindenütt. Nem csoda tehát, hogy a dunai lovagok úgy a küzdelem védelmi részében, mint Bajorországnak s Elsass egy részének megszállásakor a nyugati népeknél barbár csapatok emlékét hagyták hátra; nem képzelték más német a háborúnak, mint azt, melynek maguk voltak áldozatai. Segítették Khevenhüllert Felső-Ausztria visszafoglalásában. Egy Batthyányi lett kormányzója a viszont elfoglalt Bajorországnak. Egy Nádasdy átment a Rajnán s bevette Lauterburgot. A királyné hivatalosan köszönetet mondott a nádornak honfitársai szolgálataiért. Csakhamar újabb szolgálatokat volt tőlük kérendő.

Nagy Frigyes, ki előbb letetette a fegyvert, a boroszlói szerződés értelmében urává levén Sziléziának, 1744-ben ismét harczba szállt s betört Csehországba, felszabadítván ezáltal a fenyegetett franczia határokat. A brandenburgi-ház Katalinnak, egy választófejedelem nővérének Bethlen Gáborral kötött házassága óta soha sem téveszté el szem elől a magyarországi elégületleneket; közbenjárt Rákóczy érdekében 1729-i utolsó és sikertelen lépései alkalmával s felszólalt az üldözött protestánsok mellett. Kedvezőnek látta az alkalmat, hogy ismét megújítsa viszonyát a magyarokhoz s a porosz vezérkar kiáltványt terjesztett szét, hogy visszatartsa őket Szilézia megszállásától s eszökbe juttassa a Poroszország részéről tapasztalt jótéteményeket. [1]) Másrészről Schwerin is ugyanily értelemben irt Pálffy Jánosnak; de e lépések egyikét sem követte siker. A királypárti buzgalom megkettőződött, nemhogy kimerült volna; egy Pozsonyban tartott tanácskozás felhatalmazta a nádort általános felkelés hirdetésére, s a nagyszámú nemesi sereg Csehországban, utóbb Olaszországban a háború végéig harczolt. Andrea Capello, velenczei követ, ezen áldozatkészséget a legszebb emlék gyanánt csodálja e nép történetében s felhivja az osztrák házat, igyekezzék ezentúl jobban megérteni azt. [2])

Az 1748-tól 1756-ig tartott béke a legfényesb korszaka Mária

---

[1]) Az Akademia Jancsó-gyüjteményében látható e latin kibocsátvány 3 negyedrétü lapra, nagy betükkel nyomott ritka példányainak egyike: S. R. Majestas Borussiae firmissime confidit, nobilissimam Hungarorum gentem collatorum in se .... a regia domo borussica, multifariorum beneficiorum ... haud immemorem futuram.

[2]) A Fontes XXII. kötete, 257. l.

Terézia uralkodásának s főleg udvarának.[1]) Mint az említettük velenczei patriczius, ő is felfogta helyzetét s kötelességeit alattvalói irányában, kiknek komolyan javát akarta. Csakhogy e jót saját módja szerint akarta, a mely nem a mienk, a tizenkilenczedik század embereié, a nemzetiségek eredeti kifejlődésének barátaié. Abban találta javuknak előmozdítását, hogy a magyar nemesek minél nagyobb mértékben derék s tanult udvari emberekké legyenek, megfeledkezvén őseiknek szokásairól s jelleméről. Az előkelő családok ivadékai tehát Bécsbe lőnek meghiva és a schönbrunni s laxenburgi kastélyokba, a hol nyaranta fényes ünnepélyeknek voltak részesei. Bár maga kész volt bizonyos alkalmakkor nemzeti öltönyüket viselni, lassanként leszoktatta őket róla; a bajusz lehullott vagy megrövidült, a hosszú haj a franczia fodrász kezén ment át, hogy beporozott fonattá legyen, a ruhaviselet németté, csaknem francziává lett, mint számos e korszakbeli arczkép mutatja.[2]) Egyébiránt nyugodjunk meg; a prémezetnek megmaradtak némi nyomai s a sarkantyús csizma elárulja a régi magyart.

Megváltoztatni a divatot mitsem ért a szellemek nevelésének s a dicsvágy czéljainak megváltoztatása nélkül. Az előkelő családok elfogadták, sőt keresték a herczegi, grófi, bárói czimeket, melyeket őseik csak kivételesen viseltek s sokan közülök megvetettek volna. Igy egész hierarchiája fejlődött ki a főnemességnek s lett a német és osztrák aristokratia egyik ágává, a többivel gyakori házasság által vegyülvén össze, melyek létrehozásában nagyon buzgólkodott az értelmes uralkodónő. Megszokták, hogy inkább németül beszéljenek, mint anyanyelvükön s mint a latinon, melyet, mint hivatalos nyelvet, a vallási reactio ismét divatba hozott, de a modern társaság szükségletei s újításai fel nem tartóztatható hanyatlásra kárhoztattak. Az ifjak a Theresianumban nyerték kiképeztetésöket, a hol mindent németül adtak elő. Később (1760) megalakult belőlük a testőrség, a nobilium turma.[3]) Életbeléptetési szabályzata a hű népek sorában első helyet elfoglaló magyar nemzet katonai érdemei iránti elismerés bizonyságának tünteté fel e testületet. De bizonyára volt politikai czélja is, valamint a körülbelül ugyanakkor ala-

[1]) Wolf A.: Aus dem Hofleben Maria Theresia's. Khevenhüller József hg emlékiratai után irt érdekes könyv. Bécs, 1858.

[2]) Főleg a magyar nemzeti Muzeumban.

[3]) Ballagi Aladár e testületről A magyar királyi testőrség cz. érdekes könyvet irt (Pest, 1872.), melyet irodalomtörténeti szempontból használni fogunk.

pított Szent-István-rendnek; s e czél Magyarországnak egyesítése, vagyis inkább összeeolvasztása volt a német Ausztriával.

Innen a két ország kormányzásának egyesítéseig csak egy, de nehezen megtehető lépés volt hátra. Az udvar csábításai, a czímek s fényes katonai kitüntetések csak a főnemességhez valának intézve s nem érinték a valódi magyar nemességet, Verbőczy halhatatlan népét. Az alkotmányos rendszer kétségkivül ellentétben állott a magyar királyné hajlamával; de meg kellett azt hagyni, kiforgatni, ha lehetséges, szemközt azonban soha nem támadni meg. A kormány igazgatási fogásokkal élt, hogy lassankint átalakítsa a közszolgálatnak egész szellemét s minden tényezőjét, a nélkül, hogy megsértene vagy felerőszakolna valamely törvényt. Midőn újakra volt szükség, csakis akkor hivták össze az országgyülést. A két nagy háború időközében megváltozott az európai szövetségek egész rendszere: a bécsi udvar és a versaillesi közt szoros frigyet hozott létre Kaunitz herczeg, ki negyven évig volt vezetendő az osztrák diplomatiát. Félelmes háború (melyet hétéves háborúnak neveztek el) készült Frigyes ellen. Az 1751-i országgyülés össze lett hiva, hogy megszavazza az e tervek s a kincstár kimerültsége által szükségesekké tett segélyforrásokat.

Pálffy János, az ősz nádor megkisérlé lebeszélni a királynét adóemelési kivánságáról, mint a mely a hálátlanság vádját emeltethetné ellene. A hű főur halála veszteség volt a koronára s veszteség a nemzetre nézve is. Mária Terézia egyébiránt — történetirója, Arneth szerint, — nem tagadta meg az elismerést, de az sem kerülhette el figyelmét, hogy Magyarország, magában egyharmada a monarchiának, csak tizedrészét viselte az állami terheknek. Az álló hadsereget pedig, mely csaknem kétszáz ezer főnyi volt, már az örökösödési háború alatt inkább szaporítani, semmint apasztani kellett. A királyné tehát azt hitte, hogy újabb tizenkét százezer forintnyi teher elvállalását követelheti hű alattvalóitól. A felső tábla, eltelve aulicus szellemmel, hajlandó volt beleegyezni. Ellenben a követek, Fekete György vezetése alatt, élénken küzdöttek a királyi előtrejesztések ellen, magyarul, az ellenzék e korszakbeli nyelvén tartott beszédeikben. Az izgatottságot lecsendesité a királyi válasz, mely megújította a koronázás szép napjainak emlékét s a segély meg lett szavazva. Mária Terézia elragadtatva ezen engedékenység által, egy darabig nemcsak Pozsonyban, de az ország szivében, Pesten is tartózkodott. Elfogadta a szegény szláv tanulóból a monarchia leggazdagabb emberévé lett Grassalkovics grófnak

meghivását s meglátogatta gödöllői kastélyát. Hetvenezer lámpa tündérileg világítá meg a kastély és park szépségeit s másnap több ezer teritékü fényes lakoma volt.

A lelkesedés nem élte túl a királyné elutazását. A nemesség szemeiben igen fontos, az adónál is fontosb kérdés lehűtötte. A királyné is, mint atyja, elő akarta mozdítni a kereskedést; megkönnyíté a forgalmat Bajorországgal és Velenczével s az e rendszabály keltette elégültség több nehézséget eloszlatott. A legjobb mód ezen utnak a magyar tevékenység előtt való megnyitására az volt, hogy ösztön adassék a városok kevés számú polgárságának, a királyi városok kiváltságainak nehány újabb városra való kiterjesztése által. Haszna volt különben ebből a kormánynak is, mert e tény által egymagában a nemesség hatáskörét s kiváltságait is korlátozta s hiveket szerzett szükség esetére a nemesség ellen is. Misem lehetett tehát kellemetlenebb az 1751-i országgyülésre nézve, mint Győr, Komárom, Zombor és Ujvidék városoknak szabad királyi városi rangra emelése. A többség ijedve látta a hálája s érdekei folytán szükségképen a kormánytól függő polgárság képviseletének növekedését. Szónokai élénken keltek ki a politika ellen, mely a nemesség sulyának csökkentésére s a megyék gyöngítésére tör. Az új nádor, Batthyányi Lajos nem birt elődjének tekintélyével; az országgyülés nem akart részt engedni a törvényhozásban a négy városnak. A meglepett s felingerült királyné feloszlatta az országgyülést a legkeserűbb kifakadásoknak közepette.

E szakitás, vagy jobban mondva zsörtölődés nem tartott sokáig; a királyné s a lovagias nemzet közt csak a politikai kaczérkodás egy nemét képezte s a kibékülés nem maradhatott el. A német kormányzat fokozódó beavatkozásának s az épen oly gyakori, mint meddő panaszoknak daczára Magyarország nem kevesebb áldozatkészséget tanusított a hétéves, mint az előbbi háborúban. Egymást érték az önkénytes áldozatok pénzben s élelmiszerekben, emberekben és lovakban. E gyakran szerencsétlen háború legfényesb haditette, Berlin elfoglalása 1760-ban, Hadik grófnak s magyar lovasságának müve volt. A kimerültség mindazáltal általános volt az oly sok meddő erőfeszítést követő hubertsburgi béke után. Az államadóssági teher növekedése s azon elhatározás, hogy se a sereg, se az udvar költségeit ne szállítsák jelentékenyen le, szükségessé tették az 1764-kí országgyülés összehivását, melyen a nemesi nemzet, bár a legtöbb kérdésben csakis jogaihoz ragaszkodott, a legfontosabbra nézve orvosolhatlan hibát követett el.

A tizennyolczadik század általános áramlata a társadalmi reformok felé vonta az absolut uralkodókat épen úgy, mint a legmerészebb bölcselőket. A szolgaság minden nemének eltörlése első helyen szerepelt abban, a mit a század programmjának nevezhetnénk. A föld népének szolgasága jóval később lett belefoglalva a magyar törvényekbe, mint Nyugaton, s tovább is volt magát fenntartandó. A magyar nemesség, mint többször emlitők, sokkal számosabb volt más országokéinál; nem aristocratiának, de nemzetnek, a tulajdonképeni nemzetnek tekintette magát. Mindig jobban bánt urbéreseivel s mind jobb bánásmódban óhajtá őket részesíteni; de minden, mi a különböző osztályok közti törvényes viszony megváltoztatását czélozá, azonnal dühbe hozta; úgy tekinté azt, mintha maga a nemzet ellen intéztek volna merényletet. Mária Terézia ellenben kétszeresen is indíttatva érezte magát a hübériség reformjának követelésére: egyfelől a század eszméi által, melyek alól emberies hajlamai nem vonhatták magukat teljesen ki; másfelől a jobb, biztosb és sikeresb adókivetésnek szüksége folytán; hogy az adó többet hajtson, szükséges lévén, miként a föld legyen alapja, állandó alap, s nem oly ingatag, mint nemesi vagy nem nemesi művelőjének személye.

Az országgyülés összehivásával egyidejüleg röpirat jelent meg az udvar könyvtárnokától, Kollár Adámtól. A nemesség kiváltságai élesen meg lettek abban támadva, sőt a papságéi is, mint világi birtokoséi, mert a császárné-királyné jámborsága daczára már volt valami II. József szelleméből az osztrák kormányzatban. Verbőczy rendszere kimélet nélkül elavult rendszernek lett feltüntetve, a melyhez helytelen dolog ragaszkodnia a nemességnek s melyet a század szellemében, új birói, katonai és pénzügyi rendszerrel kellene felcserélni. A követek, kiknek nagyfokú elégületlenségével találkozott e röpirat, nyugtalansággal teltek el, összehasonlítván azt a királyi meghivónak s kevéssel utóbb a trónbeszédnek azonos eszméivel, sőt néhol azonos szavaival is. Nyugtalankodtak, hallván, hogy a királyné németül nem szól többé magyar Reichstagról, hanem Landtagot említ, mi a nemzeti gyülés szinvonaláról egyszerü tartománygyülésére szállitja le az országgyülést. Határozottan szemébe néztek a dolognak, vádat emeltek az újító röpirat ellen, szerzőjének száműzetését vagy legalább is meghazudtolását követelték. A királyné, bármi lealázó volt is reá nézve sujtani egy munkát, mely bizonnyára nem látott napvilágot engedélye nélkül, betiltotta a röpiratot, készen másként kártalanítani

könyvtárnokát. Remélte, hogy ezen engedékenység le fogja fegyverzeni az ellenzéket.

Nem úgy történt. A rendek összeirták számtalan sérelmüket s engedményről hallani sem akartak azok orvoslása előtt. Bizonnyára igazuk volt, midőn tiltakoztak a német kormányzatnak a helytartótanács, magyar kanczellária és magyar kamara ügyeibe való avatkozása, az újonnan felállított katonai parancsnokságok önkénytes hatósági köre s a mindenüvé benyuló atyai zsarnokság ellen. Csakhogy nem kellett volna törvényes szivósságukban megtagadniok minden javítását a föld népe sorsának. A királyi család ismételt látogatásai daczára hallani sem akartak se urbéri rendezésről, se adóemelésről, se a nemesi felkelésnek rendszeres szervezéséről. Az alsó táblától átment az ellenzékieskedés a mágnásokéra is, a hol egyik főpap kijelenté, miként a rendek helyesen cselekszik, hogy ellene szegülnek új álló hadsereg alakításának, s viszont a követek elismerő nyilatkozatát vette egy latin párverssel, mely »a haza szónokának s a nép szavának« jelenté ki. E kettős s nyugtalanító jelenséggel szemben Mária Terézia, ingerültebben, mint valaha, megtagadta magyar testőrségének szolgálattételét s visszatért Bécsbe. Erre a követek, hogy lecsendesítsék haragját, mielőtt szétmentek volna, meyszavazták az adóemelést, de urbéri rendezés nélkül.

Ezuttal a császárné-királyné csakugyan összetűzött a magyar parlamentarismussal, a mely épen nem volt gáncs nélküli. De még sem tekinté magát felmentettnek azon kötelesség alól, hogy hű alattvalóinak javán munkálkodjék. Ellenkezőleg épen e pillanattól kezdve s uralkodásának utolsó tizenöt éve alatt fejleszté egészen ki egyesítési s összeolvasztási rendszerét. Férjének, Ferencz császárnak halála (1765.), a kit utolsó perczéig gyászolt, s fiának, II. Józsefnek császárrá választatása lehetővé tették, hogy több időt szenteljen kedves királyságának, melyet anyai kezekkel, ügyesen és erélyesen kormányozott, a sérelmeket és viszálkodásokat egyaránt kerülvén. A nádor 1765-ben elhalván, nem nyert utódot; Albert szász-teschenі herczeg, a főherczegnők egyikének férje, mint helytartó, Pozsonyban székelt, fényes udvarnak közepette, melyet a királyi özvegy gyászöltönyben többször meglátogatott.

Egy másik igen figyelmes s igen kiváncsi, sőt igen tudvágyó látogató volt József, az uj császár. A magyar Batthyányi által neveltetvén[1]) azon rendszernek megfelelőleg, hogy magyarosíttassanak

[1]) Arneth helyesen jegyzi meg, hogy növendékére való befolyása csak abból állott, hogy megkedveltesse vele katonai hajlamait.

a főherczegek, könnyebb németesíthetése végett Magyarországnak, misem engedé még sejteni e nemzet elleni szivós küzdelmét. A legbarátságosb s legbennsőbb viszonyban állott az előkelő családok tagjaival. Olykor tréfált velök: »Eszterházy kanczellár először jött el fekete magyar ruhában; még kisebbnek látszott, mint a mekkora.« »Inkább szerettem volna Nádasdy szakállát mindazon női arczoknál, melyek az asztalnál reá tekintettek.«[1]) De ha ártatlan tréfát üzött is a főurakból, kik nem hagytak fel a régi divattal, minden pillanatban beszélt kedves Pálffyjáról,[2]) ki Mária Terézia rendszere szerint Daun tábornagy leányát vette nőül; s járatos volt Eszterházy herczegnő szalonjába, kit az ifju főherczegek birtokain is meglátogattak. Ő maga többször utazott Magyarországon, sok jegyzetet tett, melyeket utóbb terjedelmes jelentéseihez felhasznált. »Mennyi rendetlenséget láttam, irja fivérének, Lipótnak. Egészen megrakva panaszokkal térek vissza, Ő Felségének szomorú előterjesztést teendő az ottani igazgatásról és hivatalokról. A központtól annyira távol fekvő tartományok ezek, hogy csaknem megfeledkeznek felőlük. Pedig a természet sok előnyt adott azoknak, úgy a hajózható folyókban, melyek által környezvék s átmetszetnek, mint a föld termékenységében, mely itt szinte leirhatlan, úgy hogy minden csaknem magától, mivelés nélkül nő.«[3])

A panaszok, melyekre József utal, az urbéri válság folytatásából eredtek. Mária Terézia is meggyőződött saját utazásaiban az ujabb rendezésnek sürgős voltáról s az országgyülés rosszakarata arra indította, hogy maga foglalkozzék vele. Udvari tanácsosok nyertek megbizást egy urbarium előkészitésére, a mely az 1832-ik évi országgyülésig alapja maradt az urbéri állapotoknak. A jobbágyság ezentúl szabadon telepedhetett meg, a hol akart s tetszése szerint neveltethette gyermekeit tudományos pályára épen úgy, mint szülőinek foglalkozására. Pereik aránylagos illetéknek lettek alávetve. Mindezek komoly javitások valának, s kár, hogy a nemesi önérdek a királyságnak engedte át azok kezdeményezését.[4]) Mint

---

[1]) Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz, közzétéve Arneth által 3 kötetben. I. 43. és 144. Az idéztük levelek francziául vannak irva.

[2]) Igazi nagy ur volt, szép és bátor, mondja Ligne herczeg.

[3]) Az idézett levelezés, I. 220.

[4]) L. Paolo Renier jelentését a Fontes XXII. köt. 318. l.

előre lehetett látni, az urbarium nem volt nehány nap alatt az ország egész területén foganatosítható; visszautasítás, erőszakos küzdelmek merültek fel az urbéresek s nemesek között. A királyi család számított is e sajnálatos eseményekre, hogy megszüntesse az ellentállást. »A kis magyarországi csata, irta a császár, úgy hiszem, megteendi hatását. A parasztokat kivégezték s el vannak határozva, hogy az urakkal szemben is példát adnak. Ő Felsége keresztülviszi, a mit akar.« [1]) Az új szabályok mégis csak hat év mulva nyertek általános elismerést.

Az urbéri válság után az egyházi válság emelkedett előtérbe. A királyné uralkodásának vége felé törölték el a jezsuiták rendjét, mely sokáig annyira befolyásos volt Bécsben s oly szívós ellensége a magyar önállóságnak, bár az ország kiváló s bizonyos tekintetben hazafias férfiakat is köszönhet neki. A kormány már foglalkozott a kolostoroknak s birtokaik fenyegető szaporodásának ügyével; Mária Terézia, új püspökségeket állítván, korlátozta a szerzetesek számát s némileg előkészíté ezáltal a josephismust. Csökkenté a papságnak, még a világinak is, politikai befolyását, kimondván, hogy püspökök nem végezhetnek többé főispáni tisztet. De azért mitsem vesztett vallásos buzgóságából. A protestánsok minden oldalról szorongatva, a leghizelgőbb s a legotrombább csábításoknak egyaránt kitéve, hiában panaszkodtak a fosztogatások, gyermekeik elvétele s az erőszakos áttérítések ellen; szives fogadtatáson kivül mitsem nyertek s a türelem el lett napolva. [2]) A vallási kérdés bizonyára épen annyira, mint a területegységi tekintetek indították a királynét arra, hogy politikája sokáig ingadozott mérlegét a bánsági szerbek ellen a magyarok érdekében nyomja le.

Előbb külön miniszterium-félét állított fel e népességeknek kormánya közül való képviselésére, az Illyrische Hofdeputation-t, melyet jó ideig erélyesen vezetett Kolowrat Ferdinánd gróf, ki a mellett kardoskodott, hogy a Bánság a monarchiához és nem a magyar koronához tartozik. De a királyné utóbb, hogy beváltsa tett igéreteit, Bács-, Arad- és Csanádmegyékhez csatolta a Tisza- és Marosmenti katonai végeket (1750.) E harczias törzsek nagyon le valának verve, midőn látták, hogy a gyülölt magyar intézmények reájok is kiterjesztetnek; két főnökük, Hrvat és Tutelja számos

[1]) Az idézett levelezés, I. 193.

[2]) Vollständige Geschichte der neuesten Bedrückungen der Evangelischen stb. 1763. — A protestánsok helyzetére vonatkozó okmányok össze vannak foglalva a Gesch. der ev. Kirche-ben.

kisérővel kiköltözött Csehországba. A kormány, attól tartván, hogy ismét pusztává lesz a vidék, melyet annyi fáradsággal népesítettek be, tanácskozmányt hivott össze, melynek terhes következményei lettek a görög-szerb papságra nézve. Az egyesülés oly erőszakkal lett megkisértve, hogy felkelést idézett elő 1755-ben. A jezsuita telepet s a magyar nemesség harmincz kastélyát felégették. Az udvar legyőzvén a zendülést, engeszteléken yebb eszközökhez nyult, bár ezután sem tanusított több jóakaratot a szlávok s egyházuk iránt. Az 1764-i országgyülés horvát követei, a faj és nyelv közössége daczára, ellenök nyilatkoztak s a Hadik gróf előkészítette congressus szabályzatot hozott létre, mely végleg a magyar törvények alá hajtotta a szerbeket. Nemsokára elveszték nemzeti biráikat, 1779-ben vissza lett végre keblezve a Bánság a magyar királyságba, s Torontál-, Temes- és Krassómegyékre osztatott fel.[1])

A magyarok örömmel vették ezen intézkedést, mely visszaállitá területök teljességét. Lengyelország első felosztásának (1773) a Zsigmond által egykor elidegenített szepességi városok visszanyerését köszönhették, melynek elvesztésében soha nem nyugodtak volt meg. Mária-Terézia mindezek folytán, az alkotmányos élet felfüggesztése által okozott neheztelés daczára, mindvégig valóban népszerű maradt, hazafias magyar királynőként uralkodván. Alattvalóinak anyagi fejlődése iránti buzgalma Fiumét magyar kerületté tette s az országnak ezáltal tengeri kikötőt adott. A lehetőségig tekintetbe vette e földmivelő, nyerstermények előállító nemzet örökös és természetes felszólalásait a vámrendszer ellen, melyhez Ausztria német iparosai ragaszkodtak. Mindazáltal elmondhatni, hogy közgazdasági tekintetben Mária-Terézia hosszas uralkodása csakis tehetetlen s egymással ellentétes kisérleteknek nyujtotta sorozatát.[2])

Halála előtt alkalma volt még hivatkozni a magyarok annyiszor kipróbált áldozatkészségére, midőn a rövid bajor örökösödési háború kezdetét vette. A császár, ki úgyszólva anyjának ellenére, maga vetette föl e kérdést,[3]) nem változtatá meg leendő királyságára vonatkozó

[1]) Les Serbes de Hongrie, 115—153.

[2]) Paganel, Histoire de Joseph II. Paris, 1843. 339. l.

[3]) Arneth és Geffroy, Correspondance secrète entre Marie Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau. Paris, 1874. III. 99., 110., 150. stb. Igen fontos gyüjtemény, melyet felette érdekes összehasonlítni Frigyes levelezésével, nevezetesen a bajor ügyre vonatkozólag, s mely felette becses, főleg a franczia udvarnak és Mária Terézia külpolitikájának tanulmányozására nézve ; de a magyarokról igen ritkán van benne szó.

gondolkozásmódját. Mindig nagyrabecsüléssel beszélt népéről, némi gunyorosságot s lappsngó elégületlenséget vegyítvén szavaiba. »A magyarok, irja Lipótnak, nem akarnak oly sok csapatot, következőleg nem is fogjuk őket arra rászorítni merni.« — »Szükséges lenne, hogy valaki megismertesse őt (az ifjú Miksa főherczeget) a magyarországi rendszerrel általában, s a ki esetleg a levéltárakból vett igazoló okmányokkal felvilágosítaná őt annak minden rugóiról.« — »Miksa tanulmányozni kezdte a magyar jogot egy tanácsossal; nem tudom, ha vajon érdekesnek találandja-e ezen időtöltést.« Midőn az ellenségeskedések Poroszországgal szemben megindultak, II. József felette ingerült volt az ujonczok előállításában kifejtett csekély buzgalom miatt s panaszokban tört ki a megyék örökös lassusága felett. A tapasztalt öreg királyné igyekezett megértetni vele »e dicső,« törvényes formaságokkal eltelt nemzetet s az országgyülés esetleges összehivásának szükségét, a mely kilátás épen nem örvendezteté meg.

»A magyar országgyülés, irta, oct. 1-ére (1778) van berendelve, nem lehetvén előbb. Kapni fogsz nyolcz helyett tizenkét ezer ujonczot. Elmondhatom, hogy mindenki buzgólkodik s a kanczellár, a primás, Pálffy, Forgách már megyéikben vannak és dolgoznak. Be kell ismernem ezt mindenkiről s szeretettel csókollak.« »Megteszem a lehetőt, hogy a legjobbat érjem el, de nem lehet megigérni ezt a sok jóindulatú bár, de előítéletekkel teljes emberekkel szemben.« »Végeztem tegnap ezen urakkal, a kik itt voltak. Nem lesz országgyülés s megtörténik a szaporítás. El kell ismernem, hogy buzgósággal és készséggel nyilatkoztak. Nagyobb szükség esetében hátra van még a felkelés és országgyülés, de az Isten őrizzen ettől meg.« E kevéssé lelkesült kivánság daczára sem szünt meg Mária Terézia mérsékelni a növekedő rosz hangulatát fiának, a ki kicsinyléssel beszélt »az előterjesztésekről, melyekből oly nagy zajt ütnek a magyarok.«[1]) A királyné valódi értékök szerint becsülte meg e javaslatokat, melyek nagy ember- és pénzáldozatot foglaltak magukban, a melyet azonban szerencsére szükségtelenné tett a tescheni béke. Midőn a vizkór nehány hóval utóbb véget vetett életének, a magyarok s királynéjok közti kölcsönös hajlandóságot nem homályosíták el többé a kölcsönös tulhajtás által előbb nem egyszer támasztott fellegek.

[1]) Maria Theresia und Joseph II. — I. 334. II. 73., 123., 207. 303., 372., 378. III. 24., 60., 88. stb.

HARMADIK FEJEZET.

II. József és a központosítás. (1780—1790.)

Néhány hóval II. József valóságos trónralépte előtt mondá Ligne herczeg Malmesbury lordnak: »Oly fejedelem lesz ez, kinek ábrándjai lesznek, s a ki soha sem fogja azokat kielégíthetni.« [1]) A belga, vagy jobban mondva a cosmopolita főurnak, ki »hat vagy hét hazát« vallott magáénak, csak félig volt igaza s e munkás és reformátor uralkodóra nézve csak félig csalódott. A mély tisztelet, a némi félelemmel is vegyült hajlandóság, melylyel úgy a császári czimmel történt felruházása után, mint annak előtte anyja iránt viseltetett, arra indíták, hogy önmagába, csaknem remeteszerü, a bölcseletnek s közgazdaságnak alig néhány kedvelőjével megosztott munkásságba vonuljon vissza. Mária Terézia szellemének nem volt valódi befolyása az övére; az aprólékos szabályoknak, melyeket nevelésére nézve megállapított, csak annyi eredményök volt, hogy rendszeres szokásokat s minden dologban a módszer iránti túlhajtott előszeretetet adtak neki. »Elfojtá minden jobb érzelmét, midőn azt hihette, hogy engedni fog azoknak.« Physikai, erkölcsi és szellemi élete lassú és folytonos, előbb reá erőltetett, utóbb elfogadott, sőt önkénytessé, elvégre pedig második természetévé lett kényszernek volt alávetve. Feltétlen megvetéseig jutott el a belső vagy külső akadálynak, a hagyománynak, a szerzett tapasztalásnak; német külső alatt a franczia forradalom véralkata volt benne. [2])

---

[1]) Mémoires du prince de Ligne, 106. l.

[2]) II. Józsefről itt csak magyar szempontból szólhatunk. Úgy e tekintetben, mint általános politikájára nézve Paganel franczia könyvénél újabb két munka foglalkozik vele: Geschichte Josephs des Zweiten Gross-Hoffingertől (Lipcse, XIV. k.) s Jaeger Oesterr. Geschichte für das Volk-jának 14-ik kötete. Az első sokkal inkább bámulja őt, mint az utóbbi. — Horváth müve kimerítő a Magyarországot illető dolgokban.

Ellenmondás volt már abban is, hogy egy újító nép ösztönei álljanak élére igen különböző ugyan, s majd alkotmányos, majd absolut, de kivétel nélkül hagyományos és aristocraticus államok kormányának. Még súlyosb ellenmondást foglalt magában József egész uralkodása. Az e mathematikai főben már régóta megfontolt és osztályozott reformok mindegyike egy czélra tört, hogy az osztrák államokból oly császárságot alkossanak, a mely modern állam legyen, a lehetőségig megszabaditva az egyes fajok története által kifejtett különbségektől, a középkor törvényeitől és társadalmi rendjétől. Amde ezen közgazda és bölcselő uralkodó által boldogitandó egységes nemzet terve a nemzetiségeknek, s mindenekfölött a legfontosbnak, a magyarnak hozzájárulását vagy annak hiányában alárendelését feltételezte. II. József azonban, kinek nem volt rábeszélő modora, nem nyerte meg s nem is kereste az elsőt, s nem érte el az utóbbit. Két más ellenmondást is jeleznünk kell, a gazdaságit s vallásit, a melyek szintén elkerülhetlenné tették több tervének meghiusultát. A magyar nemzet első helyen áll e küzdelemben.

Nyugtalanítá már az is, hogy az új király halogatja megkoronáztatását; mindjárt kezdetben nagy hiba volt ez, bár — az igazat bevallva — logikailag természetes hiba, miután el vala határozva, hogy soha sem lesz magyar király s Magyarországot is bécsi cabinetjéből fogja kormányozni. E cabinet munkássága bámulatos volt már az első napokban s az maradt mindvégig. Midőn a császár szemei ellankadtak, azt mondá Ligne herczegnek: »Megölöm magam, mert nem vagyok képes fölmelegíteni azokat, a kikkel dolgoztatok; de nem szeretnék addig meghalni, míg úgy fel nem szereltem a gépezetet, hogy ne lehessen többé elrontható, még ha akarnák is.« Az udvaronczok valának első áldozatai e szenvedélyes munkának; a császár mindig utálta a spanyol etiquette-t, mely őt gyermekkora óta környezé s az udvarnak VI. Károly alatt pazar, Mária Terézia által is igen költséges lábon fenntartott fényüzését; megszorított minden ilyféle kiadást, beleértve a sok nyugdíjat is s ezáltal fölötte veszélyes ellenségeket szerzett magának, melyek sorában kétségkivül nem egy magyar család is volt. Jött aztán egy rendelet, mely időnkénti s részletes jelentést kivánt minden hivatalnokról. A bureaucratiát volt nagy rugójává teendő az álmodott modern gépezetnek.

A jezsuita-rend eltörlése által jelzett egyházi válság nem ért még véget. II. József nem hogy befejezte volna, még kiterjeszté s

harczra szállott mindennel, mit kora és önnön eszméi meg-emmisítendőnek tüntettek fel előtte. Nem osztozott a bölcselők dogmatikai véleményeiben; meggyőződésből keresztény s őszinte katholikus volt, de a papság s főleg a legnagyobb részben elfajult szerzetesség terjedelmes birtokait gazdasági, a papságnak a római udvar általi kormányzását állami csapásnak tekinté; s végül a türelem egy nemét óhajtá a különböző keresztény hitközösségek határain belől, mert a deisták ki voltak belőle zárva s csak botütésre tartattak általa érdemeseknek. Az inkább általános szabadsági elveket, semmint törvényczikkelyeket kihirdető rendelet s egy másik, mely a sajtószabadság első elemeit engedélyezte, csak bevezetését képezték a vallási kérdésekre vonatkozó rendszabályok sorozatának.

A magyar püspökök és a protestánsok igen különböző érzelmek által indíttatva várták következményeit a királyi kezdeményezésnek. II. József komolyan hitte, hogy kielégiti ugy amazokat, mint ezeket. Tanácsosai, Rautenstrauch, Molinari, Sonnenfels épen úgy, mint ő maga, határozott hivei voltak a püspöki karnak s úgy vélték, érdekeit mozdítják elő, megszabadítván azt felülről a pápai beavatkozástól, alulról a szerzetességétől, s ajánlatba hozván előtte a visszaéléseknek s botrányoknak látszó némely bucsúk s körmenetek eltörlését. Különböző rendeletek eltilták a hitközségeket pénznek az országból való kiküldésétől, királyi helybenhagyástól tették függővé a pápai bullák kihirdetését, eltiltották az Unigenitus és In caena Domini bullákat s végül az új püspökök esküformájában a pápa nevét a királyéval cserélték fel. II. József meg volt lepetve, midőn Batthyányi bibornok-primás levelét vette, a mely valóságos támadás volt minden elhatározása ellen; de nem ingott meg. Midőn VI. Pius híres bécsi útjára kelt, hogy rábirja a császárt decretumainak visszavonására s különösen a milanói egyházi kerületben való papi kinevezési igényeiről való lemondásra, az összes magyar püspökök meglátogatták, mintegy tiltakozásukat jelentvén ki az ellen, a mit csakhamar josephinismusnak neveztek el.

Ingerültségöket tetőpontjára emelte a türelmi rendelet, a mely pedig csak félrendszabály volt. A protestánsok jogot nyertek templom és iskola alapítására mindenütt, a hol száz hitközösségükbeli család van együtt. Nem voltak rászoríthatók hitökkel ellenkező eskü letételére s vallási dolgaikért nem lehetett többé háborítani őket. Vegyes házasság esetében, ha az apa katholikus, mindenik gyermek az ő vallását követendi; ha protestáns, a leányok kath., de

a fiúk protestáns vallásuakká lesznek. E türelmi kibocsátvány, nagy haladás az előbbi törvényes állapotokhoz képest, fő rendelkezéseiben legtovább vala hirdetendő II. József dicsőségét. Különben rossz fogadtatásra talált. A protestánsok, már eleve bajaik elenyésztetőjének kiáltván azt ki, nem egészen voltak kielégítve a benne foglalt fenntartások által s különösen foganatosításának módja kedvetleníté őket el.[1]) Az új rendszer alatt sem volt szabad kifejteniök catechismusokban, hogy miért nem katholikusok. Másfelől a püspökök fel valának háborodva az eretnekségnek tett ily sok engedmény fölött s ingerültségöknek részeseivé tettek több megyét, melyek vonakodtak kihirdetni a rendeletet.

A császár mindazáltal nem volt se hitetlen, se közönyös a vallás iránt s nem mulasztá el ezt köztudomásra is hozni. Kijelenté, hogy legkedvesebb vágya volna valamennyi alattvalóját szabadon egyesülve látni a katholicismusban. Csakhogy melyik katholicismusban? Mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy ez reformált, a szerzetességtől csaknem teljesen elkülönzött katholicismus lenne. Csak Magyarországon száznegyven szerzetház lett bezárva s több mint ötszáz szerzetes és apácza életfogytiglani kegypénzt nyert. Az egyházi férfiak tanultsága II. József szemeiben szánalmasan gyarló volt; bizottságok lőnek általa kiküldve, hogy épen oly felvilágosult, mint jámbor papok képzésére alkalmas tanügyi reformot készítsenek elő. E különböző tervek, valamint a népoktatás szervezésnek nagyszabású terve épen annyi hívet és bámulót, mint ellenséget szerzett Józsefnek; politikai reformeszméi azonban le nem győzhető ellentállást keltettek ellene.

Mint láttuk, már anyja uralkodásának utolsó éveiben nem minden ingerültség nélkül szemlélte a lassúságot s nehézségeket, melyekben a megyéknek szellemét magát vélte felismerhetni. A nádori méltóságot haszontalannak s veszélyesnek tartá s hallani sem akart Galicziának Magyarországhoz való csatolásáról. Kezeiben levén a hatalom, feltette magában, hogy hű, de zavargó királyságát egyszerü tartománynyá alakítja s megfosztja alkotmányától. Büszke őszinteségével nem fértek meg Mária Terézia lassú édesgetései; emberiessége s korának szelleme ép oly kevéssé engedték meg Lipót erőszakoskodásait. Rendeleteinek s a tekintetet nem ismerő szabályozásnak rendszerétől várta a sikert. Hosszú köriratok fejték ki a

[1]) L. Keresztesi József egykorú eredeti naplóját. (Pest, 1868.)

politikai formát, melyet mindenütt életbe akart léptetni, s a melyet azóta a központosítás nevével jelölnek meg. Bevezetésül az ügyek összpontosítva lettek a magyar kanczelláriánál s helytartótanácsnál; e tanács, a császári tervek szerint összeállítva s újjászervezve, Budán székelt, nem azért, hogy a régi nemzeti főváros visszanyerje rangját, hanem hogy az ország e központjából gyorsabban jussanak el a rendeletek a legtávolabbi vidékekre is. Aztán megkezdte a császár fárasztó utazásait, melyek azt mondaták egyik kortársával: »Viselete egy katonáé, ruházata egy alhadnagyé, élete folytonos mozgás.« Mária Teréziának, a még családi körében is méltóságteljes királynénak fia meglepte a világot azon szokása által, hogy emberbaráti orvos- vagy jótékony lelkipásztorként járta be az árvizek vagy éhség meglátogatta vidékeket; s még inkább a levelek által, melyeket a hivatalnokokhoz intézett, lelkökre kötvén kötelességeiket saját példája által, s leszállván a császári Felség piedestáljáról, hogy a közönség első szolgájának jelentse magát ki.

Némi pedansság és szenvelgés daczára is valóban nagy volt ezen eljárás; megnyerhette, magához édesgethette volna a nemzetet néhány tisztviselőnek lappangó elégületlensége daczára is, ha a nemzet lételében nem érezte volna fenyegetettnek magát. 1784. apr. 7-kén elrendelte József, hogy a szent korona vitessék fel hozzá Bécsbe s a többi koronákkal együtt a császári kincstárban őriztessék. Ellenkezett ez Magyarországnak minden törvényével, egész történetével; több megye felterjesztést tett; még választ sem nyertek s a rendelet végre lőn hajtva. Kevéssel utóbb a latin elveszté a hivatalos nyelv jellegét, azon okból, hogy egy holt nyelvet nem lehet tovább fenntartani. Aztán megkérdezte a császár a kanczelláriától s helytartótanácstól, ha vajjon a magyar alkalmas-e az ügyek intézésére. A két — megfelelően utasított — magas testület tagadólag válaszolt. József ezeket irta ekkor egy főurnak: »A német császárság uralkodója vagyok; többi államaim csak tagjai a testnek, melynek én vagyok a feje. Ha Magyarország első lenne államaim sorában, annak nyelvét választanám.« El lett tehát határozva, hogy a német leend a hivatalos nyelv; egy csapással megölték a magyart, a latinnak pedig tizennyolcz havi időt (1784. máj.—1785. nov.) engedtek a meghalásra.

II. József kétségkivül nem birt tudatával tette végtelen fontosságának. Kelet-Európának egészen új korszakát nyitotta meg, a mely korántsem ért még véget. Ettől kezdve a nemzetiségek, öntudatra ébredve, mintegy megtestesíték magukat nyelvükben s a

nyelvek küzdelme könnyen felismerhető és követhető lobogót adott a fajok küzdelmének, korunk életének s egyúttal csapásának is. Az országra szorítkozva, melynek évkönyveit leirjuk, észre fogjuk venni, hogy II. József önkényes lépése, a reactio útján, előkészítette annak jelenlegi sorsát. Mária Terézia alatt a germanismus csak divat volt, lassanként beszivárogván az udvartól a fő, ettől az alsóbb nemességbe.[1]) Nyilatkozott ugyan már az ő uralkodásának vége felé is némi tiltakozása a nemzeti nyelvnek s az első irodalmi ébredés; de kisem panaszkodhatott s a kik elfogadták a német nyelvet, teljes szabadsággal tették ezt. Úgy hogy három nyelv volt egymás mellett: a latin a hatóságoknak — főleg a bécsi udvarral való érintkezéseikben — s gyakran a szószéknek nyelve; a német, gyakran használva a társadalmi érintkezésben s az idegen kereskedőkkel való ügyletekben; s végül a magyar, melyet nemcsak a nép körében, de a politikai gyülésekben is beszéltek, s mely a XVI-ik század óta irodalmi nyelvvé lett.

Midőn II. József, elnyomván a latint s eltávolítván a magyart, mindenüvé a németet helyezé: a megyék — országgyülésnek együtt nem létében — a legkeserübb panaszokban törtek ki, a nélkül, hogy valamit elértek volna. Mintegy jelszó lett ekkor az ország központi helyein ugy, mint az erdélyi völgyekben, mindenütt, a hol a nemzeti nyelv s a hazafiság élt: Elhanyagoltuk önmagunk, őseink és dicsőségük iránti kötelességeinket s megbünhödtünk érte; ezentúl csak saját nyelvünkön beszéljünk magunk között s türelmes költői és nyelvtani munkával készítsünk számára nagy politikai jövőt. Félre a felkeléssel, a törvénytelen ellentállással még oly uralkodóval szemben is, ki minden törvényt megsért: a lant s a szótár jobban boszút állanak érettünk, mint a kard.

E nagy ébredésnek, mint mindig történni szokott, voltak előzői, kiknél két különböző nemzedéket különböztethetni meg: a Pragmatica Sanctio és Mária Terézia kortársait. Az elsők közül fel kell említenünk Mikes prózairón kivül, kinek törökországi leveleiről már szóltunk, Ráday Pált, Rákóczy egykori titkárát, ki hazafiságból csatlakozott az osztrák házhoz s a nőági örökösödéshez, az utazót, szónokot és költőt, kinek énekeit Debreczen ref. templomai

[1]) A Serbes de Hongrie szerzője megjegyzi, hogy Mária Terézia, előmozdítván a német nyelv tanulását, a germanismusnak, következőleg Poroszországnak dolgozott kezére; s hogy II. József kényszeritése adta a magyaroknak az eszmét, hogy majdan saját nyelvüket is ráerőltessék azon honfitársaikra, kik nem beszélték azt.

visszhangozták; s Bél Mátyás lelkészt, a nemzeti történet és nyelvtudomány megalapitóinak egyikét. Bél utódai, Bod, Pray és mások Mária Terézia alatt éltek, úgy Orczy Lőrincz báró is, az önkénytes-költő, ki saját költségén egy lovasezredet szerelt fel, Amade báró, versenytársa a lyra és vitézség terén, s Faludi, az egyházi férfiú, magyar gyóntató a római szent Péter templomában és bucolicai költő. E három férfiúnál nem hiányzott az irodalmi hazafiság; Faludi első sorban Virgilt fordította ugyan, de a Bakony erdeiben daloltatá magyar Corydonját s Nádasdy győzelmeit ünnepelte.[1] Orczy báró egyik énekét »a szegény magyar néphez« intézte, s megéneklé a hazát, a földet, »kinek határát az isten őrzötte.«

1772-ig egyébiránt a XVIII. század magyar irodalmában hiányzott a központ s az élénkség; mindkettőt megadták neki a lángoló Bessenyei és társai Mária Terézia testőrségében.[2] Az ügyes uralkodónő nem gondolt arra, hogy ifjú magyarokat egyesítvén egy nagy fővárosban, hova a nyugati eszmék áramlata könnyebben elhatol, mint családi kastélyaikba, a franczia irodalom buzgó utánzásának tűzhelyét fogja megteremteni. Ezen ifjak, a szolgálat engedte szabad perczeikben, a német után a francziát tanulmányozták, XIV. Lajos századának költői után Montesquieut és Voltairet. Aztán eszökbe jutott, hogy nem szabad maguknak megtartaniok mindezen kincseket, hogy fordítsák azokat anyanyelvökre s utóbb mindinkább független utánzásokkal sajátítsák el. A mi Bellay, az Illustration de la langue française irója volt Franczia-országra, azzá lőn Bessenyei hazájára nézve, hol a franczia nyelv azon szerepet játszta, melyet a latin s a görög a XVI. századbeli Franczia-országban. A franczia alexandrinokhoz hasonló versekben valának szerkesztve Agis és Hunyadi László tragoediák. A »Henriade« volt mintaképe egy Corvin Mátyásra vonatkozó költeménynek, mely a czenzurának esett áldozatúl, s Hunyadi János élete egyaránt emlékeztetett a Grandeur des Romains és az Essai sur les meurs irmodorára.

Bessenyei körül csoportosult a franczia iskola, Ányossal, ki La Calprenèdet és Marmontelt fordította; Péczelyvel, egykori genfi s utrechti tanulóval, ki a theologia tanitása mellett Voltaire tragé-

---

[1]) Horányi Bécsben, 1775-ben terjedelmes magyar irodalmi szótárt adott ki, a magyarul s latinul irt szerzőkre egyaránt kiterjeszkedvén: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum.

[2]) Toldy Irodalom Története 100 és k. ll. — és Kézikönyv-e az 1-ső köt. végén.

diáit s Young »Ejszakái«-t fordította; szerény erdélyi tanulókkal, kik Molière vígjátékait voltak — a személyeknek magyar nevekkel s öltönynyel való felruházása mellett — hazájukba átültetendők. A franczia iskola már nem állott egyedül; a klassikai lefordítá vagy utánozta a régi költőket, átkölcsönözvén tőlük a rythmust; és a népies iskola minden idegen befolyástól menten igyekezett megénekelni a nemzeti hősöket.

E mozgalomnak közepette jelentek meg II. József rendeletei a német nyelv érdekében. Ellankasztás helyett megerősíték a mozgalmat. Inkább, mint valaha, megénekelték epicai költeményekben s szinre hozták a Hunyadiakat, Zrinyieket, Báthoryakat. Egy nyelvtudós-költő, Révai, a nyelvet megtisztitási s kicsiszolási munkának vetette alá, mely új rendeltetéséhez méltóvá volt amazt teendő. A nehány év óta megindult első magyar lapok tovább jelentek meg s két irodalmi folyóirat, a Magyar Muzeum (1788) és az Orpheus lett megalapítva. Révainak s Bacsányinak buzgólkodása végül előkészítette egy nemzeti Akadémia létrehozását.

II. József, a helyett, hogy czélt ért volna nyelvi összpontosításával, észre vehette, mily csodás hatással valának kisérletei az ellenkező irányban. Meglehet, fölmerült benne azon eszme, hogy kárpótlást keressen a szlávoknál, a bánsági szerbeknél. II. Katalin czárné kétségkivül igyekezett azt fölkelteni nála, mint levelezésének két pontja, különösen egymás mellé állítva, tanusitani látszik (1781—1783): »Kötelességem lenne Felséged jóságába s erényeibe ajánlani a görög egyháznak igaz hiveit, de szükségtelen; bizonyos vagyok róla, hogy mindig készek lesznek harczba szállani Felségedért bárki ellen, s ismerem Felséged emberiességét.« — »Felséged magyarországi utja, melyről szives volt értesíteni engem, bizonnyára nyugtalanítani fogja álmait ezen uraknak (a magyaroknak), kiknél a szó és a cselekedet annyira különböző dolog.« [1] A nagy császárné életbeléptette Oroszországnak azon eszélyes, egyébiránt egészen természetes politikáját, mely uralkodása óta főleg a szlávokat s a görög egyház hiveit védelmezi; könnyen helyeslésre talált II. Józsefnek az övétől felette különböző, igen

[1] Catherine et Josph II. kiadva Arneth által. (Bécs, 1869. 45. és 201. ll.) József e levelek elsejére válaszolta: »L' intéret spirituel qu' il plait à V. M. I. de donner aux braves et fideles individus de la religion greque qui se trouvent dans ma monarchie ne pouvra qu' augmenter l' intérèt que je leur ai toujours voué.

kevéssé diplomata és számító, de az egyenlőségért, igazságért s népnevelésért hidegen lelkesedő szelleménél.[1]) Ez érzelmek fokozták a magyar nemesség elleni ingerültségét s arra indíták, hogy pártolja velök szemben a Mária Terézia által utolsó éveiben feláldozott bánsági szerbeket. E népségek, a császár germanizálása iránti kevés előszeretetük daczára, tapasztalván irányukban való jó bánásmódját, általános despotismusával rokonszenvezni kezdtek s bizonyos mértékben szövetségeseivé lettek.

Egészen más volt az ország hangulata; itt napról-napra fokozódott a harag. Egy — látszólag igen egyszerü — rendszabály következtében valóságos válság tört ki. A kormány népszámlálást rendelt el alapjául az ujonczozásnak (1784. aug.). Foganatosítási módja a modern bureaucratiáé volt: észszerü s egyenlőségi módszer, a mely nem tekintett rang- és osztálykülönbségre s nem vette számba a megyék önkormányzatát. A megyegyülések mindenfelől tiltakoztak a nemességre nézve lealacsonyító eljárás ellen. II. József, fenyegetőnek itélvén e viselkedést, katonai szemlének ürügye alatt csapatokat küldött be, néhány napot Pesten töltött s jóindulatú megbeszélésekkel igyekezett lecsillapítani az ingerültséget. Nem érvén el, a mit óhajtott, a tisztviselőket, birtokosságot s papokat felelőseknek jelentette ki a közbékéért. Több megye meghiusítását próbálta meg az összeirási munkálatoknak s csak akkor engedett, midőn a kormány késznek mutatkozván erőszak alkalmazására is, katonaságot küldött a helységekbe, hol a zavarok kezdetöket vették. Két főispán, egy Batthyányi s egy Forgács, a rendszerint annyira hű és kész aristocratia tagjai, el lettek mozdítva hivatalaikból.

Mindent ismét elmérgesített a villongás, melynek inkább

---

[1]) Az utóbbi szempontból idézzük e levelezés két figyelemreméltó helyét (141. és 142.): »Vous m'avez fait connaitre par le comte de Cobenzl, irja József que vous desiriez avoir à Petersbourg un homme qui fût en état d' enseigner la methode des écoles normales et qui fût de la religion greque. Celui qui aura le bonheur de remettre à V. M. I. cette lettre est le directeur des mes écoles illyriennes, nommé Jankovitch, dont je fait choix. Je lui dois la justice qu'il est non seulement capable et entendu, mais qu'il est ce que j'ai de mieux et même l' homme unique dans cette langue.« — »Le choix que V. M. a daigné faire d'un sujet tel que lui, qui joint la théorie à la pratique — válaszolja Katalin —, non seulement me pénètre de la plus parfaite reconnaissance envers V. M. I., mais j'ose encore l' assurer que c' est un vrai don de bienfaisance dont Elle vient de gratifier les écoles de mon empire, et dont les effets seront indubitablement d' éclairer bien des milliers d' hommes.«

alkalma, semmint oka volt a népszámlálás. Az erdélyi oláh parasztság Horja vezetése alatt több mint száz kastélyt felgyújtott s lángba borítá ellenfeleinek helységeit. A magyarok előbb meglepetéssel, utóbb dühhel észlelték szerintök kiszámított tétlenségét a német tiszteknek, kik a bajt tovább terjedni s erőre kapni engedték. Fegyverfogásra szánták el magukat, mi az országot rémítő fajharczczal fenyegette. Egy császári rendelet élénk lökést adott elvégre az ellentállásnak s a császári seregek véget vetettek a mozgalomnak, mely több, mint ötezer ember életébe került. (1785.) József nem törődvén a kormánya ellen emelt részességi vádakkal, patenst bocsátott ki, a mely megerősíté, sőt bővítette Mária Terézia hűbéri szabályait, személyes szabadságot s csaknem teljes tulajdonjogot adván a föld népének.

Még komolyabb s különösen inkább gáncsolható lépésre szánta el magát, megtörésére a magyar alkotmánynak, az országos önkormányzatnak, melyet a Lipótok s Caraffák is alig valának képesek felfüggeszteni, s melyet a musulmanok tiszteletben tartottak. A megyék csaknem teljesen meg lettek semmisítve, gyüléseik eltörölve, minden hatóság a kormány által kinevezett s általa el is mozdítható alispán kezeiben összpontosítva. Magyarország és Erdély máris csak kettőt számított a monarchia tizenhárom kormányzósága közül; az országot most tiz kerületre osztották fel, mindeniknek élén egy Kreishauptmann-al, mely czim azóta az idegen despotismus jelvényeként maradt fenn a nemzet emlékezetében. Minden kerületben a királyi kamra egy küldöttje intézte a pénzügyeket. Lehetlen veszélyesb arczulcsapását képzelni egy egész nemzet multjának s hagyományainak.

Mint II. Józsefnél mindig, kitünő rendszabályok követték e brutalis intézkedéseket s valának — elég sajnosan — gyanusakká téve azok által. Az igazságszolgáltatási elem, Montesquieu elve szerint, egészen el lett választva a politikai- vagy közigazgatásitól. Az uriszékek eltöröltettek, egész hierarchia állíttatott fel a bíróságok körében. A semmitőszék gyanánt szervezett hétszemélyes tábla alatt állottak a kerületi táblák s harmincznyolcz elsőfolyamodásu törvényszék. E magában véve jó tervet megrontá az önkény, mely létrehozta s a túlhajtott központosítási tekintetek, melyeket alig palástolt el. A császár a bécsi kormánynak, a főtörvényszéknek akarta alája rendelni a magyar kanczelláriát és hétszemélyes táblát is. Utolsó éveinek gondjai s nehézségei nem engedték e terv megvalósítását.

A gazdasági kérdések foglalták most már el az első helyet szellemében. II. Józsefnél jobban bizonyára senki sem tanulmányozta egész monarchiájában a javak képződésének s forgalmának új tudományát úgy az elvek nézpontjából, mint minden egyes országának természetes jövedelemforrásaiban.[1]) Teljesen át volt hatva a physiocraták elmélete által: mint Quesnay, mint Turgot, mint a későbbi franczia alkotmányozó gyülés igen sok tagja, ellensége volt a vámoknak, legalább a monarchia egyes országai közti vámsorompóknak, de főleg a személyi s osztályi kiváltságoknak, melyek nem engedék, hogy az adó valódi alapjára, a földre s földjövedelemre legyen fektethető. Azon földmivelési s földbirtoki elfogultságnál fogva, mely jellemző vonását képezte a keletkező közgazdasági politikának, egész figyelmét magára volt vonandó, s csakugyan magára is vonta a termékeny Magyarország. Hivatottnak vélte, mint Belgiumot, a gazdagság addig nem képzelt mérvü kifejtésére, melyet az Adriáig kiépített nagy út, a via josephina vala előmozdítandó. Budai hivei szobrot akarván tiszteletére emelni, azt válaszolta, hogy nem tett eleget országukért s csak akkor fogadja azt el, midőn megértetheti a magyarokkal egy fejedelemnek alattvalóihoz való igazi viszonyát s utakkal s csatornákkal boríthatta el Magyarországot.

József nem volt tehát gazdasági ellensége a nemzetnek, de tervei kölcsönösen rontották s megbénították egymást. Misem volt nehezebb, akkor és ma egyaránt, mint eleget tenni egyfelől az aránylag iparos Ausztriának, másfelől a kizárólag nyerstermelő Magyarországnak. A két országot elválasztó közbenső vámok nem tetszettek az osztrák iparosoknak, mert megdrágíták a magyar termékeket s Magyarországba bevitt iparczikkeiket. Másfelől a monarchia külső vámjai, kedvezvén az idegen verseny ellen megvédett osztrák iparnak, kétszeresen hátrányosak valának a magyarokra nézve, kényszerítvén őket az osztrák gyártmányok megvételére s nem engedvén, hogy ipari felhasználásra vagy fogyasztásra szánt nyersterményeiket idegeneknek árusítsák el. Lehetetlen feladat volt tehát minden tekintetben s egyszerre mindkét ország tetszését megnyerni; azonban a jóindulatu bár, de szerencsétlen kezü uralkodó módját ejtette annak, hogy a magyar királyságban kettős elégületlenséget keltsen. És pedig eképen:

Physiocrata elvei nem gátolták benne, hogy minden áron az osztrák ipar felvirágzását óhajtsa, nem azért, mert a sajátképeni

[1]) Józsefről mint nemzetgazdáról l. Jägert. 175., 220. ll.

Ausztria, de mert a monarchia ipara volt s ő maga mitsem óhajtott volna inkább, mint hogy magyar gyárak is keletkezzenek. Colbert rendszere lett tehát elfogadva s igen magas, olykor merőben kitiltó vámok sujtották az idegen gyártmányokat, nagy örömére a bécsi s cseh iparosoknak. Midőn a pozsonyi kereskedők küldöttsége panaszt emelt, a császár ezt válaszolta nekik: »Eddig csak az angolok, francziák és hollandok boltoslegényei voltatok.« Hajthatlan volt e tekintetben is, mint mindig. A belső vámokat eltörülni óhajtotta; de politikai czélból azoknak roppant fölemelésén kezdé, úgy, hogy azok kedvezés helyett elviselhetlenekké lettek a magyar nemességre nézve. Tudomására hozta a kanczellárnak, miként a nemességet így akarja új adó alá vetni, hogy úgy szólván megadja magát egy országgyülésen, mely akkor hivatnék össze, midőn biztos lenne az eredmény. Addig is nagy katasteri müveletet indíttatott meg a császár (1786—1787), a mely erélyesen folyt az általános rosszakarat s mindennemü nehézségek daczára is.

Mint látjuk, II. József bámulatos kitartással dolgozott önnön népszerütlenítésén. Egyházi, politikai, közigazgatási, kereskedelmi nehézségek, misem hiányzott, csak egy szerencsétlen háború; balvégzete véget vetett e hiánynak is. Valóban emberies érzülete daczára szerette a háborút vagy legalább azt mutatta, mert hozzá szokott a katonás magatartáshoz s egyszerü életmódhoz.

Igen fiatal volt a hétéves háború idejében, kitörni látta a bajor örökösödési háborút, s egy II. Katalinnal a hires tauriai utazás alkalmával[1]) tervezett hadjárat a törökök ellen alkalomnak látszott szemeiben csaták nyerésére, a kereszthábórúk új szakának megnyitására s a török tartományok megnyitására az osztrák kereskedés előtt, míg ellenben Mária Terézia hallani sem akart ily keleti tervekről. A császár kedvét lelte az utált Poroszország közvetítő szerepének visszautasításában; de a Lascy tábornagy által s ő általa vezényelt jelentéktelen hadjárat véget vetett a katonai hirnévnek, mely nevét előbb környezé. A láz s a mirigyvész megtizedelték seregét s az uralkodó visszatért fővárosába, betegen, főleg az elcsüggedés és bosszuság miatt. De újra hozzá látott, gabnát s katonákat követelt. A megyék felhasználván az alkalmat újításai visszavonásának sürgetésére, erővel hajtatta be a csapatai számára szükséges élelmi szereket. Nagymérvü felkelés volt már-már kitörőben.

[1]) L. ez útról a Mémoires du prince de Ligne, 98. s k. l. s levelezését munkái II. kötetében.

Laudon és Hadik sikerei az 1789-i hadjárat alatt nem módosíták a közvéleményt s nem nyújtottak vigasztalást a szerencsétlen uralkodónak. A terhek, melyeket becsületes s erélyes kezeivel fölemelt, visszaestek reá s elnyomták súlyukkal. Még egy kisérletet gondolt ki, kétesebb sikerüt valamennyinél; nyugtalanságba ejté a nemesi birtokot, központi telekkönyvi hivatal felállítása s azon rendelet által, hogy az országos levéltárban egyesíttessenek az egész országban szétszórva levő hiteles adományozási levelek. Maga a hétszemélyes tábla is felterjesztésben utalt az országgyülés összehivásának sürgős voltára; a császár nem méltatta figyelmére e felterjesztést s azonnal gabnát és ujonczokat követelt az 1790-i hadjáratra. A megyék kijelenték gyüléseiken, hogy a kormány minden kivánsága törvénytelen s nem foganatosítandó. A belga felkelés által is fenyegetett József először tett félengedményt: megigérte, hogy összehivja az országgyülést, mihelyt a háború véget ér. E bizonytalan engedmény nem volt elégséges; a megyék felhivták az országbirót, hogy hivatalból hivjon össze nemzeti gyülést; több megye félretette a királyi rendeleteket s erről jelentést is tett a kormánynak. Az elégületlenek érintkezésbe léptek Frigyes Vilmos porosz király ministereivel s készek valának a császárral való szakításra. II. József 1790. jan. 28-i pátensével bevallá, hogy legyőzetett, visszavonva csaknem valamennyi rendeletet, a vallási türelemre vonatkozónak kivételével, s visszaküldve koronájukat a magyaroknak.[1]) Nemsokára meghalt, megtörve ezen önnön magán tett erőszak által, a történelem legbecsületesb s egyúttal legócsároltabb neveinek egyikét hagyván hátra, emlékezetes példájául annak, hogy az elvont elvek s methodicus tervek elégtelenek a történeti hagyományok szivós ellentállásának s a nemzetiségek modern erejének legyőzésére.

[1]) L. a Collectio repraesentationum et protocolorum statuum et ordinum Regni Hungariae occasione altissimi decreti de die Jan. 1790, első lapjait.

NEGYEDIK FEJEZET.

A nemzeti ébredés és II. Lipót (1790—1792.)

József halála után az elkésett engedményei felkeltette politikai mozgalom még növekedett. [1]) Lipót főherczeg magyar és cseh királylyá lett s kétségkivül császárrá is megválasztandó vala. Vajon minő lesz magatartása? Visszaadja-e valóban a magyar nemzetnek függetlenségét és alkotmányát? Nem fogja-e őt is megszállani a reformálás szenvedélye? Lipót multja kitünő fejedelmet helyezett kilátásba. Általános sajnálat követte a toskánai herczegségből; valamennyi uralkodó közül ő fordítá legjobban alattvalói hasznára a kor termékeny eszméit. A mindenütt elterjedt jólét nem egyszer szükségtelenekké tette a nagyherczeg rendeletére megjavított börtönöket. De Florencz, egykor büszke lángelméknek, Dantenek és Michelangelónak hazája, a jellemek eltörpülése s a Mediciek despotismusa folytán lassanként igen könnyen kormányozható várossá lett, tele elismeréssel az uralkodó iránt, ki korlátlan hatalmát kellően felhasználta a bajok orvoslására. Az atyai kormányzás e hajlama kevéssé látszott alkalmassá tenni Lipótot az uralkodásra oly nép fölött, mint a magyar, mely a szenvedőleges kielégítésnek föléje helyezé a függetlenségben való szenvedést.

II. Lipót uralkodása rövidségének daczára (1790. febr.—1792. márcz.) kiváló helyet érdemel a történelemben, mint a ki huszonöt évi feltétlen hatalom után meg tudott hajolni új szerepének szükségletei előtt s alkotmányos uralkodóvá lenni a koronára nézve lealacsonyító bármely engedmény nélkül. E fejedelemnek, a legkiválóbbnak az osztrák-lothringiai házból, két tulajdonsága volt, a

[1]) Több helyütt megégették II. József rendeleteit s tánczoltak a máglya körül. Borsodmegyében Majláth József gr. őrizte azokat meg. (Majláth, Geschichte der Magyaren.)

melyek méltán meglepnek II. József és Mária Antoinette testvérénél: szerette megismertetni elhatározásainak indokait, a mi arra indítá, hogy megvitassa azokat, s dölyf nélkül fogadjon el jó tanácsokat. S a mi még többet ért, nem hamarkodott el semmit, mondván, hogy a politikában úgy, mint a physikai tudományokban, a kisérletek eredményéhez képest kell eljárni. E ritka előnyre valóban szüksége volt, hogy kivonja rosz helyzetéből bonyolult, minden időkben számos ellenségnek kitett s épen most a forradalmi mozgalom által is fenyegetett monarchiáját.

A régi Európának 1790-ben még meg valának, az új veszélyek daczára, régi versenygései és cselszövényei. A törökök még mindig félelmesek valának, főleg több európai — Ausztria irányában ellenséges — hatalom magatartása folytán. Anglia és Holland felhasználták Konstantinápolyban való befolyásukat, hogy a sultánt háborúra birják, a mely Kelet felé fordítsa Józsefnek zajos tevékenységét. A porosz király, II. Frigyes Vilmos, folytatta nagyjában atyjának osztrák-ellenes politikáját; a porosz diplomatia jelentőségének növekedését Keleten ő is a törökök izgatására használta, a mi előnyös eltérítést idézhet vala elő az ő érdekében. Örül a belga forradalomnak, mely leggazdagabb tartományai elvesztésével fenyegette a császárt. A porosz hadsereg végül harczba készült szállani a szileziai határ közelében összpontosított osztrákokkal. [1]) Poroszország közvetlen hatással volt a magyar hazafiakra [2]) s az osztrák hadseregben szolgáló több nemest sulyos gyanú terhelt. Lipót előtt feküdtek a bizonyítékok; de tisztán látta, hogy hadi törvényszékektől nem várhatni Ausztria bajainak orvoslását s hogy hibás lépés volna fölkorbácsolni a máris nagyon felingerült nemzeti érzületet.

A megyegyülések maguktól összeültek s üléseikben a legfenyegetőbb, nyilván a franczia labdatermi eskü s az »emberi jogok kijelentése« által sugalmazott beszédeket lehetett hallani. Ámde e conservativ országban elvont elvek hangoztatása helyett inkább az ország ősi alkotmányához tértek vissza s az elvesztett jogokat követelték. Sieyès szellemével Hampdené kelt versenyre e szenvedélyes,

---

[1]) Az európai politikából csak azt kell itt szemügyre vennünk, a mi közvetlenül érdekli Magyarországot. Figyelembe ajánljuk azonban e korszakra nézve Sybel német művének — »Europa története a franczia forradalom alatt« — első kötetét.

[2]) Sybel, I. Jegyezzük egyébiránt meg, hogy a jeles történetiró némileg tulozza — Jacobi porosz követ után — a magyar ellenzéket s hogy nem tekinti eléggé komolyaknak Lipót szabadelvü szándokait.

de valóban politikus szellemekben. Pestmegye, valamennyi közt a legradikálisabb, kijelenté, hogy az előbbi uralkodás alatt elkövetett törvénytelenségek trónvesztetté tették a dynastiát, a korona csak egy század óta s csak bizonyos feltételek alatt levén öröklő, a melyeket megsértettek, az ország tehát teljes joggal tér vissza eredeti választási szabadságához. Szepesmegye nem menvén ennyire, azon esetre, ha a király megtagadná a nemzeti jogok visszaállítását, úgy vélte, Magyarország csak jogos önvédelemmel fog élni, ha más családot hív a trónra. Bihar végül s nehány más mérsékelt megye rögtöni összehivását sürgette az országgyülésnek, mely a királytól alkotmányos esküt vegyen s csak annak letevése után hívja fel őt a hatalom gyakorlására. A megyék elfogadta mindezen indítványok nyugtalanítók valának a koronára nézve, mert egyfelől a rendek egybehivása szükséges vala, másfelől azonban e helyi gyülésekből előre lehetett látni, mily veszélylyel járhat egy nagy gyülés, főleg Magyarországon, hol a választók követeiknek nemcsak egyszerű tanácsokat adtak, de kötelező utasítások által szabták meg eljárásuk irányát.

Az egyesek is a nemzeti lelkesedés magaslatára emelkedtek. A divat átalakult, mintegy szégyenleni kezdték az idegennek oly sokáig tartott utánzását. A nők nem öltötték többé fel az uszályos német rukákat s a leányok nem akartak többé »madamoiselle«-knek neveztetni. Oly hévvel tértek vissza a nemzeti nyelvhez, hogy az idegen tanítók, előre látván annak korlátlan uralmát, megtanulták, nehogy mihamar keresetforrás nélkül maradjanak. Nehány tulzó — elég sokan, hogy egyik megyében a többséget képezzék — mindennek elvetését kivánta, a mi idegen eredetü, az egész nyugati polgárisodását, s hogy megifjodjék a magyar vér, visszatérést a scythák régi életmódjához, legalább a gyermekek nevelésében. A hősök dicsősége tulragyogni látszott a gyorsan elfelejtett százados viszontagságokat. Árpádot énekelték, az ország hóditó megalapítóját s Hunyadi Jánost, a törököknek legyőzőjét.

Meglehet, a nemzeti hős e magasztalásának s a keresztbáborúk régi dicsősége ezen megujitásának része lőn a törökök fölötti győzelmekben is. A magyarok betörtek a török birodalomba, nem gondolván vele, hogy egyuttal az osztrák ügyet is szolgálják. Csak a magyar király diadala állott előttük, minden utógondolat nélkül Bécs vagy a császár ellen. A harcztéri hirek keltette lelkesedést Baróti, a költő igy tolmácsolja :

Győztünk oh magyarok! kétszeresen pedig
Győztünk: a török hold harcznak hevült karunk
Súlyos mennykövitől földig aláztatott.
— — Szüntesd könyveidet számtalan őseink
Vérében feredett Várna s Mohács! kitölt
A bosszú — — — — — — —
Győztünk: már meghajolt végtire József is;
És melyet nem akart hinni, megismeri
Törvényünk kötelét, s helyre sietteti.
Megjött szent koronánk, és véle visszajött
A már számkivetett víg öröm. — — —
— — — Nemes nemzetem, élj, örülj.

A magyar nemzet, mint látjuk, nem választá el katonai dicsőségét függetlenségétől és alkotmányától.

Mindeddig nem találunk lényeges különbséget a magyar s az egykorú franczia mozgalom közt, ha csak azt nem, hogy a magyar király idegen levén, az ébredésnek is főleg nemzetinek kellett lennie: a láng, a hit egyenlő volt mindkét országban. De Tocqueville, ki megrótta a franczia forradalmat azért, hogy a szabadság szellemét feláldozta az egyenlőségének, ellenkező szemrehányással illethette volna az 1790-i Magyarországot. A nemzeti ébredés összefért az aristocraticus szellem megkettőződésével; a legnagyobb mértékben reactionarius terveknek a régi szokásokhoz való kegyeletes visszatérés szine szolgált ajánlatúl. A megyei fő és alsóbb nemesség, az országgyülésnek leendő többsége hallani sem akart többé a József vagy akár csak Mária Terézia által a parasztság érdekében tett emberies reformokról. Egyes megyék kijelenték, hogy nem a parasztságnak van oka a birtokosság elleni panaszra, hanem megfordítva s hogy a szolgálatának enyhítését czélzó rendszabályok helyett inkább a régi szigorhoz való visszatérés szükséges. Mások e véleményt elmélet formájába öntötték, mondván, miként a gondviselés akarata, hogy királyok, nemesek és jobbágyok legyenek. Az új reformok közül csak egygyel barátkoztak meg, a protestánsoknak nyujtott türelemmel. Miért? Mert a kisnemesség részben protestáns volt s mert az üldözés idegenek részéről jövén, a vallási szabadság nemzeti diadalt jelentett. Minden egyébben a nemesség önnön kiváltságainak javára törekedett fordítani az alkotmányt s a szabadságot.

A csekély számú, de vezetőinek erélye által hatalmas democrata párt e nagy elveket minden polgár számára követelte. Főleg a jelentékenyebb városokból nyerte hiveit, de nem rendelkezvén a szónak szabadságával, névtelen röpiratokban volt kénytelen válaszolni

ellenfeleinek indulatos ékesszólására. E kézről kézre járó iratok nagy hatással voltak a tömegekre. Itt-ott már csaknem fegyvert fogtak a kiváltságoltak ellen; de a nemesség küzdelemkész magatartása mi reménynyel sem kecsegteté a parasztságot. A városi polgárság visszautasítá a képviselésére hivatott s ujabban a nemesség által egybealkotott községi tanácsokat. Ellen-tanácsok lettek választva, melyek levelezésben állottak s közölték egymással az ellentállásnak jelszavát. Az actio e hatásos eszköze utánzásra talált a megyéknél, melyek szintén szükségesnek vélték az egymással való érintkezést a választások előtt.

Lipót a Bécsbe érkezését követő első napokban összehivta junius hóra az országgyülést a királyi hitlevél megállapítására s a koronázásra, azon kijelentéssel, hogy mi változás sem történik az országgyülés beleegyezése nélkül, s a király soha sem helyezendi magát föléje az alkotmánynak. Misem lehetett megnyugtatóbb; a hazafiaknál azonban mégis nagy elégületlenséget keltett azon körülmény, hogy Lipót ragaszkodott a Pragmatica Sanctio értelmében való örökösödési jogához s királyi hatalma gyakorlását nem rendelte az országgyülés hozzájárulásának alája. A mindig radicalis Pestmegye kijelenté, miként a királyi jogok eredete a népnél van s ujabb kötést proclamált szükségesnek azon osztrák házzal, mely annyiszor játszotta már ki a magyart. Élénken visszautasította végül azon eszmét, hogy az országgyülés idegen csapatok nyomása alatt tanácskozzék.

Lipót, megismerkedvén márcz. tájaig új királysága ügyeivel, érezte, miként igen hevesen szólt s méltóságának csorbítása nélkül mérsékelte hangját. Fenntartá az egybehivást, de az országgyülés előkészitő ülésszakot volt tartandó Budán, a régi fővárosban, távol minden idegen beavatkozástól. A király nevében kormányzó helytartótanács a kedélyek lecsendesítésére s főleg az aristocrata hazafiak s a papság megnyugtatására alkalmas rendeleteket bocsáthatott ki. Nem volt minden jó a josephinismusnak lerombolását folytató ezen rendeletekben, nem főleg a nevelésügyre s a polgári jogszolgáltatásra vonatkozólag. De a multhoz való e visszatérésnek meg volt mégis azon előnye, hogy eloszlatá a bizalmatlanságot, bár nem egészen, mert az országgyülés védelmére még a nemesi fölkelés is szóba jött; a többség azonban nem vélte szükségesnek e rendszabályt s kétségkivül sértőnek találta a királyra nézve is.

Az általános választások, melyeknek szokásából kijöttek ugyan, de emlékét nem vesztették el, hévvel mentek végbe az egész

országban. Csaknem valamennyi megye az aristocrata pártból választá követeit, kötelességükké tevén, hogy a függetlenséggel s alkotmánynyal egyetemben a nemesi előjogokat is fenntartsák. A követek aztán utra keltek ős Buda vára felé, mely Soliman győzelmei óta nem nyitotta fel kapuit a rendek előtt. Azt hihették, a Rákos tere felé sietnek, hol egykor fegyverben, lóháton tanácskozott a magyar nemesség. Baróti költeménye még élénkitheté bennök ezen illusiót:

— — Látom az útakat
Néppel tömve: kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes. Hajdani
Nyelvét hallom: örül öltözetén szemem.

A felső táblán ez alkalommal Zichy Károly gróf elnökölt, a nádori méltóság üresedésben levén. Kétszázhuszonöt herczeg, gróf és báró foglalta el öröklő helyét, mellettök harmincznyolcz egyháznagy, érsekek, püspökök, benczés és premontrei főapátok, Batthyányi bibornok-primás vezetése alatt. A király kiküldöttje, a personalis, az alsó táblának elnöke, Ürményi József, a derék jogtudós volt. A papság a káptalanok harminczöt választottja által volt képviselve s a szabad királyi városok polgári elemének hetvenkilencz követje volt. A papok s városiak azonban üres formaságból valának jelen; az országgyülés minden hatalma a százkét megyei követ vagyis a birtokos nemesség kezeiben volt. Csakis ők vettek részt az előkészitő ülésekben, hol a kérdéseket első izben vitatták meg s jóformán el is döntötték, s a mi még fokozta sulyukat, négy külön—Tiszán inneni és tuli, Dunán inneni és tuli—kerületben tanácskoztak, a jelenlegi törvényhozó testületek osztályaihoz hasonlóan. A papi s városi követek az együttes ülésekre ez előzetes tanácskozások ismerete nélkül jöttek, s különben is egy-egy jelentéktelen szavazatuk volt, holott minden megye a maga külön-külön szavazatát vethette mérlegbe.

Jun. 10-én volt a megnyitó ülés, s mint mindig, mindenik kamrában két beszéd tartatott: egyik a világi elnök, másik az első egyháznagy által. Ürményi személynök a legteljesb függetlenséggel szólt; élénk kifejezést adott az országgyülés együttléte fölötti örömének, a szabad nemzetet puszta nevével is irtózatra keltő zsarnokság iránti utálatának s azon óhajának, hogy tiszteletben tartassék minden vélemény, legyen bár kisebbségben, s hogy a tábla a maga részéről is hozzájáruljon a szegények sorsának enyhitéséhez. A bibornok s a szónokló kanonok megtámadták II. József emlékét s emlékezetbe idézték az ősök intézményei iránt tartozó tiszteletet.

Az első indítványok is az elmult rendszer iránti megtorlás jellegét viselték magukon. Almásy árulási vádat emelt a királyság ellen, a mi trónvesztetté nyilvánításával volt egyértelmü a Magyarországon elfogadott elv szerint: Nota infidelitatis rumpit filum successionis.[1]) Benyovszky javaslatba hozta, bár siker nélkül, hogy a korona főméltóságai fosztassanak meg czimeiktől, mielőtt az országgyülés által újra megválasztatnának. Egy más indítvány azt czélozta, hogy az országgyülési tagok kötelezzék magukat, miként a gyülés beleegyezése nélkül az udvartól se nyugdijat, se hivatalt, se kitüntetést nem fogadnak el. Az udvarnál kedveltségben álló több főnemes ellene szegült e határozatnak.

Minő nyelven szerkesztessenek az ülések jegyőkönyvei? El lett határozva, hogy a latinon kivül magyarul is, mi a magyar nyelvnek hivatalossá való kijelentésével volt azonos, a törvény csak megerősítvén e tekintetben a közvélemény szavát. Lelkes felkiáltások fogadták e végzést s találtak viszhangra a kor csaknem mindenik irójánál, főleg Péczely egyik költeményében, melyben több ugyan a politika s a gyógyászat, mint a költőiség, de a melyből mégis valódi hazafi szivének dobogása szól hozzánk:

Köszönet az ország rendeihez.

Nagylelkü főrendek! hazánk szemfényei!
Országunk oszlopi, szivünk reményei!
Éljetek, e vig szó zeng mindennek száján,
Ki örül feltámadt nyelvén és hazáján.
A tanácskozáshoz csak alig kezdtetek,
Hogy fő jónkra egy nap többet végeztetek,
Mint megholt eleink öt s hat diaetában.
— — Mint a mely rosz orvos a betegség helyét
Eltévesztvén, bé nem dughatja kutfejét
— — — betegét gyötri receptével,
Ma ez, holnap majd más dózissal itatja,
— — — míg más világra igtatja:
Úgy ők gyógyítgatták sok apróbb bajunkat,
De nem is illették legfőbb panaszunkat.
Nemzetünk sínlődött e nagy nyavalyában,
Hogy idegen volt ő saját hazájában.
Csak a neve volt meg, hogy magyarnak hivták,
De a haza zsirját idegenek szívták,
A tisztségből s pénzből minket kiferedtek.

[1]) Majláth, IV. 185.

De ti, bölcs férfiak, kik néztek előre,
Orvos kézt tettetek mindjárt a kútfőre.
— Apróbb fájdalmai így mind elszélednek
S elsenyvedt tagjai lassan megélednek,
— — Az idegenek már többé ki nem marnak,
Kik kedvetlen nótát húztak a magyarnak.

Múzsák, pendítsétek háladó hárfátok,
Számkivetéstekből visszahivt hazátok.
— — Három század folyt le, hogy Buda várában
Bátran nyugodtatok Mátyás oltalmában,
Pompás győzedelmit verssel hirdettétek,
De — rabló ellenség, az ágyúk dörgése
— — Titeket is sirva hazánkból kiűzött
Azólta felettünk gyakran repdestetek,
Mint Noé galambja, szállást kerestetek.
Sokan az idegen hangot megszerették,
S saját nyelvünk s Múzsánk érte kikergették.

Jertek, kedves Múzsák, többé ne féljetek,
Már örökké vigan itt velünk éljetek,
Most mig tart az ország gyülése ideje,
Mátyás háza legyen lakástoknak helye
— — Áldott nevét gyémánt-oszlopra irjátok
Annak, ki munkásan szereti hazátok.

— Ti nyelvünkért buzgó bölcsek, örüljetek,
Ama szép munkákhoz együtt készüljetek,
Melyekből Európa nyelvünket esmerje,
S többé vad s durvának azt hívni ne merje.

— — Esküszünk, míg bennünk forr Etele vére,
Sőt míg a magyar név el nem fogy egészen,
Ez áldott nap nékünk örökké szent lészen.

Lipót idegenkedve e szenvedélyektől s gondosan távol tartva magát, az idegen hatalmakkal egyezkedett, hogy ne legyen mitől tartania kivülről s hogy szükség esetére joga legyen szilárd hangon szólhatnia az országgyüléshez. Törökország folytatta a harczot, támogatva érezvén magát Poroszország által; az utóbbi is még mindig fenyegető állást foglalt el, számítván a török erő-megosztásra: a két ügy együtt állott fönn s egyik a másika által vala megoldandó. Már az országgyülés egybehivása s a terjedő elégültség Magyarországon csökkentette Frigyes Vilmos esélyeit; a törökök folytonos balsikerei s a biztonság, melyet Angliában Lipót magatartása keltett, arra indíták a reményt vesztett fényes portát, hogy ne vonakodjék a béke-congressustól, mely Sistovában vala tartandó.

Ugyanakkor a berlini cabinet is hozzájár ult a reichenbachi értekezlethez, mely véget vetett az osztrák-porosz viszálynak, A forradalom félelme közelébb hozta egymáshoz a két uralkodót; a feudalis párt jutott Poroszországban hatalomra s fejei, Wölner és Bischofswerder, szorosan csatlakoztak Lipóthoz. A Francziaország elleni coalitio 1790. julius havában ha nem is megkötve, de elő volt készítve.

A magyar király vagy a császár (előlegezhetjük neki két hóval e czimet) nehéz feladattal küzdött meg. Büszke is volt reá s midőn az országgyülés, kiterjeszteni óhajtván külügyi hatáskörét, magyar követnek Konstantinápolyba leendő küldését követelte, a rendek azon tanácsot kapták Lipóttól, hogy foglalkozzanak a belügyekkel. Ugyanoly féltékenységet tanusított a monarchia egyik életbevágó kérdése, a hadsereg egysége tekintetében is. Legyen-e külön magyar, cseh stb. hadsereg? Ez a foederalismus, a monarchia feloszlása volt. Vagy legyen-e, mint a multban, a monarchia különböző országaiban ujonczozott ezredekből álló osztrák sereg, a hatalom tetszése szerint kinevezett tisztekkel? Lipót ezt akarta. Festetics gr. százados és Laczkovics kapitány vetették föl a kényes kérdést, indítványozván, hogy a magyar ezredek béke idejében az ország területén állomásozzanak, hogy minden tisztjök s a katonai vezénylet nyelve magyar legyen. Nehány nappal utóbb elfogattak, a királyi levél daczára, mely a nemes grófot az országgyülésre hivta. A gyülés felvilágosításokat kért, kitérő válaszokat nyert s abban hagyta a dolgot.

A határozottság s gyorsaság, melyet Lipót e külügyi s katonai szervezési kérdésekben kifejtett, különös ellentétben állott a koronázását megelőző türelmes küzdelemmel. Az országgyülés új kötést, új hitlevelet akart elfogadtatni a királylyal; szilárd akarata volt ez választóiknak, kik elégtelennek tapasztalták a VI. Károly-féle, II. József által megsértett, ugyszólva széttépett kötést. Lipót p. a hitlevél czikkelyeiben kötelezendő lett volna magát és utódait, hogy Magyarországot nem kormányozzák bécsi udvaronczaik által, királyi kibocsátványokkal s tekintettel lesznek az országgyülés akaratára úgy a külügyekben s a határok megállapításánál, mint a belügyekre nézve. Az országgyülés egybehivandó a fejedelem trónrajutását követő három nap alatt s ha össze nem hivatnék, önnön jogából egybeülhet. Igaz, hogy a bizalmatlanság e jelei a dynastiának multja és jövője, nem pedig Lipót ellen irányultak; ha örökké ő uralkodnék, mondták neki, felesleges lenne minden biztosíték.

A királynak azonban kevés fogékonysága volt ezen udvariasság iránt; elhatározva, hogy nem engedi kétségbevonatni öröklési jogát, osztrák szívóssággal ragaszkodott az anyja és nagyatyja létesítette kötéshez. Midőn hosszas viták után fölkérték, jönne Pozsonyba a koronázásra s tűzné ki annak napját, panaszkodott, hogy oly későn hivták meg s ismét megtagadta a kivánt új eskü letevését. Tudta, hogy a magyar hazafiak sokat tartanak a koronázás régi szertartására s hogy félni fognak, nehogy a sok halogatás által türelmetlenné tegyék s talán az ünnepélyről való lemondásra is indítsák a királyt. Az országgyülés csakugyan érzett némi nyugtalanságot, és méltán, mert Lipót, ki mindenha és igen őszintén a lelkiismereti szabadság s viszonylagos egyenlőség nevében szólt, a protestánsok, a városi lakosság és a magyarországi szerbek körében lassanként komoly pártra tett szert. Másfelől bár visszautasítá a bizalmatlanság sugallta formát, kijelenté, miként törvényhozási kérdések körül tiszteletben tartandja az országgyülés korlátlan jogkörét. Nem volt tehát többé ok a királyi feltételek el nem fogadására s veszély vala azok visszautasításában. Közös egyetértéssel nov. 15-ét tűzték ki; a király, tartván némileg a fegyveres nemesség zavargásaitól, azt kivánta, hogy a koronázás napján Lobkovitz vértesei által legyen körülvéve.

Lipót megkoronázása új szakát nyitja meg e történetnek. Eddig a nemes nemzetnek egyidejüleg nemzeti, szabadelvü és aristocraticus ébredését láttuk oly király alatt, ki lassanként és eszélyesen szakítván az uralkodói absolutismussal, új kötelességeinek teljes felfogásához jutott el. Immár helyreállt az egyetértés s meg lett pecsételve komolyabb ünnepélylyel a Mars-mezőn tartottnál, a hol nehány hóval előbb a franczia nép ujongott Lipót szerencsétlen nővérének és sógorának. Nagy reformok vannak készülőben s a király csaknem folyvást megtartja az őszintén alkotmányos uralkodó szerepét, tisztelvén az országgyülés akaratát, de kezdeményezőleg is közbelépvén az aristocraticus türelmetlenség tulzásainak mérséklésére. Ime a látvány, melyet az 1791-i Magyarország elénk tár.

Egy nemzet, mely el van ragadtatva azáltal, kogy királyát hódolattal környezheti! E jelenettel találkozunk Pozsonyban 1790. nov. havában. A királyt, ki sietett összehivni az országgyülést, ki visszahelyezé jogaiba a magyar nyelvet, ki elismerte a nemzet souverainitását s az ősi szokás szerint kenette magát fel, szent István koronájával fején, a király-dombra fellovagolva s kardjával a világ négy tája felé vágva, a haza ellenségeivel szemben való küzdelem

jelképeül. Az éljenzés nem is hangzott soha erőteljesebben fel, különösen midőn a nádori méltóság is vissza lett állítva. Az országgyülés vala megválasztandó a főméltóságot; előzékenységnek s lovagiasságnak tekinté a király egyik fiát, az ifju Sándor főherczeget választani, kinek rövid élete s tragikus vége élénk hatással volt a magyarok képzeletére. Virág, a költő igy nyilatkozott e főherczegről:

A min hazánknak sorsa forog; magyar
Törvény, szabadság, öltözet és való
Tanuja fenlétünknek, a nyelv
Kellemetes vala s szent előtte.

A lelkesedés határt nem ismert, midőn Lipót az új nádort nyilvános beszédben inté a haza iránti kötelességeire, még ő vele, atyjával és királyával szemben is. Az országgyülés nagy koronázási ajándékot szavazott meg s udvariasan kérelmezte, hogy a jövő évben a királyné is koronáztatná meg magát. Lipót, megindulva fejezvén ki köszönetét s a jövőben való reményét, valóban magával vitte alattvalóinak szivét. Idézzünk még egyszer Péczelyből:

Repülj, hiv nemesség! Pozsony mezejére,
Légy koronát legjobb királyod fejére,
Kit szült hazánk édes anyja, Terézia,
Nagyobb héró, mint a Fülöp hires fia.
Mindenfelé vitt ez fegyvert s gyilkos ivet,
De Leopold máskép hódítja a szivet.
Nem fereszti, mint ő, vérben a világot,
— — Ez nemes lelkének minden kevélysége,
Hogy szabad népének legyen békessége.

Ne féljetek, igy szól, hit, vallás, sziv, lélek:
— Az uré vagytok ti, kinek én szolgálok.
— Ti ország gyámoli! hadban s békességben
Kik a királyt s hazát tartjátok bőségben,
Bús jobbágyok! látom könyvvel tölt szemetek,
Megédesitem én sujtoló terhetek,
A ki szenved s magát embernek nevezi,
Ha hozzám jő, révre hajóját vezeti.
Népem atyja leszek s annak boldogsága
Koronám fő gyöngye s szivem vigassága.

Jó hazám, ily király fogja birni széked,
Kit méltán irigyel egész világ néked.
— Földi istent mutat állása s formája,
Áldott szive kincsét árulja hiv szája.
Ti laurussal ékes hérónak fiaik,
Porrá vált törzsökök kizöldült ágaik
Menjetek: koronát tenni e szent főre!

Nagy részét idéznünk kellett e versnek, csekély költői értéke daczára, mert szerzője, az értelmes egyházi férfiú, a napi kérdések mindenikét megérinti benne. Eléggé tiszta megkülönböztetést tesz a törvények két neme között, melyek az országgyülést a király elutazása után foglalkoztatták: azok közt, melyek a nemzet függetlenségét megszilárdítandók s aristocratikus szabadelvüségét kielégítendők valának, s a melyek az egyenlőség utjára vezették a nemzetet.

A javaslatokat a megyei nemesség kerületi gyülésein szerkesztették s ezen előkészítő tanácskozásokban természetesen a legmeszszebb menő programmot dolgozták ki. A gyülés végül a következő törvényeket fogadta el, megannyi függetlenségi s alkotmányi biztosítékot: Az új király legalább hat hóval a trón megüresedése után megkoronázandó. A szent korona Budán őriztessék. A király időnként Magyarországon fog székelni. A nádor mindig itt tartja székét s őrködni fog a törvények végrehajtása fölött. A király megvédni tartozik az ország területének s határainak épségét. A magyar ügyeket csak magyar tanácsosainak meghallgatásával intézheti s Magyarországra nem alkalmazhatja többi országainak törvényeit. Az országgyülés legalább minden három évben egybehivandó; souverain gyakorlója a törvényhozási jognak s beleegyezése nélkül nem szabad adót szedni vagy ujonczot besorozni. Ez elvek nem egyszer szenvedtek csorbát a franczia forradalom s császárság elleni nagy küzdelemben, valamint az 1849-i reactióban, de soha sem lőnek elfelejtve.

A protestáns ügy régi ugyan, de egyszersmind új is volt. [1] A papság türelmetlen tagjainak daczára Lipót teljes jóindulatot tanusított. Mindenik megye, kettőnek kivételével, követi utasításaiba foglalá a vallásszabadság visszaállítását s az országgyülési bizottság tizenhét szakaszból álló igen szabadelvü javaslatot szerkesztett. De a gyülésben is igen számos klerikális párt elhatározta a kalocsai érseknél tartott értekezletén, hogy ellenezni fogja a javaslatot. 1791. febr. 8-án vette kezdetét az emlékezetes vita, melyen a XVII. századnak üldöző s a XVIII-iknak nagylelkü szelleme kemény tusát vivtak egymással. Boronkay József azt állítá, hogy a kath. hit ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal, hogy Magyarország Mária királysága s hogy minden szerencsétlenséget az

[1]) A protestáns kérdésre nézve a teljesen részrehajlatlan Horváton kivül l. Gesch. der evang. Kirche in Ungarn. 492. s. k. ll.

országra zúdítnak, ha kiűzik Isten anyját királyságából. Számos követ vélekedett még igy, köztük Illésházy István gróf és a bibornok-primás, Batthyányi. De ugyanazon család egyik világi tagja, Batthyányi Alajos gróf ékesszólással emelte ki, hogy a protestánsok szenvedései mindig összeestek a haza szenvedéseivel, hogy a lelkiismeret szabadsága szent jog s a század felvilágosodása lehetlenné teszi a visszautasítást. A javaslat, melyet egy Forgách, egy Zichy, egy Ürményi, az ország legelőkelőbb kath. neveinek viselői diadalmasan támogattak,[1]) törvényerőre emelkedett. A tizenhét czikkely rövid kivonata megismernünk engedi a visszaéléseket, melyek orvoslandók valának s a gyülésnek s királynak vallási ügyekben való szabadelvü szellemét:

1) Minden megszorítás nélkül szabad vallásgyakorlat, templomok, tornyok, iskolák, temetők állítása. — 2) Megszüntetése a magán és nyilvános istentisztelet közti különbségnek; minden szertartás nyilvános lehet. Az evangelicusok helyreállíthatják templomaikat s újakat emelhetnek, a megyék vegyes bizottmányok által megvizsgáltatván a nép számát s erejét s az épitkezésre fordítandó költségeket. A katholikusok nem tartoznak ily építkezésnél dolgozni, sem az evangelikusok hozzájárulni a kath. templomok épitéséhez. — 3) Az evangelicusok nem kényszeríthetők a körmenetekben való résztvevésre. — 4) Hogy a rend és szabadság lehetőleg összhangba hozassék, nemcsak gyülekezeteket, de országos zsinatokat is tarthatnak. — 5) Az elemi iskolákon kivül főiskolákat is állíthatnak, a király legfőbb felügyelési joga mellett szabadon választhatják s elbocsáthatják a tanítókat. Egyházi és vallási könyveiket önválasztotta vizsgálóik felelőssége mellett nyomtathatják. — 6) A kath. lelkészeknek semmiféle dijjal nem tartoznak. — 7) Lelkipásztoraik szabadon meglátogathatják a betegeket s az elitélteket a tömlöczökben. — 8., 9) Nem kötelezhetők esküt tenni szűz Máriára és a szentekre. — 10) Egyházi, vallási s nevelési alapítványaiktól semmi ürügy alatt meg nem fosztathatnak. — 11) Házassági ügyeiket saját egyházi székeik tárgyalják. — 12, 13) Az áttérés minden bevett vallásra szabad; nehogy azonban tudatlanságból történjék, a kath. vallásból áttérni szándékozók oktatás alá vétessenek; a katholikusok minden csábítása tilos. — 14, 15, 16) A vegyes há-

[1]) Majláth, IV, 120. — Fessler (X. 641.) idézi Marjássy szép beszédét, mely hangsulyozta, hogy az evangelicusok ugyanazon vérből valók, mint a katholicusok s hogy meg kell adni az embereknek emberi s a polgároknak polgári jogaikat

zasságból származó gyermekek, ha az atya katholikus, mind, ha protestáns, csak a fiúk követik az ő vallását. A vegyes házassági pörök a kath. szent székek elé tartoznak. — 17) Az evangelicusok külsőleg tiszteletben kötelesek tartani a kath. ünnepeket s jobbágyaikat vagy szolgáikat nem szabad eltiltaniok vallási szertartásaik követésétől.

Magyarország tehát nagyobb nehézségek nélkül végzett a politikai s vallási kérdésekkel, melyek Francziaországban az emigratiót, a király halálát, a rémuralmat idézték elő. A társadalmi egyenlőség kérdései ellenben, melyeket Francziaországban az aug. 4-i éjjel megoldott, nem birkózhattak meg a magyar nemesség hagyományaival.

A három elsőbb osztálynak, melyek együttvéve a lakosság többségét képezték, a jobbágyságnak, a városi polgárságnak s a bánsági szerbeknek kevés módjuk volt meghallgatást szerezni kívánalmaik részére. Lipót emberiessége s plitikája megadta nekik az alkalmat. Meg akarta erősíteni a jobbágyság személyes szabadságát s szabad költözködési jogukat és eltörölni a testi büntetéseket. De ellenzésre talált a megyéknél, melyek már trónraléptekor szükségesnek jelenték ki a régi szigorhoz való visszatérést. A Kárpátok hegyes vidékeinek, a Szepességnek követei egy közgazdasági érvvel léptek föl: jobbágyaink, mondák, szabadon költözködhetvén, elhagyandják nehezen művelhető földjeinket s tömegesen levonulnak a jutalmazóbb síkra. A magyar róna bámulatos termékenységének ismerői előtt nem tünhetik alaptalannak fel ezen aggodalom. Nem indult azonban utánna a többség, látván a parasztságnak fenyegető viselkedését. Bármily szívós legyen a valódi magyar, mindenek előtt politikus s számol a körülményekkel; ezenfelül nagylelkü úgy a gyöngék, mint királya iránt. Pálffy gróf javaslatba hozta a felső táblán, hogy az országgyülés költségeit ne viseltessék többé a szegény adózókkal. A parasztság határozottan megnyerte a lakhely változtatásának jogát; minden évben, szent Mihály napján, a földesur s a megyei hatóságok utleveleket adnak a kiköltözni szándékozóknak. Egyebekben nem látszott eszélyesnek egy tollvonással eltörölni a régi törvényeket és szokásokat; bizottság küldetett ki, mely megvizsgálja a mezőgazdasági állapotokat s jelentést terjesszen a jövő országgyülés elé. A földesurak ragaszkodtak a testi fenyítés jogához, melyet Lipót el akart törölni; kiemelték a király előtt, miként e büntetések ujabb szabályzással csökkenthetők s

rendezhetők ugyan, de azoknak merő eltörlése megrontaná a nemesi birtokot. A király felhagyott a dolog sürgetésével.

A városi lakosság, bár kevesebb számu, tanultabb s a maga védelmére inkább elő vala készülve. Főleg félszázad óta középosztály, valóságos polgári elem fejlődött ki, a mely mindig hiányzott a lengyeleknél s igen sokáig Magyarországon is. Ma a legcsekélyebb oka sincs az országnak a panaszra ő ellenök; a polgárok, úgy a magyar, mint a német eredetüek, kitünő hazafiak s magyar embereknek tekintik magukat. De a mult század végén még felette nagy bizalmatlanságot keltettek; a köztük levő idegenek nagy száma s a királyi városi név, még ha több százados multja volt is, a német király kész szolgáivá látszott őket tenni. Lipót szerepe nehéz volt; a nemesség nyugtalanítása nélkül buzdítani óhajtá a lakosságnak egyik igen munkás s igen hasznos részét (mint toskanai nagyherczeg is főleg az anyagi fejlődés ügyével foglalkozott). Különben is minő támaszát képezendette hatalmának a nemesség ellensulyozására képes magyar harmadik rend!

A polgárság legnagyobb része kereskedelemmel vagy iparral foglalkozott; ezek nem kivántak egyebet a békén s jó helyhatósági szervezeten kivül. Egészen más vágy hevíté azokat, kik az ugynevezett tudományos pályákra, az orvosira, ügyvédire, tanárira, állami vagy megyei hivatalnokira léptek. Az aug. 4-i éjjel s a franczia alkotmányozó gyülés határozatai bennök is a franczia bölcselők olvasása által már szított lángot gyujtottak. Mily nagy lehetett felháborodásuk, midőn az előkészítő ülésszakban a dunai kerületek minden világi s egyházi méltóságból való kizárását inditványozták a nem magyar vagy nemesi születésüeknek! Nyomban egy röpirat jelent meg latinul és magyarul: Reflexiones cunctorum Hungariae civium non nobilium.... A névtelen szerző az országgyüléshez szól. Mint fenyegető kisértetet állítja eléje a hűbériség maradványait lerázta franczia forradalmat s lelkökre köté a rendeknek saját érdekökben, hogy mindenkire nézve egyenlő törvényeket alkossanak s a haza javára gondoljanak. A kizárás nem lett elfogadva, de a polgárságot mégis felháborítá annak látása, hogy saját követeik is cserben hagyták, mitsem szólván a törvényjavaslat ellen. A nagyobb városok, Pest, Pozsony stb. együttes feliratban kérték a királyt, részeltesse a királyi városokat valóságos képviselésben a nemesi követek helyett, kik csak azért mentek az országgyülésre, hogy ott helyet foglaljanak. Ez volt a helyzet, midőn a parasztság ügyei szabályozva levén, a polgárságra

került a sor. Lipót azt kívánta, hogy minden hivatal megnyittassék előttük.

A megyék foederalista szelleme heves nyilatkozásban tört ki. Négy megye, azt hivén, hogy a központi hatalomnak megyei tisztségek adományozhatásával leendő felruházása is szóban forog, kijelenték, miként e rendszabály elfogadása esetében utasítva vannak küldötteik által az országgyülés odahagyására. E fenyegetés, a mint meg is érdemlé, kedvezőtlenül fogadtatott; inkább gyengíté, semhogy megerősítette volna a reactionarius pártot s a többség félig engedvén, mint a parasztság ügyében is tette, azt válaszolá a királynak, miként igen igazságosnak találja azon kívánságát, hogy a hivatalok csak is az érdemnek adassanak, de az ügy alapos megvitatása s új törvények szükségesek, hogy kiterjeszthető legyen a középosztályok törvényes minősítése. Az új királyi városok kérdése is közvetítéssel lett megoldva. Van-e a királynak joga vég nélkül szaporítani számukat? Mária Terézia alatt már két izben panaszkodtak e kiváltságoknak új városokra való tulságos kiterjesztése ellen. Most oly városokról volt szó, mint Temesvár és Károlyfehérvár, melyeket növekedő jelentőségük mintegy természetesen kijelölt e kitüntetésre. Belenyugodtak a becses czimmel való felruháztatásukba, de egyuttal felkérték a királyt, kérdezné meg jövőre az országgyülést. Lipót azt válaszolá, miként meggyőző érvek előtt mindig meg fog hajolni s hogy a polgári elem új terjedése ellensulyoztassék, nehány szavazattal több adatott a Kún- és Hajdúkerületeknek is.

Igy az aristocraticus szellemnek nehány szónok által nyiltan megrótt tulzásai mérsékelve lettek kitünő tapintata által a fejedelemnek, ki a nemesség büszkeségét kimélni tudta s politikai belátásához fordult. Még inkább bizonyitja ezt a sok országgyülési bizottság kiküldése, melyek beható vizsgálat után jelentést valának a jövő országgyülés elé terjesztendők az ország szükségleteiről. Soha nem volt még ily terjedelmes programm felállítva: a központi hatalom s helyi hatóságok szervezése, a nemzeti nyelv felkarolása, a parasztság sorsa, misem volt elfelejtve. Magyarország nem minden nehézség nélkül rálépett a mérsékelt s haladó conservatismus hasznos ösvényére, melyen Anglia oly dicsőséges utat tett. Mig e reformok érlelődtek, foglalkozniok kellett az ország sajátos ügyeivel. Az erdélyi három nemzet panaszkodott, hogy nem helyezték vissza jogaiba a királyság többi részeivel egyidejüleg; csak 1791. nyarán történt ez meg s lett összehiva az erdélyi országgyülés.

A magyar hazafiak, bármennyire érdeklődtek is az önkormányzati jogok fennmaradása iránt, élénken óhajták, hogy a fejedelemség egykor egyesíttessék az anyaországgal. Egy fiatal magyar tiszt, Kisfaludy Sándor, később az ország egyik első költője, fájdalommal szól leveleiben arról, mily csekély haladást tesz a magyar elem. A királyhoz intézett egyik válaszában a magyar országgyülés is kifejezést adott reményének, hogy az egyesülés annak idején meg fog történni.

Másfelől a szerbek is szorosb viszonyba akartak lépni a nemzettel, helyet kérvén az országgyülésen keleti egyházbeli főpapjaik számára. Lipót politikája azonban, mely akkor koronázása ügyében nehéz küzdelmet folytatott, nem tekintheté feladatának a magyar egység erősítését; a szerbeket saját pártján óhajtá megtartani, mint a polgársággal tette, s felhatalmazá őket nemzeti congressus tartására a német Schmidfeld báró pétervaradi kormányzó elnöklete alatt. A magyarok élénken kikeltek úgy Lipót ellen, ki előmozdítá ily módon a különállási hajlamokat, mint az ország vendégei, a szerbek ellen, kik az egy század óta tapasztalt vendégszeretetet ellenök fordítják. A szerbek válaszul adhatták volna, hogy kicsinyléssel távoltartatván a magyaroktól, legalább független csoportot kívánnak alkotni.

A szerb congressust értekezletek előzték meg, melyeken résztvettek a végvidéki ezredek német tisztjei, mint a szerbek, szintén esküdt ellenségei a magyarnak. Heves kifakadások történtek Magyarország, ezen Ázsiából jött rabló nép ellen, kiket vissza kell oda hajtani; hálátlanságot vetettek szemökre az osztrák kormány ellen, mely e vadakat emberekké alakította át. A congressuson nem lehetett ugyan ily indulatos kitöréseket hallani, de megmaradt a törekvés: Bécsben külön kormányzatot nyerni, külön területtel. Hasztalan mutatott rá az ünnepelt nevü Tököli, hogy e törekvés árulással határos, hogy hálátlanság külön válni a vendégszerető nemzettől s balgaság inkább bizni az udvaronczokban, mint a magyarokban: a fajgyülölettel nem birkózhatott meg. Azonban Lipót nem vehette magára a felelősséget királyságának ily feldarabolásaért; szükséges volt az országgyülés beleegyezése is, ez pedig ismételve, 1790-ben úgy, mint 91-ben, határozottan kijelenté, hogy a különválás lehetetlen, hogy a szerbek mint vendégek s nem mint független nemzet fogadtattak be; nem ellenzé különben, hogy gyana zon jogokkal ruháztassanak fel, mint a magyarok s hogy a görög egyház hivatalosan elismertessék. A vita e közvetitéssel

vagy jobban mondva ezen egészen természetes elintézéssel ért véget. A gyülés ezuttal is inkább ledönté a fajbüszkeség emelte korlátokat, semmint kitegye az országot a polgárháborúnak s feldarabolásnak. Meglehet, miként Lipót is szokásos ügyességével csak azon reményben állítá előtérbe a szerb kérdést, hogy e megoldást nyerje.

Nem kell egyébiránt hinnünk, hogy a törvényhozás müködése minden nehézség nélkül ért véget. Több követ úgy találta, hogy az ellentállás szelleme ellanyhul az uralkodó engedményeivel szemben s nagyon meghonosul a rosz szokás, hogy mindent tőle várjanak. Egyikök, Jezerniczky Károly élesen kifakadt az ellen, hogy a királyi diplomának az országgyülés megszavazta szövegében több czikkely meg lett változtatva, hogy fenyegetik az összes nemzeti jogok alapját, a megyék függetlenségét, hogy külön szerb kanczelláriát állítanak, mi a különválás utógondolatát gyaníttatja. Sürgette, hogy a királytól, mint gyermekek atyjuktól, mindezen bajok orvoslását kérjék.

E beszéd kedvező fogadtatása bizonyságot tett róla, miként a magyarok érzékenysége nem hajlott feltétlenül meg a királyság előtt, bármily szeretetreméltónak s békülékenynek mutatta is ez magát. E nemesség királypárti lelkesedése nem vetett véget erélyének; engedményeit nem gyöngeség vagy félelem, csakis az eszélyesség sugallta. A fő méltóságok oly értelmü előterjesztést tettek Lipótnak, hogy fontolóra veendők Jezerniczky panaszai. A király megnyugtatólag válaszolt: a bánsági szerb kanczellária pusztán alsóbb hatósági osztályzat s újból ki lett jelentve, hogy a király csakis magyar tanácsosainak meghallgatásával jár el a magyarországi ügyekben. Nehány formaszerü engedményféle befejezte a kibékülést s a király újabb látogatása alkalmával igen lelkes fogadtatásban részesült, valamint Ferencz és Sándor főherczegek, a koronaörökös s a nádor is. 1791. aug. 9-én történt meg az országgyülés berekesztése s a reform-bizottságok munkához láthattak. Király és gyülés méltán meg lehettek munkájokkal, s a mi még ritkább dolog, önmagukkal elégedve.

Pedig már tornyosultak a felhők s elborítandók valának Magyarországot úgy, mint Európa többi részét. Lipót, Mária Antoinette testvére, XVI. Lajos sógora s a német szent birodalom feje kötelességének tartá háttérbe szorítani békés hajlamait s a franczia emigránsokkal, valamint a porosz nemességgel is kezet fogni a

forradalom ellen. [1]) Megszabadítva a török háborútól a sistovai congressus által, melyen egy Eszterházy is jelen volt, találkozott Mantuában, 1791. máj. 20-án Artois gróffal s nehány héttel utóbb szorosb köteléket fűzött közte és Frigyes Vilmos között a hires pilnitzi nyilatkozvány, mely annyira végzetessé lett XVI. Lajosra nézve. E lépések azonban, melyekre Lipótot alkalmasint császári s családjának becsülete iránti kötelességei indíták, csak előkészítői voltak a coalitionak. Elég szerencsés volt nem érni meg a háborút, mely összeütközésbe hozandotta volna természetes érzelmeivel s multjával. Mint magyar királyt, népszerüségének közepette érte a halál, mielőtt a rettentő küzdelem kényszerüségei alkotmányos szerepéről való olykori megfeledkezésre birták volna. Gyöngeség nélkül tökélyesbülő s makacsság nélkül szilárd fejedelem emlékét hagyta hátra.

---

[1]) Az osztrák fejedelmek irányában csaknem mindig szigorú Sybel nagyon hangsulyozza Lipót békés szándokait. Häusser egyaránt kikél a magyarok, Ausztria, a porosz miniszterek egy része s legfőként Francziaország ellen.

ÖTÖDIK FEJEZET.

II. Ferencz, a reactio és a jacobinusok. [1]

Atyjának váratlan halála egyszerre fiatal herczeget szólított trónra a forrongás és forradalom korszakában. Veszély fenyeget minden koronát; egy másik király, népének foglya, végzetes utra lép, mely a halálhoz vezeti őt. A fiatal herczeg országai is két év óta a hazának és szabadságnak másutt oly veszélyes szavait visszhangozzák. A trón körül az absolutismus és szigor tanácsosai, már hosszú idő óta alig részesülve meghallgatásban, nem szünnek meg nyugtalanságot kelteni s jajveszékelni, hogy visszanyerjék az uralkodói kegyet. Nem lehet-e ily körülmények közt elkészülve lennünk reactionarius uralkodásra? Ferencz, huszonöt éves korában Magyar- és Csehországnak s a császárságnak örököse, soha nem felejté el első királyi benyomásait; gyökereket vertek gyanakvó elméjében s despotistikus rögeszmékkel rontották meg jó tulajdonságait. [2]

Márcz. 1-én lép trónra; csaknem azonnal XVI. Lajos absolut hatalmának helyreállítását s az elsassi német birtokok visszaadását követelte; apr. 20-án a franczia girondista miniszterium hadizenetet fogadtat el Magyar- és Csehország királya ellen s az ellenségeskedések kezdetöket veendők. Pénz és csapatok kellenek s főleg az, hogy az első segédforrások kimerültével tartalékra lehessen számítani. A magyarországi közvélemény gyors átalakulása egészen megegyezett a bécsi kormánynak ezen óhajaival.

---

[1]) Szirmay, Jacobinorum hungaricorum historia, Kazinczy jegyzeteivel.— De Gérando, l' Esprit public en Hongrie, II. f.

[2]) Ferenczről csak magyar királyi minőségében szólunk itt. Ezen uralkodóról s környezetéről l. Springer I. 107. s. k. ll. Fél évszázadon át ijesztő kisértete volt az európai liberalismusnak, mely méltán vádolta őt keményszivüségről s szükkeblüségről, de igen elhamarkodva tagadta tőle meg az értelmességet. A maga szempontjából s a maga körében Ferencz politikus uralkodó volt. Hormayr, Michiels, stb. részletesen tanulmányozták uralkodását.

Láttuk, hogy a magyar nemesség győzelmesen lobogtatta a nemzeti ügy s a szabadság lobogóját; a nemzet többi része inkább a királyba, mint az ország régi alkotmányába vetette reménységét. Ám ha a nemesség lovagias szelleménél fogva a legnagyobb mértékben királypárti volt, még akkor is, midőn daczolt a királylyal, épen annyira volt aristocraticus érdekeinél fogva. Már a franczia alkotmányozó gyülés egyenlősítési határozatai is nagyon csekély mérvben nyerték meg helyeslését; a törvényhozó gyülés ellenségeskedése azonban, XVI. Lajosnak mind szigorubb fogsága s a most már menthető, mert szükséges emigratio őszintén felháborították a nemes magyarokat. Érdeklődtek a franczia királyi család, a szegény fogoly gyermekek iránt, kiknek ereiben magyar királyok vére folyt. A forradalmi ragály különben is nem terjedhetett-e el kastélyaikig, nem űzhette-e őket is el uradalmaikból? A feldőlt trónokhoz, az eltörölt kiváltságokhoz képest mit ért az egész kanczellária, a királyi hitlevél egy czikkelye, vagy akármely más biztositéka a szabadságnak? Veszélyben volt a politikai s társadalmi rend, egy új Mária Terézia királyért kellett ismét meghalni. Nem tettek ezuttal nyilvános esküt, néma fogadás újult meg a szivekben. A marengói s wagrami csatatér halottjainak ezrei közt egyebet kell keresni, nem az angol pénznek s a bécsi udvarnak áldozatait.

A forradalom iránti gyülölettel nem csupán a nemesség volt eltelve. Egy költő, Virág, szegény születésü, szegénységben élő, senkinek kegyét nem kereső férfiú, Horáczot utánzó versében a vihar korbácsolta hajóhoz hasonlítja Fracziaországot:

Óh hajó! ezen új habok a tengerbe
Visszavisznek téged s döntenek örvénybe.
— — — Nem ül senki kormányodon,
Sebesült árboczfád Africus szárnyától
Csikorog s lezúdul nem soká magától.
— — Vitorláid sincsenek épségben,
Ugy bizzál magadban, hogy szelek csúfjává
Ne légy, szerencsének bús áldozatjává!
Kerüld el e tenger tündér szigeteit,
Kész halált okozó iszonyú helyeit!

Ez még rokonszenves beszéd; a megrémült költő a forradalom barátjaként ad tanácsot; de ime miként szól róla kevéssel utóbb:

»Fegyverre Páris népe!« kiált megint
A vad szabadság versenyes angyala.
S bünös dicsőségek helyére
Számtalanok dühösen rohannak.

Víg a gonoszság lelke, ha lelke van!
És a legázolt emberiség fölött
Építni mér emlékezetre
Templomot, oszlopot magának.

Midőn nyerít a pajkos öröm s magát
Hizlalja lármás mulatozásiban:
A dolgos és ártatlan inség
Sír, szomorú mezejére nézvén.

A telhetetlen szörnyeteg átkozott
Örvénynyel (tarts, tarts tőle, magyar haza,)
Véres veritékjét befalta.

Az ujitásoktól való ezen irtózás, melyet oly élénken fejez ki a középosztály egy tagja, természetesen még mélyebb volt az aristocratiánál. Különös eredmény kisérte: meghidegité a magyar nyelv iránti lelkesedést. Az 1790-ki nagy hév ellankadt a következő évben, még Lipót alatt s a budai országgyülésen. Az igazat bevallva, az ügy védői ártalmára voltak túlbuzgóságukkal: ráerőltetni az ország minden lakosára egy nehéz, a szláv és román szellemmel ellenkező nyelvet oly tulzás volt, mely ellen méltán küzdött a horvát bán és a zágrábi érsek. Többet ért, — mint az 1792-ki törvény vala megteendő — komolyan gondoskodni a magyar nyelv tanitásáról, hogy előkészittessék diadala. E törvény daczára minden azt mutatta, hogy a nagy mozgalom megállapodott. Folyvást nehezebben lehetett a megjelenő iratokra előfizetőket találni; a magyar drámának nem volt szerencséje szinészekben, az iróknak olvasókban s nem egy irodalmi férfiú a nyomorral küzködött. A konservativ osztályok minden téren bizalmatlanságot kezdtek érezni a függetlenség iránt.

A bécsi kabinet ügyesen felhasználta a változott hangulatot Maga is megváltozott; az ősz Kaunitzczal kihalóban volt Mária Teréziának mérséklő hagyománya s máris növekedőben Thugut bárónak befolyása.

A történetben alig találkozunk kevésbbé rokonszenves személyiséggel. E fölvergődött férfiú, egy dunai hajós fia, még azon aristokraticus büszkeségnek sem viseli magán jellegét, mely a reactionak leginkább visszatetsző typusait is bizonyos tekintetben fölemeli. Az oltárnak s trónnak e vakbuzgó védelmezője nem hitt se a trónban, se az oltárban. Ime, mondá Katalin, egy jacobinus minister, ki meg fogja érteni párisi társait. De a véletlen más irányba terelte, a magyar szabadelvüek fejére zúdította jacobinus erélyét. A titkos jegyzékek s kiszámitott megkegyelmezések embere különben az eszé-

lyesség s mérséklet szinét is magára tudta ölteni. A magyaroknak szemben való megtámadásától óvatosan tartózkodott.[1])

Czélszerűbb volt hizelegni büszkeségöknek, hazafisági kérdéssé tevén a Francziaország elleni háborút; külsőleg tiszteletben tartani az alkotmányt, de a forradalmi kisértet rémképével távol tartani minden ujitást. Az országgyülés össze lett híva Budára; máj. 20-án volt összeülendő s a koronázás jun. 6-ára tüzetett ki. Egy küldöttséget Bécsben e szavakkal fogadott a császár-király: Alattvalóimmal együtt fogom siratni atyámat. Nem lesz okotok megbánni bizalmatokat, a legmelegebb barátja leszek az alkotmánynak s a törvényeknek.

Az ifjú király jun. 3-án megnyitotta az országgyülést; elfogadta atyjának hitlevelét s uj engedményeket tett nehány czikkelyre nézve, melyekhez nagyon ragaszkodtak, minő volt p. az, hogy az uj uralkodó legfeljebb hat hó alatt megkoronáztassék. Három nappal utóbb határtalan lelkesedésnek közepette koronázták meg,[2]) s kevéssel azután az ifju királynét. Mindenki késznek nyilatkozott a Francziaország elleni igaz ügy támogatására s a nádor hű tolmácsa volt a közhangulatnak, kivételes ujoncz-megajánlást kérvén. Minden megszavaztatott, katona és pénz. A koronázási ajándék nagyszerü volt. Egy magyar népszerű dráma[3]) Corvin Mátyáshoz hasonlitá II. Ferenczet. A haldokló Péczely üdvözölte uralkodásának kezdetét.

És mi lett az igért reformokból? A nemesség módját ejtvén a Lipóttal való megegyezésnek, mint emlitők, kilencz szakbizottság küldetett ki. Munkálataik nem valának tulságosan áthatva aristokratikus szükkeblüség által; II. József szelleme, kevésbbé önkényesen, a XVIII-ik század szelleme uralkodott bennök. Csakhogy most nem törődtek ilyesmivel. Becsületbeli, fegyveres találkozóra kellett elmenni a belgiumi síkokra s Lombardiába. Különben is az ily ujitások megannyi engedményt képezhettek a forradalmi szellemnek. Nem lőnek ugyan elfelejtve, mint termékeny csira maradtak fenn a jövő számára, de el lettek odázva a nagy ügynek érdekében. Minél szerencsétlenebbek valának az osztrák seregek, annál kevésbbé

[1]) Senki sem ir elismerőleg Thugutról, Vivenot kivételével, ki több tekintetben szolgálatot tett e minister emlékének. — Frigyes és I. Napoleon egyaránt utálták őt, a mi egy osztrák államférfiúnál még nem lenne rosz jel; de valamennyi történetiró egyetért ellenében Károly főherczeggel és Schwartzenberggel. (Springer, I., 55—56. — Häusser, II., 4—5. — Sybel, II. 246., mérsékelt és érdekes.)

[2]) E rövid országgyülés naplója egészen érdektelen.

[3]) Szentjobi irta és adta ki. (Buda, 1792.)

látszott eszélyesnek belügyi kérdésekkel foglalkozni, ha csak a forradalom részeseinek eltiprásával nem. Az országgyülés óhajtotta volna, hogy Erdély egyesíttessék a magyar területtel vagy legalább előkészittessék az egyesülés, s hogy a magyarországi ezredek mindig magyar tisztek alatt álljanak s mintegy független sereget alkossanak. Láttuk, hogy a békés Lipót azonnal, gyökerében elfojtá e kérdést; még kevésbbé volt elfogadható az 1792-ik s a rettentő 1793-ik évben.

1794-ben jutott egészen diadalra a reactio Kannitz halála s Thugut dictaturája által, a ki, Horváth erélyes kifejezése szerint »hét évig zsarnokoskodott a monarchia kormányán.« Magyarország csakhamar észrevette a változást. Az irodalmi mozgalom, melyet vázolni megkisérlettünk, makacs és korlátolt felfogású censurába ütközött. A történelmi könyvek nemcsak a vélemények által, melyeket magukban foglalhattak, de maguk a tények által is, a melyeket lehetetlen volt elhallgatni, gyanúsakká lettek azon pillanatban, midőn e tények nem találkoztak a kormány tetszésével. Bacsányit feladták, igaz, hogy igen erős hangon tartott verseiért (l. a fejezet végén). Panaszt emelt, hogy a posta megtagadta a »Magyar Muzeum« előfizetési pénzeinek elszállitását. A magyar, mondá

— — önnön kebelét szaggatja;

s hozzá tevé:

— ha szólt, pártosnak tartatott.

Szabadelvü eszmék fejtegetése a tanszékeken forma szerint el lett tiltva; e tilalom kijátszása okvetlenül maga után vonta az elmozditást, sőt többet is, mint csakhamar látni fogjuk. A censura visszaélései annyira önkénytesek valának, hogy több megye panaszt mert tenni, bárha az ellentállás nem volt divatban; olykor igen szépen fejezték ki megütközésüket: supplicia de studiis sumere, res indigna: punitis ingeniis gliscit auctoritas. E felterjesztések nem találtak meghallgatásra s a függetlenség minden jele ürügy volt az üldözésre. A világi méltóságok, sőt az egyháziak is, valahányszor lehetséges volt, a bécsi udvar kegyenczeinek adományoztattak. Az ország java volt az örv; elannyira, hogy Magyarország s alkotmánya megmentésének szine alatt észrevétlenül aláásták függetlenségét is a hazának, melyért csak nemrég annyi buzgalmat fejtettek ki. Thugut camarillája lassanként a maga hatáskörébe voná a magyar ügyeket,[1]) nagy ragaszkodást mutatván az alkotmánynak betüi iránt. Tiszteletben tartó,

[1]) L. Sybelnél)II, 158) a Kolowrath elnöklete alatti általános kormányhatóság összeállitását.

elkényeztető, a kémkedésre s titkos befolyásokra alapitott elnyomás volt ez, de a melynek csak oly biztosan sikerült Magyarországot egyszerü — hősies és hasznos — osztrák provinciává tenni.

A protestansokat nem kevesebb ügyességgel vádolták ellenségeik jacobinismusról, a mely szemrehányást ugyanakkor s épen annyi joggal intéztek a lengyel hazafiak ellen is. A lengyel nemesség meg akarta erősíteni s öröklővé tenni a királyságot: jacobinusok! A magyar protestansok, gyakran főrangú és gazdag, az aristocraticus alkotmányhoz az önfejüségig ragaszkodó, a lehető legconservativabb férfiak: jacobinusok! E varázserejü név mindent igazolt; ürügyeül szolgált az I. Lipótéhoz hasonlítva eléggé szelíd, de mégis nem csekély komolyságú tények által jelzett üldözésnek.

Olykor püspöki felhatalmazással a kath. gyermekeket elvonták protestans szülőik köréből. Nem volt szabad templomaikba még nagykorú katholikusokat sem bevezetni s ha e tilalom megsértetett, a lelkipásztornak meg volt rendelve, hogy az áthágás eszközlőjét elűzze vallási szolgálatából. Több helység evangelicusai nem részesültek tisztességes eltemetésben még azon temetőben sem, melyhez ők adták a területet. A teplitzi lelkipásztor a halálra készített elő egy protestans nőt, a Jézusban való boldogító hitről beszélvén neki. A belépő kath. pap kijelenti, hogy csak a kath. vallásban lehet üdvözülni s letartóztatással fenyegeti a lelkipásztort. Mások hozzá sem kezdhettek vigasztaló hivatásukhoz. Egy trencsénmegyei völgy lakosai II. Józseftől engedélyt nyertek áttérhetni a protestans hitre. A megye, melyben kivételesen az üldöző párt volt többségben, a kath. hit megtartására szoritá őket s a vonakodókat börtönbe vetteté. Ezt már a császár is oly soknak tartá, hogy haragra gyuladt. »Mindig őrültek lesznek, mondá, ebben a megyében!« Nem egyszer sajnálattal értesült a történtekről, megfogadta, hogy ki lesznek adva a szükséges rendeletek; de a reactio az ő mindenható akaratánál is erősebb volt.

Némely helységben a protestans többség viselte csaknem minden költségét a kath. istentisztetnek. Másutt az áttérni vonakodó ifjakat tömeges besorozással fenyegették. Egyes czéhek kizárták a prot. munkásokat, kik más helyeken a kath. templom ingyenes kijavitására kényszeritettek. E háborgatások, e kisebb-nagyobb bántalmak egyébiránt mi hátrányára sem voltak a magyar protestantismusnak; midőn e század eleje táján a türelem ismét helyreállott a gyakorlatban (a törvényekből soha nem tünt el), híveinek száma nem vala kisebb. S hazafiságuk sem szenvedett csorbát. Ingerültek

bár a kath. papság ellen, vérüket ontották királyukért s hazájukért. Nem egy protestans költő lelkesíté lyrai hevével a régi magyar vitézséget a szabadság katonái ellen. A szegény lelkipásztorok istenhez fohászkodtak ő Felsége fegyvereinek győzelmeért; s nem gyanusíthatók szineskedéssel, őszintén utálták, mint gonoszt és vérengzőt, a franczia forradalmat.

Azonban sokkal több szabadelvü szellem volt Magyarországon, semmint az ily politikai, irodalmi és vallási reactio ne keltett volna felháborodást, ellenszegülést. Nem élhettek kizárólag a háború gondolatával elfoglalva s a hadi hirek vagy előkészületek időközeiben vissza kellett ijedniök a nemzeti ébredésnek megforditott irányban tett utjától. Az ország előkelő méltóságai, mint Zichy Károly, Ürményi, Haller, Batthyányi, nem nézhették összetett kezekkel Thugut rombolását. A megyék is olykor éles szót emeltek a bécsi udvaronczok ellen, kik alapos ismeretek és erény nélkül megszállva tartják a trónt s csak a királyi hatalom túlhajtása által szerezhetnek maguknak érdemeket. (1792. decz. 3.) Sajnos, a dolgokkal elégületlen hazafiak a legfontosb kérdésekre nézve két külön pártra valának oszolva, melyek antagonismusa, mint csakhamar látni fogjuk, még kezére játszott az udvar bámulatos ügyességének. E két pártot ismerjük már, de politikai viselkedésök egészen megváltozott: az aristocraták conservativ királypártiakká s a nemrég a trón előtt könyörgő democraták forradalmárokká lettek.

Az aristocrata párt volt a nagyobb számú s az erősebb, a polgárság s parasztság kebelében is kétségkivül számos híve levén a régi alkotmánynak. Kivánságai igen szerények voltak ekkor: tiszteletben tartása a megalkotott törvényeknek, kivonása a magyar ügyeknek az idegen ministerek kezeiből, visszakövetelése a nemzet törvényes függetlenségének, a király iránti legnagyobb tisztelet s legnagyobb áldozatkészség mellett. Misem észszerűbb s épen ezért misem feszélyezőbb a bécsi ministerekre nézve. Miként győzzék le e csendes ellenállást, minő perbe fogják a folyvást a törvényre támaszkodó férfiakat? Lehetett-e őket erővel rávenni a kémkedési rendszernek s az önkényes censurának helyeslésére? Egy megtámadható oldaluk volt: nagyon jó viszonyban állottak a király testvérével, Sándor nádorral. Gyanusították őket, hogy a nádort trónra akarják emelni.

Elégtelen s különösen felette ingatag alapon nyugvó volt e vád s misem igazolhatta volna a katonai rémuralmat. Különben mi haszna is lehetett volna? Ausztria, a magyar katonák s magyar

tisztek segélyével harczolván, öngyilkosságot követ vala el, ha leigázza Magyarországot. Minden áron módot kellett találni a hazafiak hűségének fölgyújtására s ellent állási szellemöknek elaltatására. E módot a democrata párt adta kezeikbe. Igen csekély számú s merőben tájékozatlan volt, elvesztvén régi támaszát, a királyságot. A reactio megritkitá soraikat s a dolgok épen oly természetes rendje szerint kétségbeesésbe hajtá a meg nem vesztegethetőket. A »Contrat social« s »az emberi jogok kijelentése«, inkább mint valaha, zászlójukká lett s a franczia forradalom jelenetei példányképeikké most, hogy az udvar egészen a reactio karjaiba vetette magát. Naponként túlzóbbakká váló elveik a szellentyűt valának képezendők a conservativekre nézve. Bacsányi igy kiáltott fel :

Nemzetek, országok ! kik rút kelepczében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében ;
— — Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hű jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek ! s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek ![1])

Kergetve a censura által, titkos társulatokhoz, a titkos társulatoktól az összeesküvéshez jutottak el a democraták. Itt már várták őket.

Négy különböző természetű, de egyaránt értelmes és tevékeny férfiu abban állapodott meg, hogy democraticus propagandát fog szervezni az országban s kezet nyujt a franczia forradalomnak.

Martinovics Ignácz, bár Pesten született, nem volt magyar fajbeli, s még kevésbbé az jellemére és szellemére nézve. Mozgékony kis ember volt, sovány és epés, fáradhatlan, felruházva a szlávok egész könnyüségével idegen nyelvek beszélésében s egész fogékonyságával idegen népek eszméinek elsajátitására. Igen élénk kifejezéseiben, az erkölcsi alapot annyira nélkülöző, hogy megvetést kelthetett azokban, a kik jobban tanulmányozták, de képes élénken érzett s közlékeny szenvedélyekre s a félelmes agitator szerepére reá termett.

Tanulmányait végezendő, korán belépvén a ferenczieк rendjébe, soha sem volt komoly egyházi férfiu. A szerzetességgel csak annyiban foglalkozott, hogy feljelenté II. Józsefnek egy budai kolostor földalatti börtöneit. A reformátor császár, hogy kivonja őt az e bátor lépés által fejére zúditott üldözések alól, Lembergbe

[1]) Bacsányi munkái, 20. l.

küldé, a hol bölcsészettanárrá lett. Lipót nagyra volt sokoldalú ismereteivel, értelmes tevékenységével s meglehet, alchymiai munkáival is; a titkos tudományok iránti rögeszmét tudvalevőleg hosszú ideig átörökölték egymástól az osztrák ház tagjai s az utóbbi század vége táján ismét általánosan fölelevenült e kórság. Martinovics, tanácsosi czímet s jövedelmes apátságot nyervén, több diplomamatiai küldetésben járt el, egy izben XVI. Lajosnál is. A franczia forradalom s elvei iránti határtalan csodálattal tért vissza.

Hajnóczy szilárd jellemü, valódi magyar, testtel-lélekkel a jacobinismusra adta magát. Folyvást a Convent hőseiről beszélt s »sansculotte«-nak akart látszani. Nem vevén figyelembe, hogy egy népszerű főnöknek, mint Robespierre és César tették, gondosan kell öltözködnie, rongyos ruhák viselését szenvelegte, mondván, hogy a ruhákban való tisztaság árt a lélek tisztaságának. Különben nem származott a parasztság köréből; egy lelkipásztornak volt fia, kitünő nevelést nyert s csakhamar publicistává lett. Az országgyülésről, az adókról szóló — még mérsékelt — röpiratai feléje vonták a figyelmet; megyei alispánná, majd királyi tanácsossá lett.

Ugy látszik, Laczkovics volt a legkiválóbb a négy főnök közül; az összeesküvés erélyét ő képviselte, mint Martinovics simulékonyságát. A pestmegyei alispánnak fia, korán tisztté lett s a törökök elleni háborúban Hunyadi János méltó utódjaként tünt ki. Feltehető, hogy dicsvágyó volt; büszke termet, kevély természet, mintegy a trónra született, mondja fogságának részese, Kazinczy. Mint hazafi, nem szívelhette meg, hogy a magyarokat idegenek vezényeljék; ez inditá a javaslat előterjesztésére, mely fogságba vetését, majd tiszti rangjától való megfosztását vonta maga után. Lipót, a ki kárpótlást igért neki, meghalt, midőn épen beváltandó vala igéretét. Személyes keserűség járult tehát nála őszinte szenvedélyekhez. Máris igen tanult levén, szabad idejét az ország helyzetének tanulmányozására fordítá. Egyik irata, melyet a hadseregből való kilépése után tett közzé, feltárta nézeteinek s a democraták programmjának egy részét. Laczkovics két tekintetben szorosan a század szelleméhez tartja magát s francziábbnak látszik, mint magyarnak: a logika feltétlen szeretete s a papság iránti bizalmatlansága által. A társadalmaknak, mondja, tiszta elvekre van szükségök épen ugy, mint a tudományoknak. Ezen elvek: az egyenlőség és a szabadság. A kiváltságokra fektetett magyar alkotmány nélkülözi ezen elveket. A papok kirekesztendők az országgyülésből s minden köztisztségből; a kincstár által fizettessenek s ne legyenek

saját birtokaik. Corvin Mátyás és II. József az egyetlen uralkodók, kik érdemeket szereztek a haza iránt, mert ellent állottak a tudatlanságnak s vakbuzgóságnak. Különben Laczkovics megtartja magyar jellegét s nem egy, hanem két táblát kíván, melyek egyike a főuraknak s kisebb nemességnek tartassék fenn, másika a polgárságot s parasztságot illesse, miáltal az alsó tábla ki leendett vetkőztetve aristocraticus jellegéből. Látni való, hogy a magyarországi politikai szellemnek tett ezen engedmény is radicalis tervet foglalt magában.

A negyedik főnöknek, Szentmarjainak oly életkora s oly nyugalmas szépsége volt, mint Saint-Justnak; s ki tudja, nem lett volna ugyanoly szenvedélytelen kegyetlensége is. Rajongott Rousseau, Rajnal abbé s a mi meglepőbb, Montesquieu mellett. Titkár volt egy előkelő családban, Orczy Lőrincz alkanczellár oldalánál. E négy középsorsú férfiu végre buzgó támogatóra talált a tudós és élénk képzeletü, lángoló művészi és hazafias természettől áthatott Zsigray Fülöp grófban.

Mit akartak hát ezen összeesküvők? A felelet nem oly könnyü, mint várni lehetne. Összeesküvés igen valószinüleg csakugyan volt, miután a vérpad több izben fel lett állítva s számtalan fiatal nemes osztrák börtönökben sinylődött. De soha nem környezett még bűnpert több titokszerűség. A kormány a lehető legkevesebbet tette közzé s a lehető legtöbbet eltiltott a magáéin kivül való közlésekből.

Az ügyben kevésbbé részes túlélők emlékezései, a magyar jacobinusoknak több mint részrehajló története Szirmay tanácsos tollából[1]) s az itéletek szövege: ime mindaz, a miből felvilágosítást meríthetünk. Ha e titkos társulat a király személye s a magyarországi kormányzat ellen merényletet tervezett volna,[2]) ha fegyverbe szállást kisérel vala meg vagy egyszerüen egyesíti a felkelés elemeit: a birák bizonyára kiemelik azt, holott merőben hallgatnak mind-

[1]) Egy példa elégséges kimutatására Szirmay tudatlanságának, valamint annak is, mily absurd fogalmakat alkottak Ausztriában a forradalmi eseményekről. Elbeszéli, hogy Dumouriez, Lafayette és Robespierre titokban XVII. Lajos trónra emelését tervezték, de thermidor 9-ike menkülni kényszeríté Dumouriezt és Lafayettet. (!) Az udvari tanácsos tehát még azt sem tudta, hogy Lafayette már két év óta osztrák fogoly (a kézirat 24. lapja).

[2]) Másik képtelenség Szirmaynál a következő: A császárnak szokása levén személyesen megjelenni a kitört tüzesetek színhelyén, az összeesküvők Bécs egyik egész városrészét fel akarták gyújtani, hogy meggyilkolhassák az uralkodót. (!)

erről. Fondorlatok az állam biztossága, a társadalom elvei, az isteni s emberi törvények ellen, ezek büntetendőkül kijelentett cselekvényeik. Tulajdonképen csakis a democrata elvek s a szabadkőmüvesség melletti propaganda forgott szóban. Egy catechismus-féle, melynek elkobzott példányait hóhér keze égette meg, a franczia jacobinusok főbb tanait foglalta magában. Igaz, hogy e catechismus terjesztése félelmes módon volt szervezve: a beavatottak mindenike titokban legalább két személyt volt oktatandó, a kik megnyeretvén, maguk is apostolokká lettek s folytatandók valának a téritést. A censura minden erőfeszitése megtört a terjesztés e módján, mely a titokszerűség s a tiltott gyümölcs varázsával sokkal több vonzerőt gyakorolt a képzeletre, mint a hirlapok.

Egy veszélye volt e rendszernek; becsületességet feltételezett mindazon egyéneknél, a kikhez fordult. Voltak oly nyomorultak, kik feljelenték a dolgot. Állítják, hogy Martinovics szolgája, áttekintvén az urának ruhájából kihullott leveleket s látván, hogy félelmes titok van bennök, a rendőrséghez vitte azokat. Egy másik elbeszélés szerint az egyházi férfiút szeretője árulta volna el. A bécsi udvar kezeiben tartván az összeesküvés fő szálait, eljutott azok segélyével a négy főnökhöz, kik felosztá egymás közt az ország négy kerületét, hogy több fegyelmet s cselekvési képességet adjanak a társaságnak. Elhatározták, hogy csapást mérnek reájok, de eszélyesen járnak el. A magyar jellemnél kevésbbé ellent álló anyagon, a jámbor bécsi lakosságon tettek kisérletet; nagy zajt ütöttek a magyar jacobinusokéhoz hasonló kis cselszövényből. A Bécsben lejátszott per hozzá szoktatta a lakosságot, hogy a legkétesebb ürügyek alatt letartóztatásokat s elitéltetéseket lásson s a rémület egy nemével tölté el a kedélyeket. Az ut immár nyitva volt.

1794. aug. havától 1795. februáriusig valóságos bebörtönzési láz uralkodott Magyarországon. A mint jobban behatoltak az épen oly elágazott, mint kevéssé vérmes összeesküvésbe, a főnököket a büntársak, ezeket a gyanúsak követték; a ki visszavonult a titkos társaságtól, azt találva, hogy nagyon messzire megy, épen úgy üldöztetett, mint ha valamennyi tanát osztotta volna. Pártfogás mitsem használt, hiában fordultak valamennyi hatalmas főurhoz, sőt Sándor nádorhoz is; hiában igyekeztek elmenekülni, mint Zsigray gróf, álöltözetben: a bebörtönzés nem volt elkerülhető. Olykor éjnek idején történt meg, részint hogy biztosabban megtalálják a bűnöst menhelyén, részint hogy rémületet keltsenek a csendes utczákon csörtető szekerekkel.

A megdöbbenés oly nagy volt, hogy nem egy üldözött önkénytes halállal vette elejét a bünpernek, melynek véres kimenetele iránt kinek sem lehetett kétsége. Fodor, lakhelyén meglepetvén, ügyeinek rendezésére nehány percznyi időt nyert s főbe lőtte magát dolgozószobájában. Kraly József, ki csak nemrég jött Horvátországból, nem várta meg, hogy letartóztassák s szállásán, a »Hét választó«-ban maga vetett életének véget. Egy másik börtönében kisérlett meg borzasztó öngyilkosságot; üveget nyelt el s üvegdarabokkal metszette át ereit, de idején segélyére siettek s megmentették.

Mintegy ötven felségárulással vádolt férfiu tölté meg a budai vár börtöneit. Csaknem valamennyien ifjak voltak; egyikök csak tizenhat, egy másik, a ritka szépségű, csendes természetű, szelid és büszke Hirgeist csak tizenkilencz éves volt. A túlnyomó rész még nem érte el a harmincz évet. Nem voltak mindnyájan magyar fajbeliek, mint neveikből is kitűnik, bár az ily következtetés nem eléggé megbizható: Bujanovics, Pruzsinszky,[1]) Lonovics, Szolarcsik, alkalmasint szláv eredetű, Landerer[2]) nyomdász német volt. A többség természetesen magyar. Sok volt köztük a protestans, a mit eléggé érthetővé tesz a vallási reactio; lelkipásztorok fiai, a protestans iskolák növendékei, sőt olyanok is, kik már tanárokká lettek. A katholikusok azonban többségben voltak, s csodálkoznunk kellene rajta, hogy jacobinusok közt pálosokkal, ferenczrendiekkel is találkozunk, ha nem tudnók, hogy a papság Magyarországon soha sem vált annyira el a világi társadalomtól, mint a katholicismus többi államaiban. A titkos társasághoz csatlakozva, e férfiak csak ugy nem tekinték magukat az egyházi jelleg által lekötöttnek, mint nem lenne valamely protestans államban az egyszerü lelkipásztor vagy a theologia egykori hallgatója.

A társaság általános törekvésére világot vet az, a mit Laczkovits iratairól mondottunk: a legnagyobb mértékben ellensége volt

---

[1]) Husz évvel utóbb az udvarhoz hű egyik főur Pruzsinskyt fiának nevelésével bizta meg. Mindenki megütközvén egy jacobinus választásában, az atya igen szellemesen azt válaszolá, hogy a gyermekek soha sem gondolkoznak ugy, mint tanitóik, s egy jacobinus tanitó reactionáriussá teendi fiát. A jóslat nem valósult: e fiúból a szabadelvű Magyarország egyik legkiválóbb államférfia, b. Eötvös József lett.

[2]) Különös véletlen: II. Ferencz koronázásakor egy buzgó királypárti allegorikus drámát adtak elő s bocsátottak utóbb közre Budán. A nyomdász Landerer, a szerző a huszonkét éves korában Kufstein börtönében elhalt Szentjobi volt. Jelmondatúl, az uj királyhoz szólván, ezt választá: Ditibi dent annos.

a papi uralomnak. A legmérsékeltebbek hívek maradtak a II. Józsefféle árnyalathoz. Mások, p. Abaffy, utálták s talán el is akarták törleni a papságot. Csaknem valamennyi vádlott a tudományos pályák valamelyikéhez tartozott vagy legalább arra készült; orvosok, ügyvédek, tanárok, másodrangú hivatalnokok voltak; e tanult s minden államban meglehetősen nagyravágyó középosztály, mint láttuk, gyülölte az alkotmány aristocraticus szellemét. Előbb szövetségben Lipóttal a nemesség ellen, a Ferencz és a nemesség közt a forradalmi törekvések ellen létrejött megegyezés, hogy helyet vívjanak ki maguknak, összeesküvésre inditá őket. Különben a főnemesség nehány tagja is, egy Illésházy, egy Eszterházy, egy ifju Révay báró is gyanusítva volt s le lett tartóztatva; de a hatalom, igen feszélyezve látván magát ily nemes foglyok által s azt akarván megértetni, hogy a birtok nélküliek forrongásával van dolga, kihagyta ezen előkelő neveket a bünperből biztositék melletti szabad lábra helyezés, sőt Révay bárót, rendkivüli fiatal korának tekintetbe vételével, teljes elbocsátás által. A nép emberei, a parasztok, csaknem valamennyien kész szolgái vagy hívei a régi rendszernek, szintén nem szerepeltek ezen összeesküvésben, mely egészen a szabadelvü polgárság jellegét viseli magán. Az ügyvédek sorából méltóságos és szép alak gyanánt válik ki Őz Pál. Midőn a bíróság elé vitték, Ürményi nemes őszinteséggel kiáltott fel: Ismerem őt, az én helyemen kellene ülnie s nem a vádlottak padján.

Több költő is volt köztük, a kik nem szegődtek volt a reactio zászlaja alá. Mint láttuk, Lipót rövid, nagyon rövid uralkodása alatt csak egy politikai irány volt a magyar irodalomban. 1792. óta két iskola válik ki. Virág, Berzsenyi, Csokonai Francziaország ellen buzdítják polgártársaikat; a többi a jacobinismus felé fordul, érintkezik Martinovicscsal s osztja balsorsát.

Verseghy elég különös kath. pap volt; mint hitszónok sok sikert aratott, de hajlamai egészen más irányba vonzották őt. Magyarra forditott egy német drámát, a »Szerelem gyermekei«-t, egyidejüleg a zenét is tanulmányozván s egyházi beszédeket szerkesztvén. Eszébe jutott lefordítani a Marsellaise-t s kegyetlenül meglakolt érte; egy hideg deczemberi éjen elfogatván, várta haláliteletét.

Bacsányi kezdetén volt még fáradalmas, nélkülözéssel s veszélyekkel teljes életének. Már lefordítá Ossiant; ezenkivül jogtudós és tanár volt, tanulmányozta a nemzeti történet első századait s felujította. A magyarok vitézsége, régiek példáival

megvilágosítva cz. munkájában. Aztán a franczia forradalom dicsőitésére tért át s egy idevonatkozó versével hihetetlen ingerültséget keltett. Kitépték a Magyar Muzeum-ból, szerzőjét nyomról nyomra üldözték s végre elfogták. Lesz még alkalmunk szólani szomorú sorsáról, a mely nem akadályozta meg, hogy negyven éven át egyike legyen hazája valódi költőinek.

Kazinczy nem kevésbbé hosszú pályának elején állott; megnyerő s a késő öregkorig kifejezésteljes alakja első fénykorát élte akkor; egyetlen összeesküvő sem lehetett lebilincselőbb, ha ugyan egyátalán összeesküvő volt. A nemes, protestans családból származott, jogképzett ifjút a reactio megfosztá jelentékeny hivatalától. Kétségkivül elégületlen volt tehát, de nem tudhatjuk, mennyiben volt részese a titkos társaságnak s miért tartóztatták le decz. 14-ének éjjelén. Fogolytársairól hátrahagyott jegyzetei hasznos szolgálatot tesznek e homályos ügy némi megvilágitásában.

Kevésbbé volt szerencsés, mint egy másik költő s fiatal tiszt, Kisfaludy. Jó ideje szorgalmazva Martinovics által, ki inkább idegenkedést keltett benne, megigérte, hogy jelen leend összejövetelükön. Ugyanazon este kezdetöket vették az elfogatások s nem volt ideje gyanússá tenni magát. Katonai pályája nem lett félbeszakítva; később, mint fogoly a Provenceban, felhasználta e kényszerített szabadságot, hogy lelkesedést, költeményeinek termékeny csiráját merítse Petrarca és Laura emlékéből. Utóbb a karinthiai Alpeseket védte Bonaparte és a Rajna vonalat Jourdan ellen.

Szentjobi végül, a legifjabb, mint protestans elveszté a II. Józseftől nyert szónoklati tanszéket. Aztán jogot tanult s aljegyző lett Biharmegyében, a mely hivatal mellett a költészetet is művelte. Egy drámát Mátyás királyról Ferencz koronázásakor adatott elő s a Magyar Muzeum-ban Mária Terézia életrajzát tette közzé. Szerencsétlenségére összeköttetésben állván Martinovicscsal, épen akkor fogták el, midőn a titkos társaságtól megválni készült. Ezek voltak a kiválóbb vádlottak.

Előbb Bécsbe vitettek s egy bizottság előtt jelentek meg. Merész fogás volt magyarokat elvonni rendes biráiktól s a bécsi ministerek, önkénytesen egybeállitott bíróság elé hurczolni. E szokatlan vakmerőség hírére az egész országban felháborodás tört ki; még a kik kárhoztatták s a legszigorúabban büntetendőnek találták is az összeesküvőket, még azok sem tűrhették el e sérelmét a nemzeti méltóságnak. Pestmegye izgalmas ülés után, melyben egy Keglevich, egy Teleky voltak a vezérszónokok, erélyes felterjesztést

intézett a királyhoz. Megütközését fejezte ki e törvénytelen cselekedet fölött s a vádlottakat a hazai bíróság elé kívánta állíttatni.

A kormány belátta, hogy hibát követett el s álszemérem nélkül helyrehozta azt. A király válaszúl adta, hogy ki sem ragaszkodik inkább, mint ő, az alkotmányhoz s hogy nem érti, honnan az ily gyanú; kijelenté, hogy a vádlottak visszatérn k Budára. Csakhamar meg is érkeztek s a per kezdetét vette, mialatt az elfogatások tovább folytak. Tulajdonképen csakis formailag volt ez engedmény. Thugut fontolóra vette, hogy az itéleteknek nagyobb sulyok leend, ha magyar birák által hozatnak. Csak az volt a nehézség, hogy a bécsi udvar kívánságával megegyező itéleteket érhessen el. Teljes sikert aratott ebben, s megtalálta az alkalmas embert a királyi ügyigazgatóban, egy kegykereső, szolgálatkész vádlóban, ki jól megjutalmaztatni remélte magát a lehulló fejekért. Kielégithetlennek kellett lennie nagyravágyásának, hogy háttérbe szorithassa rémületét; folyvást tőrtől vagy méregtől tartván, a budai várnak egyik hozzáférhetlen helyiségébe zárkózott, éjjel-nappal katonák őrizték s csak a nádor konyhájából jött eledelt fogadta el. Veszélyen kivül érezvén igy magát, elhatározta, hogy a legszigorúbb büntetést fogja kérni e democratákra, az isteni s emberi törvények ezen ellenségeire, s ugy vezeti a tárgyalást, hogy elitéltetésök ki ne legyen kerülhető.

E czélból igen széleskörü értelmezést kellett adni a törvénynek. Habozás nélkül meg is tették; egy 1498-ki végzeményre támaszkodtak; három századdal kellett visszamenniök, hogy tetszésök szerinti meghatározását találják a felségárulásnak. Egyéb bizonyitékok közt felhozták azon merő valószinűtlenséget is, hogy Kazinczy öt milliót kapott a franczia jacobinusoktól. A vádló a legkicsinyesb fogásokhoz nyult; komoly védelemmel nem lett volna képes szembeszállani; ugy intézte tehát a dolgot, hogy a védelem ne legyen szabad. Maga jelölte ki a védőket. A vádlottak csak rövid névjegyzékéből választhattak az ügyvédeknek, kik méltán álltak a vádló iránti előzékenység gyanújában, mert neki köszönhettek vagy tőle vártak valamit. Más ügyvédek vállalkoztak volna e veszélyes feladatra, de nem juthattak el a foglyokig; fenyegetések által távoliták őket el vagy oly eskü követelése által, melynek letevését méltóságérzetük tiltotta.

Mindez oly gyülöletes volt, hogy méltán kérdhetni, a nemes magyarok miként adhatták ki e gyászos személyiségnek polgártársaik fejeit. Az állam érdeke mindent igazolni látszott; a franczia rémuralom vak reactioba kergette a birák egy részét. A többi, kik

nem mondottak le szabadelvü eszméikről, eszélyesnek s politikusnak tartotta kimutatni, hogy az alkotmányos ügynek mi köze sincs a kivülről jött felforgató eszmékhez; az összeesküvőknek magyar hazafiak által elrendelt kivégzése mi ürügyet sem hagyhata fenn a bécsi udvar számára, hogy elnyomja Magyarországot a társadalmi rend nevében.

Az összeesküvés öt fő tagját 1795. május 20-án vitték vérpadra, a netaláni rendetlenség elfojtására elégséges katonaság kiséretében. Nemesen haltak meg. Zsigray gróf feje csak a harmadik vágásra hullott el; a tömeg szitkokat mondott a bakóra. Latzkovics, utoljára engedvén a hiuságnak, megjegyzé, hogy több népség gyült ma össze, mint a király koronázására. Francziául bátorságra buzdítá Szentmarjait, ki másodiknak ment föl a vérpad lépcsőin, s maga Horácz Justum et tenacem propositi virumjának hangoztatása után halt meg. Hajnóczy teljes közönyösséget mutatott, amiért Socrateshez hasonlították. Martinovics, ünnepélyesen kivetkőztetve papi állásából, utolsónak halt meg.

A többi vádlottak közül néhánynak megkegyelmeztek, másokat tiz évi börtönre, Őzt, Kazinczyt, Verseghyt, Szentjobit, Landerert s öt mást pedig halálra ítéltek.*) Számítottak a bécsi udvar kegyességére, a mit az is bizonyít, hogy a per felülvizsgálása alkalmával Bacsányinak és még más három börtönre ítéltnek büntetése halálra lett átváltoztatva, a védelmökben foglalt veszélyes elvekért. E hallatlan szigort csakis a megkegyelmezés bizonyossága igazolhatta. S csakugyan mindazok, akik kérték, megnyerték a kegyelmet. Őz és Szolarcsik visszautasítván annak kérését, kivégzésük el lett határozva. Mégis kegyetlen dolog volt megfosztani életétől két becsületes férfiut, kik még a kormány szempontjából sem voltak vétkesek, miután megkegyelmezésökre már eleve el voltak szánva. Szolarcsik azonban börtönének falára felfordított fát rajzolt, melynek öt gyökere a máj. 20-i öt martyr nevét viselte e felirással: laetius e trunco florebit. Alkalmasint e meggondolatlanság volt vesztöknek oka, balsorsa részesének nagyon is ékesszóló védelmével együtt. Junius 3-án felállították a vérpadot; Őz szólni akart a tömeghez, de a dobpörgés elfojtotta szavát.

*) Egy másik itélet a hóhér keze általi megégetésre itélt számos könyvet és röpiratot, a polgár katechismusát, a társulat szabályait, a Marseillaise fordítását, horvát verseket, a Vox clamantis in deserto ad Hungaros-t stb.

Azok, kiknek a kegyelem elengedte a halálbüntetést, a monarchia különböző börtöneibe vitettek, a legtöbb Kufsteinba, Tyrolba, a bajor határ közelébe. Ott, a festői vidéken, melynek szépségeit nem élvezhették, a rabság teljes szigorát érezteték velök. E hosszas, akkor rejtély környékezte szenvedésre negyven év mulva volt világot vetendő Pellico Silvio. De ha nem is volt még történetirója, fájdalmas ihlettséget öntött egy költőbe, a demokrata Bacsányiba. E rideg és bátor publicista, mintegy ellágyítva a szenvedés által, feledé költészetének előbbi erőszakos és keserü hangját, hogy csak a jelen fájdalmát s kétségbeesését s a halhatatlanság várását énekelje:

Távol hazámtól; messze vidék sovány
Határit őrző vad havasok között
S felhőkig érő durva fogház
Rejtekiből az egekre nézvén

Óhajtva várom megjelenésedet.
És ime! jőnek kellemetes, szelíd
Sugárid... Üdvözlégy kegyes Hold!
Könyveim árja között elázva

Áldlak s köszöntlek. Csak te tudod nyögő
Szívem keservét; ah! egyedül te vagy
Még, aki most is szánakozva
Nézsz le reám, s panaszimra hallgatsz.

... Mit látok? Itt hagysz ujra te is? Kegyes
Vigasztalóm! Itt hagysz-e te is megint?
Kell menned, ah! s nem tarthatod meg
Gyors kerekét sietö kocsidnak.

Folytasd, szelíd Hold, pálya-futásodat;
Enyhitsd nememnek bánatos éjelét,
Türj, halhatatlan lélek! Eljő
Neked is a kiszabott idő; türj,

Mig földi pályád végihez érkezel.
Vesd félre már bús gondjaidat, s reméllj;
Ismér az Ég!.. Megszán, s kiszóllít
E hazug és csapodár világból *)

Bacsányit is, mint később a Mie prigoni szerzőjét azon nagy fájdalom sujtá, hogy elhalni kellett látnia legjobb barátját,

*) Bacsányi munkái. 47.

Szentjobit, a költőt, ki nem birta a börtön szevedéseit s jegyesének, Linának távollétét elviselni:

Ti Szüzek, s ti is, oh Tirol
Ifju polgári jőjjetek,
S az Emberség barátiról,
Barátom sirján zengjetek! . .
(Lina:) Válaszd el már hiu lelkemet
Kegyetlen, néma fájdalom,
Temesd hozzája testemet,
Zárjon kettőnket egy halom. [1])

Nem kell különben azt hinnünk, hogy a magyar fogoly Pellico Silvionak kétségkivül magasztos, de kissé szenvtelen s nem mindig eléggé büszke lemondásába esett volna. Nem kevésbbé lángoló vallásossága megtartja erélyét; szükségét érzi, hogy megedzze magát a kétségbeeséssel szemben:

Nagy ég! tekintsd nehéz baját,
Küldj neki éltető reményt!
Avvagy te nyisd meg ajtaját,
És bocsásd el, ó Halál, szegényt!

Ne hagyj el engem
Oh én teremtőm, én
Atyám, oltalmazóm!

Én egy Uram!
Én Istenem! [2])

Maroncelli barátja kétségbeesett Olaszország sorsa fölött: Bacsányit soha sem hagyta el a forradalmi szellem. Alkalma volt megismerkedni egy váratlan fogolytárssal. Maret, utóbb bassanói herczeg, a franczia köztársaság által nápolyi követté neveztetvén, az osztrákok által Piemontban le lett tartóztatva s Kufsteinba vitetett.[3]) Csakhamar kicserélték XVI. Lajos leányaért s visszatért Franciaországba, ahol fényes kormányzati pálya várt reá; de nem feledke-

[1]) U. o. 58.

[2]) U. o. 54., 55.

[3]) Érdekes részletek vannak ugy Maret fogságáról, mint a kufsteini börtönrendszerről Ernouf b. Le duc de Bassano cz. czikkében (Revue contemporaine, 1869. oct. 19.)

zett meg a szegény magyarról s látni fogjuk, hogy az 1809-iki hadjáratban miként akart szolgálatára lenni, kiengesztelhetlen üldözést vonván ezáltal a költő fejére. Bacsányi legalább annyiban szerencsés volt, hogy nem maradt sokáig a kufsteini börtönben; de a nyomor kis hivatal kérésére kényszerité.

A Marseillaise lefordítása különös visszatetszéssel találkozott; Verseghy kilencz évig sínlődött miatta a börtönben, csak annyi megszakítással, hogy szekeren Kufsteiből Grátzba s Grátzból Brünnbe hurczolták. Szétszórták a magyar elitélteket, nehogy tetemes számmal lehessenek ugyanegy helyen. Arra is figyelemmel voltak, hogy ne tartózkodjanak sokáig egy böntönben s tartós viszonyt köthessenek ott egymással. Kazinczy, kit hat évig tartottak elzárva, három börtönben, Spielbergben. Kufsteinban s Munkácson volt. Spielberg már akkor méltó volt tragicus hirére; Kazinczyt sokáig földalatti, nedves börtönben tarták, ahol egészsége nagyon megromlott. Csak József nádor látogatása szerezhetett a beteg költőnek egészségesb czellát.

Igy végződött, a vérpadon s börtönfalak között, a polgári democratia azon kísérlete, hogy aláássa az ország régi alkotmányát s kezet nyujtson a franczia forradalomnak. E kevéssé ismert, a nagy háborúk rettentő zajában észre is alig vett epizódnak mégis volt befolyása magukra e háborúkra s Európa helyzetére: A mérsékeltek eltüntek a politikai szintérről; hozzájárulásukkal az erőszakos rendszabályokhoz mitsem nyertek; vezérük, Sándor nádor, egy tüzijáték alkalmával halt el, amely balesetet — igaztalanul — az udvar merényletének tarták a népszerüsége folytán veszélyes főherczeg ellen. A reaktió pártja pillanatnyi bár, de eléggé tartós győzelmet aratott, hogy nagy nemzeti föllángolást kelthessen a Franczia ország elleni küzdelemre s elnyomhassa némely megyékben az elégületlenséget. Az összeesküvőknek tehát nem sikerült szoros viszonyt létesíteni hazájuk s a forradalmi Francziaország közt. De mégsem áldozták fel hasztalanul életüket: először szoktaták hozzá polgártársaikat az egyenlőségi eszmékhez; hátrahagyták csiráit a reform-pártnak, mely kerülvén túlzásaikat, de elfogadván elveiket, később munkához látott.

HATODIK FEJEZET.

A franczia köztársaság elleni háborúk s az 1802-iki országgyülés.

A magyarok huszonkét éven át csaknem szakadatlanúl harczoltak a franczia köztársaság s császárság ellen, gyakran legyőzetve, gyakran elégületlenséggel, de hűtlenül soha. E küzdelembe azonban nem mindig hozták ugyanazon lelkesedést s ugyanazon meggyőződést magukkal. Látni fogjuk, hogy olykor szoros katonai kötelességökre szorítkoznak, máskor meg hévben s önfeláldozásban felülmulják a monarchia összes többi bajnokait. E váltogatás komoly befolyással volt a bécsi udvar s a régi Európa többi államainak elhatározásaira is. Az ország belállapotában gyökerezett, de viszont az ország maga is megérezte az általános politika visszahatását. A forradalom túlcsapongásai felkeltette borzadály érzelme például fokozta a magyarok király-párti odaadását.

1795 előtt se a tisztek, se a katonák nem váltak ki a szövetségi csapatok sorai közül. A fővezérletet nem bízták magyarokra, Coburgnak, Clerfaytnak, Wurmsernek rendelték alá őket. [1]) Esterházy hg kevéssé tünt ki az 1792-iki hadjáratban, midőn a Rajna partjain Custinès-val állott szemközt.[2]) A pénz- és emberáldozatok lassanként kimerítéték a nemzetet; zugolódásra fakadt s a demokrata-párt költői, köztük Bacsányi, nem kiméltéték a kormányt vádaktól és gyanúsítástól:

Az európai Hadakozásokra.

Felkelnek a népek békesség öléről,
Hogy egymást elverjék hazájok földéről.

---

[1]) Vivenot, Thugut, Clerfait und Wurmser több helyütt.
[2]) Sybel, I. köt.

Mint az éhes medvék hideg barlangjokból,
Oly dühös haraggal törnek ki honnyokból,
. . . Koporsót csinálnak egész országokból!

Természetnek Attya! ki e föld szinére
Helyhetéd az embert élet' ösvénnyére,
S csak az eggy szeretet édes érzésére
Gyúlasztván, bocsáttád szabad tetszésére:

Büszke, gyarló ember! hová visz vakságod?
Miként bitangolod lelki méltóságod?
Abban lehet-e hát legfőbb boldogságod,
Hogyha vérségidet holt-halomba vágod?

Tudjad, ó balgatag, hogy — — — —
Vitézség a haza serény védelmében,
Nem a győző karban, nem a vadelmében.

. . . Ó emberi nemzet egy méltó bálványa,
Szabadság, egeknek legszebb adománya,
Ó hazám. . .

Ó népek, mi lesz belőletek,
Hát igy játszhatnak-e legfőbb kincsetekkel?
S ti egek, hát ti ezt tűrve néztétek el,
Hah nem változhatik a természet rendi,
Ily bűn a büntetést el nem kerülendi. [1])

A jacobinus költő hangja komoly nehézségekkel fenyegetheté Ausztriát, főleg midőn a szövetségesek féltékeny igényei mindinkább szükségesekké tevék a magyarokat. 1794-től kezdve, midőn az angol miniszterium legcsekélyebb segélyét is lealázó szürgetésekkel fizetteté meg s parancsolólag szólt bele a hadjárat tervébe; [2]) midőn a hollandok elhanyagolták az önvédelmet s éhen hagyták veszni védőiket; [3]) végül midőn a poroszok s Thugut versenyeztek egymással a balfogásokban,[4]) bizonnyára nem volt közönyös, ha valjon lehet-e a nemes magyarokra számítani, s inkább előtérbe helyezték őket. Különben sok érdemök volt s méltán lettek kényes

[1]) Bacsányi költ. 41—43.

[2]) Vivenot, Thugut, Clerfayt und Wurmser, 22, 29, 31, 43, 47, 50.

[3]) Vivenot, 37, 39, 43—47, 54—55.

[4]) Jelezzük, anélkül, hogy érdekes bár, de tárgyunktól távol álló polemiába bocsátkozánk, Vivenot 29—31, 35—37, 43—47, 56, 114, 125, 117—153. lapjait és Häusser, I. 387, 543, 631, 654, II. 3—4. ll.

megbizásokra is kiszemelve. Krayra és Mészárosra bizták a Pichegruval, royalista összeesküvésekor való értekezést. [1]) A fáradhatlan és buzgó Alvinczy tábornok igen jól végezte el a hollandokkal való alkudozást s egy hadtest ellátása biztosításának hálátlan munkáját. Őt jelölik ki Elsass megszállására s XVIII. Lajos kikiáltására.[2]) A császári levelezésben csaknem mindig dicsérettel történik említés Ott és Gyulay tábornokokról.[3]) A katonák nem álltak vezéreiknek mögötte; megosztották az osztrák hadsereg rémítő nyomorát s türelmes bátorságát. [4]) Pénz, lábbeli, csaknem tápszerek s ruházat nélkül, sanyarú tél idején s nem vigasztalhatván magukat győzelemmel, mint a francziák, a vereségnek közepette is hősies ellentállásukkal tűntek ki.

1796 óta a vérpad s börtönök megtizedelte demokrata-párt megszünt szavát hallatni. Megmaradt hívei, szigorú vám-rendszabályokkal minden idegen ragálytól távol tartva, bátorságukat vesztették vagy megtértek. Francziaország bámulatos sikerei, a Poroszországgal való szakítás, Ausztria szorongatott helyzete csak növelték a magyarok áldozatkészségét. Mint egész történetük során, ekkor sem tagadhattak semmit meg elhagyott uralkodójoktól, aki, midőn szövetségesek környeztek, részükről csak daczczal vagy hidegséggel találkozott. Keleti képzelmöket sajátszerüleg megragadta az ifju franczia parancsnok, ki mintegy játszva semmisíté meg sergeiket s diadalmas gyorsaságával felülmulván mindazt, mit a törökökről vagy mongolokról tudtak, mint ezek, Magyarországot is fenyegeté. Szenvedélyesen csodálták, gyülölték és harczoltak ellene.

Ferencz császár viszont, megdöbbentve örökös tartományainak kimerültsége által,[5]) mindinkább rászorult a magyarokra. Alkotmányuk azonban a katonák előállítását s a kivételes adókat országgyülés egybehivásától tette függővé; már hátralékban is voltak egy évvel, a gyülés legalább minden három évben összehivandó lévén. Mennyi panasz, mennyi igény fog e gyülésen felmerülni! Amig csak lehetett, halogatták. A főuri családok nagy áldozatokat hoztak a hűbériség s a vallás ügyeért. Eszterházy herczeg 620 ujonczot fegyverzett fel s 15.000 mérő gabonát küldött. Battyányi bibornok-pri-

[1]) Vivenot, 303, 414.
[2]) Vivenot, 64, 122, 475, 524.
[3]) Vivenot, 119.
[4]) Vivenot, 64—67, 129—131, 138—141.
[5]) Vivenot, 12—20, 37, 39.

más kerületének roppant jövedelmeiből 50,000 forintot s 50,000 mérő zabot ajánlott fel s még egy ezred ellátását vállalta magára. A többi főurak s püspökök is jövedelmeik arányában hasonló nagylelküségről tettek bizonyságot. De mindez eltörpült Bonapartéval szemben. József főherczeg könnyen kimutathatá, hogy a közvélemény állapota kizár minden nyugtalanságot s hogy az országgyülés kedvező hangulatban leend. A főherczeg már ekkor fellépett azon szabadelvü s kibékítő szerepben, melyet félszázadon át folytatandó vala. Személyes czélja is volt, csak az országgyülés kiálthatván őt törvényesen ki nádorrá. Megnyerte az összehivást nov. 6-ára s az ősz Gvadányi grófnak ez idő tájban irt e levele is arról tanúskodik, miként a főherczeg nem csalódott az ország hangulatára nézve:

Regalist nyertem én, a több Mágnásokkal,
Országgyülésére kell mennem másokkal,
Pozsony városába fog az ország gyülni,
Nem tudgyuk még, mit fog e Diaeta szülni.

Felséges Királyunk maga jelen lészen,
Tudom Hazánk ebből nagy örömöt vészen.
Halljuk, egy hónapig fogna csak tartani,
De mi vége lészen, nem lehet mondani.

Mondják, ő Felsége kiván segítséget,
Hogy megalázhassa a Frantz ellenséget.
Tehetségünk szerint fogunk is mi adni,
Kegyes Királyunkat nem fogjuk elhagyni.

Még talán magam is kardot köszörülök,
Ámbár napról-napra mind jobban őszülök.
Marsnak szolgálattyát én sokszor próbáltam,
Sok ellenségeknek szemébe is álltam.

Most is ha az Haza talál ülni lóra,
Én is majd felkapok valamely fakóra.
Több hazafiak közt talán számot teszek,
Eleget éltem már, hogyha el is veszek. [1])

A megnyitó ülésen József főherczeg s a primás latinul szóltak a főrendekhez.[2]) A követek két magyar beszédet hallottak:

[1]) Gvadányi Verses levelezés-e. Fábián Juliánnal. Pozsony. 1798. 118. l.

[2]) Az országgyülés Naplója. Csak 74 lapra terjed, nem tartatván 19 ülésnél több.

Nagy József személynökét s Vantsai kanonokét, melyben általánosságban az alkotmányról s a hazáról is szó volt. A bibornok erélyesen szólt s a hadjáratot kereszthábornúnak igyekezett feltüntetni. Károly főherczegnek Jourdan s a németországi hadsereg fölötti legujabb győzelmeit dicsőitvén, azon reményének adott kifejezést, hogy a kereszt Francziaországban ismét helyre leend állítva, megzavarására, megalázására, és isten segítségével megtérítésére a gonoszaknak.

A király másnap nemzeti ruhában, huszárezredesi mentével, sarkantyúkkal s kócsagtollas föveggel jelent meg. Ferencz szomorú, tudóséhoz hasonló alakja különös hatással lehetett ily öltözetben. Mi ujat sem mondott: nagy bizalomról beszélt alattvalóinak áldozatkészségében, ősziute gyülöletről a vallás ellenségei iránt, kik ha elérnék Magyarországot, pénzt és nőket is rabolnának; s végül az elmaradhatlan összehasonlítást tette meg azon országgyüléssel, mely Mária Teréziát megmenté; e lovagias emléknek meg volt azon előnye, hogy sohasem avult el. A trónbeszédet teljes siker követte. A szükséges segély barbár nagyszerüséggel szavaztatott meg: 20,000 szarvasmarha a hadsereg ellátására a nemesség felajánlotta 2.400,000 mérő gabonával egyetemben. 50,000 katona s 10,000 ló, melyek ellátására négy millió mérő zabot szántak volt, betöltendő a Bonaparte fegyverei által előidézett hézagot. Betörés esetére tömeges felkelést igértek meg.

Ily nagylelküség jogot adhatott a gyülésnek sérelmei elmondására is. Voltak is eléggé élénk kifakadások a magyar termékektől szedett kiviteli vámok ellen. A francziaországi borkereskedés nagy akadályokba ütközvén az északi államokban, a magyar borok kitünő piaczot találhattak Porosz- és Oroszországban; felháborodtak, látván, hogy a kormány e kivitelt csaknem lehetetlenné teszi aprólékos szabályozással s a túlcsigázott vámokkal. Válaszul adták, hogy a kérdés tanulmányoztatni fog, a mi nagyon keveset ért; két követet, kik erélyesen beszéltek a nemzet jogai mellett, formaszerüleg kiutasítottak. A gyülés nem mutatá a szokása szerinti érzékenységet, midőn a szólás szabadsága kérdésessé lett téve s a királyi köszönet meghallgatása után (decz. 10.) nyugodtan szétment. Az 1796-iki gyülés nem sorozható tehát a magyar nemzet törvényhozásai közé; pusztán lelkesedéssel meghallgatott hivatkozás volt a már kipróbált áldozatkészségre s katonai nyilatkozása a régi rendszernek a forradalom ellen. Csakis e szempontból hagyott a történetben nyomot.

Ne higyjük egyébiránt, hogy meghazudtolta volna a közvélemény; a journalismus, a hirhedt összeesküvés óta féken tartva, csak tengődött s a költészet pótolta. 1797-től 1799-ig egészen politikai s harczias volt. Férfiak, kiknek tiszteletreméltó s egyszerü élete a szolgai meghunyászkodás minden gyanuját kizárja, támogatták a francziák ellen a királyságnak a nemzetével bensőleg egybeforrt ügyét. Szükség esetében csakugy szálltak volna síkra a poroszok ellen is, még élvén bennök a régi gyülölet s örömmel emlékezvén vissza Berlinnek a hétéves háborúban Hadik magyarjai által történt megszállására.[1])

Mig az ősz Alvinczy csak imént, mint fővezér az olasz hadsereg élére állítva, hősies erőfeszítéssel igyekezett feszabadítani Mantuat s balsikereiben is megérdemelte királyának köszönetét, Csokonai, a hévvel s természetességgel teljes ifju költő, honfitársainak, olykor ellenségeiknek hősiességét is énekelte meg. Hoche tábornok kora halála az őszinte csodálat kitörésére indítá a költőt, kinek magának is kora-halál volt végzete:

Hoche, a Bonaparte barátja,
Megelőzé minden arányban
Görögország s Róma vitézit,
Egyedül — esztendeiben nem.[2])

Ez azonban kivétel; az országgyülés nagylelküsége, a magyar lovasság vitézsége az, a mit Csokonai magasztalni szeret.[3]) Majd midőn Olaszország végleg elveszett, midőn a Bécsbe vezető utat s a magyar határokat kell megvédeni, hazája súlyos veszélyében megtalálja a költő a férfias és komor erélynek szavait:

A nemes magyarsághak felülésére:

— — — Styria erdeje,
. . . Ez az a nemes hely, hol sárt kell állani
S a halál kezéből babért aprítani.
Itt vívik hazánknak sok hadra nőtt fia,
Itt áll a dicsőség, hol több a franczia,
. . . Mint mikor a Tátra kősziklás bérczéről
Sürű felhő száll le Kárpátus széléről
. . . Másikba ütközik Mátra kőszálain
. . . Igy csap itt a csata öszve a csatával,
A vitéz magyar nép a Frantz ármádával.

[1]) Csokonai minden munkái, I. 85.
[2]) U. o. 92.
[3]) U. o. I. 26—43, 69.

. . . Ugyan, hát egy nemes, egy vitéz nemzettől
Várhatni-e, hogy ő megijedjen ettől.
. . . Mit mondana Árpád, Uszubu hadnagyunk, [1])
El nem hinné rólunk, hogy magyarok vagyunk.
Rajta, csak menjetek, fiaim ellene,
Hordozzon a magyar seregek istene.

Meglep e versekben, a magyarnak a szlávság iránti megvetésén kivül, a szomoruságnak, a gyászos előérzetnek hangja. Remegés nélkül elviselni a vereséget s halált, természetes hősiessége a nemzetnek, melyet rettentő pusztulások, Várna, Mohács, Világos értek.

A nemesség gyorsan fegyverkezett a fájdalmas jeleneteknek közepette, melyeket sok családban az ifjaknak e rögtöni harczba szállása idézett elő. Csokonai új drámai tárgyat talált ebben. »A becsületet és Szerelem« czímü költeményének fiatal lovagja, a szerelem és becsület közé állítva, az utóbbira határozza el magát:

Az öreg atya: Menj fiam! im megnyílt előtted az a tér,
. . . Menj és atyáidnál ne légy alábbvaló.
Fiam vagy, szánlak is; de azért csak aló!
Ha én felülhettem: ott a kard, a puska!

Az ifjasszony: Ah hova mégy kincsem, nem szánsz-e engemet,
Ne hagyj el, ne foszd meg árva személyemet.

A gavallér: Ah mért jöttél bé most? ah beh szurdaló ív,
Melylyel gyötrettetik láttodra ez a szív,
Elhagylak angyalom. . .
. . . isten s nép szava hív.
. . . Siessünk barátom. Vajha Styriának
Bérczei már itt a kapunál volnának,
Vajha már a dölyfös franczot itt láthatnám,
. . . Akkor látnád, hogy én talpig magyar vagyok!

Károly főherczeg megérkezett eközben Leobenbe, ahol megkötötték a híres békepontozatokat. A ifju főherceg ezuttal jelenik először meg történetünk során, de már nagy helyet foglalt el a magyarok képzeletében. Néhány hóval előbb, würzburgi győzelmes hadakozásának végén, az országgyülés szerencsekivánó küldöttségét fogadta. Még korábban, a tarvisi ütközetben, körülkerítve s csaknem fogolylyá téve a francziák által, menekülését a Fedak kapitány

[1]) »Árpád vitéz hadnagya, ki a tótokat bejármolta.« Csokonai jegyzése.

vezette huszároknak köszönheté, kik csaknem mind odavesztek megszabadításában.[1]) A nagy tábornok s a vitéz nép közt kölcsönös rokonszenv keletkezett ekkor[2]) s nem is szünt meg soha. Pedig a főherczegben misem volt a magyar természetből; csendes, magába vonult alakja, számító eszélyessége épen nem emlékeztetett egy Hunyadi tüzes hevére.

A leobeni pontozatok nem vetettek véget a nemesi felkelésnek. Nagy számmal s buzgósággal érkeztek a kijelölt találkozási helyre, a styriai határ közelében fekvő Szombathelyre. A dunai kerületek, melyeknek jutaléka már junius hóban teljes volt, két főur, Eszterházy herczeg és Pálffy gróf vezetése alatt állottak. A távolabb levő tiszaiak valamivel később gyüjték össze jutalékjokat, a másodrangu parancsnokságban kitünő Splényi és Mészáros tábornokok alatt. A nádor volt fővezére e 30.000-nyi seregnek, melyet a horvát fölkelés 40,000-re szaporított. A nemzet által e gyakorlatlan, de jeles csapatokhoz kötött remények tomácsukat találták Berzsenyiben, az akkor még csaknem gyermek költőben:

Él még nemzetem istene!
Buzgó könnyeimen, szent öröm, ömledezz!
Állsz még, állsz, szeretett hazám;
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed.
Méltán búslakodám előbb,
Hogy hérosz eleid nyomdokiból kitérsz.
. . . Hálá! mást mutat e sereg,
Mely most, régi magyar módra, nyeregben ül.
Nem szállt Trója alá soha
Ily szép spártai had, sem Hunyadink kevély
Zászlóit nem emelte volt
Rettentőbb hadi nép Bécs letörött falán.
. . . Árpád vére se hülhet el,
Ámbár rég heverész a puha pamlagon.
Nézd, most felköti fegyverét,
Csákóján lobogó kolcsag emelkedik,
Buzdító katonás ruhát
Öltvén, lelke nemes lángra kigerjedez.

A tizenhét éves ifju e lendületes és naiv költeményének, mint Csokonai versének is, nagy sikere volt; napjainkig megtartá népszerüségét.

[1]) Majláth, V. 219.

[2]) L. Károly főhg művét az 1796-iki németországi hadjáratról. 3 kötet. A tudós főhg mily örömmel szolgáltat elismerést a magyar vitézségnek, Kraynak, Gyulaynak, Sztáraynak, Mészárosnak!

Berzsenyi sejtelmei nem valósultak közvetlenül meg s a campo-formioi béke a nemesség szabadságolását vonta maga után. De a Franciaországra nézve oly dicsőséges béke csak fegyverszünet volt; a bécsi udvar nem tette komolyan le a fegyvert, új és önfeláldozó hadcsapatokat érezvén maga mögött.

A háború több mint százezer emberébe s harmincz millió forintjába került a magyar királyságnak. E roppant — részben talán túlzott — áldozat nem hidegíté el a magyarokat a második coalitió alatt. Az 1799. és 1800. évi rettentő hadjáratok nagyrészben az ő művök valának. Katonáik minden ütközetben kitüntek, tábornokaik az első sorban szerepeltek.

A kezdet kétségkivül kárhoztatást érdemelt. Babarczy kapitány huszárjai tartották megszállva Rastadt környékét, midőn a kongresszusról való elutazások alkalmával meggyilkolták a franczia köztársaság meghatalmazottjait.[1]) Osztozkodtak az e bűntényért való felelősségben a bécsi udvarral, amely legalább a követek letartóztatására s papirjaik elkobzására rendeletet adott. E föl nem derített esemény fejtegetése nem tartozik tárgyunkhoz; Babarczy huszárjait csak annyi vád érheti, hogy durván túlhágták a bűnös parancsot, melynek teljesítését a katonai engedelmesség nevében követelték tőlük. Körülbelül ugyanakkor (1799. apr.) Kray báró tábornagy kiérdemelte Thiers dicséretét, a ki vitéz, tapasztalt tisztnek nevezi őt,[2]) s a Magyarország irányában legkevésbé kedvező német történetirókét. Mig Scherer köztársasági tábornok az Adigo vonalát igyekezett áttörni, Kray a veronai hegyeken gyors menetekben átkelvén, meglepte s megverte őt Magnanonál.[3]) E hadjárat következtében elveszték a franczia Lombardiát, Károly főherczeg stockachi győzelme folytán pedig a Rajna partjain való védelmi hadállásra lettek szorítva.

Az oroszok s az osztrákok kölcsönös féltékenysége s Masséna a zürichi hadjáratban kifejtett bámulatos ügyessége nélkül Franciaországba is betörtek volna. Ellenségei reszkettek az örömtől s a magyar költészet megéneklé reményeiket. Meglephet az, hogy már nem csupán a nemzeti ügyet védi, mint 1797-ben, hanem a

---

[1]) Häusser, II. 231—236.

[2]) Alig szükséges utalni az olvasót a Consulat et l'Empire első könyveire az 1799-iki események s az 1800-iki hadjárat összevont leirásánál.

[3]) Häusser, II. 225: »der rasche Kray. . . .«

szabadság s igazság nevében beszél. Virág igy kiált fel a győzelmes főherczegnek ajánlott versezetében:

Eldődeinktől ránk maradt dicső
Kincsünk, Szabadság!
— — Óh a te zászlód szárnyai közt forog
Károly. . . .

Midőn hírül vették, hogy Mantua a szövetségesek hatalmába került vissza, Csokonai dühös kis költeményt irt Az igazság diadalma czimén. Érdekes megfigyelni, mily politikai eszmék nyertek Magyarországon kifejezést az oly zavaros és véres század utolsó évében, midőn Francziaország a személyes hatalom visszaállításának küszöbén volt, midőn Németország közvéleménye meg vala oszolva a reactionarius Gentz s a forradalomnak szerinte nagyon számos hive között.

A szent igazság elleni kifakadással kezdi a magyar iró. Mit csinált, hol rejtőzött akkor, midőn Francziaország kegyetlen szelleme romokkal s vérrel borítá Európát? Miért nem verte le a megújuló fejü szörnyeteget? Oh, még élt s várta az alkalmas órát, hogy a Mindenható előtt porba döntse a párisi bálványt. S hol forrása minde bajoknak? A legitimitás megsértésében. A királyi családnak, Ferencz császár áldozatúl esett ártatlan rokonainak vére boszúért kiált az éghez és Bécshez. A császár dicső hivatása biztosítni az igazság diadalát. Kell, hogy a legyőzhetlen osztrák sas eljusson a zsiványok tanyájává lett Louvreig s visszahelyezze oda a liliomot. IV. Henriknek (kit a költő nagy dicsérettel illet) s Nagy Lajosnak méltó utódjuk leend XVIII-ik Lajosban. Dicséretet érdemelnek mindazok, kik e nagy feladatban segélyt nyujtanak a császárnak: Pál czár, kinek sergei egyszerre hozzák rémületbe Ázsiát és Francziaországot (misem ritkább, mint a magyaroktól kedvező nyilatkozatot hallani Oroszországról); Sélim zultán, ki csakhamar megszabaditandja a szép Egyptomot a franczia rablóktól; György angol király, ki az óczeán fölött uralkodik; különösen pedig a vitéz Kray és magyar csapatai.

Igy beszélt egy nemes magyar ifju, kinek életpályáját nyugtot nem ismerő függetlensége minduntalan megzavarta s a kit nem vádolhatni szolgaiságról. Nemcsak költő, de egyidejüleg népszerü journalista is levén, nem tehető fel, hogy pusztán személyes véleményének ad kifejezést. Láttuk egyébiránt, hogy e hang megegye-

zett az országgyülés kétségtelen hangulatával, Magyarország katonás magatartásával s más egykorú irodalmi termékekével.

Brumaire 18-a s Bonapartenak consuli méltóságra emelkedése nem változtatták meg. A magyarok, katonáik s tábornokaik. továbbra is Ausztria legfőbb ereje maradtak. Krayt szembeállították Moreauval. Ha kitünő terve nem is akadályozhatá meg a köztársasági tábornok átkelését a Fekete-erdőségen, legalább ulmi táborozásában s szükséges visszavonulásában figyelemre méltó szilárdságot fejtett ki. Zách Melas törzskarának főnöke s Ott tábornok alvezéreinek elseje volt. Ott, Miollis legyőzője, »elborítván a várost fedező erődített helyeket, megmutatta az osztrák szineket az elrémült génuaiaknak.« (Thiers). Méltó ellenfele Massenának, kevéssel utóbb kinyerte Genua visszaadását. Az oly sokáig kétes marengoi nap csaknem magyar ütközet volt. A chiusellai előküzdelemben Pálffy gr. tábornok elődeihez méltó lovassági rohamot intézett s dicsőségesen esett el. Hadik gr. tábornok, fia a hétéves háború egyik hősének, kezdte a nagy csatát hadtestének erőteljes összecsapásával. Splényi csapatai s a huszárok a consuli gárdával állnak szembe. Ott lovassága visszavonulásra kényszeríti Lannes tábornokot. Melas győzelmesnek hivén magát, három órakor visszatért Alexandriába, hogy hírül adja Bécsbe diadalát, Záchnak engedvén át a fővezényletet; azonban Desaix megérkezése teljesen megváltoztatá a dolgok állását s a magyaroknak most épen úgy kijutott a balszerencséből, mint előbb a sikerből; Hadik elesett, Zách fogságba került, Ott lovasságát rettegés fogta el.

Nehány héttel utóbb megindultak a francziák Bécs felé s a nemesség felkelése ismét elrendeltetett. A király egész őszintén a szenvedett vereséggel arányban álló áldozatokat kért. A nemesi lovasság a rögtönzött katonák kikerülhetlen lassuságával szállott fegyverbe; késő s kis szakaszokban való megérkezése képezte alkalmasint szerencséjét Ausztriának, mely fölállíthatá ekként tartalékját a bécsi uton s ellensulyozhatá a franczia rohamot. Nem is lehetett jobbat remélni a roppant rendetlenségnek közepette, melyben a császárság vergődött. Thugut rendszere, a bizalmatlanság s önfejüség megtermé gyümölcseit. Károly főherczeg, a békének barátja, csaknem kegyvesztésben volt s midőn ismét megjelent a küzdtéren, már késő volt. A hadsereg nyomorban veszett el, várván, hogy Moreautól megkapja a kegyelemdöfést. A szerencséten császár nem tudta, kihez forduljon s Kray tábornagyot saját fivérével, a fiatal

János fhggel váltotta fel; tudjuk, mi lett az eredmény: a hohenlindeni vereség.

Nyolcz nappal utóbb uj felhívás lett intézve a magyar nemességhez, melyet jeles tábornokok, Mészáros, Splényi, Benyovsky, majd Ott, Dévay, Gyulay vezettek Eszterházy fővezénylete alatt. E komoly előkészületek kétségkivül támogatást nyujtottak Cobenzlnek a lunevillei alkudozásokban s kedvezőbb feltételekhez juttaták. Thugut kegyvesztése megkönnyebbülés volt mindenkire nézve s Ausztria körülbelül megtartá campo-formioi határait. A magyarok tehát hatalmas támaszai voltak Ausztriának úgy a háborúban, mint a béke megkötésénél. A császár meleg köszönetet mondott nekik s kijelenté, hogy misem fekszik inkább szivén, mint kedvelt Magyarországának jóléte és fejlődése. E királyi elismerés azonban igen sokba, száz millió forintba s kétszáz ezer emberbe került!

Gyász és csüggedés vett erőt a nemzeten. Hány család vesztette el a toborzott ujoncokkal jövőjét, reményét! Mennyi föld nem vala eléggé megmüvelhető az ősz szülők, a gyenge gyermekek által. Az aratás három izben, 1794-ben, 1795-ben, 1800-ban oly silány, a szükség oly nagy volt, hogy a szabad gabnakereskedés elleni előitéletek hivei ismét felszaporodtak s a megyék a gabnakivitel megtiltását kérték a kormánytól.

A magyar borok kivitele meggazdagíthatta volna az országot; de a lengyelországi zavarok utját állották a forgalomnak Oroszország felé s a bécsi udvar belsőleg ingerültebb levén Poroszország, mint bevallott ellenségei ellen, megzsibbasztá a kereskedést Észak-Németországgal s a francziák szövetségeseivel. Csak az örökös tartományok osztrákjai maradtak fenn vevőknek s ezek tetszésök szerint szabták meg a magyar termékek árát.

A magyarországi s erdélyi bányák ellátták ércz-pénzzel az osztrák kincstárt. De a kormány kibocsátotta papirpénz nagyon megszaporodott s nagy mértékben elveszté hitelét. A képzeleti értékének fenntartására alkalmazott erőszakos rendszabályok, mint mindig, meghiusultak. 1800. szept. havában irta Csongrádmegye: Az érczpénz kivitele (ezt használták a hadsereg fizetésére), a papirjegyek kibocsátása nemcsak nehézzé, de lehetetlenné teszi a megélhetést; kinek sincs bizalma a költött értékekben; a gazdagok elvesztik vagyonukat; a szegények, ha meg is kapják munkájuk bérét, éhen halnak, nem levén, a ki beváltsa papirpénzöket. Tetézendő a bajt, a szegényebb osztályra nézve oly fontos rézpénz is osztotta,

bár kisebb mértékben, a papir-érték csökkenését: a tizenkét krajczáros pénzdarabokat csak tiz, sőt kilencz krajczárban fogadták el.

E nyomor azonban üdvös volt a magyarokra nézve. Arra indítá őket, hogy kevesebb vakbuzgósággal tekintsenek a háború s eredményei elé; eszökbe juttatá, hogy a király iránti önfeláldozás kötelességén kivül önnön méltóságuk irányában is vannak kötelességeik s hogy azért szenvednek oly kegyetlenül, mert nem ragaszkodtak eléggé régi jogaikhoz s pénzügyi kormányzatuknak még Lipót által is biztosított függetlenségéhez. Miként térjenek ismét vissza a dolgok törvényes állapotához? Csendes és tiszteletteljes nyilvánítása által óhajaiknak. A nemzeti gyülés eszméje kezdte ekkor mindenkinek elméjét foglalkoztatni, ezt hangoztatá minden ajak. Tiz év óta megfeledkeztek róla, mert az 1796-i gyülés, mint láttuk, pusztán fegyverbe szólítás volt. Mindenütt csodálatot kelt, hogy szó nélkül el hagyták mulni az 1799-ik évet, az országgyülés összehivásának rendes időpontját. Az amiensi béke alá van irva, egész Európa megpihen, a további halogatást mivel sem igazolhatni.

Megérkezik végre a királyi összehivó, 1802. máj. 2-ára tüzvén ki az országgyülés megnyitását, hogy »gondoskodjanak az ország jólétéről, az adózó népről, a jövő igazságszolgáltatásról.« Más czél is volt, a melyet tartózkodtak bevallani. Károly főherczeg teljhatalmat nyert a hadsereg ujjászervezésére; ő jobban ismerte, mint bárki más, a magyar ezredek fontosságát. Rokonszenve azonban nem terjedt ki a régi alkotmányig, melynek lassuságában s ellentállásában akadályát látta Ausztria katonai nagyságának. Azt akarta, hogy az országgyülés egyszer-mindenkorra mondjon le jogairól, állandó számát szavazván meg az évi ujonczoknak. A megyék, nem ismervén az udvar ezen utógondolatát s visszaemlékezvén az utolsó országgyülés alkalmával tett királyi igéretekre, élénken megkezdték gyüléseiket. A régi aristocratikus szellem által vezéreltettek követeik megválasztásában s utasításaik tanusítják úgy a nemesség erélyét a hűbéri alkotmány terén, mint szükkeblüségét a reformok ügyével szemben. Több követ mindazáltal helyesen felfogta a kereskedelmi kérdések fontosságát s egy röpirat Brodeczkytől élesen megtámadta a vámrendszert, mely Magyarországot feláldozza a német tartományoknak.

Az említettük napon összeültek a rendek Semsey személynök elnöklete alatt, ki magyarul igen illő, hizelgéstől s fennhéjázástól egyaránt tartózkodó beszédet mondott. Szerencséltette a királyt, és méltán, hogy önmagától, a körülmények által nem kényszerítve,

alattvalóinak tanácsához s támogatásához fordult. Dicsőité a nemzeti alkotmányt is, a mely egyedül áll megingathatlanul az általános zürzavarnak közepette. Volt ugyan némi fenntartás is e dicsőitésben: gondolni kell a társadalom javával is, föléje helyezni önző érdekeknek az egész érdekét s nem hinni azt, hogy az alkotmány tökélyesíthetlen, — ügyes egyengetése a főherczeg tervezte reformoknak.[1]) A XVIII. század szabadelvü felfogása eszélyesen alkalmazva az alkotmányos nemesség ellen.

Kolonics kalocsai érsek a főurak s főpapság nevében latinul s csaknem lyrai hangon intézte a királyhoz szavait[2]) »Mennyi esemény történt azóta, hogy téged láttunk. Mily sok vér folyt, mennyi királyság pusztult el! Neked is, a halhatlan Therézia méltó unokájának, trónra lépted óta harczolnod kellett országaidért s Európa üdveért. A fegyverek sikere nem egyszer ellened fordult; csak miután csodálatot keltettél birodalmad erői iránt, fogadtad el a békét, hogy elejét vegyed az örök háborúnak. Felséges fejedelem, nem mindig szerencsés, de mindig nagy! Mert nagy az, kit se a szerencse hiuvá nem tesz, se a balsors le nem ver; a ki szilárd marad, mint a kőszikla.« Az érsek igényelte a nemzet számára is, a nélkül, hogy kicsinylette volna a többi országokat, a dicsőséget, hogy főoszlopa a monarchiának. Az események tanulmányozása, mint láttuk, igazat ad a főpapnak.

II. Ferencz igéretekkel teljes nyiltsággal ismerte azt el. »Most, mondá, hogy a béke meg van kötve, ki óhajtom terjeszteni gondoskodásomat a magyar királyságra, az országra, mely leghatályosabban segített háborúimban, a mely kiterjedése, népessége, termékenysége, lakóinak nemes és vitéz jelleme által védbástyája a monarchiának. Óhajtásom, kezet fogni a rendekkel a közjólét emelésében s a nemzet hálájának kiérdemlésében.«

Milyen volt a kiábrándulás, midőn sorra kerültek az udvar valódi tervei: a magyar csapatok megtartsák a béke alatt teljes létszámukat, s e czélból az adó egy millió forinttal emeltessék; az adózó osztályok pedig már elég terhet viselvén, a többlet a só árának emelése utján lenne elérendő! Aczél kanczellár nem hallgatta el, hogy a nemesség nincs alávetve az adónak, de gondoskodnia kell a szegények sorsának enyhitéséről.[3]) Több elővigyázati rendszabálylyal értek az elégületlenség kitörésének megakadályo-

[1]) Az országgyülés naplója. 2—7. l.
[2]) U. o. 31. l.
[3]) Országgy. Naplója. 41—42. l.

zására. Igy a rendek fel lettek híva, hogy koronaőröket válasszanak; s tudjuk, mily kedves volt mindig a magyarnak a nemzeti függetlenség e jelképe.

A fiatal császárné-királynét, Ferencz második nejét, Mária Teréziának hivták; ujabb kedvező benyomás. Az uralkodóné jelenléte, ki már nevével is nagy emléket ujított fel, lelkesedést keltett a rendeknél. A királyi előterjesztéseket mérsékelt hangon vitatták meg, nehogy a lovagias előzékenység ellen vétsenek. Készek eleget tenni a királynak, jelenték nyugodtan ki, ha czélszerü pénzügyi szervezet által képesekké tétetnek az új teher elviselésére. De midőn a kormány formaszerint kinyilatkoztatá, hogy nem szándékozik napirendre hozni a kereskedelmi kérdéseket, hogy a pénz és katonaság megszavazására kell szoritkozniok, oly élénk méltatlankodás tört ki, hogy a királyné, legalább is feleslegesnek vélvén jelenlétét, eltávozott.

E békés, ezen 1802-ben, az általános nyugalom évében tartott országgyülésen is tehát a katonai kérdés volt Ausztria szemeiben az egyetlen, melylyel érdemes vala foglalkozni. Ha pénzügyi tervek terjesztettek elő, az is csak a hadsereg növelése érdekében történt. A lefegyverzés csupa tettetés vala s a lunevillei béke nem tartósabb a campo-formóinál. A directorium 1799-ben kedvező alkalmat nyujtott megtörésére s Napoleon nem kevésbbé kedvezőt volt nyujtandó 1805-ben; de se a köztársaság, se a császárság nem tehet szemrehányást magának azért, hogy széttépett két halvaszületett szerződést. Valahányszor megverték, Ausztria mindig feláldozott egy tartományt s egy miniszteriumot; de megmaradt országaiból új seregeket állított elő az új miniszterium: Thugut után Cobenzl, Cobenzl után Stadion, Stadion után Metternich. E szerep, ha a maga szempontjából tekintjük, nem nélkülözi a nagyságot. Ausztria politikája folyvást harczias volt s fényesen bizonyítja ezt viselkedése a nemzettel szemben, melynek történetét elbeszéljük.

Bele kellett bocsátkozni a katonai terv részletes megvitatásába. Két fontos pontra nézve a vita igen hosszú és heves volt, nem annyira a hadsereg szervezése, mint belpolitika forogván szóban. A magyar csapatok, mint láttuk, az országban kiállított rendes ezredeket s a jobbára nemesi lovasságból álló felkelést foglalták magukban, úgy, hogy az álló hadseregek s a nemzeti miliczia rendszere egymás mellett állott fenn. A kormány, még áldozatkészségében is tartván a nemesség független szellemétől, a felkelés háttérbe szoritásával nagyszámú rendes hadsereget akart alkotni. A követek

nagyon ragaszkodtak az ország védelmére való felkelési jogukhoz, részint hazafiságból, részint hogy szükségesekké tegyék magukat; tartottak tőle, hogy nagyobb számú, főleg a vak engedelmességre szorított parasztságból alakuló állandó hadsereg a despotismusnak veszélyes eszközévé válik.

Ugyanily bizalmatlanság idézett surlódást elő a gyülés és sz udvar közt azon további fontos kérdésben, kit illessen az ujonczlétszám s a szolgálati idő meghatározásának joga? A kormány nem tagadta az országgyülés jogát, de azt kivánta, hogy a monarchia érdekében mondjon le róla s a kivánt fölemelést nem három évre, a következő gyülésig, hanem mindenkorra szavazza meg. E nagy jelentőségű kérdésben bámulatos szilárdságot fejtettek ki a követek; misem vehette őket rá, hogy lemondjanak alkotmányos jogukról. Az udvar végre is engedni volt kénytelen s belenyugodni abba, hogy csak rövid időszakra ajánltassék meg a haderők kivánt megszaporítása.

Sulyos vereségét jelenté ez; s a magyarok is, tiz év óta hozzá szokva a lelkesült engedelmességhez, mintegy meghökkenni látszottak önnön ellentállásuk fölött. A főurak e mellett egész kormánypártot képeztek, melynek az alsó táblánál is sok hive volt. Az udvar tehát ismét felülkerekedett, midőn a szolgálati idő és létszám vala meghatározandó. A magyar szellemmel bizonyára misem ellenkezett inkább, mint az erőszakos ujonczozás, még a rendes csapatokhoz is s a zászlók alatt töltendő idő leghosszabb s legrövidebb tartamának megszabása. A gyülés mindazáltal, a főurak s követek közti hosszas viták után, megajánlott évenként hatezer ujonczot béke idejében s tizenkét ezeret háború esetére, mi a magyarországi állandó haderőt, a felkeléstől s kivételes toborzásoktól eltekintve, 60,000 főnyi béke- s sokkal nagyobb hadi létszámra emelte. Könnyen ki lehetett számítani, hogy komoly veszély esetében az ország százötven ezer embert is fegyverbe állíthat.

A kormány még egy — de törvénytelen és veszélyes — sikert aratott. A hadi költségvetésnek két millió forinttal való emelését kérte s ily fegyverkezéssel szemben ez összeg bizonyára mérsékelt volt; de a monarchia pénzügyi helyzete annyira megromlott, hogy nehéz volt még többet behajtani a rendes adófizetőktől. A kormány egyszerre felemelte a só árát, mi az adóemelésben a többi lakossággal egyetemben a nemességet is osztozni kényszeríté. A felháborodás nagy s alkalmasint nem egészen önzéstelen volt a rendeknél, kik kénytelen-kelletlenül nyugodtak bele.

Az országgyülés egybehivásának czélja körülbelül el vala érve, s a kormány tudta, hogy a mit nem nyert meg, nincs mód, a melylyel kieszközölhesse. Most már csak azon egy vágya volt, hogy elfeledtesse igéreteit s bizonytalan időre elodázza azoknak beváltását. Nem fojthatá azonban el a vitákat, melyeket önmaga kezdeményezett. Egy bizottság tanulmányozta az ország közgazdasági érdekeit s meghallgatván a nagyobb városok, Pest, Pozsony, Buda, Győr kereskedőit, igen mérsékelt indítványokat terjesztett elő. Nem kivánta a magyarországi érdekek teljes függetlenségét, hanem kiegyeztetését a többi tartományokéival: kevésbbé magas kiviteli vámokat, kevésbbé terhes vámszabályokat. A király, kevéssé hatva meg e szerénység által, bizonytalan igéreteket tett a kereskedelmi szerződések kötésére nézve s az egyenetlenség kanóczát vetette a gyülés tagjai közé egy nemzeti bank tervének alakjában.

A lothringiai ház a kereskedelmi fejlődés és a polgári egyenlőség kérdéseiben nem egyszer emelkedettebb szellemi felfogásról tett bizonyságot, mint a nemesi követek. Természetes jóság, de politikai ravaszság is lehetett ez. A nemzeti méltóságot vagy függetlenséget érintő kérdések felkeltette szenvedélyességet csakugyan egyszerre ellankasztá a kiváltságokkal ellenkező reformok javaslatba hozatala. Az udvarpárti főurak támogatta bankterv nem tetszett a megyei követeknek, mert a bank felállítása alapot tett szükségessé, a melyet elvégre is a nemesség vala szolgáltatandó. Különös beszédeket tartottak: a magyar kereskedés, mint egy nyitrai követ megyjegyzé, azt sem érdemli, hogy foglalkozzanak vele; a nemesség, mondá egy másik, csak a katonai szolgálattal tartozik; a mi a többi terheket illeti, máris eleget visel s nem kiván ujabbakat. A vége az lett, hogy bizottságot küldtek ki a javaslat eltemetésére. Igy is történt s a nem-nemes magyarok kevéssé előnyös fogalmat alkothattak törvényhozóikról.

Az egyszer szabadjára eresztett aristocraticus szenvedélyek nem állapodtak meg. A nemesség egy része a városokban élt s nem levén birtokai, nem használhatta kiváltságait; azt kérték, hogy ne fizessenek semmit még a városokban sem. Megdöbbenve vették észre az ország erdőségeinek növekedő pusztulását; a főurak óhajtották volna, hogy az ezt akadályozó közérdekü törvényeket a kormány tiszteletben tartassa, de a megyei követek azt válaszolták, hogy joguk van ugy bánni el erdőikkel, a mint nekik tetszik, s az indítványnak nem lett eredménye. Igen élénk vita támadt a vadászati jog kérdésében. A nemesség mitsem akart engedni jogaiból s a

nyulak népe, az egyik követ szerkesztette gúnyirat szerint, küldöttségileg mondott az országgyülésnek köszönetet, a miért nem lett kiszolgáltatva a parasztságnak.

A Magyarország és Ausztria közti viszonyokkal csak annyiban foglalkozott az országgyülés, hogy Dalmatiának, s a régi hübéri jogviszony alapján Galicziának visszacsatolása mellett emelt szót. A kormánytól válaszul nyerte, hogy Dalmatia uj velenczei birtokaihoz csatoltatott, Galiczia pedig soha sem volt szent István koronájának alávetve. Midőn a többség az ülésszak meghosszabbítását követelte, az udvar kijelenté, miként nem ellenzi ezt, ha a költségeket nem a szegény adózók, hanem maguk a követek viselik, a mi igen szellemes és elmaradhatlan hatású ellenvetés volt. A követek kevéssé épületes buzgósággal nyugodtak bele a feloszlatásba. Az oct. 31-i zárülésen kijelenté a király, hogy igen meg van elégedve velök s hogy a rendek is meglehetnek ő vele elégedve, mert mindenhez, mi a monarchia érdekeivel nem ellenkezett, beleegyezését adta. [1]) Igy végződött a nagy szükségletek előidézte, nagy remények közt megnyilt 1802-i országgyülés: a nemzet csak meddőséget és csalódásokat nyert általa. A parlamenti ellenzék könnyelmü önzése által megerősített kormány absolutabb hatalommal, mint valaha, kénye-kedve szerint új háborúba sodorhatta a kifáradt nemzetet.

Magyarország helyzete az austerliczi hadjáratot megelőző három év alatt mégis azt bizonyítja, hogy nem vesztegeté el idejét. A királypárti áldozatkészség hosszas erőfeszítései után belátta, miként a helyett, hogy az udvarra számítana, magának kell cselekednie. A bizalom előidézte lankadtság napról-napra csökken, a nemzeti kezdeményezés folyvást gyarapodik.

Az anyagi érdekek terén mindinkább ártalmas rendszabályokat alkalmazott a kormány. A gabnakivitel csak a tenger felé vagy Törökországba volt megengedve; azonban se Törökországnak, se a távoli országoknak nem volt szükségök az alföldi gabnára. A kender-kivitel roppant, mázsánként tizenkét forintnyi vám alá volt vetve; a külföldiek megszüntek magyar kendert vásárolni. Sajátképen nem volt ez pénzügyi rendszabály, mint ilyen merőben észellenes is lett volna. Rá akarták szorítni a monarchia lakosságát lenszövetek gyártására. Az Ausztriában akkor elterjedt közgazdasági elvek szerint mi helytelen sem volt ebben. Senkinek sem volt

[1]) Ország. Napl. 469. l.

szándoka ártani Magyarországnak; de ezen egészen földmívelő, nyersanyagokat termelő ország tényleg mégis fel vala áldozva a bécsi és csehországi iparnak, mely a kendert olcsó áron vehette meg.

A megyék, mit sem remélhetvén a hatalomtól, maguk vették kezeikbe az 1791-i terveket. A Duna és Tisza öntözte termékeny sík áradásoknak volt kitéve, melyek mindinkább elmocsarasíták s a bő termés ott rohadt el, nem levén szállításra alkalmas utak. Kiszárítási munkálatokat indítottak meg s a Dunától a Tiszáig vágott csatorna lehetővé tette a nagyobb kerülő nélkül való áimenetelt egyik folyóból a másikba. Jó kereskedelmi ut építtetett a fiumei kikötőhöz. A földmívelés nagyon hátra volt maradva; előkelő főurak láttak hozzá előmozdításához, nemesen utánozva az angol aristocratiát. Festetics György gróf a Balaton tavának közelében gyakorlati földmivelő iskolát alapított; Eszterházy hg ifjú embereket küldött Angliába, az ottani gazdasági rendszerek tanulmányozására s hazájukba leendő átültetésére. Az északi államokkal való borkereskedés érdekében egy társulat alakitásával is foglalkozott, de a siker ezuttal kevés volt.

Politikai s irodalmi tekintetben nem csekélyebb törekvésekkel találkozunk. A bécsi udvarnak nem csupán tétlenségével, de rosszakaratával is szembe kellett szállani. Minden társulás el volt tiltva Martinovics óta s a legcsekélyebb politikai vádnak is rémítő következményei lehettek. Épen az országgyülés évében hurczoltak vérpadra két ügyvédet, Zsarnóczyt és Mikolt, mint bizonyíték nélkül állíták, felségárulás bűne miatt. E perek különben igen ritkák valának, a nép szándékosan tudatlanságban tartatván. Igen kevés lapot türtek meg s azok sem beszélhették el, mi történik Európában, csak a hivatalos lapot másolhatták le. A nemzeti nyelvre nem néztek jó szemmel. A kormány, tetemes segélylyel gyámolítván a pesti német szinházat, mitsem tett a magyar játékszinért. A németet akarta a társaséletnek és kereskedésnek, a latint a tanításnak s közügyeknek nyelvévé tenni.

Egy nemzet azonban mindig azon nyelvet beszéli, a melyet beszélni akar, s ezt a magyarok is megmutatták. A nemzeti szinház aláirások által tartatott fenn s nem szünt meg virágzani. Szomszédságában, a művelt Pesten, a hazafiság valódi gyúpontjában, Széchenyi Ferencz gróf, a hirneves államférfiú atyja, egy emléképület felállítását tervezte, összegyüjtésére a könyveknek, festményeknek, fegyvereknek s különböző régiségeknek, melyekben mintegy újra éledhet Magyarország multja; s a nemzeti Muzeum

felépült, kissé hideg bár, de nagyszabású stylben s eléggé téres helyen azon gyüjtemények befogadására, melyek évről évre gazdagítják. A költészet elveszté az ifjú s lánglelkü Csokonait, de Kazinczy kiszabadult fogságából, Verseghy és Bacsányi kevesebb nyomorral küzködtek. A még alig huszonöt éves Berzsenyi mellé egész költői nemzedék sorakozott, melynek hosszú és dicsőséges pályára hivatott feje Kisfaludy Sándor volt. Szerelmi költeménye [1]) lendületet adott a magyar irodalomnak s félszázadon át lelkesíté a nemzetet. A háboru azonban ismét közeledett.

---

[1]) Himfy Szerelmei. 1801.

HETEDIK FEJEZET.

Az austerlitzi hadjárat s az ellenzék 1807-ben.[1])

Napoleon császári trónjának felállitása egyszerre megváltoztatá az uralkodók helyzetét Francziaországgal, sőt saját népeikkel szemben is. A forradalom egy emberben testesülvén meg, szerepök az lett immár, hogy ezen ember ellen küzdjenek. Alapjában véve nem változott ellenségük, de meg kellett változnia taktikájuknak.[2]) A császári Francziaországot nem lehetett a rendetlenség terjesztésével, a vallás lerombolásával, a nemesség elpusztitásával vádolni; vajmi könnyü lett volna ily támadások ellenében rámutatni a Francziaországban uralkodó rendre, az egyházi concordatumra, a Napoleon adományozta czimekre. Több valószinűséggel mondhatták, hogy a forradalmi monarchia meg akarja semmisítni a népek függetlenségét, a mely vádat nagyon is igazolni látszott az új császár. A magyarok kezdetben bizalmatlansággal fogadták e gyanusitást s 1805-től 1808-ig sok nehézséget gördítettek az osztrák politika elé nem felkelések, pusztán hidegségök által.

II. Ferencz elismerte Napoleont; de kevéssel utóbb kijelenté, miként örökös osztrák császári czimet vesz föl, hogy ne maradjon

---

[1]) Correspondance de Napoléon. X. és XI. köt. Thiers. Le consulat et l'Empire. V. k.

[2]) Gentz (Mémoire sur la necessité de ne pas reconnaitre le titre imperial de Bonaparte, Cobenzlhez intézve) hangsulyozza a körülményt hogy Napoleonnak trónra emelkedése »igazolja s csaknem szentesiti a forradalmat.« Szerkesztett egy másik javaslatot is Déclaration de Louis XVIII. contre le titre imperial usurpé par Bonaparte czimen. Gentz mély belátású gyűlölete megtalálta Napoleon legyőzésének egyetlen eszközét, a német hatalmak egységét. Poroszország s Ausztria bosszúvágyó versengése elcsüggeszté. (L. franczia műveinek 221—347. lapjain a porosz fő hadi szállásra 1806. oct.-ben tett utjának leirását s német munkái IV. kötetének 48. lapján levelét Müller Jánoshoz a német szövetség érdekében, »még ha egy német despotának kellene is engedelmeskedni.«)

az uj franczia uralkodóháznak mögötte. Nagyon komoly jelentőségü volt ezen elhatározás a magyarokra nézve. Országuk eddig független királyság volt a választó német császárság oldalánál. Most csak oly örökös osztrák tartománynyá vala átalakulandó, a minő Styria vagy Tyrol. Misem lehetett a nemzetre nézve kellemetlenebb; s Ferencz két izben is, 1804-ben s 1807-ben, biztosítá őket, hogy misem fog megváltozni helyzetökben s hogy reájok nézve soha nem leend egyéb, mint kedvelt Magyarországának királya.

Közelgett a pillanat, midőn ismét az ország alkotmányához kellett fordulni. Ausztria szövetkezett Oroszországgal s pénzsegély iránti szerződést kötött Angliával: 25 millió a háború előkészületeire, évenként 100 millió az ellenségeskedések egész időtartama alatt. Ezen ama korban roppant összegek minden rendelkezésre álló erőnek hadi lábra állítását feltételezték. Tizenkét ezer ujoncz lett fegyverbe szólítva, biztos jeleként a közelgő háborúnak; de ez nem volt elégséges. Aug. 30-án az országgyülést összehivták oct. 13-ára: a külviszonyok, mondá a királyi meghivó, s az alattvalóink iránt való érdeklődésünk kötelességünkké teszik azonnal egybehivni a gyülést; bizalommal viseltetünk irántatok.

A háboru eközben kitört, Ausztria részéről kevésbbé előkészitve, mint bármikor.[1]) Károly főherczeg, tele gyászos előérzettel, pusztán önfeláldozásból elfogadta az olaszországi hadsereg vezényletét. Az udvar főembere Mack tábornagy volt, kinél Thiers szerint nem hiányzott az administrativ tehetség, de a ki gyászos, utóbb méltán gúnydalba foglalt hadvezér vala.[2]) A bécsi udvarnál csupa középszerüségek voltak az irányadók. Az ulmi fegyverletétel tanuságot tett róla. E nagy szerencsétlenség híre épen idején érkezett meg, hogy az országgyülés ne utasíthassa vissza a kormány kivánalmait s hogy a közhangulat bizonyos fokig a kormányra nézve kedvező fordulatot vegyen, a balsorsban mitsem tagadhatván meg a magyar uralkodójától. Berzsenyinél visszhangjával találkozunk e lovagias érzelemnek:

Mit hallok! Árpád honja határain
Ágyúk dörögnek! rettenetes veszély
Zúg, mint dagadt felhők moraja.

[1]) Az osztrákokkal szemben rendszerint szigorú Häussernek, ugy látszik, igaza van, midőn mondja, hogy Gentz és Károly főherczeg voltak egyedüli tehetséges embereik. (II. 563., 603.)

[2]) Nous avons pris l'marechal Mac
Comme une prise de tabac.

Nem tudjuk, ha a nagy franczia hadsereg egyik dalának e refrainjét közzé-

— Egy nagy csapással mindeneket lever,
A harcz s dicsőség kénye, Napoleon.

— — Látom hazámnak fegyveres őreit
Rémült futásban; látom az éktelen
Vert had zaját tébolyogva
S Bécs s Pozsony érczkapuit vívatlan

Kitárva, oh sors! oh csuda nap! mi ez!
Nincs hát remény már. Itt az idő Magyar

Mely majd szabad lelked nem ismert
Jármot akaszt te szilaj nyakadra.

Gigászerővel harczra szegült karod
Vívtál ezerszer többel ezer csatát:
Menj, most mutasd meg Zrinyi lelkét,
Zrinyi dicső remekét, halálát! [1])

Ezen erőteljes és büszke szózat nem támadja többé meg a forradalmi franczia népet, mint még Kisfaludy tette Hohenlinden után:

Embervértől hányszor vala
Hogy tengerré növétek,
Emberélet mennyi hala,
Rajna, Duna belétek!

E szörnyeknek itt a földön
Szajna! te vagy forrása,
Pokol-Páris! általad lőn
A világnak bomlása! [2])

Most már a zsarnokság s egyetlen ember nagyravágyása ellen kelnek ki. Egy másik iró, Bessenyei, Magyarország törvényes állása czimű, kéziratban hátramaradt művében a török kormányhoz hasonlítja a francziát.

A háború mindazáltal nem volt népszerü s az udvar nem késett azt észrevenni. Oct. 17-én Semsey személynök zavart beszéddel nyitotta meg az országgyülést. [3]) El akarta hitetni, hogy összehivása a reformtervek napirendre tűzése érdekében történt, de beismerte, hogy az országgyülés czélját megváltoztathatja a sürgős veszély, midőn is égő házban lehetetlen leend a tanácskozás. A papság szónoka a felső táblánál, Kolonics érsek, több őszinteséggel nyilatkozott. Vádat emelt a franczia császárja ellen, hogy megszegte a

tették-e valamikor Francziaországban; mi egy magyar levélben találtuk idézve. (Dessewffy levelezése. I.)

[1]) Ulmi ütközet. (Magyar dalnok. 126.)

[2]) Kisfaludy minden munkái: Himfy szerelmei. 1801.

[3]) Orszgy. Napl. 3—6. l.

békét s Ausztria teljes meghódítását tűzte ki czéljául. Aztán megindult hangon, a mely mosolyt keltett volna egy katonánál, de megható volt az ősz főpap ajkairól, isten áldását kérte az ifjú herczegekre, kik a hadseregeket vezénylendők valának. Nem, ugymond, isten nem fogja engedni, hogy az ellenség dühe ártatlan véröket ontsa; a győzelem övék leend. [1])

A trónbeszédben feltünik a belreformok elhalasztása fölötti sajnálkozás s az alattvalókba vetett teljes bizalom kifejezése mellett egy gyülöletes mondás a király leendő veje, Napoleon ellen: A francziák császárja bizik szerencséjében és erejében népének, a mely pedig nyugalom után eped, s meghiusítá békés törekvéseinket. Nem érvén be nagy birodalmával, nem tisztelvén se a többi uralkodóknak, se a népeknek méltóságát, mindenkinek parancsokat akar osztogatni sértő fenyegetések kiséretében. [2]) E mondás már 1815. előtt magában foglalja a szent szövetségnek egész politikáját: a népeknek, sőt a franczia népnek is szabadítója gyanánt való fellépést.

József főherczeg teljes őszinteséggel felelt meg nádori helyzetének. Beszéde [3]) hazafias beszéd volt; beszélt ugyan a legjobb király iránt tartozó áldozatkészségről, de kiemelte, miként első kötelessége az alkotmányt védeni. Több izben használta e kifejezést: mi magyarok, s késznek nyilatkozott maga is harczba menni, mint ki a nagylelkü nemzet élén áll s kinek ereiben Árpád vére foly. E beszéd előre sejteni engedte a főherczegnek a háború alatti magatartását.

A gyülés hidegen, rosz kedvvel szavazott. A drágaság igen nagy mérveket öltött, éhségtől lehetett tartani, melynek veszélyét a háború borzalmai még növelték. A francziáknak Bécs felé nyomulása s az aggodalom, hogy a magyar területre is be fognak törni, volt szükséges, hogy a rendes hadseregen kivül nemesi lovas hadtestnek s nem nemesekből egy gyalog seregnek alakitása megszavaztassék. Sok volt ez a többség, de kevés az udvar szemeiben, a mely tömeges felkelést óhajtott volna. Be kellett érnie avval, a mit nyert. S még ehhez is feltételek voltak kötve. Az ujonczmegajánlás fölötti vita alatt különös nyomatékkal merült fel a nemzeti nyelv kérdése. Kijelenték, hogy a nyelv egy a nemzettel, jellemével és dicsőségével, hogy az 1792-ki törvény elégtelenné lett s kiegészítő törvény szükséges. Az uj javaslat szerint a megyék nemcsak a ma-

[1]) U. o. 16—17. l.
[2]) U. o. Második ülés.
[3]) U. o. 27—29. l.

guk végzéseit szerkeszthették magyarul, hanem e nyelven levelezhettek a kormánynyal s a tanitás is magyarrá volt teendő. Mély bizalmatlanság jeleként azt is kérték, hogy a titkos feljelentések, a névtelen vádaskodások szüntettessenek meg s teljes szólásszabadság legyen a megyegyüléseken. A király, kényszerítve a nagyobb veszély által, engedett; uj czikkelyeket csatoltak az 1792-ki törvényhez.[1]) A kémkedést természetesen semmiféle törvény nem akadályozhatta meg.

Nov. 7-én, általános türelmetlenségnek közepette, ért véget az országgyülés. Mindenkinek szemei a nagy franczia hadseregre valának irányozva, mely minden idők legszebb katonai műveleteit végezé. A magyar katonák szerepe kevésbbé kiváló az 1805-ki háborúban, mint az előző hadjáratokban; ugy küzdöttek, mint a többi, az osztrák sereg szokásos vitézségével. Kitüntek különösen a Károly főherczeg s Massena közti caldieroi ütközetben. Mint tudva van, Napoleon megbizta Massenát Velencze elfoglalásával s az olaszországi osztrák sereg előre tolásával, mig Marmontnak a nagy hadseregtől elvált hadteste megakadályozza a főherczegnek Morvaországban Ferencz és Sándor császárokhoz való csatlakozását. Komolyabb összeütközés történt az osztrákok által megszállt caldieroi erődített helyen. A győzelem igen kétes volt s mindkét fél magának tulajdonítá. A főherczeg, csaknem megveretve az első összecsapásban, mint Thiers mondja, személyesen vezeté »a legjobb osztrák gyalogságot.« Eszterházy csapatja volt ez. Az ezred roppant veszteségeket szenvedett, de kivivta a diadalt. Massena ujabb támadása azonban fokozta a veszélyt, melynek elháritására öt magyar és horvát granátos-ezred volt szükséges. A francziák végül a caldieroi hadállásnak jobbról való megkerülésével fenyegetőzvén, Splényi gyalogsága s Kerekes huszárjai biztositák a főherczeg részére a nap sikerét.[2]) Igy adják elő a magyar és osztrák történetirók; de e győzelem következményei épen olyanok voltak, mintha csatavesztés lett volna; Napoleon terve mi késedelmet sem szenvedett.

November közepén a magyar határ két oldalról is fenyegetve volt: délnyugatról Styria, s északnyugatról Morvaország felől. A nagy hadsereg Bécsben volt, az olaszországi sereg utban Győr felé. Ez időpontban, az austerlitzi ütközetet megelőző tizenöt nap alatt, a magyarok viselkedése különössé, hidegségük nyilvánvalóvá lett. A felelősséget ezért Horváth a bécsi udvarra hárítja, mint a mely kémkedési s bureaucrata rendszerével általános apathiát idézett

[1]) Az Acta diaetalia 4-ik czikkében.

[2]) Mailáth, V, 266—268.

elő; ennek lenne bizonysága a közönyös, inkább kedvező fogadtatás, melylyel a francziák az osztrák államokban találkoztak. Napoleon még nem forditotta a népeket önmaga ellen. Levelezésének számos helye mutatja, mily jól ismerte a nemzetiségek erejét s legfőbb vágyainak egyike volt kedvező hangulatot kelteni bennök maga iránt. Népszerü akart lenni Bécsben, pártfogolta lakosságát, sajnálkozott balsorsuk fölött, méltán tartá őket elégületleneknek a háborúval. Még sokkal becsesebb lett volna reá nézve a magyarok barátsága, mely megzsibbasztja vala Ausztria erőfeszitését s lekötve tartja Porosz- és Oroszországot. A nemzet és nádora nem egészen csalták meg reményeiben.

A nádor teljhatalmat nyert a császártól, midőn az utóbbi elhagyta Pozsonyt, hogy Morvaországban Sándor czárhoz csatlakozzék. Azt tartván, hogy az ország békés hangulata szabja meg kötelességét, elhatározta, miként megmenti Magyarországot a háború csapásaitól, még ha testvére kegyvesztésének s az udvar gyanúsitásainak teszi is ki magát. Jelenléte szükséges volt a fővárosban; Pozsonyban hagyta Pálffy tábornokot azon rendelettel, jelentené ki a franczia tábornokoknak Magyarország semlegességét s csak akkor nyuljon fegyverhez, ha a francziák minden áron meg akarnák sérteni e semlegességet. Sulyos elhatározás a Habsburg-ház egyik főherczegénél, mely a vérbeli kötelék szilárdságával s a család bennső egyetértésével ellensulyozta államainak sokféleségét.

A főherczeg hosszú és gáncs nélküli élete megvédi őt minden gyanúja ellen az árulásnak. De felfoghatni a menekülő, saját területén az oroszok védelmének igénybe vevésére kényszerült udvar ingerültségét, midőn hírül vette, hogy a magyarok, szent koronájukat Munkács falai közt biztonságba helyezvén, keveset gondoltak királyuk veszedelmével, s örömmel olvasták a nádor magyar kiáltványában, hogy megmentette az országot.

Eközben Davoust tábornagy Pozsony felé közeledett, vette Pálffy javaslatait s sietett válaszolni, hogy a császár szerencséjének fogja tartani, ha hozzájárulhat ezen derék nemzet jólétéhez, s hogy kész viszonzás fejében semlegesnek tekinteni Magyarországot. Pálffy francziául irta: »A franczia csapatok parancsnoka szives leend intézkedni, hogy a franczia hadseregnek a magyar királyság területére átlépő hadoszlopai mi kihágást se kövessenek el, viszont mi ellenzés sem gördíttetvén a franczia csapatok elé?«

Az érintkezés hangja tehát a legbarátságosabb volt; Pálffy gróf azonban, nagy csodálkozására, igen hideg izenetet vett a nádortól, ki figyelembe ajánlotta, hogy Magyarország semlegessége

ő Felsége helybenhagyásától függő dolog. Pálffy szószerint követte volt utasitásait; a főherczeg azonban, nyugtalanítva a morvaországi táborban, a császár környezetében rebesgetett gyanúsítások által, a két sereg közt kifejlődni kezdő bizalmasságnak véget akart vetni. Davoust, a maga részéről is meglepetve, megszállotta Pozsonyt a Gudin-hadosztálylyal. Ezt egyébiránt Napoleon rendelte el; azonban csak egy fontos katonai pontnak a Dunán való elfoglalásáról volt szó, s a tábornok nem vette ki a lakosság kezeiből a város igazgatását s a magyarokra nem lett hadi sarcz kivetve.

A szövetség rettentő veresége Austerlitz térein minden fontosságuktól megfosztá az érintettük egyezkedéseket. De Napoleon levelezése nagyszabásu politikai tervvel ismertet meg, mely ágyúinál is többet árthatott volna ellenségének. A régi házbeli uralkodók a jövevény császár ellen fel akarták kelteni a régi kormányrendszer idegenkedése mellett a népek elégületlenségét is. Napoleon alkalmasint birt annak homályos sejtelmével, hogy ez oldalról mily veszély fenyegeti, s hogy szeget szeggel viszonozzon a királyoknak, az elnyomott nemzetiségek bajvivója szerepét ragadta meg. A népekkel való e küzdelem nem 1813-ban, sem a spanyolországi hadjáratkor, hanem a császársággal együtt vette kezdetét.

Az Ausztria fegyverkezése által keltett első nyugtalanság alkalmából (1804. dec.) irta Napoleon II. Ferencznek: »A háború csak újabb terheket zúditana népeinkre.« Kijelenté a törvényhozó testületben, hogy »az osztrák császár pénzügyei javitására, a kereskedés fejlesztésére fordítja a nyugalmat, melyet alattvalóinak érdeke tanácsol neki.«[1]) Bécs felé vonulása alatt irta a würtembergi herczegnek, csakhamar királynak: »Az oroszok oly zabolátlanúl rabolnak, gyujtogatnak, pusztítanak, hogy az osztrák és cseh népek hangos szózattal hívnak bennünket e különös szövetségesektől való megszabaditásukra.« [2]) Kevéssel az austerlitzi ütközet után egyenesen II. Ferenczhez fordult, felhíván őt, vetne véget e borzasztó háborúnak, ha azt nem akarja, hogy teljesen elszakadjanak tőle saját alattvalói.[3])

De főleg a magyarokkal foglalkozott Napoleon. Nem hitt (s ezuttal méltán) áldozatkészségük önkénytes voltában, nem »az ujságok emlegette 80,000 magyarban, kik felajánlották volna magukat a bécsi udvarnak a Francziaország elleni küzdelemre.« [4]) Az

[1]) Correspondance de Napoleon, X. 115., 123.
[2]) U. o. XI. 450.
[3]) F. o. XI. 512.
[4]) U. o. XI. 99.

ügyes hadi menetek alatt, melyek az ulmi fegyverletételt előidézték, eszébe jutott, hogy a hirlapok nem rosz eszközei a népek felizgatásának: »Fouché ur, ugymond, ugy látom, hogy a lapok nem eléggé lelkesítik a közszellemet. Lapjainkat mindenütt olvassák, főleg Magyarországon. Irasson czikkeket, melyek megértessék a németekkel s magyarokkal, mennyire játékszerei az angol cselszövényeknek, s hogy a német császár pénzért adja el népeinek vérét.«[1]) A fegyverletételbe foglalt főtisztek között több magyar nemes is volt, egy Gyulay, egy Stipsics, egy Mécsery. Gyulay grôf nagyon megnyerhette legyőzőjének kegyét, mert a hadjárat további folyama alatt közvetitő volt a két sereg közt a fegyverszüneti javaslatokra nézve.[2]) A mint előbbre hatolt, mind szabatosabb felvilágositásokat nyert Napoleon. Bizonyitja e mondása, mely egészen találóan fejezi ki az ellenzék sérelmeit.[3]) »A magyarok panaszkodnak illiberalis kormányuk ellen, a mely mitsem tesz iparukért, folytonos féltékenységet mutat kiváltságaikkal s nyugtalanságot nemzeti szellemükkel szemben.« Hozzáteszi: »Magyarországon úgy, mint Ausztriában, meg vannak győződve róla, hogy Napoleon császár a békét akarta, hogy barátja minden nemzetnek s minden nagy eszmének.«

A pozsonyi béke lemondásra birta minden ellenséges tervről »II. Ferencz, e váz ellen, kit elődeinek érdeme helyezett a trónra,«[4]) a mi épen nem hizelgő kép a leendő apósról. Nem veszté azonban el szemei elől a magyarokat s a majnai császárpárti lap Corvin Mátyáshoz hasonlitá Napoleont.[5]) A bécsi udvar megütközött a nemzet magatartásában; nem intézett hozzá, mint a többi országokhoz, köszönő leiratot s Németországban gúnyos röpiratokat tettekközzé ellenök.[6])

Mind hiában; a békeszerződés kiváló helyzetbe juttatá Magyarországot. II. Ferencz csakhamar lemondott német szent birodalmi császári cziméről, melynek mi értelme sem volt többé. Szent István koronája lett immár elsejévé koronáinak. Mig az osztrák uralkodó a német nemzetnek is elén állott, a német Bécs volt az egyedül lehetséges székváros. Minden kötelék megszakadván a rajnai szövetség s az osztrák birtokok közt, a császárság központja is helyet

---

[1]) U. o. XI. 348.

[2]) Correspondance de Napoleon, Több helyütt.

[3]) U. o. XI. 186.

[4]) U. o. XI. 162.

[5]) Springer, Geschichte von Oesterreich, I. 75.

[6]) Gentz mindazáltal még oct. 28-án is, Ulm és Austerlitz között, a magyar ujonczozásokat tekinté a császárság legjobb segédforrásának. (Levele Müller Jánoshoz, IV. 123.)

cserélt; a Duna által dél felé hajlásában alkotott nagy kanyarulathoz, Buda ormára vagy a folyam másik oldalára, Pest kereskedő városba esett, a hol a magyar róna kezdetét veszi. Ez volt Franczia- és Németország két legmélyebb belátású szellemének véleménye is. Talleyrand tervet terjesztett Napoleon elé, mely szerint Ausztria kiszoritandó lett volna Német- és Olaszországból s nagyravágyása az Alduna felé fordítandó.[1]) Gentz még szabatosabban irta Müller Jánosnak, hogy Bécs nem lehet tovább főváros, hogy a német tartományok ezentúl határszéli terület lesznek s Magyarország a birodalom központja.[2])

El kell most már beszélnünk, minő visszhangot keltettek a bécsi kabinetnél s a magyar országgyülésen a jénai s friedlandi események, a szivós Ausztria miként használta fel a rövid pihenőt s a magyar szószék a királyi követelések s a külföld fenyegetései közt miként maradt szilárd és hazafias.

Napoleon nem forditott ekkor oly figyelmet Magyarországra, mint két évvel utóbb tette; alkalmasint nem levén eléggé értesülve az ott történőkről, összezavarta őket az osztrák monarchia többi népeivel, melyek magatartása nem szünt meg nyugtalanítni őt. Az 1806. év hét első hónapja alatt gyakoriak levelezésében a keserű s bizalmatlan kifejezések. Cobenzl neve dühbe hozza; nem hiszi, hogy a minister visszalépése őszinte, nem tűrheti, hogy követté kineveztetéséről beszéljenek s azt találja, hogy a Cobenzl-párt még mindig hatalmas Bécsben. Minden pillanatban utasítja Eugén alkirályt, hogy mindent készítsen elő Dalmátiában Ausztria ellen. Megtiltja, hogy a milanói hölgyeknek osztrák érdemrendek viselését megengedje. Haragjával fenyegeti a német államokat, melyek osztrák ügynököket merészkednek befogadni. Megütközik benne, hogy Bécsben megtűrik a Francziaország elleni gúnyiratokat, melyek látszólag ártatlan lapok részéről kéziratban küldetnek valamennyi előfizetőjüknek. Sajátságos fogással, mely eléggé mutatja, mily meglepő részletekhez volt képes e nagy szellem alászállani, haza küldvén az előző hadjárat osztrák foglyait, ajánlja, miként könnyíttessék meg elszökésük a kis német államokba. Nem volt tehát semmi bizalma a pozsonyi békének tartósságában.[3])

De 1806. augustus hava óta a porosz-orosz szövetség sokkal félelmesebbé lett, hogysem a császár még egy ellenfél elé keztyűt

[1]) Mignet, Notices et Portraits, I. 210—213.

[2]) Gentz Müller Jánoshoz, IV. 244.

[3]) Corresp. de Napoléon, XI. 560; XII. 153., 212., 249., 268., 656.; XIII. 31., 45., 140., 340., 587. l.

akart volna dobni. Avval kecsegteti magát, hogy szövetségesre talál Ausztriában s az őszinte barátság tanujelei által lefegyverzi régi haragját. Egymásután irja leveleiben Eugennek, hogy az olasz királyságban misem áruljon el ellenséges utógondolatot s hogy békés jelszó adassék ki a lapoknak. Berlin urává levén s bizakodván szerencséjének állandóságában, Rochefoucaould helyett Andréossy tábornokot küldi követül Bécsbe; czélja azoban, midőn a régi rendszer egyik diplomatáját forradalmi tiszttel cserélte fel, nem az volt, mint hitték, hogy megfélemlítse II. Ferenczet; egyszerüen tisztábbakká s határozottabbakká akarta tenni szövetségi javaslatait.[1]) Posenből, Eylauból, a rettentő téli hadjárat alatt, mely a nagy franczia hadsereget több, mint ötszáz mértföldnyire távol tartá hazájától, irja Talleyrandnak: »Európa nyugalma csak akkor lesz állandó, midőn Francziaország s Ausztria vagy Franczia- és Oroszország karöltve fognak járni.« Lengyelországra vonatkozó uj tervei azonban s a porosz monarchia megsemmisítése azon eszmét keltik benne, hogy Sziléziát cserében felajánlja Galicziáért. A cserét különben nem erőlteti: Meg akarja-e tartani Ausztria Galicziát? Nem avatkoznom bele. Akar-e nyiltan vagy titokban egyezkedni?«[2])

Ausztria fenyegető hallgatással vagy nyugtalanitóan homályos sürgönyökkel felelt ajánlataira. A müvelt szellemü, eléggé szabadelvü Stadion, a német hazafi, az egyetlen osztrák miniszter, ki kegyelmet talált a német történetirók szemeiben, épen oly kevéssé akarta a franczia szövetséget, mint uralkodója.[3]) Károly főherczeg, kit Napoleon a magyar nádorral egyetemben még mindig a békepárt fejének hitt, teljhatalmat nyert a hadsereg ujjászervezésére. Mig a francziák meghódították Poroszországot, az e nagy szervező által teremtett osztrák miliczia megkettőztette a monarchia erőit s a nép erélyében elevenité fel a kimerült monarchiát.

A magyarokkal azonban nem lehetett úgy bánni el, mint az örökös tartományok engedelmes és hódoló lakosságával. Tiszteletben kellett tartani az alkotmányt, csak az országgyülés alkothatott törvényt a hadseregre nézve. A kormány meg adta árát azon többször elkövetett hibájának, hogy megtiltá, miként a magyar nemesség, hadgyakorlatok czéljából táborba szállhasson. Különben, ha a

---

[1]) U. o. XIII. 22, 117, 137, 249, 602. XIV. 593. Napoleon Talleyrandhoz: »Faites sentir a M. Andréossy que je n'ai point approuvé qu'il n'ait pas invité M. de Stadion à la fête qu'il a donnée à l'ambassadeur de Perse.

[2]) U. o. XIV. 6, 42.

[3]) Hamser, 70—72, 115, 310—312.

rendelkezésre álló ujonczokat össze is toborzotta, ellátásukra pénz kellett, az adókat pedig csak az országgyülés szavazhatta meg.

A bécsi udvar nagyon idegenkedett az ujabb összehivásától e gyülésnek, mely 1802-ben oly kötekedő, 1805-ben annyira hideg volt. Minden komoly ellentállást sejtetett; a rendes adót nehezen fizették s József nádor az ország északi részében tett utjában nagy nyomorral találkozott. A háboru kevésbé volt népszerü, mint valaha; s a Napoleonnal való szakítás esetében lehetett volna-e rémülés nélkül alkotmányi válságra gondolni? A Lengyelország fagya által sanyargatott ellenség nem lelne-e azonnal bátorítást a gondolatban, hogy rokonszenves nép áll mögötte; s ha Lengyel- és Magyarország megemlékezik régi szövetségükről, midőn dicsőségesen ontották vérüket a janicsárok kardcsapásai alatt Várna térein?

S nem is menve ennyire, nem lehetett-e attól tartani, hogy a zajos gyülés visszhangja eljut Napoleon táboráig s felvilágosítja őt Ausztria terveiről? Ferencz császár tehát ki akarta kerülni a nagy gyülést, számos főurat Bécsbe, bizalmas tanácskozásra híván meg, melynek titkos tanácskozásai mi bajt sem okozhatnak s melynek tetsző határozataira előre lehetett számítani. Kevéssé ismerteaz országtörvényes szellemét: összegyülni az országon kivül, összegyülni önkényes kijelöléssel, összeülni az országgyülés helyett: hármas lehetlenség volt. Ki is jelenték a császárnak s országgyülési meghivó-leveleket kelle szétküldeni 1807. febr. 8-án, épen az eylaui ütközet napján.

Két hó telt el az ülésszak megnyitásáig; e hosszú időköz kétségkivül hozzájárult Ausztria diplomatiai határozatlanságának tovább nyujtásához, a mi különös ellentétben állván katonai előkészületeinek folytonosságával, kihozta türelméből Napoleont. »Az osztrák ház, igy ir, maga sem tudja, mit tegyen, felette nehéz tehát szándokaiba behatolni. Tudassák, mi a teendő, hogy biztosak legyünk felőle, ez első érdekem.« Meghagyta Eugennek s Andréossynak, hogy »szemmel tartsák Ausztriát.« A vett sürgönyökből, irja, »értesülök Ausztria fegyverkezéséről; különben ezek oly tervek, melyeket senki sem ismerhet itt eléggé.« Felemlíti a nyilvánvaló rosz indulatot azon osztrák hadtest tisztjeinél, mely a galicziai határon figyelő állásban volt. Ujabb franczia hadcsapatok fegyverbe állítása volt erre a válasz s nem riadván vissza egygyel több ellenségtől, irta Talleyrandnak: »Bár nagyon óhajtom a békét Ausztriával, nem vagyok oly helyzetben, amely hosszas kiméletet parancsolna?« Ezen egész levelezés márczius hóból való.[1])

[1]) Corresp. de Nap. XIV. 459, 512, 539, 550, 589.

April 5-ére voltak összeülendők a karok és rendek, 9-én volt a megnyitó-ülés.[1]) Semsey elnökölt ezuttal is, mint személynök, az alsó táblán; de most nehezebb volt feladata. A választások általános elégületlenségnek közepette folytak le s a megyék több lánglelkü ifjut küldtek föl, akik el valának határozva nem hazudtolni meg a királyi meghivót, mely »a reformokkal s az ország jólétével« való foglalkozásra hívta össze az országgyülést. E szónoki nemzedék nevei nem keltettek, mint a következőé, egész Európában visszhangot; Széchenyi, Kossuth, Deák hazájukon kivül is ünnepelt nevek; Nagy Pál dicsőségét csak Magyarország ismeri.

Alig harmincz éves korában mindenkinek figyelmét magára vonta. Az ifju követek közt — Vay József, Perényi, Lónyay — mindenki ő benne látta az udvarnak leghatalmasabb ellenfelét. Ámde a franczia nagy forradalmárok korában, azokéhoz csaknem hasonló népszerüséggel, mélyen különbözött tőlük. Az ország politikai szokásai az ifjakat igen korán, olykor már huszadik évökben bevezették a közügyek vitatásába. Nagy ismeretes volt már Sopron választói előtt a megyegyüléseken tanusított szilárdságáról; a fegyvert is tudta forgatni, kétszer vett részt a felkelésben, 1797-ben s 1805-ben. Atyja, az ország egyik főhivatalnoka, az előző országgyüléseken szerepelt s az ifju szónok személyes tapasztalásához hozzájárult a családi hagyomány is.

Akaratlanul is vissza kell térnünk a Magyarország s Anglia közti párhuzamra. A franczia szószék történetében épen oly kevéssé találkozunk Nagy Pálhoz, mint Deákhoz hasonló alakkal, de igen gyakran a britt parlament mérsékelt árnyalatainál. Csengery, jeles életirója[2]), angol kifejezéssel — conservativ reformer — jellemzi. Mint ilyen jelent meg az egészen aristokratikus Magyarország előtt 1807-ben; ilyen maradt a hévvel ujító Magyarország előtt 1840-ben is; ifjusága bátornak látszott, öreg korában, mint reactionarius, felháborodást keltett; azonban nem ő változott meg, hanem az ország.

Nagy mély s épen nem szenvelgett meggyőződésekkel jött az országgyülésre. Soha sem nyúlt színészi fogásokhoz; azon csendes, szilárd bizalommal volt önnön loyalitása iránt, oly kevés hatásvadászattal, oly egyszerü méltósággal, a minőnek utóbb Deák nyújtotta tökéletes mintaképét. Tehetsége inkább Kossuthnak elragadó

---

[1]) Országgy. Naplója. 2—6. l.

[2]) Csengery, Magyar szónokok és statusférfiak. A fennebbi s következő részleteket e munkából (3—18. l.) kölcsönözzük. Élőszóval megerősíték azokat előttünk Nagy személyes barátai.

s lebilincselő ékesszólására emlékeztet. Csengő előadása, harmonicus beszéde sokáig iskolája volt az ifju szónokoknak. A törvényes ellentállás volt jelszava. A társadalmi kérdésekben tele volt részvéttel a szegények iránt s könnyíteni vágyott tulságos terheiket, de mitsem adva fel a nemesség kiváltságaiból. Nem sokat tartott a vallási s bölcseleti ujitásokról, de gyülölte a clericalis reactiót. Látjuk, mennyi volt a mérséklet, ha ugy tetszik, szükkeblüség, de egyuttal hatalmas szilárdság is e törvényes szellemben, ezen önzés nélküli szivben.

Semsey személynök eszélyesen szólt s nem is tehetett egyebet a gyüléssel szemben, melyen felette erős volt az ellenzék. Összehasonlítá az országnak a legkegyesebb fejedelem alatti jólétét a háboru pusztitotta szomszéd államok szenvedésivel. Sikerült áttérés arra, miként Európa szemei a Magyarországon történőkre függesztvék, alkalmat nyujtott neki, hogy futólag jelezze az áldozatok szükséges voltát. Ellenszerként sietett kilátásba helyezni az elodázhatlan reformokat. A papság szónoka, Király József kanonok nem kevésbé általánosságokban buzdítá a rendeket, maradjanak méltóak őseikhez.[1])

A felső táblánál nem volt szükség ily óvatosságra. A főnemesség nem állott többé, mint 1790-ben, a szabadelvü mozgalom élén; ezuttal még inkább kitünt, mint 1802-ben, hogy uj nemzedék nőtt fel a forradalom gyülölésének közepette. Ezenkivül a nehány év óta napirenden levő elcsábítási politika számos főurat személyes kötelezettségi viszonyba hozott az udvarhoz. A megnyitó beszédek tehát kevésbé voltak leplezettek, mint az alsó táblánál; a nádor kijelenté, miként a béke művei képezik, mint mindig, legkedvesebb óhajtását a királynak, de nincs üdv oly országra nézve, mely nem készül a háborura.[2]) E régi tétel, a lacedemoniak s Hunyadi János példáival támogatva, igen jellemző volt Európa helyzetével szemben. A kalocsai érsek visszatekintett az előbbi hadjárat szerencsétlenségeire, melyeket a katonai erőkifejtés elégtelen voltának tulajdonított; az ellenség, mondá, csaknem meghódított bennünket, a mig tanácskoztunk.[3]) A következtetés természetes volt: nem hosszasan vitázni, cselekedni kell!

A királyi előterjesztések elszomorítók valának; egyetlen czikkely volt bennök, mintegy puszta látszatból, a kereskedés fejlesztése s a pénzügyek jobb kezelése tárgyában. A kormány tekintettel annak szükséges voltára, hogy a háboruról béke idején tör-

[1]) Országgy. Napló. 9—11. l.
[2]) U. o. 13, 27.
[3]) U. o. 16.

ténjék gondoskodás, egyszer-mindenkorra megállapítandó rendes hadjutalékot s az uj katonai kiadásokkal szemben rendkivüli adó kivetését kérte. E fölött kellett az országgyülésnek tanácskoznia, mielőtt a reformokra gondolhatott volna.

Az ingerült alsó tábla több napi vita után a kormányéval homlokegyenest ellenkező javaslatot szerkesztett. A háborut tünteték fel az ország minden bajának kutfeje gyanánt s az udvartól annak megigérését kérték, hogy soha nem kezd ellenségeskedést a nemzet beleegyezése nélkül. Nem tagadták meg tárgyalás alá vételét a nemesi felkelésnek, a jobb begyakorlását és könnyebb egyesítését czélzó rendszabályoknak; de a három-három évenként való megszavazás tekintetében mi engedményt sem lehetett várni. E javaslatoknak felette nagy volt a jelentőségük: a nemzeti, független, csaknem önkénytes honvédelmet szembeállították a rendes császári és királyi hadsereggel s mintegy lefegyverezték Ausztriát. További javaslataik a pénzügyekre vonatkoztak; kérték, hogy a vámok szállíttassanak le, hogy vége vettessék a papirpénz kibocsátásának, hogy a magyar bányák s termékeik magyar hatóságok kezeiben legyenek s hogy a só ára ne emeltessék. Végül az 1792-ben megigért reformok valósítását szorgalmazták.

A követeknek javaslatuk mellett nem a kormánynyal, hanem a felső táblával szemben kellett síkra szállaniok. A főrendek elvetették s több ízben szelidítniök kellett hangját, hogy hozzájáruljanak. A kivánalmak lényegének módosítása nélkül csak az országgyülési óhajok egyszerü kifejtésének tünt immár fel a terv. Nagy Pál egyik jóslatszerü beszédében jóval föléje emelkedett a vita aprólékosságainak; előre megmondta, hogy a ferde intézkedések által elmérgesített pénzügyi válság már a közel jövőben általános romlást fog maga után vonni, a mi 1811-ben be is következett.

A nyomaték, melyet szónokok és a többség a papirpénz kérdésére helyeztek, igen ügyes fogás eszméjét adta a kormánynak. A pénzügyek rosz helyzetének megjavítása érdekében kért most már áldozatot, s hogy könnyebben rávegye a követeket, igen engesztelékeny leiratot intézett hozzájok, számos reformot igérvén benne. További késedelem nélkül megengedte a gabna-kivitelt s visszaadta a magyaroknak bányáik kezelését. Igaz ugyan, hogy csakhamar okuk volt panaszkodni ezen engedmények valódi értékének csekély volta fölött; de az áldozat bőkezüleg és — ha tekintetbe veszszük, hogy a választóknak aristokrata követeik voltak — önzéstelenül meg lett szavazva, a nemesek önmagukat sem kimélvén. Az urbéri

földbirtoki, kereskedői, ipari, bérleti jövedelem hatodát s minden ingó vagyon értékének századrészét ajánlották fel. Majd a hadsereg ügyével foglalkoztak, s a két ellentétes rendszer: Károly főherczegé és a nemességé, éles harczot vívott egymással.

A főherczeg célja korántsem volt az Magyarországon, mint a német tartományokban, hol nagyszámu »Landwehr«-t szervezett. Itt csak több szabályosságot és rendet óhajtott a katona-állításban s azt, hogy a követek ne tegyenek országgyülésenként mindent kérdésessé, hogy a kormány évenként sorshuzást alkalmazhasson s épen ugy rendelkezzék a magyar, mint a tyroli katonák fölött. E rendszer bizonyos tekintetben csakugyan a legjobb volt, a terheket méltányosabban osztván meg az ország különböző vidékei közt s korlátot szabván a megyék önkényének.

De a többség, nem tévesztvén szemei elől a béke fentartását, nem volt hajlandó lemondani az ellenőrzés és tiszteletteljes ellentállás egyik hatalmas eszközéről. Ellenkezőleg vissza akart térni a régi, hiányos volta daczára a nemzeti szellemmel inkább megegyező rendszerhez, mely szerint a nemességnek épen úgy volt joga, mint kötelessége insurrectio-vá egyesülni s a rendes hadcsapatok előállítása következőleg történt: Az országgyülés megszavazta jutalék felosztatott a megyékre és városokra. A helyi hatóságok pénzjutalmat ajánlottak az önkényt beállóknak. De az ifjuság tudván, hogy német tisztek, német vezénysző alá kerülhetnek s hogy a legcsekélyebb vétség esetében is szigoru büntetéseknek tétetnek ki, az önkénytes toborzás nem felelt meg a magyarok harczias természetének. A hiányzó rész tehát önkényes kijelöléssel fedeztetett; gyakran eszközül szolgált megromlott ifjak eltávolítására, akik azonban nem mindig nyugodtak bele a dologba, megszöktek, rablókká lettek. E félszeg rendszernek meg volt azon előnye, hogy tágkörü kezdeményezést engedett a helyi hatóságoknak s kizárta a foganatosításból Ausztria kezét.

A követek ragaszkodtak ezen ujonczkiállítási módhoz, készek levén különben évenként kilenczezer ujonczot megszavazni, de csakis három évre s azon feltétel alatt, hogy elég tétessék a vámokra, bányákra, pénzre vonatkozó örökös sérelmeknek. A küzdelem ujra kezdetét vette a főrendekkel, kik tizenkét ezer ujonczot akartak megszavazni s az udvar minden kivánságát ellenmondás nélkül teljesíteni. Hat hétig a legkeserűbb panaszok hangzottak a kormány ellen, mely feláldozza az ország érdekeit s ujabb háboruval végromlast hoz reá. Az üléseken a távollevők küldötteiként jelenvolt ifjak

oly zajt ütöttek, hogy az elnöknek egy ízben együttesen rendre kellett őket utasítani, azon figyelmeztetéssel, hogy csak tapasztalás szerzése végett bocsáttatnak a tanácskozásokra.[1])

Napoleon eközben megsemmisíté az oroszokat Friedlandnál s csaknem nyomban ismét közeledett Sándor czárhoz. Teljesen megnyugtatva a tilsitti találkozás által, szabad folyást engedett elégületlenségének az osztrák miniszterrel szemben, ki mindig visszatetszéssel találkozott nála. »Vettem az osztrák udvar leveleit, irja jun. 24-én Talleyrandnak. Az egészből azt látom, hogy nem akartak egyezkedni s hogy a hadi szerencsét meg akarták kisérteni. . . Ideje lenne, hogy Stadion véget vessen ezen apró ingerkedéseknek s kicsinyes fogásoknak.« Végül egy Champagny által Metternichhez intézendő levél tartalmát vázolja: »Mindenfelé azon izenetet küldik önök, hogy készen álljanak a haza védelmére menni. Mely ellenség fenyegeti önöket? Az egész lakosságot fegyverbe állítják, herczegeik kóbor lovagok gyanánt járják be a táborokat. . . A császár nem akar még tudomást venni fegyverkezésökről. Szabadságoltassák a nemzeti őrséget, melyet önöknél toborzanak, hagyjanak békét földmívelőiknek, katonáiknak, kiméljék pénzöket s ne fenyegessenek senkit.« [2])

Ilyen volt a győző hangulata. A magyaroké uralkodójukkal szemben igen komoly jelleget öltött ekkor, annyival inkább, mert minden tartózkodás nélkül nyilatkoztak a külügyi kérdésekről. Nagy bátorkodott honfitársai elé állítani a növekedő napoleoni császárság kisértetét s kikerülhetlen eredményeként Ausztria és Magyarország bukását. Beszédének rendkivüli hatása volt; a többséget némileg kifárasztá már s elgyengíté a főurak s az udvar ellentállása; Nagy lángoló szavai azonban erősb határozottságra ébresztek, mint valaha. A kormány czimekkel és hivatalokkal próbálta megingatni az ellenzéket; némelyek elfogadták, a mit egyébiránt nem tekintettek megbecstelenítőnek, de a többség szilárdúl tartván magát, erősebb eszközökhöz kellett nyúlni a párt vezéreivel szemben.

Ausztria tartalékban szokott tartani egy váratlan fegyvert; az illetőt egyszerre Bécsbe hívták a királyi szó meghallgatására, ad audiendum verbum regium. Az ellenzéki férfiu szemközt állott királyával, ki bizalmas kihallgatáson majd kérve, majd

[1]) Országgy. Napló. 184. l.
[2]) Corresp. de Napoleon. XV. 458, 606, 616.

fenyegetve szólt hozzá. Mit lehetett tenni a jámbor II. Ferenczczel szemben? Nagytól nem azt kivánták, hogy meghazudtolja szavait, hanem hogy hallgasson. S hallgatott. A franczia császárság nevét nem ejték többé ki, s közvetítés-félét szavaztak meg: a tizenkétezer ujoncz meg lett ajánlva, majd visszaállíták az ujonczozás régi módszerét s az önkéntes toborzás megkönnyítésére kétszázezer forint lett kijelölve.

A törvényhozás azonban nem szándékozott fehér lapot adni a kormánynak. Két alkalom kinálkozott ennek bebizonyítására, mindkettő ugyanakkor, midőn a felkelés ügyét tárgyalták. Egy bizottság Ürményi elnöklete alatt kijelenté előterjesztésében, hogy állandó békére van szüksége az országnak, hogy a legelkerülhetlenebb háborút sem indíthatni meg a nemzet beleegyezése nélkül. Másfelől a felső táblát is kihozta nyugalmából egy e helyen szokatlan esemény. Nehány tagja buzgóságában rendkivüli segélyt igért a királynak s felmerült a kérdés, ha vajon megengedhetők-e ily ajánlatok. Vay Miklós báró, a jelentékeny kisebbség vezére, felkiáltott, hogy ily uton azt érik el, miként a katonai paracsnokságokat, mint más hivatalokkal vajmi gyakran történt már, alkalmatlan, de gazdag és túlbuzgó férfiakra fogják ruházni. Fokozta e szavak súlyát az, hogy Vay báró a felkelés tábornoka volt s bizonnyára nem nyilatkozott igy alapos idok nélkül. Elmozdították, mí a szólásszabadság elleni sérelemnek tünt fel; s hogy megnyugtassák a követeket, viszsza kellett vonni ezen elhibázott rendelkezést. Sőt a kormánynak ki kellett jelentenie, miként semmi módon sem szándékozik feszélyezni a szónokokat teljes szabaságukban.

A gyülés drágán fizette meg e sikert. Alkalmatlannak találták, miután megszavazta mindazt, a mit várni lehetett tőle, katonákat és pénzt; s ismét ki lett játszva reformterveiben. Mint mennykőcsapás érkezett meg egy királyi leirat; az országgyülés megajánlotta áldozatok elismeréssel fogadtattak, de a pillanat még nem érkezett meg a papirpénz megszüntetésére s a rézpénznek, bármily rosz legyen is, a forgalomból való kivonására. A vámokat illető felszólalásokra nézve nem lehet, mondák, a szarvasmarha kivételét megengedni; a kender továbbra is 16 forintnyi vámmal marad megterhelve, miután a csehországi s ausztriai gyárak részére biztosítani kell a nyerstermény olcsó beszerzését. A borkivitel megengedtetik, de azon feltétel alatt, hogy a magyar kereskedők ugyanannyi bort vásároljanak Ausztriában, amennyi magyar bort eladnak a külföldnek. E furcsa közgazdasági felfogást, melyben valóban

nem ismerhető fel Stadion értelmessége, megkoronázta azon még bosszantóbb kijelentés, hogy minél előbb meg kell történnie a felosztásnak, a reformok a következő országgyülésre halasztattatván.

Igy felülni, és már harmadszor három év alatt! Az általános felháborodásnak közepette több követ elkeseredve kiáltott fel, hogy minden megszakítandó. Utasításuk, mondák, nagy áldozatokra hatalmaznak fel, de az ország érdekében, nem pedig, hogy fegyvert szolgáltassunk ellene. Katonát s pénzt szavaztunk meg, mert a kormány kötelezte magát, hogy eleget teend óhajtásinknak; most maga szakítja a kötést meg.

Midőn új üzenet sürgeté a már megszavazott törvények szerkesztését s dec. 15-ét tűzte ki a gyülés véghatáraul, a méltatlankodás megkettőződött s a többség erőteljes felterjesztésben foglalta össze az ország sérelmeit. A nemzet függetlennek van kijelentve benne politikai, pénzügyi, kereskedelmi szempontból, a Pragmatica Sanctioban semmiről nem mondván le a királyválasztáson kivül. A gyülés egy szóval a személyes unio elvét hirdeté a három százados mult törvényeivel s egyezményeivel egyedül összhangzónak.

Nagy ékesszólása, ugy látszik, véget vetett a szellemekben a reactionarius félénkségnek s royalista aggodalmaknak. Az országgyülés bezárása előtt alkalma volt még két nagy szolgálatot tennie s szembeszállania a rendek előítéleteivel. A só árának folytonos emelése csapás volt a szegény osztályokra nézve, ámde a heves vitákban, melyeket minden törvényhozás ez ügynek szentelt, volt szó alkotmányról, törvényességről, azonban vajmi kevés a nép szenvedéseiről. Nagy bátran ezen álláspontra helyezkedett, az adott kérdés szük határain túlemelkedve, egészében vette szemügyre helyzetét e nagy számu, az országgyülésen kevéssé vagy épen nem képviselt néposztályoknak, a melyeket mégsem lehete se nyomorra kárhoztatni, se polgári jogaitól megfosztani. A gyülést meghökkenté e veszélyes beszéd s Nagy pillanatra elveszté népszerüségét. Durva sértésben törtek ki: n e s t u l t i s e t, ne bolondozzék! Annyira szükkeblü volt még a magyar liberalismus. A mag azonban elvettetett s gyökereket volt verendő.

A nemzeti nyelv, a függetlenség ezen örök jelvénye, melynek fejlődésében, mint láttuk, több volt az irodalminál is a politikai jelentőség, kevésbbé nehéz sikert nyujtott a szónoknak. E téren nem előzte meg, csak követte honfitársainak közvéleményét. Ber-

zsenyi, a költő, Dessewffy gróf, a főur [1]) csak ugy buzgólkodtak ez ügy mellett s csak oly hevesen kikeltek megkésett ellenzői ellen, kik, hogy az udvar előtt kedvező szinben tünjenek fel, a latint akarták a politika, a németet a társasélet nyelvének. Berzsenyi ily szavakat intéz Festetics György grófhoz:

Örvend — — — —
Nyelvünk, atyáink ajka, feloldatott,
Virrad hazánk várt napja, virrad
S a denevérek előtte futnak.

Nyelvünk hazánkból számkivettetett vala.
A régi vakság lánczaiban nyögött,
A durva ellenség haragja
Néma homály kebelébe zárta.

Sok nagyjainknak balgatag udvarin
Már a magyarnak hire se hallatott,
Nem módi, ugymond, ó gyalázat,
Ó vak idők szomorú gyümölcse. [2])

E versszakokat talán súly nélkül való lyrai kifakadásnak lehetne tekinteni; de ime miként elmélkedik nehány hóval utóbb Dessewffy gróf: »Ha nevetséges törpe pantalonok és arlekinok maradni nem akarunk, hagyjuk oda a részint elégtelen, részint megvesztegetett mostani deák nyelvünket. Lármáztak a mostani németeknek, kik a magyar nyelv ellen most annyira berzenkednek, hajdani apjaik, mikor a franczia nyelv el akarta borítani az övéket; ugyan mért nem maradtak ők is a deák nyelvnél, — vagy mért nem választották a franciákét? Magyarországban több népek, több nyelvek, de csak egy nemzet, egy constitutio vagyon.« A faji s nyelvi kérdés által az osztrák monarchiában felvetett problemák tehát már hosszú idők óta azonosak.

A mozgalom általános volt a magyar nyelv érdekében. Annyival inkább azzá lett, minél több hidegséget tanúsított a kormány. Előbb hozzáfordultak egy nagy nyelv-fejlesztő társulat alapításáért; megtagadta, sőt az ezen ügyben Pesten tartani szándékolt gyülést is ellenzé. A megyék s polgárok erre maguk ragadták az ügyet kezeikbe s méltán arattak igy jóval több sikert. A megyék körle-

[1]) Dessewffy levelezése. I. 50. E férfiúról, kit még gyakran lesz alkalmunk idézni s magáról a kérdésről l. b. Eötvösnek az Akadémia 1844. dec. 26-i ülésén mondott emlékbeszédét.

[2]) Magyar dalnok. 127.

velekben kötelezték egymást, hogy minden ügyeiket magyarul fogják intézni; a papoktól azt kívánták, hogy magyarul szónokoljanak, a tanítóktól, hogy a főbb tárgyakat magyarul adják elő. Nagy a magyar hazafiasságnak valódi szabályát állította fel, midőn a nemzetiséget az alkotmánynál is becsesebb kincsnek mondá, mert ez visszanyerhető, de a nemzetiséggel ugyanegy nyelv soha.

Az 1807-i országgyülés termékeny volt eszmékben, ha tényekben nem is. [1]) Megóvta a nemzeti nyelvet, a régi intézményeket s az alkotmányi alapkötést. A katonai rémuralomnak s a gondolat elnyomásának korszakában a béke szavait hallatta s visszakövetelé a szószék szabadságát. Mindebben legtöbb érdeme a nagy szónoknak volt, kihez Berzsenyi [2]) e magasztos szavakat intézi:

A közembernek neve vész magával,
Kincs, kevély márványpaloták homályba
Dőlnek, elmúlnak s heverő uroknak
Hire enyészik.

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyülésén,
Ott merő Hektort s Kinizsit mutattál,
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

[1]) Springer, Geschichte Oesterreich. I. 77—80.
[2]) Magyar dalnok, 126.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Nemzeti küzdelem Napoleon ellen. (1808—1809.)

Nehány hó alatt minden megváltozik. A nemzet s király közt helyreáll az egyetértés Napoleonnal, a nagy ellenséggel szemben; az országgyülés harczias szavakban tör ki s lelkesedéssel szavaz meg minden áldozatot; egyesek s a megyék önkénytes ajánlataikkal felülmulják a gyülés engedményeit. A sajtó, a szószék, a költészet a győzelem vagy halál vágyának lángját keltik a lakosságban. Honnan mindez? Habozás nélkül válaszolhatni: egyetlen ok, Napoleonnak Spanyolország elleni hadjárata következtében. A spanyol példa egyszerre megváltoztatta a népek s uralkodóik kölcsönös viszonyát. Egy trón dőlt meg s ugyanazon csapással egy nemzet veszté el függetlenségét; nem volt-e ebben intelem minden nemzetre nézve, hogy szorosabban csatlakozzanak a trón mellé? Napoleon most már el van veszve, mert maga ellen fordítá a néptömegeket, melyek semlegessége vagy rokonszenve képezte erejét a királyokkal szemben. Ezen elismert igazságnak Ausztria s a magyar nemzet története is bizonyságát adja.

Lám, lám, kedves Zichy, mondá II. Ferencz pénzügyminiszterének, a népek ma nagy sulylyal nehezednek a mérlegbe. S sietett átalakítani politikáját. Az eszmék, melyeket előbb mint forradalmiakat rettegett, immár csak hasznára lehettek; első vette azokat pártfogása alá; a többi német fejedelem nem akarta vagy nem merte istápolni a hazafias egyesületeket s Stein, [1]) a nagy porosz miniszter Ausztriába költözött, mint az egyedüli országba, a hol őszintén lehetett szidalmazni Franciaországot. Bécsben magában Gentz irataival, Schlegel nyilvános felolvasásokkal hirdeté a franczia

[1]) Perz, Das Leben des Ministers Freiherrn von Stein, II. 325., 331., 400. Az utóbbi lapon Stein dicséri az osztrákok vitézségét és szilárdságukat Wagram után. Häusser, II. 319—335.

rabló elleni egységet a dynastia és a szabadság nevében. A rendszerint oly csendes osztrák tartományokban az izgalom magától lángot kezdett vetni, s nem volt szükség a szításával megbizott hivatalnokok buzgóságára. Csehországban s főleg Tyrolban a »Landwehr« oly királypárti lelkesedéssel gyakorolta magát a fegyverben, a mely csaknem forradalminak tünt fel Stadion és a munkájoktól megrémült főherczegek előtt.

Napoleon tartott tőle, hogy e mozgalom, a nélkül, hogy sikerülne őt levernie, hatalmas lekötésével haderőinek meg fogja menteni Spanyolországot és Angliát. Belátta, hogy a döntő fegyver ellene fordult s Metternichhez intézett szavai (1808. aug.) pontos ismeretéről tanuskodnak az Ausztriában történteknek s talán némi előleges sejtelméről önnön szerencsétlenségének is: »Mozgásba hozták önök egész lakosságukat; herczegeik bejárták tartományaikat, kiáltványaik a haza védelmére hivták fel a népet.... Ha pusztán uj szervezés lett volna ez, lassabban, kevesebb zajjal, költséggel és benn ily mélyre ható forrongás, kifelé ily élénk nyugtalanság keltése nélkül hajtják vala végre.... Ilyesmi nem történhetett igen nagy kiadások nélkül; pedig önök maguk is elismerik pénzügyeiknek rosz állapotát; máris csekély értékü váltópénzük árfolyama még alászállt, kereskedelmi forgalmuk meg lett ezáltal károsítva, császárjuk nem akarja a háborút, kormányuk nem akarja, monarchiájuk kiválóbb férfiai nem akarják; s a mozgalom, melyet szítottak, mégis olyan, hogy a háború meglesz az önök s az én akaratom ellenére. Elhitették, hogy én tartományaikat el akarom venni s népük nemzeti s nagylelkü mozgalom folytán, melyet távolról sem gáncsolok, felháborodott s fegyverhez nyult.« [1])

E beszéd teljesen ráillett a magyarokra, bár Napoleon nem jelölte őket külön meg; a fő ugy, mint az alsóbb neget mémsseltatlankodással tölté el a bayonnei találkozás s a Bourbonoknak megbuktatása egy forradalmi férfiú által. A több év óta ellankadt királypárti buzgóság 1808. tavaszán egyszerre ujraéledt. Azt hitték szent István koronája is követni fogja katholikus Ferdinándét Kétségkivül az udvar által szándékosan terjesztetett hír ezen új nagyralátást Bonaparte Luciánnak tulajdonítá, családja egyetlen még el nem látott tagjának. [2]) Már több év óta tanulja, ugy mondák,

[1]) Thiers, Le Consulat et l' Empire, IX. 254. és Correspondance de Napoléon, XVII. 510—514.

[2]) Dessewffy levelezése. I. 85.

a magyar nyelvet, hogy előre is honosíttassa magát. Több valószinűséggel állíták Napoleonról, hogy haragos szavakban tört ki a magyar nemesség ellen, a mi azon megjegyzésre indítá Dessewffyt, hogy »e nagy zsarnok tudja, miként a magyarok kis zsarnokok, a kik nem hajlandók senkinek zsarnokságát türni.« [1])

A sajtó, nem levén többé veszélyes, több szabadságot élvezett. A censura megszünteté a külföldi hirek közlésének tilalmát s Kulcsár »Hazai és Külföldi Tudósításai« a spanyol népet követendő mintaképül tűzték ki. S végül maga az országgyülés is, melyet csaknem erőszakkal rekesztettek be, hat hónap alatt biztos támaszává lett a kormánynak, miért is ujból összehivták aug. 28-ára. A czél, melyre törekedtek, senki előtt nem volt titok, hivatalosan azonban nem jelentheték ki a hadikészülődést a legyőzetlen ellenséggel szemben, ki Erfurtban megremegteté a német fejedelmeket s a legjobb barátságban látszott lenni a czárral. Békés ürügy volt szükséges, például koronázás, a magyarok képzelmének lángragyujtására legalkalmasb e szertartás. De kit koronázzanak meg? Természetesen a törónörökösre, az ifjú Ferdinánd főherczegre gondoltak, a ki azonban beteg volt; az új császárnénak, Mária Lujzának, II. Ferencz harmadik nejének megkoronázását hozták szinre.

Elővigyázattal kellett azonban élni. Nagy beszédei mély benyomást keltettek volt az országban; el kelle távolítani e hatalmas szónokot; Eszterházy herczeg vállalta ezt magára. Mint főispánja Sopronmegyének, mely Nagyot a mult évben követül küldte, felhasználván roppant befolyását a megyei nemességre, hírneves követjének, mint nem kedvelt személyiségnek, mellőzését kivánta. Nagy nem bocsátkozott az egyenlőtlen küzdelembe, mert még a győzelem is ferde helyzetbe hozta volna, s fel sem lépett jelöltül. Az ellenzék többi »vezérei« vagy eltávolíttattak, mint Nagy, vagy czimek s hivatalok által szédíttettek el, vagy az általános áramlat ragadta őket is magával.

A személynöknek sokkal könnyebb volt tehát a tiszte, mint az előbbi évben; az egyetlen kényes dolog az volt, hogy ne szíttassék nagyon fel a kitörni kész lelkesedés s óvatosságot kivánt nem hidegsége, hanem szenvedélyes volta a gyülésnek. Aczél István felette veszélyesen s kifogástalan udvariassággal szólt. [2]) Azt lehetett

[1]) Il sait ce grand tiran, que les Hongrois sont de petits tirans, qui ne veulent pas être tirannisés. E sorok francziául vannak irva Dessewffy egyik magyar levelében.

[2]) Országy. Naplója. 3–7. l.

volna hinni, miként a karokat és Rendeket csak azért hivták össze, hogy hódolatára legyenek, »a természet és nevelés minden adományával ékeskedő« fejedelemasszonynak. Soha nem volt ily teljes az egyetértés a magyarok és királynéjok közt, (hacsak Mária Terézia korában nem). A politikai kérdést azon ügyes közbevetés vezette be, hogy nemcsak a királyné, de a király is gyémánt lánczczal van a nemzet szivéhez forrasztva. Az alkotmánynak is kijutott a magasztalásból, a szabadsággal egyetemben, mely áldozatokat szül. Mint oly gyakran, ez alkalommal is az odaadásban versenyre kél a király alattvalóival.

E mesterműve az udvari ékesszólásnak nagy sikert aratott; a húrt nem feszitették tovább a másik három megnyitó beszédben és sept. első napjait a koronázási ünnepélyességeknek szentelék. [1]) Majd megjelent a király s világos szavakkal, nem minden erőteljesség nélkül nyilatkozott: Jól esik trónom körül szemlélnem a karokat és rendeket, szilárd s változhatlan támaszt látok bennök. Az öröm, mely minden arczon látszik, megerősíti reményeimet. Minden nemzetnek s egész Európának szemei reátok vannak irányozva; alkotmányotok képezi alapját egész dicsőségeteknek s minden boldogságtoknak. Szerencsésnek érzem én is magamat, mint királytok. Legyetek továbbra is igaz magyarok, örüljetek minél tovább e dicső névnek s őseitek erényeinek. [2])

A főherczeg-nádor s Ambrus főherczeg, az ország primása kettős minőségükben, mint a király testvérei s zászlós urak, a trónbeszédre még erélyesb hangon válaszoltak.[3]) Mutassuk meg Európának, hogy az egyedüli nemzet, mely napjainkban is megtartá törvényes szabadságát, megtartotta őseinek érdemeit is; mutassuk meg, mire képes a fejedelmével bensőleg egyesült nemzet. Nem tagadhatni, nagy áldozatokat kiván a közjó, a haza üdve, az ország védelme; nagy bátorság s az erőknek nagy kifejtése szükséges.

A Journal de Mayence által Napoleon és Corvin Mátyás közt vont hasonlatra kevésbbé hizelgő párhuzammal válaszolt a primás: Emlékezetünkbe kell idéznünk II. Lajos király azon fájdalmas korszakát, midőn a magyarok nem vevén tekintetbe Soliman előnyomulását, a helyett, hogy mint hősök gyorsan s bátran

---

[1]) Orsz. Napl. 8—20. l.
[2]) U. o. 36—67. l.
[3]) U. o. 49—43. l.

cselekedtek volna, hiu vitákban vesztegették az időt s leverettek vitáik közben. Bármely más alkalommal meggondolatlanság lett volna ily hangon beszélni egy tanácskozó gyülés előtt, melytől sokat kivántak. Ám e vélemény most a többségé volt, mely csak a fegyverkezésre gondolt s megtapsolta a kevésbbé körültekintővé lett Aczélnak azon kijelentését, hogy minden koronázáskor szent István koronája elszakadt részeinek visszaszerzésére esketik meg a királyt s igy nem állítható, hogy Magyarország politikai rendszere pusztán védelmi, s épen oly kevéssé mondhatni, hogy minden támadás igaztalan. [1]) Az ügyes személynök tehát, udvarias bókokon kezdvén, valóságos hadizenettel végezte.

Lássuk előbb a tanácskozás folyamát e rövid gyülés alatt, [1]) aztán látni fogjuk eredményeit. A hadi kérdés uralkodott a szellemeken, s mi véleménykülönbség sem forgott fenn a készülődésnek szükséges voltára nézve. Az alaptörvényekről azonban most sem feledkeztek meg s a nádor nem nyert, mint várhatá, ellenzés nélkül korlátlan bizalmi szavazatot. A királynak van-e joga elrendelni a felkelést az országgyülés összehivása nélkül? Több követ a mellett kardoskodott, hogy ezen egészen nemzeti sereg csak a törvényes önvédelem esetében hivható össze, ennek birája pedig egyedül az országgyülés. Mindazáltal ki lett mondva, hogy előre nem látott sürgősség esetében a nádornak, primásnak és horvát bánnak joga legyen összehivni a fegyveres nemességet, azon kikötéssel, hogy az országgyülést is mihamar egybehivják azon helyre, melynek választását a körülmények megengedik. E bizonytalan megjelölés is mutatja, hogy a magyarok nem tartották lehetlennek az ország hirtelen való megrohanását s a veszélylyel szemben nem hitték az egybeülés helyét megszabhatónak.

Alig hihetni s az osztrák makacsságról tesz ujabb bizonyságot, hogy az udvar még ily ünnepélyes küzdelem előestéjén is kedvezőtlenül volt hangolva a nemesség katonai gyakorlatai iránt. Az ellenvetések felette gyarlók valának: egy keveset már az iskolában is tanulnak.... kevés igen gyakorlott katona többet ér, mint sok roszszul begyakorlott. Feledték, hogy még rosszabb eshetőség is van: kevés katona a gyakorlatnak teljes hiányában. Látni fogjuk, hogy a kormány drágán megadta e konokság árát a győri vereségben.

---

[1]) Országy. Napl. 93. l.

[2]) U. o. főleg a 8—14. ülések.

Csaknem minden kérdésre nézve csendes és rövid volt a vita, mint hallgatólag egyetértő férfiak közt szokott lenni. Ám ha a fegyveres nemesség gyakorlatai zavargó függetlenségnek aggályait kelték a hatalomnál, mindenki egyet értett arra nézve, hogy egy tisztképző katonai iskola napról-napra szükségesebbé válik. A királyné ötvenezer forinttal járult megalapításához s a primás javaslatba hozta, hogy az iskolát Ludoviceum-nak nevezzék. Az ifjú királyné készséggel elfogadta az udvariasságnak ezen új nemét. Minden új hitves [1]) hasznára volt II. Ferencz udvarának, fölújítván Mária Terézia s a legendaszerü önfeláldozás emlékét.

A harminczötödik ülésben, beleértve a pusztán szertartásiakat is, ki lett merítve a napi rend. Kértek, de kevés nyomatékkal, kereskedelmi reformokat s a király megigérte, hogy később foglalkozni fog azokkal. Aztán meleg köszönetet mondott alattvalóinak. Szivemnek kedves magyarok, őseitekhez s jellemetekhez méltó dolgot cselekedtetek. Európa látni fogja egyetértésünket s elszántságunkat, ősi alkotmányunkért utolsó csepp vérünket is kiontani. Egyek voltunk, egyek vagyunk, egyek maradunk, mig a halál el nem választ. — Királyi köszönet ritkán volt teljesebben igazolva egy nemzet áldozatkészsége által. A magyarok 1808-ban lelkesedésből többet ajánlottak meg, mint a mennyit 1807-ben fenyegetésekkel, kérésekkel s cselszövényekkel kinyerhettek tőlük. Mi sem bizonyítja inkább, hogy Napoleon spanyolországi hadjárata által önnön szivébe mártotta fegyverét.

Huszezer ujoncz lett a már előbb megszavazott tizenkét ezerhez csatolva; harminczkét ezer főnyi rendes sereg lett nehány hó alatt csupán a magyar királyságból kiállítva. A felkelésben minden nemes családnak képviselve kell lennie egy lovon vagy gyalog fegyverbe szálló taggal. Ha a családnak háromezer forintnál több jövedelme van, a szolgálat lovon teljesítendő, a szegényebbek részéről gyalog, de ezeknek is szabadságukban áll a lovas szolgálatot választani, mely esetben az ellátás költségei csak ugy terhelik őt, ha kétezer forintnál több a jövedelme, különben a felkelési pénztár külön alapjából fedeztetnek.

Az egyházi, püspökségi, apátsági javak hasonló módon tartoznak képviseltetni magukat. Ha a szükség megkivánja, a városok is kiállítják jutalékukat. A kiváltságolt Jász-, Kún- és Hajdúkerületek annyi lovast állítanak ki, a hányszor három ezer forintot jö-

[1]) Négy izben nősült meg.

vedelmeznek a kerületeikbeli javak. S ha mindez még nem elég, tömeges felkelés helyeztetett kilátásba. Helyettest állítani nem szabad, csak annak, ki betegség, fontos hivatal vagy egyházi öltöny által van meggátolva. A felkelés nemzeti manifestatio levén, a magyar hatóságok fogják intézni; a nádor közölni fogja a megyékkel a fegyverbe szállandó egyének számát, minden megye mintegy maga fogja kivetni e véradót. Magától értendő egyébiránt, hogy a felkelés a haza földjének védelmére van szentelve, s az ország határain kivül nem lesz kénytelen harczolni, csak hogy visszaszorítsa az ellent a netalán megszállandó örökös tartományokból.

Az 1808—9-iki tél folyamában Ferencz császár megerősíté titkos szövetségét Angliával s a magyarok, valamint Austria többi népei is, hozzá szoktak a közelgő háboru kegyetlen eszméjéhez. [1]) Senkit nem lepett meg, midőn február 19-én a kormány kijelenté, hogy a béke fentartása lehetetlen s felhívta az ország minden erejének kifejtésére a városokat s a nemességet, a már fegyverben álló háromszáz ezer ember nem lévén elegendő Európa nagy rablójának leverésére. Számítottak Oroszország jóakaratára is. Sándor czár igen jól játszta kettős játékát. Mig Napoleon minden pillanatban barátságáról beszélt, Pozzo di Borgo titkos küldetése után a bécsi udvar is számitott reá. A magyar nemesség is hitt benne a határszéli orosz csapatok hangulata folytán. E reményt ismételve kifejezi Dessewffy gróf leveleiben.[2]) Én azt hiszem, — irja márczius 16-án — hogy a mi udvarunk az anglus, török és muszka segélyre támaszkodhatik, azaz, hogy ezek barátaink«. A háboru kellő közepén is igy kiált fel: »Udvarunk örül a lengyel támadásnak, remélvén, hogy az orosz segítségére jön.«

A nádor s primás szükségesnek vélték ujabban is felszítani a magyarok harczi tüzét. Bejárták az országot, buzdító beszédeket tartottak a megyék gyülésein. A közvéleményre legtöbb befolyással levő Pestmegyében hangsúlyozta József főherczeg, hogy nem az immár a kérdés, ha háború lesz-e vagy fenn akarjuk tartani a békét, hanem ha vajon megmaradnak-e alkotmányunk s törvényeink, s nem kellend-e bánkódnunk még a magyar névnek elveszése fölött is. Lovakat, zabot, gabnát kértek. A király annál kevésbé titkolta e követelések törvényellenes voltát, mert előre tudta, hogy meg

[1]) Ausztria reményeiről a háboru kezdetén l. Thiers, X. 58—61. l. s a fölkelés lehető hasznáról Thiers, X. 85. l.

[2]) Dessewffy levelezése, I. 70, 88.

lesznek bocsátva. Jól tudom, mondja, hogy mindez országgyülést tenne szükségessé, de a veszély nem engedi a késlelkedést; atyáitok a hét éves háború alatt szavazás nélkül is megadtak minden szükségest; legyetek megnyugtatva az iránt, hogy e törvénytelenség jövőre nézve mi nyomot sem fog hátrahagyni a kormányzatban.

A főherczeg s a császár e beszédei épen nem meglepők; mindketten szerepökben valának. Mily jele azonban az általános fölhevülésnek, hogy még a jacobinus összeesküvés egyik hőse, a Marseillaise fordítója is kilép hosszas hallgatásából, a szent háborút hirdetendő a francziák ellen! Verseghy A Magyar hűsége czímen lyrai szinjáték-félét irt, melyet Budán és Pesten elő is adtak. A szintér nincs roszszul megválasztva: a Rákos síkja, az ősök gyülhelye. A személyek névsora bizarr vegyülékét mutatja a valóságnak; regényesnek s hitregei pedantismusnak: Mars és Apolló istenek, két allegoriai lény, a nemzeti szellem és hűség; egy harczos, egy fiatal leány és három kar: a harczosoké, a katonai iskola növendékeié s az összegyült népé:

A vitézkar:

Üdvöz légy Ferencz! Honunknak
Attya, Pajzsa, Gyámola!
Üdvöz légy Luiz! Fajunknak
Annya... Angyala...

Nincs Magyar, ki nagy Férjednek
Nem áldozná életét,
Nincs, ki Felséges Fényednek
Nem szentelné mindenét...

... Egek! Melly fényesen deríti
Felséges Lelke Nemzetemnek,
Reményeimnek bús homályát.

Itt, itt! e bátor Sasnak szárnyain
Építhettek tik léteteknek
Hódíthatatlan Várfokot.

... Nem férnek ahhoz ellenségnek
Bármely hatalmas ostromlásai,
A mit köz lelkü egyességnek
Versengve oltalmaznak pajzsai!

Egy leányzó:

Vitézek! ammint harczotokbul
Hazánkba visszaszállotok,
S a győzedelmet láttyuk arczotokbul
Ragyogni, szivünk lesz jutalmatok.

A Vitézkar:

Nincs köztünk, aki a Hazához
Holtáig szítni nem akar.
S ki Nemzetünknek fő Urához
Nem holtig hű, az nem Magyar.

A zászlóhoz, mellyet Mars a zászlótartótul kezébe vesz, közelítvén, letérdepelnek az esküvésre:

Zászlódra esküszünk,
Hogy bármelly rettentő harczokban
Vagy szivcsüggesztő balságokban
Meg nem fog halni szent hitünk,
Mindaddig küzködünk
Imádott Királyunkért,
Sok vérben tellt Honunkért,
Mig el nem csügged életünk.

Ha Napoleon ismerte volna e játékot, melyet 1809 elején a magyarok tapsai között adtak elő: a nemzetiségek e rettentő megtámadója, ki még akkor is bárkinél jobban felfogta őket, midőn harczolt ellenök, aligha nem érez vala gyászos sejtelmeket lelkében. A népek tehát ennyire jutottak már; legigazságosb sérelmeik is elnémultak, nem emlékeztek többé az olmützi börtönökre, se az 1807-ben elnémított szószékre! A régi demokraták, kik életöket koczkáztatták volt, hogy megakadályozzák a franczia köztársaság elleni háborút, most üldözőikkel egyesülnek, üldözőikkel a franczia császárság leverésére, s mi különböztetést sem tesznek többé a szabadság és hazafiság, a hazafiság s a király iránti áldozatkészség között.

Egy ifjabb szerző, Kisfaludy, kit még napjainkban is kiválóbb költői s legjelesb prózairói közé sorol az ország, röpiratot tett közzé Hazafiui szózat a magyar nemességhez czímen.[1]) Felötlő benne mindenekelőtt ezen idézet Montesquieuből: »A haza szeretete érzés, nem pedig ismereteink folyománya. Az ország leg-

[1]) 18. adr. 1801.

utolsó fiában csakúgy élhet ezen érzés, mint a legelsőben«. A tizennyolczadik század bölcselete is Francziaország ellen lőn fordítva, csakúgy, mint a hazafiság.

A magyar publicista nyilván kitetsző jóhiszemüséggel szemére hányja Francziaországnak a bajokat, melyekben Európa szenved, s melyek inkább, mint valaha, ránehezednek hazájára: »Oly nagy veszedelem, mint amelylyel a mostani háborús, zajos időnek vészei fenyegetik általában minden Nemzetét, polgári alkotmányát és trónusát Európának, még soha sem függött a Magyar Haza és annak oly rég fennálló, annyi vérrel oltalmazott constitutiója felett! Ki nem tudgya, mi történt legyen Európának felében, szinte minden Nemzettel és tartománynyal, tizenöt esztendőknek majd mindennap más sorsot osztogató, veszedelmes, háborgó és milliom embernek vérével fertőztetett elfolytában? . . Bölcs és felette szükséges dolog volt az, hogy a törvényhozó és kormányzó hatalom . . . a személyes nemes Insurrectiót a legközelebb mult országgyülésben elrendelte. Késő a kardot akkor köszörülni, mikor már a nyakunkban van az ellenség. Tekintsük körül magunkat: Királyunk birodalmait kivévén, egész Európában, vizen és földön, a háborúnak tüze ég?«

Más ellenfeleket is megtámadt: a lanyha hazafiakat, kik késlelkednek a király segítésében. Keserü hangon idézi Montesquieu egyik mondását a hősi erényekről, melyekkel a régieknél találkozunk, s melyekről mi már csak beszélni hallottunk. A zon ellenvetésnek, mely a békét szükségesnek vallja a közjólét kifejlesztésére, kevés nyomatéka van előtte: »Szükséges, hogy egy Nemzet, kivált a Magyar, erős lelkü, bátor szivü, vitéz legyen, hogy hazáját, melyben szabadon kereskedik, jószágát, melyben szabadon gazdálkodik, megoltalmazhassa és megtarthassa. . . Előbb legyünk vitézek, hogy ne másnak, hanem magunknak gazdálkodgyunk, kereskedgyünk«.

A hallgatóság valamely gyülésen tapsolt volna a nemzeti seregek ez ékesen szóló dicsőitésének: »A nemzetek történetei bizonyíttyák, hogy csak az a nemzet lehet erős, melynek minden tagja minden időben kész katona, ki feleségeért, gyermekeért, jószágáért, szóval pro aris et focis hadakozik«. Anélkül, hogy teljesen meg lett volna elégedve s a mint látni fogjuk méltán, az ujabb katonai rendszabályokkal, magasztalja a Ludoviceum megalapítását, melyért »az egész magyar nemzet valóban áldhatja jó királyát és

királynéját, kik e nagy intézetet nemcsak helybenhagyták, hanem felséges segedelmeikkel is ápolgatják«.

Tévedés volna azt hinni, hogy mindezen iratok inkább néhány tudós férfiunak véleményét, semmint a közvélemény hangulatát fejezik ki. Ime, egy szemtanu elbeszélése után, miként készülnek a háborura távoli megyékben, a vidéki nemesség körében. (Dessewffy gróf e levele márczius 13-án, egy hóval az ellenségeskedés előtt kelt): »A főispán tegnap jött — s konferencziákat tartott. Nagy haragra buzdította a rendeket Napoleon ellen... Megcsalta nemcsak a királyokat, hanem a népeket is... Andreossy elment Bécsből... Én most beszéltem egy kurirral, azt mondja az, hogy a nép, ha ő (Napoleon) a balkonra áll is... vivátokat nem kiáltoz többé... Sőt fekete ruhában jár minden, hogy gyászt mutasson... Még tovább tartott igy beszéde, de én a sessióba siettem, hogy jó helyet kapjak«. Dessewffy leirja aztán a katonák és pénz előállítása tárgyában kifejlett meglehetősen élénk vitát. A gyülés egyik tagja nem tartózkodhatott a felkiáltástól: »Ez a Napoleon rendkivül való ember!«

»Holnap deputáczió tartatik, mely lovas regement kiállítása felől tanácskozik... Bernáth János költ fel, hogy hitelesen referálja, hogy az 1805-iki exinsurgensek csak azt várják, hogy parancsolatot kapjanak az insurrectióra, sőt már tudakozták, miért nem jő már a parancsolat. Sztáray Albert 50 legény állítását ajánlotta. Vivát, vivát! Lónyai ugyanannyit. Vivát, vivát! A főispán 6000 frtot igért. Vivát, vivát!« Este, poharazás közben sok felköszöntés.

A következő napok nem hoznak magukkal elhidegülést. A versenygés elég különösen egy egész hónapig tartott. Száz meg száz lovat adtak olcsó áron, olykor egészen ingyen. A források kezdenek kimerülni, de azért forintok még mindig gyülnek.[1]) Mindenütt egyenlő lelkesedés. [2]) Az egyetlen gyermekek nem élnek a törvény kedvezményével, mely felmenti őket a szolgálat alól; egy helyett ugyanazon családnak több sarjadéka is fegyvert fog, a nemesek és a nép roppant adományokat küldenek természetben, főleg gabnában és lovakban. Eszterházy herczeg kétszáz lovast szerel fel, a kalocsai érsek százhuszat, a primás egész huszárezredet állít ki.

---

[1]) Dessewffy levelezése, I. 65—67.

[2]) U. o. 73. Mindebből kitetszik, hogy Thiers (X. 372, 374, 381.) épen ugy nem vette kellő tekintetbe Magyarország hangulatát e háboru kezdetén, mint Villemain a bécsi béke megkötésének időpontjában.

S a mi a legcsodálatosabb, reménység nélküli ezen egész áldozatkészség. A jövőt csak egy szempontból tekintik, a lehető legvigasztalanabbnak látják. A játékszinen, az illusionak e legsajátabb helyén, Verseghy csak a vereségben való önfeláldozásról, a kitartásról mind halálig beszél. Dessewffy szomoruan irja, hogy »rosz napokhoz közeledünk«. S mely hősökhöz fordul Kisfaludy, hogy erőt s példaadást kérjen tőlük? A leghiresb legyőzöttekhez, Zrinyihez, Leonidashoz, Regulushoz!

Az ötödik coalitio »megkezdi Európa reactioját a császárság ellen s jelzi szövetségét a dynastiáknak, népeknek, papságnak s kereskedésnek«.[1]) Nem lehet jobban meghatározni uj jellegét e háborunak, sem pedig jobb összfoglalatját adni a Gentz szerkesztette osztrák kiáltványnak. Az ellen-forradalom nagy pamphlet irója jellemző éles és erőszakos hangján hívja föl Európa bosszuját a szárazföldi zárlat előidézte nyomorra, az egyházi államok elrablására, Napoleonnak a spanyol király és a nemzet elleni merényleteire. Gentz sokat foglalkozott Magyarországgal, melyet, mint emlitők, a monarchia legfontosb részének tartott. Nem adott nagyon sokat alkotmányára, de személyes összeköttetésben állott a főnemesség családaival, az Eszterházyakkal, Zichyekkel.[2]) Kiáltványa egészen hozzá illett a magyarok szenvedélyeihez.

Nincs itt helye elbeszélnünk, hogy a Károly főherczeg által bátran megragadott támadást Bajorországban miként játszta ki Napoleon bámulatos hadmüvelete, néhány nap alatt miként lett leverve a balszárny Abensbergnél, a derékhad Eckmühlnél, az utósereg Regensburgnál.[3]) Csak annyit jegyezzünk meg, hogy a vereségek Ausztriát lovasságának nagy részétől megfosztották, s betöltendők az ürt, a szó kiváló értelmében lovag-nemzethez kellett fordulniok. Csaknem nyomban két uj ezredet állítnak elő. April 10-én a nádor először fordul a nemzeti felkeléshez s komolyan, de igen későn, foglalkozik annak szervezésével: nyolcztagu bizottság kezeli a felkelési pénztárt, Végh István tábornok az élelmezést, Eckstein orvos a kórházi szolgálatot. Egy uj kiáltvány csakhamar a győzelmet vagy halált hangoztatá. Bécs fenyegetve levén, Mária Lujza császár-királyné s a trónörökös Ferdinand főherczeg Buda várába

[1]) Mignet, Histoire de la Revolution francaiso, II. 317.

[2]) Gentz, I, 119, 349; II, 336, 367; IV. 248; V. 273.

[3]) Mindezen katonai eseményekre nézve l. a Consulat et l'Empire X-ik s Lanfrey IV-ik kötetét.

menekült, nagy buzdításul a magyarokra nézve, kiknek királypártiságuk határtalan a balsors napjaiban. Sietteti is minden megye előkészületeit s József főherczeg csakhamar elrendelhette a nemesség általános összegyülekezését. Május 9-én egy hadi tanácsban a gyülekezés helyének a hasonnevü folyó mellett, a Dunától kis távolságra fekvő Győrt jelöli ki. E vidéket erdők s mocsarak szelik át, melyek közt könnyünek látszott az ellentállás. Nagy események valának itt történendők.

Uj vereségek követték eközben egymást. Május 13-án a franczia behatoltak a bombázott Bécsbe. Egészen más most a veszély, mint 1805-ben; sem Orosz-, sem Poroszországra nem lehet számítani, legfeljebb a távoli segélyére Angliának, mely Németalföld megszállását helyezi kilátásba. Károly főherczeg nagy serege megkoczkáztatja a döntő csatát Marchfeld mezőin Essling és Wagram helységek közelében. Az olasz sereg sacilei győzelme után kénytelen visszavonulni Eugen alkirály elől, ki a magyar határokig üldözi. Marmont kiindulván az akkor franczia Dalmatiából, Gyulay hadtestének nyomul, hogy csatlokozzék Eugenhez, utóbb a császárhoz. A tyroli felkelők el vannak szigetelve, elveszésre vannak kárhoztatva. Napoleon mintegy játsztva szórja szét s hajtja egy csomóba össze a csapatokat. Ausztria elcsüggedt védői külön-külön veretnek le, elvágatván előlük az egyesülhetés utja.

II. Ferencz most már a magyaroktól függött. Hívek ügyéhez, bárminő volt is irányában a balsors szivóssága, menedéket biztosítnak számára, Magyarországot nem lehetvén egészen megszállani, ha csak második Spanyolországnak, óriási Vendéenek nem teszik ki magukat. Ha ellenben rögtöni mozgalom Napoleon karjaiba veti őket, az osztrák monarchia megszünt létezni. A magyar nemzethez ugyanegy napon, csaknem ugyanazon órában szózatot, szorgalmazást, csaknem bókokat intézett mindkét ellenfél. Ime, először a nádor kiáltványa:

»Magyarok! Megmondottam, mit kelljen tenni, hogy továbbra is szabad, boldog nemzet maradhassatok. Megmondottam, — — hogy a király a magyar nemzet hűségében és vitézségében állhatatosan bízik.

Ezen bizodalomnak mostan szembetünő bizonyságát látjuk. Ő Felsége a királyné s az egész királyi ház keblünkben időzik. Oltalmunk alá bízta szeretett királyunk mindazt, ami neki tulajdon életénél kedvesebb.

Érezzük ezen bizodalom felséges becsét; s érzésünket csele-

kedettel mutassuk meg. Magyarok vagyunk! Kik, mennél nagyobb bennünk a bizalom, annál többet teszünk.

Seregenként gyülekeznek már össze vitézeink, kik a királyi széknek s a hazának oltalmára sietnek. A ki magát hivatala vagy más törvényes akadály miatt ezekhez nem kapcsolhatja, az a haza nemes oltalmazóit eleséggel, lóval, fegyverrel, öltözettel s egyszóval minden lehető módokon segítse. Ez által kiki részt vehet a csata mezején kivül is a nagy viadal szerencsés kimenetelében.«

Mindez igen jól, bölcsen volt mondva s egyenesen eljutott rendeltetése helyéhez. Ámde Napoleon kiáltványa valóságos mestermű, melyet egész terjedelmében ide kell igtatnunk:[1])

»Magyarok!

Az ausztriai császár megszegvén a békességet, melyet velem kötött s nem gondolván azon nagylelküséggel, melyet már három ízben, névszerint az 1805-ik esztendőbeli háboru végével, iránta mutattam, megtámadta hadi népemet. Én visszavertem az igazságtalan megtámadást. Az isten, ki a győzedelmet adja, és a háladatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyveremet; elfoglaltam Ausztria fővárosát és már a ti határaitokon állok diadalmas seregemmel. Az ausztriai császár, nem pedig a magyari király izent nekem háborút. Hazai contitutiótok szerint nem is cselekedhette volna ő azt a ti megegyezéstek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész systhemája és azok a rendelések, melyeket ehhez képest az utolsó országgyülésen tettetek, eléggé s nyiltan kimutatják, hogy ti a békességnek fentartását kivántátok.

Magyarok! Eljött azon szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségtöket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok. Maradjon fenn egész épségben országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutioja akár azon állapotjában, amint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, melyeket abban ti magatok teljes tetszéstek és kényetek szerint az időknek mostani környülállásaihoz képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve talán szükségeseknek itélni fogtok. Semmit sem kivánok én ti tőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesíttetés volt a ti szerencsétlenségtek főbb oka; Ausztriáért folyt a ti véretek messze ország-

[1]) De kérendő, L'esprit public en Hongrie, 132—133. — Corresp. de Napoleon, XIX, 13.

gokban, és legbecsesebb javaitok szüntelen annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A ti országtok tette az ausztriai birodalomnak legszebb részét és mégis ugy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek ti reátok nézve idegen természetüek voltak. Vagynak még tinektek tulajdon nemzeti erkölcseitek, vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredetötöknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; legyetek ujra, akik valaha voltatok! Válaszszatok királyt magatoknak, olyan királyt, aki érettetek országoljon a ti hazátoknak kebelében, ti közöttetek lakjék és akit a ti polgártársaitok s katonáitok vegyenek körül.

Magyarok! Ez az, a mit Európa tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kivánom tőletek én is: állandó, bizonyos békességet, kereskedésbeli szabad közlekedést velem és tökéletes függetlenséget és bátorságot. Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez s önnönmagatokhoz méltók akartok lenni.

Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő és a ti saját javatokra czélzó ajánlataimat megvetni; nem fogjátok tovább hasztalanul ontani véreteket oly gyönge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége, mely a maga gazdagságát egyedáruságra és a mi viszálkodásainkra épitette, pénzzel fizetett.

Gyülekezzetek azért össze Rákos mezejére, őseitek szokása szerint; tartsatok ott nemzeti gyülést, és adjátok tudtomra végzéseiteket.

Napoleon.«

Soha nem intéztek egy nemzethez szavakat, melyek inkább meggyőzhették s magukkal ragadhatták volna azt. Ezen irat csillogó és költői részei szerzője képzelmének lehetnek szülöttjei; Napoleon az egyiptomi lakossághoz annak szájaíze szerint beszélt, le tudta őket bilincselni s épen úgy találkozhatott a magyarok helyeslésével is. De a mi meglep, a mi megfejthetlennek látszik, az e nemzetnek, történetének, törvényes szellemének, alkotmányának, sérelmeinek ismerete. Egy szó sincs a kiáltványban, amely valamelyik szenvedélynek ne felelne meg, valamely érzékeny hurt ne hozna rezgésbe. Tegyük hozzá, hogy e bámulatos okmány nyomban megjelent magyarul is, hogy Magyarországon szétterjesztett példányai e nyelven valának irva.

Egész történet füződik hozzá, melyet csak a magyar tudósok világosítottak meg. Bacsányi, a költő, mint annak helyén említők, egyike volt a jacobinus összeesküvés elitéltjeinek s a kufsteini börtönben megismerkedett Maret polgárral, a franczia köztársaságnak az osztrákok által letartóztatott követével. A börtönbeli két barát sorsa a lefolyt 14 év alatt nagyon különböző fordulatot vett. Bacsányi a nyomorral határos szegénységben tengődött; Maret mint bassanói herczeg s államtitkár követte a császárt e hadjáratban. A francziáknak Bécsbe érkeztével megemlékezett a herczeg a szegény költőről, aki kétségkivül emlegette volt előtte anyanyelvét s hazafias reménységeit. Felkerestette s kitünő fordítót talált benne. Horváthtal mi is azt hiszszük, miként nem szorítkozott a szerepe csupán a fordításra, részt vett ezen irat szerkesztésében is, nehány kifejezést, a nemzeti szellemmel olyannyira megegyező vonást illesztett bele, amelyeket egy idegen, ha még oly nagy ember volt is, soha sem találhatott volna ki: »A haza oltalmára intézett egész systhema«, »a constitutio, akár amint eddig vala, akár azon változtatásokkal, melyeket abban ti magatok — szükségeseknek itélni fogtok«, a »nemzeti nyelv«, a »dicső eredet régisége«, a »Rákos mezeje«, megannyi szenvedély, melyek felélesztése régi hazafiunak kezére vall. Bármennyire feleljen is egyébiránt meg e feltevés a valóságnak, annyi bizonyos, hogy Bacsányi fordította a kiáltványt, hogy az osztrák kormány értesülvén erről, a költőnek Franczia-országba kellett menekülnie, s midőn visszatért hazájába, a feledni kevéssé képes kormány hosszú évekig üldözte.

Napoleon sokat várt e kiáltványtól; utasítá tábornokait, vigyék azt magukkal s osszák ki számos példányban. Igy cselekedett Eugén, Davoust, később Narbonne is.[1]) De ugyanakkor, elég különös ellenmondással, sógorának, az alkirálynak rendeletet adott a magyar határ átlépésére. A magyarok nem hallgattak a kiáltványra, mely különben is csak szük körben lett ismeretessé. Csak hazájuk területének megsértését látták, fegyverbe állították nemességük tartalékát is s az esslingi véres csatamezők megadták Napoleonnak az első választ.

E két napi tusában, melyet az osztrákok győzelemnek tekintenek, miután Napoleon visszavonult, ellenben a franczia történetirók a maguk diadalának, mely csak a dunai hidak beszakadása folytán nem lehetett teljes, a magyarok szerepe épen olyan jelen-

[1]) Corresp. de Napoleon. XIX. 23, 148, 183.

tékeny volt, mint a második coalitio csatáiban. Napoleon bulletinjében csak a temetői jelenetet jegyezte fel, a hol, mint mondja, kétszáz magyar kardélre lett hányva. Thiers nagyszerü s lelkiismeretes elbeszélésében az osztrák hadsereget természetesen katonai egységében tekinti és nem bocsátkozik nemzetiségi részletekbe. De a főherczeg teljes igazságot szolgáltatott magyar katonáinak s a nemzeti történetiró, Horváth, szintén nem feledkezett róluk meg. Az első nap (máj. 21.) Gyulay gyalogsága s a huszárok támadtak, s visszaszoríttatván, győzelmesen nyomultak ismét előre. Aspern és Essling közt a franczia lovasság keríti be a magyar gyalogságot, majd Stipsics huszárjai ejtik hatalmukba Enzersdorfot. Másnap Záchnak maga a főherczeg által vezérelt zászlóalja méri az utolsó csapásokat. A magyarok kezdték tehát s fejezték is be a véres ütközetet.

A primás uradalmából s a határszélhez közel fekvő Nyitramegyéből fegyverbe szállott nemesi felkelők már megjelentek Ausztria rendes hadcsapatainak sorában. A mozgalmat nemhogy csökkentette volna, még meggyorsítá a nagy ütközet híre; nehány nap alatt a dunai megyékből nyolczezer lovas nemes gyült össze Győrbe. A franczia császár belátta, hogy csalatkozott a magyarok hangulatára nézve, midőn az esslingi csatát közvetlenül megelőző kilenczedik bulletinjében irta: »Még semmiféle felkelés sincs Magyarországon. Fegyverek, felszerelés, pénz nélkül s igen kevés ragaszkodással az osztrák ház iránt, e nemzet, ugy látszik, megtagadta a segélynek minden nemét.« Ezentul csak »a felkelő urak« megtanításáról beszélt.

A hat heti nyugalom, mely az esslingi napot a wagramitól elválasztja, csak Napoleon és Károly főherczeg két nagy seregét illette; a másodrangú hadtestek folytathatták műveleteiket. A franczia császár megrendelte Eugén alkirálynak, hogy Győr felé nyomuljon. »E város, ugymond, kiváló katonai pont Magyarország szivében. Mintegy góczpontja a nagy erődített tábornak, melyben az ellenség összegyüjteni s begyakorolni reméli a magyar felkelést s a hol nagy tábori munkákat végeztet. [1])«

Mily állapotban volt e véderő, mely egymást követő szakaszokban megerősíteni jött János főherczeg hátráló seregét s megmérkőzni az olaszországi franczia sereggel? Sejthetjük Dessewffy leveleiből, ki megismertetett megyéjének buzgóságával, de kime-

[1]) XIX. 35., 200.

rültségével is. Midőn az utolsó készülődést beszéli el, egészen másként áll a dolog; nincsenek lovak, kardot, pisztolyt csak nagynehezen, házról-házra kölcsönözni járva, szerezhetnek; különös jelenség e harczias országban, de megfejthető azon szívós makacságból, melylyel Ausztria minden független katonai gyakorlatot ellenzett. Kevés a tábori életre alkalmas öltözet. S mindezeknél még kevesebb a pénz. Csak élelmiszer van bőségben, a mi egygyel több vonzerőt képez az ellenségre nézve.

A császári család főherczegei egyetlen eszközt sem mulasztottak el helyrehozására politikájuk roppant hibájának, a bizalmatlanságnak, mely ezuttal megzsibasztotta a magyaroknak királyuk melletti erőfeszítéseit. Miksa főherczeg egy figyelő hadtestnek volt parancsnoka a közvetlen veszélytől különben nem fenyegetett Erdélyben. Jun. 10-én Kollowrath gróf háromszáz terítékü díszebédet rendezett tiszteletére. A főherczeg felköszöntést mondott, egy magyar mondattal kezdvén s rosz latinsággal folytatván tovább. Az egész nemesség el volt ragadtatva, midőn a nemzeti nyelven öt-hat szót hallott osztrák főherczegi szájból. Mily változékonysága a benyomásoknak s ugyanakkor mily hazafias állhatatosság![1])

Kisfaludy a röpiratban, melyről fennebb szó volt,[2]) egy költő s egy hadfi tanácsait adta polgártársainak s királyának. Áthatva hazájának nagysága s dicső multja által, a felkelésben látta a sajátképeni nemzeti hadsereget. Emlékezetbe idézte a török háborúkat, az 1741-i óriási felkelést, a Francziaország elleni ujabb erőkifejtéseket. A francziák győzelmeit legnagyobb részben élénk rohamuknak, rendkivüli mozgékonyságuknak tulajdonítá; az osztrák taktika lassusága, mondá (bár tartózkodóbb szavakkal, melyeknek csak gondolatmenetét adjuk itt vissza) nem képes megküzdeni velük; gyujtsuk fel a régi magyar tüzet, támadjunk késlelkesedés nélkül és tömegben. Nem szükségesek e czélra a fegyelemhez lassan hozzáidomitott katonák, csak a fegyverforgatásban nehány hétig gyakorlott polgárok. A költő-katonatiszt eként fordítá 1792-i emlékeit Francziaország ellen.

De láttuk, hogy az osztrák sereg és politika vezérférfiai, Károly, Stadion, a császár még 1809-ben is mily bizalmatlansággal viseltettek a forradalmi eszközök iránt. Fel akarták tüzelni a népeket s ugyanakkor féket vetni hevöknek. Balvégzetes számítás

---

[1]) Dessewffy levelezése. I. 86., 90.

[2]) Hazafiui szózat. stb.

monarchiájukra nézve! A huszezer embernél, kik utban voltak Győr felé, csatlakozandók János főherczeghez, mint számos bizonyságból tudjuk, nem hiányzott a bátorság; de a csatának, a hadi műveleteknek fogalmával sem birtak; az első komoly alkalommal el kelle a fejöket veszteniök. Legfeljebb fegyvereikkel tudtak bánni s e fegyverek igen rosz karban valának, sok pisztolynak még kakasa sem volt. A nyolczvan éves Alvinczy vezette e csapatokat oly gyöngeséggel, melyet kora s hatvan éves katonai pálya fáradalmai tesznek megfejthetővé. Élete utolsó éveiben polgártársainak gyalázó kifejezéseit vonta magára, pedig nem ő volt a hibás. A gyakorlat kiányának másik rosz következménye a felkelésnek rendkivüli lassusága vala. Ha minden lehető buzgóság megvolt is bennök, mégis be kellett várniok, hogy fel legyenek szerelve a hadjáratra. A tiszai kerületek igen későn érkeztek meg.

Győr közelében a magyarok erős mocsarak által védett állást foglaltak el, mely, mint a magyar hagyomány tartja, Lauriston csodálatát kelté fel, sőt a franczia tábornok később azt is megvallotta volna, miként, ha megtartják vala ezen állást, Eugén serege nem meri őket megtámadni. De be kellett fogadni János főherczeg kimerült csapatait; nehány zászlóalj azok elé lőn indítva. Győr völgyében egyes franczia hadszakaszokkal kevéssé fontos csatározásba bocsátkoztak. A pesti zászlóalj, komolyabban megtámadva a karakói mocsarakban, két napig ellenállott s fedezte ezzel a főherczeg visszavonulását. Hogy erőt vegyenek e hősies csapaton, ágyúzás vala szükséges, mely Gosztányi parancsnok tanusága szerint hétszáz embert ölt vagy sebzett sulyosan meg. Jun. 13-án János főherczeg a tapasztalatlan felkeléssel egyesité harczedzett seregének maradványait. A csata másnap volt megtörténendő. A magyarok sulyos vádat emeltek a főherczeg táborkari főnöke, ha nem maga a főherczeg ellen. Szerintök az okozta a csata elvesztését, hogy tudatlanság vagy a féltékenykedés egy neme folytán odahagyták a magyarok által több nap óta elfoglalva tartott kitünő hadállást. Kétségkivül igaztalanul, valóságos árulást látnak ebben. Annyi különben bizonyos, hogy a francziáknak emelkedettebb állásuk volt, hogy tüzérségök, fák által fedve, kénye-kedve szerint czélozhatott, s hogy a fényes nemzeti öltönyökben lévő magyar nemesi lovasság a lehető legrosszabbul volt elhelyezve a franczia ágyúk tüze alatt s egy csatorna mentében, a mely feszélyezte mozdulatait.

A harcz délutáni egy óra tájban vette kezdetét a franczia tüzérség sorlövéseivel, melyeket egy ideig türelemmel viselt a ma-

gyar lovasság; de végre dühre lobbantva a tétlenség által, megkisérlé a francziák ellen a régi nemzeti rohamot, Hunyadinak vak, dühös rohamát, a mely futásba megy át, ha nem arat rögtöni diadalt. A csatorna, a mocsarak, a franczia ágyúk megkettőztetett lövései s mindezeknél inkább a nemesség gyakorlatlansága futásnak indíták s az osztrák sereg vereségét idézték elő, melyet Montbrun lovassága csakhamar befejezett. A gyalogság nehány zászlóalja azonban helyreállítá sorait, igen későn a csata folytatására, de idején, hogy lehetővé tegye a főherczeg rendes katonaságának jó rendben való visszavonulását Komárom bevehetetlen váráig.

A wagrami döntő ütközet előtt s a két nagy sereg közti tényleges fegyverszünet alatt több kisebb összeütközés volt, melyekben a magyarok kitüntek. Egy hadszakasz, Szapáry gróf vezetése alatt, Komáromból kiküldetett az ellenség megfigyelésére; találkozott s heves tusába bocsátkozott Lamarque tábornokkal. Két egyszerü katona igen vitézül viselte magát. Melegh, hatszor megsebezve, az ellenség sorain át be akart hatolni a tábornokig; csakugyan el is érte czélját s sikerült megmenekülnie. Mlinarik, tizenkét sebe daczára is még harczolt; csak miután jobb karját elvesztette, vihették el a csatatérről. Kisfaludy még azon este mindkettőt látta a tábori kórházban, eléktelenítve, haldokolva. Résztvevő kérdésére azt felelte egyikök, miként csak azt bánják, hegy nem viszonozhatják többé hasonlóval a francziáknak, kik gúnyt üznek velök.

Eközben lehetlen volt megvédeni Győr városát, az egykor jelentékeny erődöt, de a mely nem állott többé az új hadviselési rendszer szinvonalán. Péchy tábornok megegyezett Eugénnel, hogy feladja a várost, ha a csata után tiz nap alatt nem kap segítséget. Az alkirály nem tartá többé szükségesnek, hogy maga fejezze be e kevéssé fontos műveletet s csatlakozott a nagy hadsereghez, Győr alatt Narbonne tábornokot, a régi kormányrendszer egyik kitünő férfiát hagyván, ki csakhamar inkább politikai, semmint katonai küldetést volt végzendő.[1]) Jun. 24-én Péchy a fegyverszünet feltételeihez képest kivonult s Narbonne vette át Győrött a parancsnokságot.

Két nappal utóbb Davoust Pozsonynak nyomult. Meg kellett támadnia nem az ország második fővárosát, de a Duna-balparti

---

[1]) Correspondance de Napoleon. XIX. 190. és k. — Villemain, Souvenirs concemporains, 117. stb.

hidfőt, honnan osztrák támadás fenyegethette a francziák kezeibe esett jobbpartot. A tábornagy utasításai akként hangzottak, hogy bombázás előtt felszólítást küldjön a megadásra, »hogy megkímélje a háború borzalmaitól Pozsony érdekes városát.« A magyarok itt is kitüntek, nevezetesen Pásztory ezrede, de figyelemre méltó eredmény nélkül a hadjárat kimenetelére nézve.

Miként ítélendő meg a magyarok katonai viselkedése a hat hét alatt, melyet átfutottunk? A németek szigorúan nyilatkoznak; nem ismerik többé fel a magyar vitézséget s azt kérdik, mi lett az 1808-i országgyülés nagyszerű igéreteiből. Bécsben kiadták a jelszót nevetségessé tételére e czifra uraknak; kik hogy szemben kapott sebekkel ne rongálják meg aranyos és bársony öltönyeiket, jobbnak vélték hátat fordítani az ellenségnek. A két nemzetbeli katonák s tisztek közt éles szóváltások s gyakori kihivások is voltak, melyeket a nádor ügyes részrehajlatlanságának sem sikerült mindig elsimítni. Maga a nádor is, bár eljárása nem nyujthatott többé tápot az 1805-iekhez hasonló gyanúsításoknak, nem nagy kegyben állott; ő és testvére, János főherczeg egymásra háríták az eseményekért való felelősséget II. Ferencz előtt kitört indulatos vitájukban. A császár, türelmetlenséggel eltelve, nem tartóztathatta magát vissza e megjegyzéstől: »Mind a kettőtöknek együtt kellett volna az ellenségre, nem pedig egymás ellen a köveket hányni.« [1])

Csakhamar gúnyos röpiratok jelentek meg a magyarok ellen, röpiratok, melyek ellenőrzés nélkül gyakorolhattak befolyást a német közvéleményre, mert a magyar sajtóra ismét békót vertek. Kisfaludy, e hadjárat szemtanuja, soha nem adhatá ki az 1809-i háborúra való emlékezéseit. E korszak két igen tekintélyes történetirója, a felkelésről s a győri csatáról beszélvén, még napjainkban sem tartja meg szokásos részrehajlatlanságát. »Gyors megfutamlás, mely feladta a balszárnyat,« mondja Häusser; »kevéssé tisztességes megfutamlás ugy a tábornokokra, mint a katonákra nézve,« jegyzi meg Springer. [2])

A magyarok itélete természetesen egészen másként hangzik. De mert Horváthnak hazafiassága némi bizalmatlanságot kelthetne, kérdezzük meg az ellenséget, ily dolgokban igen jó birót: »Vitézek, de gyakorlatlanok,« vagy »ime a derék, de kellőleg be

[1]) Dessewffy levelezése. I. 102.

[2]) L. Häusser, VII. 466—495. — Springer különben szigorú főleg János főherczeg iránt, s kiemeli (I. 91.) mily nagy volt a fejetlenség Ausztria tanácsában.

nem gyakorlott nemzetőrség, mely csak növelni fogja a mi dicsőségünket,« mondák a franczia katonák. [1]) Napoleon olykor igen kicsinylőleg beszél rólunk: »Ha a huszonnégy ezred, melyet a balparton észrevettek, a magyar felkelés, ez ugyan nem nagy dolog;« — »Eszterházy herczeg nehány ezred magyar felkelő lovassággal megjelent Sopronnál. Reméljük, hogy rá fogtok törni e hadoszlop utócsapataira s megsemmisítitek azokat;« — »ezek az ujoncok nem tudják használni fegyvereiket.« Olykor azonban megváltoztatá hangját a császár. Győr elfoglalását nagy sikernek tekinté; neheztelt az alkirályra, a miért katonai szavukra elbocsátá a fogoly tiszteket, s midőn sógora felvilágosította arról, hogy nem helyezte azokat szabadlábra, de becsületszavukat vette, hogy általa kijelölt helyre mennek, Napoleon megelégedését fejezte ki, hogy meggondolatlanul nem lett szaporítva ellenségeinek száma. Mindazáltal nem akarta a dolgot a szélsőségig hajtani, folytatta hiában való kiáltványának szétosztását s egy másikat tétetett közzé, melyben bocsánatot igér mindazon felkelőknek, a kik visszatérnek tüzhelyeikhez. [2])

A franczia s császárjuk tehát a felkelő magyarokban királyuk bizalmatlan politikája által ugyan gyengékké tett, de komoly ellenfeleket láttak. Maga Ausztria is igazolta ezen itéletet; Károly főherczegnek, mint mindig, most is loyalis megbecsülése, úgy a nádoré is, valamint a magyar harczosoknak adott számos kitüntetés, bizonyságot tesznek róla, hogy Bécsben nem volt mindenki igaztalan. Az udvar jun. 25-én, végső kimerültségében, ujabb negyvenezer ujoncznak fegyverbe állításáért fordult hozzájok, a mely rendeletet törvénytelen formája miatt visszautasiták ugyan a megyék, de a nemesi családok önként meghajoltak előtte. Ezen utolsó erőfeszítés Károly főherczeg seregét szaporítá s főleg a wagrami tisztességes legyőzetés után lassanként becses tartalékot képezett. A tiszai megyék felkelése kiegészité annak létszámát s elvégre kellő begyakorlásban is részesültek. Uj hadsereg állott készen azon esetre, ha a znaymi fegyverszünet nem vezet elfogadható békefeltételekhez.

Utolsó felvonásához értünk e különös politikai küzdelemnek, az időközhez, mely a wagrami ütközetet elválasztja a bécsi békétől. Napoleon nem tudta, mit tevő legyen Ausztriával szemben, mely

---

[1]) Dessewffy levelezése. I. 90. A katonák e mondásai francziául vannak idézve egy magyar levélben.

[2]) Correspondance de Napoleon. XIX. 180., 183., 187., 200., 234., 237.

tönkre verettnek látszott, de amelynek élő gyökereit jól ismerte. Komolyan tervezte e javíthatatlan hatalom államainak feldarabolását, de e kisérlet eszélytelen lesz vala, ha előbb nem fürkészik ki a népek hangulatát. Nem ok nélkül tette Napoleon Győr parancsnokává a régi kormányrendszer egyik ügyes politikusát, inkább diplomatát, semmint tábornokot. Narbonnenak megbizatása volt a magyarok által óhajtottá tenni, s ha lehet kéretni a teljes nemzeti függetlenséget. Ez értelemben több hétig dolgozott, és pedig oly sikerrel, ha állításának hinni lehet, hogy csaknem megijedt, félvén, miként nem fogja lecsillapíthatni a fölzúdított szenvedélyeket. A bécsi béke tehát épen jókor következett volna be, hogy megmentse a monarchiát. Narbonne e véleménye Villemainnél maradt fenn »Emlékezései«-nek egyik érdekes lapján.[1])

Vajon nem volt-e ez csalódás? A franczióknál e hősi korszakról egész legendája támadt a nagylelkü győzelmeknek, az elfoglalt tartományokra nézve jótékony megszállásoknak, a franczia eszmék terjesztésének a helyőrségek s táborozó csapatok által; dalba foglalák, »miként koronázzák meg virágokkal katonáink homlokát a hódításaik által uralkodó népek«.[2])

Csakhogy sajnos, oly kevéssé igaz mindez a köztársaságra, mint a régi kormányrendszerre nézve. Custines gyülöletes emléket hagyott maga után a Rajna partjain, s a mi a császárság fegyvereit illeti, egész Európában Cadixtól Moskváig egyenlő volt a hatásuk, a népeknek kétségbeesett dühre ingerlése. Franciaország nagylelkü kezdeményezése időnként kétségkivül érezhető vala s az el nem nyomható fejlődésnek csiráit vetette még a legidegenkedőbb földbe is: de ez az eszméknek volt műve, nem pedig az erőszaknak; az erőszak gyülöletet keltett, mint mindig.

Magyarország sem volt kivétel. Bármily kegyesek voltak is irányában a győző utasításai, az alvezéreinek osztott rendeletekből nem nehéz kiolvasni, hogy ez ország sem menekült teljesen a háboru törvényei alól. »Küldjön fuvart Magyarországból, mintegy kétszázat, (a Lobau-szigeti munkálatokhoz). A vidék, a hol vannak, a jó magyar lovak hazája; szerezzen be vagy ezeret akár sarczolással, akár pénzért.[3])« Dessewffy gróf különös részleteivel ismertet

[1]) Souvenirs contemporains, 117—119.

[2]) »Les nations reines par nos conquêtes,
Couvraient de fleurs le front de nos soldats.

[3]) Corr. de Napoleon. XIX, 200, 201.

meg a franczia foglalásnak a nyugati megyékben.[1]) Katonák szállják meg a Batthyányiak körmendi kastélyát; egy magyar főurnál természetesen nem feledkeznek meg a pinczéről; az erős borok által csakhamar elkábítva, csapra verik a hordókat, melyek tartalmát már nem képesek kiinni, elfolyni hagyják a valódi tokajit s e szentségtörés elkövetése után távoznak. Zalaegerszegen a megyeház nagy termében tanácskoztak a hatóság tagjai, midőn a franczia vadászok megérkeztek; egyikök az asztalra ugrik s kardjával fenyegeti Batthyányi Ferencz grófot. Veszprémmegye rendeletet vett naponként harminczezer szénaadag beszolgáltatására, a mi roppant sarcz volt a már annyira kimerült országban. S még több történt a török határon; vádolják a francziákat, hogy a törököket a horvátok megtámadására ingerelték. Tudvalevőleg alig husz éve mult, hogy a Duna-melléki keresztények s musulmanok utoljára állottak harczban egymással. A francziákban is pogányokat láttak a pápa ellen elkövetett ujabb erőszakoskodások óta s Napoleon panaszt emelt a bécsi érseknél, hogy a politikai küzdelmet vallási háborúvá alakítják át. Nem tagadhatni, miként, ha Dessewffy állítása a törököket illetőleg megfelel a valóságnak, ami kétséges, ugy a dalmátiai franczia tisztek igazolni igyekeztek uruknak elleuségeit.

Bár a katonák több hetykélkedést, semmint kegyetlenséget tanusítottak, a legyőzöttek mégis csodálkozva látták, hogy az 1805-ben oly mérsékelt francziák ennyire megtagadják jobb természetöket. De az sem kerülte el a figyelmet, hogy kevés kárt tesznek ott, hol a földesurat a maga helyén találják s hogy szeretetreméltó jellemök önkénytelenül is felszinre kerül. A papság iránti durvaságuk keltett leginkább általános felháborodást.

Mindez hinnünk engedi, hogy Narbonne s utána a franczia történetirók[2]) csalatkoztak a magyaroknak állítólagos rokonszenvére nézve. A magyar történetirók élénken kikelnek e vélemény ellen. Majláth állítása szerint Eszterházy herczeg kaczajban tört ki, midőn megkinálták a királysággal, s mint hű alattvaló távozott

---

[1]) Dessewffy levelezése, I. 92, 93, 102.

[2]) Lanfreyt kivéve, a ki igen kicsinylőleg nyilatkozva a kiáltvány benső értékéről, véleményünk szerint igen helyesen mondja, miként őrültség volt a spanyolok vérétől még elborított kezekkel függetlenségről beszélni a magyaroknak. (IV, 523.) De Gérando (Esprit politique en Hongrie, 133). hozzá teszi, hogy Napoleonnak Lengyelországgal szemben való eljárása nem volt alkalmas a magyarok felbátorítására.

a főhadi-szállásra; a kétségkivül igen figyelemreméltó kiáltványnak pedig mi hatása sem volt s minden példányt átadtak a törvényes hatóságnak.[1]) Horváth megczáfolja Villemaint az 1809-iki események elbeszélésével, mely első betüjétől az utolsóig hűségét, sőt szenvedélyes ragaszkodását bizonyítja polgártársainak. Idézi Metternichnek egy Narbonne előtt tett nyilatkozatát: »Tábornok, ön nem ismeri a magyar loyalitást«. Végül Springer[2]) sok valószinüséggel hangsulyozza, hogy a kiáltvány igen kevéssé terjedt el s a magyaroknak nem nagy érdemök van oly ajánlatok visszautasításában, melyeket közülök vajmi kevesen ismertek.

Napoleon egyszerre megváltoztatá rendszerét; előre sejté Sándor czár ellenséges fellépését s szövetségest keresett. II. Ferenc levén az egyedül lehető szövetséges, nincs többé szó Ausztria feldarabolásáról, a bécsi béke megköttetik s csakhamar a házassági frigy is Mária Lujzával. A magyarok azonban nem bocsátották meg Napoleonnak, hogy birodalmához csatolta a szent István koronájához tartozott Adria-melléki részeket s a békét hazafias fájdalommal fogadták. Pozsony, a háboru okozta elszegényedés daczára, minden rendelkezésére álló pénzt felküldött a királynak. Pest tiszteletteljes és szilárd hangon emelte ki, hogy mindez nem történt volna, ha ő Felsége követi hű magyarjainak tanácsát. A király köszönetet mondott a felkelésért.

Természetes, hogy egy nemzet, melyet fájdalmas megpróbáltatás s nagy erkölcsi felindulás rázkódtatott meg, elérvén a nyugalom napját, összeszedi magát s tolmácsát keresi elmult szenvedéseinek, elmosódni kezdő benyomásainak. A szinjáték még inkább, mint a történet vagy lyrai költészet, feltárni képes a tömeg előtt azon életteljes képeket, melyek fájdalmas érzelmek hozzávegyítése nélkül részesítik a hősiesség élvezésében. Kevéssel Napoleon bukása után megjelent a magyar játékszinen Kisfaludytól A lelkes magyar leány, a költészet megszépítette epizód az 1809-iki hadjáratból.[3])

Soha nem volt dráma inkább áthatva a politikai szenvedélyektől. A pillanatban, midőn a függöny felgördül, Bodonyi Liza, egy falusi kisbirtokos leánya, vereségek hirét olvassa egy lapból:

---

[1]) Majláth, Geschichte der Magyaren, IV. 153—154.

[2]) Springer, I, 100.

[3]) Előadták 1816-ban.

»A hír trombitájának örökké ez a hangja és a franciák egyre győznek mégis; és naponként jobban közelítenek hozzánk! Most már tehát negyedszer! Mióta magamra, életemre emlékszem, mindig háboru? S mindég Napoleon ezen világrésznek ijedelme! Mi lesz még ennek a vége? Hogy ez az ember meg nem férhet a maga bőrében! A nagyravágyásnak szédítő lajtorjáján közrendből a császárságig hágott; s nemhogy magát ott lekötné, hanem addig tündérkedik, mig végre lezuhanván, maga is alig hiszi el, hogy fenn volt és a világot egy iszonyító sárkány alakban rettegtette. Istennek ostora! a mostani világnak Attilája! [1]) jól mondja apám. Szeretném őtet látni! Lehet-e olyan aszszony a világon, ki ezt a szörnyü embert szivből szeretni tudná. Nem hiszem, mert lehetetlen, hogy ő is magán és vészes gerjedelmein kivül egyebet szeretni tudjon.«

A család egy barátnője belép s elmondja Lizának, hogy egy szegény, nemes ifju, Orday, a felkelőkkel háboruba megy, elhagyva beteg anyját.

Liza:

»Én dicsérem benne a jó hazafiságot. Anyjának a jó emberek gondját viselhetik; de mi lenne a hazából, ha minden férfiut honn tudna tartóztatni akár a szánakodó lágyság, akár más akármi? mert senki sincsen a világon baj nélkül. Ha férfi volnék, én sem tehetnék másként.

Gerendyné:

Ha apád halálán volna, majd meglátnám, ha igy beszélnél-e?

Liza:

A mint apámat ismerem, meghalna szégyenletében, ha ollyan fia volna, ki a haza védelmére most fel nem kelne.«

Nem csalatkozik. Bodonyi belép: »Ez a Napoleon, ugymond, ugy jár, mint a szélvész... Mért nem vagyok harmincz esztendővel fiatalabb!

Liza:

Miért nem vagyok én férfiu?

---

[1]) Ritkán történik, hogy egy magyar mint ostorról beszéljen Attiláról, kit nemzeti dicsőségnek tartanak

Bodonyi:

Adta volna az isten! de most a vén ember leányával együtt kénytelen lesz őket udvarolni, ha ide is eljutnak«.

Líza különben nem idegen a szerelemtől, de kijelenti, hogy »leggyönyörübb szerelmemet is hazámnak feláldozni, ha sirva is, minthogy asszony vagyok, megtehetném.« Jegyese nem akar a felkeléshez csatlakozni s megvetésével sujtja: »Azt a férfiut, ki elegendő ok nélkül magát a haza védelmétől elvonni képes volna, érzem, hogy sem becsülni, sem szeretni nem tudnám... Ilyen hazafiak élhettek akkor is, mikor Mohácsnál a magyar nemzet nemzetiségét elvesztette!.. Igy járna hazám most is, ha minden magyar nemes — Karvay volna.«

Nőül megy Ordayhoz, ki feláldozván anyját hazájának, kész harczba szállani a királyért és a szabadságért.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A pénzügyi válság s az utolsó coalitio.

A pénzügyek mindig megsebezhető oldalát képezték Ausztriának. Ezen segédforrásainak mérvén túl vállalkozó hatalom csaknem folytonos válságban élt s heves rohamok olykor már csaknem széléhez juttatták veszedelmének. Helyzete alig volt valaha sulyosabb, mint 1811-ben, a nagy wagrami erőfeszitést követő időszakban. Tanulmányoznunk kell azt főleg Magyarországon, hol az alkotmány országgyülés összehivását s politikai megvitatást tett szükségessé.

Az 1810. év a nyugalom s erőgyüjtés éve volt az egész monarchiára nézve. Napoleon házassága egy főherczegnővel hosszú időre eltávolítni látszott a háborúnak minden veszélyét. A bécsieknek franczia ellenes gúnyverseit:

Franz soll leben und regieren,
Napoleon und die Franzosen sollen crepiren[1])

csípős, de ártalmatlan tréfái követték Bécs unatkozó salonjainak: »Meg vagyunk boszulva Napoleonon; magába oltotta az osztrák ostobaságot s az osztrák szerencsétlenséget«. A harczi láz véget érvén, a pusztulás fenyegetőnek, elkerülhetlennek látszott. A papirpénz, korlátlanul szaporíttatván, hogy megfelelelhessenek az utolsó háború szüségleteinek, névértéke tiz-tizenketted részére szállott; alig kaphattak száz forint érczpénzt ezer forint papirért, holott még 1808-ban csak 100 : 200 volt a különbség! Közös balsorsa volt ez az egész monarchiának; a magyarok azonban különösen kiemelhették sérelmeiket, miután számtalanszor figyelmeztették a

[1]) »Ferencz éljen s uralkodjék, Napoleon s a francziák vesszenek«. Dessewffy levelezése, I. 131.

kormányt, hogy az örvény felé rohan; megsértették törvényes függetlenségöket is, a magyar bányák termelését az egész monarchia szükségleteire használván fel.

De ha nőtt az elégületlenség, viszont az udvar is, külső félelemtől s azon aggodalomtól menten, hogy ismét katonai segélyt kell megszavaztatnia, félretett minden kiméletet. Metternich megkezdte hosszu miniszteri dictaturáját s a magyar szellemmel homlokegyenest ellenkező összpontosítási rendszerét.[1]) Bár két magyar főur, Zichy gróf és Erdődy gróf volt a miniszteriumban, mégsem volt senki feszélyezve a magyar alkotmánynak, mint elavultnak, a haladást gátlónak, képtelenül aristocraticusnak megtámadásában. Ez volt például Steinnak, a szabadelvü porosz miniszternek véleménye is; szemeiben feltétlenül módosítást igényelt oly alkotmány, mely alárendelt helyzetben tartá a nemzet nyolcz-tizedrészét s a mely kivonta az adó alól a nagy földbirtokot.[2]) A szövetsége oly különböző szellemeknek, aminő Stein, Gentz és Metternich volt, igen veszélyes lehetett volna, ha a köznép, mindenkinél inkább sujtva a pénzügyi nyomor által, szorosan nem csatlakozik a nemességhez.

Wallis gróf, a pénzügyminiszter nem riadt vissza a formaságok elől. Már mint csehországi helytartót hirhedtté tette szigorusága s aprólékosságig menő despotismusa. Egy ízben, midőn a prágai szinpadon Götz von Berlichingen volt előadandó, kihagyatta, mint lázitó vonatkozást, a vaskezü lovagnak e fenyegetőzését: »A ki közületek nem magyarországi ökör, ne közeledjék hozzám«.[3]) Az 1810-ik év folyamában Wallis kölcsönnel, majd uj papirpénzzel tett kisérletet, mely a réginek sorsát osztotta.[4]) Szükségképen ki kellett valamit gondolni, s ki is gondoltak. 1811. február 20-án patens küldetett Magyarországba szintugy, mint a többi tartományokba, részletes indokolással, melyet előadandók leszünk a kormány elhatározásával egyetemben:

---

[1]) Munkánk utolsó részéhez érünk s nem fér annak keretébe behatóbban foglalkozni Metternichhel, kinek hosszu pályafutása 1811-ben még alig vette kezdetét. Beérjük az utalással Springer első kötetére.

[2]) L. Pertznél, Das Leben des Ministers Freiherrn von Stein, II. 432—433, a porosz államférfiu szigoru itéletét Magyarországról. Gentz, bár sok magyar urral összeköttetésben állott, az alkotmányt mégis megváltoztatandónak találta.

[3]) Götz, IV. felv. 2. jel.

[4]) Springer, I. 166 és k. ll. érdekes részleteket közöl Wallisról.

A kormányzatot ért (s nem általa okozott) balesetek nagymennyiségű papirpénz-jegy kibocsátását tették szükségessé, melyek rendkivüli árcsökkenése általános romlást okoz. Miként lehetne ezt orvosolni? Az állam talán igazolását találhatná a körülményekben a részleges tönknek; azonban minden áron kerülni akarják azt. Ime tehát, mire határozták el magukat a szeretett alattvalók érdekében: A bankjegyek csakis névértékük ötöd részében vétetnek ezután be s értékük ilyetén négyötöd résznyi elvesztésével csakis 1812. február 1-éig lesznek forgalomban. Ekkorra késedelem nélkül kibocsátandó uj jegyekkel cseréltetnek ki. Attól nem tarthatni, hogy ezen uj jegyeket is szaporítni fogják; a kibocsátásuk eszközlésére alkalmazandó bizottság eskü alatt kötelezendi magát, hogy nem lépi túl a jelenleg forgalomban levő papirpénz értékének ötödét; igy tehát a jelenlegi egy milliárd és hatvan millió papirpénz helyett csak kétszáz tizenkét millió uj papirjegy leend forgalomban. S ez is csak átmenet; a kormány czélja e jobb jegyeket is lassanként érczpénzzel cserélni fel. A rézpénz-darabok szintén csak névértékük ötödrészének erejéig vétetnek el. Amely rendeletet késedelem nélkül foganatosíttassék.

Az elcsüggedés leirhatlan volt s nem kevésbbé általános a felháborodás. Hogyan, jutalom helyett pusztulásban részelteti-e Magyarországot királya? A vitéz nemzetet megremegteté a nyomornak e hideg és száraz veszélye, valamint a tüzzel s vassal szemben kipróbált katonát remegéssel tölti el a csendes, de nyomorteljes jövő. A patens nem kevésbbé érinté az alkotmányt, mint az anyagi érdekeket; a semmit rólunk nélkülünk elv soha sem volt vakmerőbben megsértve. Mint rendesen, Pestmegye tolmácsolta a közvélemény visszhangját, kifejezvén a királyhoz intézett felterjesztésben, miként nem vonja kétségbe, hogy e rendszabály az ország javát czélozza, de nem fogadhat el ily orvosszert, mig az országgyülés nem adja hozzájárulását; a király tehát hivja össze a rendeket s legyen meggyőződve róla, hogy mi áldozattól sem riadnak vissza, de addig nem foganatosítják rendeletét. A megyék legnagyobb része csatlakozott e mérsékelt bár, de szilárd hangon tartott előterjesztéshez.

A magyar udvari kanczellária, élén Koháry Ferencz gróffal, válaszul rendeletet küldött a patensnek nyolcz nap alatt leendő végrehajtására. Pestmegye igen büszkén bánt el e rendelettel, csodálkozását fejezvén ki, hogy magyarok ennyire képesek megfeledkezni hazájukról s hogy a király nem méltóztatik személyesen

válaszolni; addig, ugymond, nem vagyunk kötelesek teljesíteni alkotmányellenes rendeleteket, melyek saját érdekeinkre és nem a királyéira tekintő udvaronczoktól erednek. Elég tétetett a megyék kívánságának. II. Ferencz leiratot intézett hozzájuk, megütközve »vakmerőségük« fölött, »legnagyobb haragjával s a legszigorubb rendszabályokkal« fenyegetődzvén. Az örökös tartományok ellenben szenvedőlegesen, bár nem kevés szenvedéssel, engedelmeskedtek; mindenki csak annyi papirpénzzel látta el magát, a mennyi napról-napra való megélhetéshez szükséges volt;[1]) de elvégre mégis engedelmeskedtek. A megyék is kénytelenek valának engedni, nem a köznyomornak s az országgyülés szükséges voltának hangsulyozása nélkül.

Legalább e kivánság meg lett hallgatva. A kormány az országgyüléshez akart fordulni az uj papirpénz biztosítása s a magánosak közti szerződések s fizetések tárgyában törvénynek alkotása végett. Nem idegenkedett tehát összehivásától, de mindent elkövetett a választók megfélemlítésére s az ellenzéki jelöltek megbuktatására. Királyi biztosok küldettek az ellenzéki szellem által leginkább kitünt megyék székhelyeire; maguk elé terjesztették a megyegyülési jegyzőkönyveket s kitépték a legveszélyesb lapokat, hogy a méregnek nyomait is eltöröljék. Néhány szónok fel lett idézve Bécsbe *ad audiendum verbum regium*. Nem egy főispánnak fel kellett magát használtatnia az udvar egyik-másik félelmesb ellenfelének eltávolítására; igy Eszterházi herczeg Nagy Pál ellen lépett fel, kinek teljes népszerüsége daczára vissza kellett vonulnia. A többség ellenzéki maradt, de Vay József vezette, kinek mérsékelt szabadelvüsége inkább óhajtott, semmint félt volt a kormány részéről. A király igen kemény leirata mintegy megszabta a jövő gyülésnek a hangot, melytől nem szabad eltérnie, a hódolatteljes vitatkozásnak hangját: Nem tanusitottak alattvalókhoz méltó készséget... Ok nélkül remélik megváltoztatását akaratunknak... Szilárdul megmaradunk kormányunknak elhatározása mellett; nem türjük, hogy az ellenzék kijátsza nemes szándokainkat; akik daczolnak rendeleteinkkel, számithatnak haragunk minden következményére stb. stb. E trónbeszédtől mindenesetre nem vitathatni el az érthetőséget és erélyt.

1811. aug. 29-én nyilt meg a gyülés Pozsonyban.[2]) Majláth gróf volt a személynök egy, kiváló, de királypárti odaadásáról isme-

[1]) Perz, Leben Steins, II, 757.

[2]) *Országgyülés Naplója*, 3 köt. folio. Első lapjai az elbeszélendő előkészítő üléseknek felelnek meg.

retes családnak feje. Magyarul tartott beszédében igen őszintén bevallotta a helyzet nehézségeit, melyekből, mint mondta, csak nagy áldozatok árán lehet kibontakozni. Módot talált még e hálátlan kérdésben is felkelteni a magyar önszeretetet; megjegyzé, hogy nem kevesebb bátorság kell a hideg önmegadáshoz, mint a csatamezőn a halállal való szembenézéshez. Benyovsky kanonok az alkotmánynak s a magyar nemzetnek meglehetősen köznapi dicsőitésére szorítkozott. A felső táblán József nádor szintén magyarul, a monarchiára nehezedett balvégzetről beszélt s sejteni engedé, hogy csak őneki köszönhetik az országgyülés összehívását. A rövid főpapi beszéd formaszerü magasztalása volt a nádor-főherczegnek. E megnyitó ülés nem hasonlít az előző országgyülésekéihez; nem kell mérlegelni a hatást, nem kell szenvedélyeket kelteni; a szónokok röviden beszélnek, mindenki siet áttérni a számokra. A király a harmadik ülésben beéri annak megigérésével, hogy az ország javán fog munkálkodni. A viszály csaknem nyomban kitör a királyi előterjesztések s a többség ellenjavaslatai között.

Három dolgot kivánt a kormány:

1. Hogy az uj papirpénz fedezetéül érczalap állíttassék s hogy az uj papirpénz 212 millió forintnyi értékéből száz millió Magyarország jövedelmei által biztosíttassék; 2. hogy az ország évenként két milliót adjon mintegy törlesztési alapul, amely lehetővé tegye a papirpénznek az érczczel való egyenértékét s lassanként a forgalomból való kivonását; 3. hogy az adó a hadsereg fentartása czéljából tizenkét millió forinttal emeltessék (Ausztria tehát még 1811-ben is kész volt felhasználni az első európai rázkódást.)

A többség, anélkül, hogy remélte volna a pénzügyi rendelet visszavonását, a törvényesség iránti érzülete által vezéreltetve, vagy inkább bölcs előrelátásból, a nemzeti sérelem orvoslását kivánta; azt óhajtá, hogy a kormány ismerje el hibáját s igérje meg, miként az országgyülés beleegyezése nélkül nem fog többé hasonló rendszabályokhoz nyulni. Hangsulyozta azon szép eszmét, hogy a szükség és sürgősség sem változtathatja meg a törvényt, ha az országgyülés nem ismerte el a sürgősséget, a szükséget.

Ezen megoldhatlan viszálynak közepette sajátszerüen kimagaslott József nádor. Pedig hálátlan és nehéz szerepet vitt, a közvetitőnek szerepét. Egy főherczeg nyelvén szólt Vay Józsefhez, az ellenzék vezéreihez, az udvar kivánságaival szemben engedékenyekké tenni s engesztelékeny utra terelni törekedvén őket. S mi-

dőn testvéréhez, a császárhoz irt, Magyarország zászlós ura szólalt fel polgártársainak jogai mellett. Minden ügyessége daczára kezdetben nem aratott sikert. A vihar két hónapig folyvást növekedőben volt, s be kell vallani, nem ok nélkül. Hogyan, nem elég, hogy uj adókat vetnek a kipusztitott országra, még meg is ötszörözik az adókat, mert a papirpénz csak értékének ötödrésze erejéig fogadtatván el a közpénztáraknál, tiz forint helyett ötvenet kellend fizetni? Az 1808-ban lelkesedéssel megszavazott katonai segélyek csak a rendes hadsereg költségei szaporításának tervét keltette-e fel, s Magyarország, mely gyakran helyeslésével épen nem találkozott háborukban fiainak vérét ontá a királyért, nem érdemel-e más köszönetet törvényes biztosítékainak eltörlésén kivül? Ily szenvedélyes kifakadások hangzottak az országgyülésen. A császár és tanácsosai már feloszlatását tervezték, midőn a nádor, nyugtalansággal telve el, Bécsbe utazott.

Hat hétig tartó távollétében a többség sérelmekkel s törvényjavaslatokkal foglalkozott. Kikelt a szólás- és sajtószabadság megtámadásai, az ad audiendum verbum regium való fenyegető felhivatások ellen, melyek hallgatásra kényszeritik a szónokokat, a censura szűkkeblüsége s igaztalansága ellen, mely nem vet gátot a Magyarország elleni röpiratoknak, de betiltja azok czáfolatait. A hatalom e túlkapásaival szembe állíták a nemzeti nyelvnek nem annyira irodalmi, mint politikai kérdését. Egy törvényjavaslat kimondta, hogy a helytartótanács magyarul levelezzen a törvényhozással, hogy a törvények magyar nyelven szerkesztessenek, hogy 1815. jan. 1-től kezdve egy legyen az ország minden birószágának nyelve, hogy a tanitási nyelv egészen magyar legyen.

1812. január havában visszatért a nádor Pozsonyba. Legalább annyit kinyert, hogy az udvar parlamentaris modorban nyilatkozzék. A királyi igények lényegökben nem változtak. A hadi adónak tizenkét millióval való felemelése sürgősnek lett kijelentve; a király sajnálatát fejezte ki, hogy ismét meg kell terhelnie a népet, de a papirpénz nem fogadható el névértéke ötödrészénél magasabban. Minden, a mi történt, helyesen történt. Más szavakkal a pénzügyek, mint államtitok, a nyilvános megvitatás elől elvonattak. A még mindig elégületlen s az adóemelés megtagadására elhatározott rendek a jó indulat jeleivel akartak válaszolni a király udvariasabb hangjára. Lehetetlennek tekintvén a készpénzben való fizetést, a só árának ujabb — mázsánként két forintnyi — emelését, továbbá egy millió mérő gabonát, tizenötszázezer mérő árpát ajánlottak. Becsületére

válik ezen ajánlat a nemességnek, mely ahelyett, hogy elsánczolta volna magát kiváltságaival, maga is nagy részt vállalt a teherből. E szép elhatározásra, sajnos, keserü kifakadások és fenyegetések vetettek homályt; a király felmentettnek tekinté magát minden elismerés alól s feljogosítottnak a legellenségesb s méltán kárhoztatható rendszabályokra. A természetben való megajánlás a roszhiszeműségnek nyujt tápot; egy mérő gabnának a távolsághoz képest igen különböző ára lehet, melyik vétessék hát alapul? Az országgyülés négy forintban állapítá meg egy mérő gabona s kettőben egy mérő árpa egyenértékét. Apr. 21-én kijelenté a kormány, hogy elfogadja az ajánlatot, de a fizetések aug. végeig pénzben teljesítendők vagy 6 frt adandó minden mérő gabnáért s 3 minden mérő árpáért. Más szavakkal az adó egy harmadával felemeltetett. Sőt egy királyi rendelet négy forinttal (öt helyett kilenczre) emelte a só mázsájának árát, amely megadóztatás szörnyüséges lett volna bármely államban s még inkább az volt oly földmívelő országban, mint Magyarország. S a kincstár szempontjából sem volt ez helyes rendszabály; a tapasztalás megmutatta, hogy a só árának ezen emelése csökkentette a fogyasztást, mindenki csupán a legszükségesbre szorítkozván. De mindenek fölött megsértése volt ez az alkotmánynak, a só ára csak országgyülésileg levén megszabható.

A gyülést csakhamar másnemü merénylet indítá felháborodásra. Dessewffy József gróf, Kazinczyval folytatott levelezésében szigoru itéletet mond Wallis miniszter pénzügyi müveleteiről. [1]) A pénzügyi rákfenét emlegeti, amely mihamar felemésztendi az osztrák monarchiát; az osztrák papirpénzt a franczia assignatákhoz hasonlítja; nem tagadja, hogy orvoslásra van szükség, de az igazsággal megegyezőleg óhajtaná azt. Kétségkivül ily vélemények foglaltattak azon iratokban is, melyeket társai közt kiosztott. Kizárták a felső tábláról. Végül az országgyülés által előterjesztett törvényjavaslatok s kifejezett óhajtások is kerülő szavakban vagy megvető hangon tartott válaszokban részesültek. Az előző gyülések, ugy mondák, már elég határozatot hoztak a magyar nyelvre nézve (ami egy kissé igaz is volt). A katonai gyakorlatok ez idő szerint nem voltak engedélyezhetők. Az országgyülés berekesztése máj. 19-ére lett kitüzve.

Oly vihara támadt a sérelmeknek az ingerült rendeknél, hogy a kormány szükségesnek vélt némi engedményt. Dessewffy ki-

---

[1]) Dessewffy levelezése. I, 207, 239—241.

zárása megsemmisíttetett s a Magyarország irányában ellenséges röpiratokat büntetlenül lehetett megczáfolni. De ha a szólásnak s irásnak szabadsága nyert is némi elégtételt, a pénzügyekre nézve, az ujabb követeléseken kivül, mi sem változott. A magán szerződések kérdése ismét elmérgesített mindent. A ki 1810-ben kötelezte magát, hogy p. 1813-ban valakinek tizezer forintot fizet, miként teljesítse e fizetést: papirban-e vagy érczben? A rendek és az udvar nem jutottak e kérdésben egyetértéshez. A miniszterek ugy találván, hogy a pénzügyek veszélyes titkaiból máris eleget világítottak meg, sürgeték a törvényjavaslatok megállapítását, hogy egyszer már vége legyen a dolognak.

Felette egyhangu lenne e küzdelem utolsó szakainak részletes elbeszélése. Még mérsékeltebb ellenzéki tagok is, Vay, Illésházy, indítványozák, hogy inkább oszoljanak szét törvények alkotása nélkül s engedjenek a durva erőszaknak, s hogy ünnepélyes küldöttség menjen Bécsbe a nádor vezetése alatt. De már késő volt. Antal főherczeg éles berekesztő beszédet tartott, felhívta a rendeket, tegyék magukat méltóakká a király kegyére. S minden véget ért. Magyarország ellenségei (s nagy volt a számuk még a szabadelvü szellemek közt is) örömmel vették ezen ujabb erőszak hirét. A hosszas küzdelemben kifáradt rendek nyilvánvaló elcsüggedése mintegy kimondani látszott az itéletet az elavult alkotmány fölött s hirdetni az absolut hatalom diadalát. Azonban a szabadelvü osztrák történetiró, Springer [1]) másként itél: azt találja, miként igaza volt Magyarországnak, amidőn nem akart belenyugodni a rabszolgai bánásmódba. Hozzá tehetjük, hogy az előtt, ki az e korszakbeli Európát a maga egészében veszi szemügyre, a magyarok szerepe igen nagynak, mert egymagában állónak fog feltünni. Vagy csekélység volt-e határozgatni s ellent állani 1811-ben?

Fájdalmas a helyzete egy népnek, mely meg van oszolva az uralkodójának eljárása által benne keltett jogos ingerültség s az ellenség által megsértett önszeretete között. Igy a magyaroknak is az utolsó küzdelemben harczolniok kellett Napoleon ellen oly király ügyeért, aki sérelmet ejtett jogaikon. Nem is tanusíthaták tehát ez alkalommal se 1805-iki hidegségüket, se az 1808-iki lelkesedést. Teljesíték lovagias s alattvalói kötelességüket; megemlékeztek Esslingről, Győrről, a bécsi békéről; megboszulták a franczia császárságon területöknek idegen sereg által történt megszállását;

[1]) I. 178—198.

a conservativ párt végül készséggel csatlakozott a régi rendszer nagy erőkifejtéséhez, hogy befejezze a szövetségesek művét. De mindez politikai szenvedélyek lángragyulása nélkül történt; egy költő sem énekelte meg a lipcsei győzelmet vagy a Párisba vonulást; egy publicista sem serkenté fegyverfogásra honfitársait, egy szónok sem hirdeté sem az egyházi, sem a politikai szószékről a nemzeti háborut. Magyarországon nem volt se Gentz, se Fichte, se Körner.

Nyomban az országgyülés bezárása után, 1812. junius havában katonákat kért a király azon segédcsapat alakításra, mely Schwarzenberg vezetése alatt közre vala müködendő az oroszországi megszállásban. Mindenki felfogta a monarchia helyzetének kegyetlen kényszerüségét s szó nélkül meghajolt. Pestmegye 540 embert állított ki, s a többi megyék ugyanily arányban. Nem tudjuk, minő részök volt e segédcsapatoknak a franczia visszavonulás szenvedéseiben. Annyi bizonyos, hogy néhány hóval később a monarchia népeinek ujabb áldozatokat kellett hozniok iménti szövetségeseik, a francziák ellen.

Az osztrák császár csak 1813. aug. 10-én szakított ugyan vejével, de nem kell azt hinnünk, miként már jóval előbb nem gondolt volna erre. Bizonyítja az is, hogy már febr. 23-án ujonczokat kért a magyar királyságtól. A megyék kijelenték, hogy az ujonczozás törvénytelen, hogy az országgyülés összehívása nélkül csak önkéntes fegyverbe állás és önkénytes segélyek felajánlása történhetik. A bécsi kabinet azonban, kényes egyezkedésekben állván egész Európával, nem nagy vágyat érzett a politikai viták után. Számítottak a nemzeti önszeretetre, mely nem fogja engedni, hogy tulszárnyalja a németországi hazafias mozgalom. S nem is csalódtak; katonák s gabonának, bornak, lovaknak önkénytes adományai bőven érkeztek.

Midőn Ausztria — ezuttal eszélyesen — belátta, hogy az összeesküdött Európa elhatározta Napoleon bukását, s midőn a prágai congressuson utolsó diadalmi lángját is kioltotta, ujabb felhivást intézett népeihez. Jul. 13-án azt irta a nádor a megyéknek, hogy a béke fenntartása többé nem lehetséges; hogy ily komoly pillanatban, midőn az események rohamos gyorsasággal követik egymást, nem lehet országgyülést összehívni; hogy a király, számítván alattvalóinak áldozatkészségére, főleg kitünő könnyü lovasságuk gyarapítását kivánja.

E körlevélnek teljes sikere volt. Csak a feszélyező Pestmegye hangoztatá aggályait, különben az egész ország köszönetet mondott

a kormánynak békés, de fájdalom, sikertelen törekvésért s megajánlotta kivánsága teljesítését. Tizenhatezer lovas gyült össze nehány hét alatt s lett beosztva tizenkét huszárezredbe; 25,000 főnyi gyors lovasság volt tüzbe állítható Szászország síkjain.

A szerencse elején hűnek látszott maradni Napoleonhoz; a drezdai ütközet nagy áldozatába került a szövetségeseknek s még a lipcsei csata előestéjén II. Ferencz körülbelül ily szavakban nyilatkozott: Akik szemeink előtt véröket ontják, megérdemlik, hogy ne felejtessenek el a nyugalmas tüzhelyeiknél élők által. Hű magyarjaim örökös tartományainkon hagynák-e a háborunak egész sulyát? Mindent szivesen veszünk, főleg ujonczokat.

A megyék kedvező hangulatban voltak. Végre hát, válaszolá Pestmegye, saját határain fenyegetve van a vad ellenség s az előbb a nemzetek elnyomására használt erőket saját védelmére kénytelen fordítani. . . Szerencséseknek érezzük magunkat Felséged győzelmei fölött, melyek lehetővé teendik, hogy alattvalóinak javára gondoljon, mert az ellenség félelme meddővé tett eddig minden buzgóságot. Nem tagadunk meg semminő segélyt, s ha tiltja is a törvény az országgyülés szavazása nélkül való ujonczozást, a hazafiak egyénenként fegyverbe fognak szállhatni.

A királyt ingerelte ez a minduntalan való törvényes zsörtölődés s kétségkivül feltette magában, hogy végét fogja vetni, mihelyt elég erős leend. Az önkénytes adományok, önkénytes beállások a seregbe egyébiránt nem maradtak el, sőt felül is múlták a király igényét, de volt bizonyos nyugtalanító függetlenségi jellegök. Nov. 16-án Frankfurtból ujabb 60,000 főnyi ujonczot kért II. Ferencz Francziaország megszállására. A remény, hogy végezhetnek az ellenséggel s hogy biztosíthatják a békét, még fegyverbe vala képes állítani ötvenezer embert. De mily áron! Megitélhetni Pestmegyéről, melynek 1812. végén még kilenczezer 17—40 év közti nőtlen s fegyver viselésére alkalmas lakosa volt. Több mint kétezer 1813-ban szállott fegyverbe, harmadfél ezer a francziaországi hadjáratba indult. Tehát a teljes felerész nehány hó alatt! Igaz ugyan, hogy a legutóbb érkezetteket Napoleon lemondása felmenté a harczolás alól.

A császár visszatérvén Bécsbe, jun. 22-én köszönetet mondott egy-egy küldöttség által képviselt népeinek. A magyarokat az egri érsek vezette. Örömmel ismerem el, mondá Ferencz, hogy a monarchia mindenik része hozzájárult a közüdvhöz. Nagy sebek orvosolandók, a mi a békének leend munkája Tanuljátok a jó szerencsét

épen ugy elviselni, mint a balt; szeressétek hazátokat teljes bizalommal az uralkodó iránt, kinek jóléteteken kivül nincs más czélja.

Egy atyáskodó fejedelem nyelvén volt mondva mindez s inkább a szelid despotismusnak, mint a szabadságnak korszakát jelenté be. Csakhamar alkalom nyilt a gyülés egybehivásának sürgetésére, midőn Napoleon visszatérésének hire ismét fölháborítá Európát. A kivánság teljesitése el lett odázva s a katonákat ellent állás nélkül besorozták; a waterlooi nap azonban félbeszakított minden további készülődést s az európai háboru veszélye hosszu időkre megszünt. A magyarok is, mint annyi más nép, azt hihették, miként a franczia császárság romjain megvetették alapját az általános szabadságnak. Az ellenségtől elvett ágyuk érczéből a katonák közt kiosztott érmeket vertek. E felirat volt rajtuk: E u r o p a l i b e r t a t i a s s e r t a. Minő alakot öltött e szabadság a tizenkilenczedik századbeli Magyarországon?

HETEDIK KÖNYV

ÉS BEFEJEZÉS.

A szabadelvü Magyarország.

Az 1815. s különösen 1848. óta történt eseményekhez közelebb állunk még, hogysem azokat valóban történeti fejtegetés alá vonhatnók. Számos tanúja, számos főtényezője a szabadságharcznak s a korszaknak, mely azt megelőzte, életben van még s nem nyujtott kulcsot eljárásának megfejtéséhez; számos okmány, sok emlékirat lesz még szükséges, hogy a történetiróknak rendelkezésére állhasson a legbecsesb segédeszköz, a bő és változatos ellenőrzési anyag.[1] Azonban még sem válhatunk meg az olvasótól egy történeti sphynxxel szemben, a szent szövetség vagy az 1832-i országgyülés időpontjában; annál kevésbbé tehetjük ezt, mert az utóbb történtek természetes, olykor tragikus, de elvégre szerencsés folyományát s mintegy betetőzését képezik az események hosszú sorának, a melyet feltártunk előttük.

---

[1]) Valamint teljes leirását, úgy kimerítő bibliographiáját sincs szándékunk adni a jelen korszaknak. Idézzük csupán Horváth Mihály Huszonöt év (1823--1848) történetét, (2-ik kiad. 3 kötetben. Pest, 1868. Az első 2 kötetes kiadás németre is le van fordítva), Toldy Istvántól a magyar politikai szónoklat kézikönyvét, a mely mintegy kiegészíti atyja műveit; de Gerando, L' Esprit publique en Hongrie; — Tsheques et Magyars, Saint-René-Taillandiertől s ugyanazon szerzőnek, valamint Langsdorffnak, Laveleyenek, Bailleux de Marisynak s a jelen mű irójának számos czikkét a Revue des deux Mondes-ban; — Maurice Bloch, Horn és Ditz gazdasági munkáit; — egy jó forrást, a Histoire politique de la Revolution de Hongrie-t Irányitól és Chassintól (2 köt., Páris, 1859), Széchenyi, Kossuth, Szemere, Csengery iratait stb. Igen hasznos áttekintő munka Daniel Lévy Autriche Hongrie-ja és Léon Bourgeois Hongrie-ja is.

Bemutatjuk tehát előbb Magyarország parlamenti életének képét 1848-ig, majd a forradalom, az elnyomás és a kibékülés váltakozásait, a melyek eljuttaták a mai dualismushoz, vagyis a hatalomhoz s észszerű függetlenséghez.

A Napoleon bukását követte évek politikai szempontból bizonyos lankadtság, a nagy háborúk természetes következménye s a könnyen elfogadott reactio által tünnek ki: az emberekben s pénzben való nagy kimerültség után elég volt, ha megélhettek s lassankint visszanyerheték erőiket. Az irodalom azonban nem szunyadott, hatalmas lendületre kelté a nemzeti szellemet, élő forrása volt a hazafiságnak. Uj iskola, melyet a romanticus mozgalommal helyezhetni párhuzamba, munkálkodott Kazinczy vezetése alatt a költői nyelv pallérozásán, a mit Széchenyi István gróf a szónoklat nyelvével volt megteendő. Az ősök erényei sugalmazták Kölcsey lyrai munkáit és Kisfaludy Sándoréit, ki, mint mondá, a nemzetet e hősi dolgok által fel akarta rázni »apathiájából.« E költőknek s tanítványaiknak népszerű sikere oly nagy volt, hogy a kormány, dunai királyságát féltvén az olasz- és spanyolországi ragály átharapózásától (1820.), az irodalmi műveket s főleg az idegen művek behozatalát épen oly terhes censurának vetette alá, a minő a politikai sajtóra nehezedett. Nagy hibát követett ezzel el; a megyék gyüléseiken az egész sajtószabadság ügyét kezeikbe ragadták. Barsmegye volt élén az ellent-állásnak: »Nem vonjuk kétségbe, ugymond, hogy ama szigorú censurának, melynek kiméletlen járma alatt nyög irodalmunk, egy időben hasznát látta ő felsége kormánya; azt sem akarjuk tagadni, hogy a koreseményeket ismeretének hiánya mellett, mit politikai lapjaink korlátozottságának köszönhetünk, a közbékét s a hatalom tekintélyét könnyebb volt fenntartani. Csak azt kérdezzük, vajon képes-e az érettebb szellem is tűrni hasonló nyomást? ... Mely vétségünk volt oka, hogy az időszaki iratok, úgy az irodalmiak, mint a politikaiak, ismételve eltiltattak? Miért záratnak be előttünk ismét a mivelődés forrásai? Miért tépetik szét ujabban a társas élet egy közhasznú köteléke?« Az erőteljes megyei szervezet ezuttal is megmenté a szabadságot, visszatartván a magyarokat a carbonarismusnak utolsó és veszélyes segédeszközétől.

A nápolyi alkotmánynak Ausztria által történt megsemmisítése egyébiránt közvetett, de valódi szolgálatot tett a magyar alkotmánynak. Az ezen alkalommal szükségessé vált ujonczozások egyik — rendszerint igen hódolatkész — hatóságnak, a királyi kanczelláriának ellenszegülését idézték elő. Kijelenté, hogy ily

ujonczozás nem történhetik országgyülés nélkül. Még a legmérsékeltebb férfiak is szükségesnek itélték tehát a gyülés összehivását. A kormány túltette magát a kanczellária ellenvetésein; azonban heves ellenzéssel találkozott a megyékben, midőn a katonai kérdéshez az absolutismus épen oly sulyos, mint diadalmas keresztháborújának másik következménye, a pénzügyi válság is járult (1821—1823). A császár nem látott más eszközt kincstárának megtöltésére azon követelésen kivül, hogy a hadi adó érczben vagy pedig harmadfélszeres névértékével a papirpénznek fizettessék. Az érczpénz felette gyér volta a szegény adózó nép kegyetlen zsarolásává tette e követelést s a rendszabály törvénytelen volta egymagában elégséges volt a kedélyek felháborítására. Tizenöt megyegyülés megtiltotta közegeinek az érczpénzben való fizetést.

A viszály kitört; az udvar felvette az eléje dobott keztyüt s elhatározta, hogy erőszakkal vet véget a dolognak. Az ellenzéki megyék székhelyeire királyi biztosok s fenyegető katonaság érkezett. Több szónokot fogságba vetettek vagy lakásán letartóztatva őriztek, a nélkül, hogy birói vagy alispáni minőségük megvédte volna őket. A pecséteket elvitték, jegyzőkönyveket téptek szét, gyüléseket oszlattak fel karhatalommal. Barsmegye ezuttal is példáját adta a le nem igázható ellentállásnak. Plathy Mihályt bizta meg egy feliratnak szerkesztésével, mely annál több ingerültséget kelthetett, mert a királyság iránti teljes buzgólkodás hangján volt tartva: »Legkegyelmesebb ur, ugymond, kétségtelen, hogy újítás veszélyei fenyegetnek, vélemények terjedeznek, a trónokra s dynastiákra vészthozók; maga Felséged trónja aláásatik, s nem alaptalanok aggodalmaink felséges személye és nemzetsége biztonságaért.« Természetes következtetése aztán az volt, hogy a szabadság védői a hatalomnak is legjobb védelmezői. Igy gondolkozott József nádor-főherczeg is, de az ő mérsékletét árulással gyanúsítá Metternich, s csaknem kegyvesztésbe esvén, keveset tehetett a törvényesség s jogosság ügyeért.

Az udvar nem tudta most már, miként törje meg e csendes ellenzéket, mely nem nyujtott megsebezhető részt felkelések által. Megpróbálta, hogy nagy hűtlenségi bünpörrel keltsen félelmet. A királyi ügyigazgató csodálatra méltóan viselte magát ez alkalommal. Kijelenté, hogy törvénytelen rendeletek visszautasítása nem képez hűtlenséget, s midőn formaszerű parancsot vett a vádirat megszerkesztésére, engedelmeskedett, de üresen hagyta a helyet azon törvényczikkek idézésére, melyek a vád alapját képezik, megje-

gyezvén, hogy ilyeneket ő nem talált. A dühre lobbant uralkodónak elvégre azt válaszolá, hogy »életem Felséged kezében van, de hazám törvényei s királyom becsülete kedvesebbek előttem az életnél.« Az ad audiendum verbum regium való felidézéseknek nem levén eredménye, a küzdelembe belefáradtak s 1825. sept. havára összehivták az országgyülést.

Emlékezetes időpont a szabadelvű Magyarország történetében. Az 1825—1829-i országgyülés a maguk tisztaságában visszaállította az alkotmányos elveket; ez valódi dicsősége, elég nagy, hogy elfeledtethesse meddő vitáit s a fő és alsóbb nemesség szükkeblüségét a socialis reformok terén. A király elismerte, hogy törvényellenes dolgok történtek s igérte, hogy ezentul tiszteletben fogja tartani az ország törvényeit, meg nem szavazott adót nem követel s legalább három évenként összehivja az országgyülést. Másfelől Nagy Pál kezeibe vette az adózó népnek még meg nem érett, de közelgő diadala felől máris biztos ügyét. Széchenyi lelkes beszéddel tette le alapját a magyar Akadémiának, a szellemi élet ezentuli fő gyúpontjának; s röpirataival, a Hitel-lel és a Világ-gal a közgazdaság s bölcs szabadság által való fejlődésnek utjára vezette honfitársait. Ezen élénk politikai életet különben csak 1830-ban, nagy horderejü európai események nyomása alatt látjuk teljesen kifejlődni.

I.

A császár már 1830. julius havának elején sejté a franczia legitim trón összedőlését s Metternich tudvalevőleg nem titkolta el e tekintetben való aggodalmait. A magyar országgyülést épen összehivták sept. 8-ára, midőn hirül jöttek a három nap eseményei, melyek igazolván a bécsi udvar félelmeit, a magyarok jóindulatát s esetleg támogatását is szükségessé látszottak tenni. Mintegy biztosítékot keresett a forradalom ellen Ferdinánd főherczeg megkoronázásában, s főleg jelentékeny szaporítását óhajtotta a magyar ezredeknek, tekintettel az általános háborúra, mely nem következett ugyan be, de a melylyel szemben valamennyi hatalom megtette előkészületeit.

Csakhamar két nagy oka lett a megnyugvásra; a felső táblának több mint conservativ hajlamai, melyekkel lekötve tarthatta a követeket; s főleg az európai democratia iránt nagyon bizalmatlan alsóbb nemességnek felette csekély forradalmi szelleme. Nagy Pál

a párisi napok keltette ijedelmében azon nyilatkozatra fakadt, hogy soha ily veszély nem fenyegette az országot; hogy kiűzték a tatárokat, de a democratiát nem fogják kiűzni. Nem egy hazafi, kinek lelkében csaknem köztársasági eszmék éltek, most már atyáinak egész hevével ragaszkodott a monarchiához, az aristocratikus kormányrendszernek e lényeges feltételéhez. Általános volt az örömujjongás az ifjú Ferdinánd megkoronázásán, a nélkül, hogy sokat gondoltak volna a főherczeg gyönge egészségével, mely Dessewffy gróf szerint eltávolíthatá őt a tróntól, a császári család, az orosz Miklós és Konstantin példájára, az örökösödési rend megváltoztatását tervezvén. Ezen első királypárti buzgalmukban lemondtak a magyarok azon kívánság kifejezéséről, a melyre előbb gondoltak volt, hogy az új uralkodó az országban lakjék s hű alattvalóinak a miniszteri felelősséget engedélyezze.

A királyi jogarról gondoskodván ezen új felkenetés által, komoly nehézségek merültek föl a katonai létszám emelésének kérdésében. A szabadelvü ellenzék támogatni akarta ugyan a kormányt a forradalom ellen, de öntudatával birt azon új erőnek is, melyet a párisi események adtak a képviselő kamráknak az örökös trónokkal szemben, s ezen erő nem vala kicsinyelhető. Tudta másfelől, hogy a katonai készületek egyenesen Franciaországot fenyegeték s nem barátkozhatott meg azon eszmével, hogy egy szabad nemzetre absolut kormányt erőszakoljon. Többségben levén az alsó táblánál, kijelenté, miként nem járulhat a kormány kívánságához az indokok kifejtése nélkül, a mi a béke és háború kérdése fölötti tanácskozás jogának igénybe vevésével volt egyértelmü. Az aggodalmakra nézve, melyeket a királyság érdekei keltettek, a régi ellenzéki szerepéhez visszatért Nagy Pál megjegyezte, hogy érti azokat, de sokkal inkább kelthetnek aggodalmakat az alkotmány érdekei; hisz csak a legutóbbi forradalom is megmutatta, hogy a trónok életerős dolgok. 1830. vége táján voltak s a franczia monarchiának az ifjabb ágon való gyors visszaállítása lecsendesítette volt az első kedélyháborgásokat.

A főurak többsége más szellemben itélte meg a katonai kérdést. Különben még a felső táblánál is föl kezdett tünedezni az alkotmányos ellenzék; Széchenyi gróf ugyan eszélyes tartózkodást mutatott, de barátainak egyike, egy óriás, felállott s a hadizenetekről, a valódi áldozatokról a legigazságosb s legméltányosabb szavakat hangoztatá: »Midőn a rendek ily fontos . . . ajánlatnál, hol nem gabonáról vagy pénzről, sem a követek saját életéről,

hanem az adózók szabadságáról s véréről, mi itt puszta árú gyanánt tekintetik, van szó, ha a képviselők e kérdésnél teljesen okulni kivánnak a szükségről, mielőtt magokat nagylelkűeknek mutatnák: csekély véleményem szerint csak kötelességöket teljesítik. Törvényeink szellemét, lelkiismeretök szavát követik. Midőn csak a mi javainkat, a mi életünket veszi igénybe a haza, ám akkor alkú nélkül mondhatjuk: fel, lóra, fegyverre! az alkotmány s a király védelmében!«

Wesselényi báró szólt igy, előkelő erdélyi főur, tagja ugy a kolozsvári országgyülésnek, mint a magyar parlamentnek. Már fiatal korának meg volt a maga legendája és története. Mint hatéves gyermek félt egy szilaj ménre űlni. Egy Wesselényinek soha sem szabad félni, mondá atyja, s a gyermeket felültetvén, korbácsütéssel gyors futásnak indítja a lovat, a mely meg lett fékezve. Tiz éves korában a megyegyülésre kisérte atyját; a vita heves volt, kardot rántottak s a gyermek talán életét menté meg atyjának, szembe szállván megtámadójával, Két évvel utóbb, »mint tizenkét éves önkéntes«, a legfiatalabb egész Európában, részese volt a wagrami hadjáratnak. Ifjusága kevésbbé rideg volt; a szilaj óriás nagyvilági emberré lett; de megtartá az erős testgyakorlatok iránti előszeretetét s réme volt a királyi biztosoknak és előharczosa a szabadelvüségnek Szathmármegyében.

A katonai kérdésben kevés számú főur sorakozott az erdélyi Herkules mellé s nem egy ízben látunk kifejlődni a két tábla között ki nem egyeztethető ellentéteket, mindeniknek önszeretete s erélye utját állván az engedésnek. Metternich politikája nagy ügyességgel zsákmányolta mindannyiszor ki e helyzetet, hogy a kibékités és mérséklet látszatát adja magának. S annál nagyobb volt az ereje, mert rendszerint nem működött közvetlenül, hanem a főméltóságoknak, főleg a népszerű s derék József főherczegnek odaadásához fordult. A nádor meg is tett mindent, hogy a rendeket reábirja a katonai létszám emelésére; meg is nyerte azt igen fontos feltételek elfogadása mellett: 20,000 főnyi uj jutalék, az azonnal engedélyezett 30,000-en felül, csak azon esetben volt fegyverbe állítható, ha az osztrák monarchia megtámadtatik s semmi esetben sem vala alkalmazható a népek szabadságának megtámadására vagy idegen forradalmak elnyomására.

Az 1830-i magyar országgyülés tehát érdemeket szerzett Európa iránt, mérsékelvén Ausztria támadó hangulatát s akadályt vetvén, a mennyire hatalmában volt, az általános viszály kitörésének.

Nem volt ideje egyebet is elérni; II. Ferencz azért hivta össze, hogy megszavazza a hadjutalékot s megkoronázza az új királyt; most már sietteté eloszlását még az 1831-ik év eleje előtt. A sérelmek, melyek orvoslását sürgeté, a reformok, melyeket óhajtott, »nyugalmasb időkre« valának halaszthatók. E különben jól ismert fogás felháborítá a Rendeket. Nagy emelt szót: »Az 1791-ki 13-dik törvény szerint minden országgyülésen, valamint a kir. előadásokat, ugy a nemzet sérelmeit is be kell végezni. . . . Ime, előttünk vannak a sérelmek, melyeket a mult országgyülésen kellett volna orvosolni, és jelenleg ismét a jövő gyülésre halasztatnak. Ezek egy némelyikének már századok óta ez a sorsa. Elegendőnek tartja a kormány nehány jelentéktelenebb pontra valamely választ adni, s a többieket mellőzve, mihelyt az előadások tárgyalása befejeztetett, az országgyülést azonnal feloszlatja. Mi történnék, ha a kormány ezen eljárását mi is követve, az előadásokból csak egy pár jelentéktelenebb pontot végeznénk el, a többire nézve pedig azon választ adnók, hogy felettök küldőinkkel majd tanácskozunk? . . . Általában feledni látszik a kormány, hogy az ország rendei nem kegyelemért esedeznek, hasem azt követelik, a mihez joguk van.«

Ezen erélyes beszéd is eredménytelen maradt s nehány törvény után, melyek a magyarnak mindinkább az ország egyedüli hivatalos nyelvévé tevését célozták, a rendek szétoszlottak. A magyar szószék néma maradt két éven át, de a parlamenti szellem s a politikai élet nem szunnyadott el. Az események igen alkalmasak valának ébren tartására. A lengyel háború nemcsak azokat indítá egyéni áldozatokra, a kik átmentek a határon, hogy az oroszok ellen harczoljanak vagy a sebesülteket ápolják; több megye, köztük Bars, feliratot intézett a kormányhoz, emlékezetébe idézvén Bécsnek Sobiesky által történt megszabadítását s kiemelvén hátrányait az orosz birodalom s a görög egyház oly szélés határon való szomszédságának. A kormány, valamint egész Európa, meg sem mozdult; de azért bizonyos lehetett mindenki az iránt, hogy a lengyel kérdés nem megy feledékenységbe.

Az orosz hadsereg szomszédsága behozta a cholerát 1831. őszén a Kárpátok déli tájaira s a cholerának nem csekély befolyása volt a belpolitikára. A csapás rohamossága, a nép tudatlansága, a tulhajtott s ügyetlen elővigyázati rendszabályok felkeltette rémület régóta elfojtott szenvedélyeket élesztettek fel a parasztság lelkében. Az orvosok által rendelt bismuth nem vezetvén sikerhez, a fehér porok gyanúsakká lettek; a föld népe azt hitte, főleg Sárosmegyében,

hogy az urak, egyetértésben az oroszokkal, megmérgezték a kutakat. Félelmes zendülésre nyujtott ez alkalmat; egy nemest darabokra vágtak, egy másikat megégettek s a gyanúsító szenvedélyek, daczára a rögtöni megtorlásnak, nem is szüntek meg, mig a hübéri rendszer fennállott. E rendszer fokozatos eltörlése szükségképen főtárgyát volt képezendő a legközelebbi országgyülésnek; de viszont a csapás okozta félelem egy évvel késleltette e gyülés összehivását.

Nyugalmasabb s buzdítóbb látványt nyujtott az anyagi fejlődésnek Széchenyi István gróf által vezérelt ügye. Dunai hajózás, lóversenyek, gazdasági kiállítások s egyletek alapítása, mind e nagy hazafi kezéről s gyakorlati szelleméről tett bizonyságot. Nem szorítkozott tevékenysége csupán ezekre; szenvedélye hazájának anyagi fejlesztése iránt nem engedte soha szem elől tévesztenie az értelmi érdekeket; röpiratai támadást intéztek az egyoldalú régi előítéletek ellen; a körök, kaszinók, melyeknek első alapítója volt, külföldi folyóiratokat s lapokat rendeltek meg; támogatása biztosítva volt minden irodalmi vagy drámai alkotás részére. Misem hiányzott e nagy szellemnél, misem, legfeljebb a politikai bátorság; folyvást aggódván, hogy a Habsburg-házzal való szakítás által veszélyezteti az ország békés fejlődését, csaknem mindig távol tartá magát az élénkebb politikai vitáktól s éltének e szakában kevés volt parlamenti befolyása. Nem Széchenyi, mások valának élére állandók a reformpárti ellenzéknek.

1832. nyarán mindent mozgalomba hoztak az általános követválasztások. Akkor is, mint most, egy ideig valóságos láz fogta el az országot s a szavazás nyilvánossága s a harcziás szokásai a kisebb nemességnek, mely a választások fölött döntött, erőszakos jelenetekre vagy szomorú cselfogásokra nyujtottak alkalmat. A főispánok több helyütt minden erejüket megfeszítették az ellenzéki jelöltek megbuktatására. Viszont több megye esküt vett követeitől, hogy hivek lesznek utasításaikhoz, a mi különben épen nem ellenkezett az ország politikai alapelveivel; e csaknem federativ szervezetben minden megye két követének csak egy-egy szavazta volt s a gyüléseken nem mondták, hogy Balogh, Ragályi, Kölcsey, hanem: Bars, Borsod, Szathmár. 1832. végével teljes volt az országgyülés s emlékezetes törvényhozási szak volt kezdetét veendő.

Soha magyar országgyülésen nem volt együtt oly nagy száma az erélyes jellemekkel párosult hatalmas elméknek. Elmondhatni, hogy az 1833-i ülésszakkal veszi kezdetét a magyar szószék irodalmi létezése. Az alsó tábla megtartotta már elismert kitünőségeinek

legnagyobb részét s új vagy addig kevés figyelemben részesült emberek foglaltak mellettök helyet. Nagy mitsem veszített tehetségéből; de, mint Horváth igen jól megjegyzi, sokat veszített befolyásából; mérsékelt volt egész szenvedélylyel, s ha nincs ennél becsülésre méltóbb álláspont, olyan nincs, mely inkább kitenné a szónokot a pártok egymást felváltó visszatetszéseinek. Nagy irtózott a kormányzati, clericalis s oligarchiai reactiótól; de azt sem akarta, hogy a szavazás joga függetlenné tétessék a vagyontól vagy akár csak a születéstől is; bár tele volt emberiességgel a szegények iránt, mégsem helyeselte a hűbéri rendszernek teljes eltörlését. Habozásai, rögtöni nézetváltoztatásai kifáraszták társait s lehangolták barátait is.

Két sokkal bátrabb szellem örökölte népszerüségét. Balogh, a heves szónok ellen, ki nem mindig számította ki szavainak horderejét, minden választásnál élénk küzdelmet folytatott a barsi főispán, s nem is ok nélkül, ha tekintetbe veszszük e katechismust, melyet gyermekével taníttatott. Ki volt a legnagyobb ember? — Washington. — Melyik a legjobb kormányforma? — A köztársaság. — Mi vagy te? — Democrata. — Beöthy, kit »magyar Danton«-nak neveztek honfitársai, zömök, vörös arczu férfiú volt, kurta nyakkal, ravaszsággal telt apró szemekkel. Oroszlándühe megremegteté hallgatóit s maró gúnyja olykor hiveit is céltáblának szemelte ki. Jellemének szilárdságát és tisztaságát különben mindenki elismerte.

A ki csendesebb alakokon kivánta nyugtatni tekintetét, csakhamar szemébe tünt annak az ifjú Bezerédy István. A század szabadelvü áramlatában ő inkább az emberiességi, mint a politikai kérdéseket karolta fel; eltelve buzgósággal a szegényebb osztályok sorsának javítása iránt, első tette szabadokká jobbágyait, első alapított birtokain iskolákat; rálépett a gazdasági fejlődésnek Széchenyi megnyította utjára s összhangzásban a franczia bölcsészeti hagyománynyal, a halálbüntetés eltörlését kivánta. Társai tréfásan az »örök igazság«-nak nevezték. Másik nemeskeblü és tiszta jellem volt a tudós költőé, Kölcseyé, ki odahagyta csendes tanulmányait, hogy fénynyel, de sokszor kellemetlenségekkel is fussa meg a parlamenti küzdelmek versenyterét. A ki látta arczképét, mely csaknem annyira el van terjedve Magyarországon, mint Kossuthé vagy Deáké, soha nem fogja elfelejteni e komor és szelid melancholiával s jósággal teljes alakot. A politika az érzelem dolga volt nála; nem ismerte a távolságot, mely az elméletet a

gyakorlattól elválasztja, s a szavak, melyeket új pályája küszöbén önmagához intézett, inkább a lyrai költő, mint egy államférfiú szavai valának: »Ime ez a Haza, mely gyermekségem álmaiba, mely ifjú- és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét; ez a Haza, melynek dicsőségeért meghalni oly régi s szép gondolata vala lelkemnek s melynek háromszáz évi sebeit szivem alatt ezerszer érzem megújulni.... S te mit fogsz érette tenni, most, midőn álmok helyett való pálya nyilik előtted? Lesz-e erőd létrehozni az ideákat, mik husz év óta borongnak kebledben?«

II.

Minden hozzájárult az 1833-i ülésszak fontosságának növeléséhez. A nyilvánosság szomja, melylyel Európa minden nemzete el volt telve, nem hagyta érintetlenül a régi magyar aristocrata társadalmat sem, mely addig több szenvedélylyel ragaszkodott a szószéknek, mint az irásnak szabadságához. Az ülések nem voltak ugyan teljesen nyilvánosak, de nagyszámú és lánglelkü ifjúságnak volt joga azokon jelen lenni, a távollevők követeinek, kik a megjelenésben akadályozott főurakat vagy azok özvegyeit s kiskorú gyermekeit helyettesíték. Fiatal ügyvédek, ifjú irók s nemesek keresték az ily megbizatást, mely jogot adott nekik nem ugyan a felszólalásra vagy a szavazásra, de a viták meghallgatására s helyeslésök vagy visszatetszésök nyilvánítására. Soha nem jelentek ily nagy számban meg, soha nem volt soraikban annyi tehetséges és tanult ifjú.

Egyike ezen ifjaknak, egy ügyvéd, Kossuth Lajos, mint hirlapiró és mint szónok egyaránt kimagaslott társai közül. Már 1833-ban, jóval előbb, hogysem neve hiressé lett volna Európában, nagy elismerésre tett szert honfitársainál, megtalálván azt, a mit mindenki keresett, a módot, naponként jelentést tenni az országgyülés tanácskozásairól. Addig a közönség csak a Pozsonyban vagy a fővárosban, Pesten megjelenő csekély számú hirlap elégtelen közléseiből merített ezekről tudomást; s maguk a követek a legcsekélyebb tudósítást sem látták szivesen, szerintök téves fogalmat adván azok beszédeikről. Utóbb aztán nagy ivrétü kötet jelent meg az országgyülésnek igen száraz, az olvasóra nézve kevéssé vonzó formában tartott naplójával. Kossuthnak azon eszméje támadt, hogy vita közben rövid jegyzeteket tesz minden beszéd legérdekesb részeiről s még az nap az

ülésnek élénk, eleven képét állította össze azokból, a melynek számos másolata nyomban szétküldetett minden irányban; s midőn a posta megtagadta az elszállítást, a megyék huszárjai vitték szét az egyes példányokat, teljesen kijátszván ily módon a censurát.

Ily nemzeti élettel szemben a latin nyelvnek negyven év óta máris nagyon megingott uralma merőben nevetséges volt. Napról-napra mindinkább tért veszített. A felső tábla is kénytelen vala a magyart használni a követek táblájához küldött válaszaiban s izeneteiben. Midőn ellene szegültek annak, hogy a királytól az összes országgyülési iratoknak magyar nyelven való szerkesztése kérelmeztessék, egyik tagtársuknak azon véleményére támaszkodván, hogy a latin nyelv bukása az alkotmány bukását jelentené, Kölcsey hatalmas csapásokat mért a haladást ellenző pártra: »Ég és csillagok! — kiáltott fel. — Ha a római tanács és nép . . . egy meghódított tartományocskája volnánk, s úgy mint alattvalók folyamodnánk hozzájok, hogy szabadulhassunk meg nyelvöktől, és ők adták volna nekünk ezen választ, azt meg tudnám fogni; de mikor magyar nemzetnek kívánságára magyar főrendek adnak ilyen választ, azt megfogni nem tudom. . . . Azt mondják, nyolcz század óta van összekötve a nemzettel a római nyelv. . . . Rendes dolog! . . . Mi magyarok és független, önállású nemzet vagyunk, legalább akarunk lenni. Ezen érdekből következik, hogy a magunk tulajdon nyelvével élni kívánjunk. Azt mondják, lassan kell haladni, erőszakolni nem kell ezen lépést. De hát nem elég lassúság-e 43 év óta küzdenünk a nyelvért...? A főrendek a lassuság ideáját talán századokkoz kötik?... S e miatt hól áll a mi egész tudományi tehetségünk, egész literaturánk? Nem hozom fel a németet, francziát vagy angolt; de maga a dán és svéd parányi literatura is nem sokkal elébb van-e a miénknél? És miért? Azért, mert járomba vetették nyelvünket; mert csufot csináltak azon szerencsétlenekből, kik hazafiságtól vezéreltetvén, ezen nyelv kimivelésére adták magukat. Én tudom, husz év óta futom az irói pályát. . . . Kívánják, hogy a fejedelem jogait tekintetbe vegyük? . . . Mikor vétettünk a nyelvügyre nézve a fejedelmi jogok ellen? . . . Vagy talán a demokratiától félnek, ha a nemzeti nyelv felemeltetik? Török és orosz szomszédainknál soha sem divatozott a latin nyelv: hol van ezért nagyobb despotismusnak ostora, mint ő nálok? Nem csodálnám, ha nemesség s adózó nép közt forogna kérdés. . . . Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyrészről 500, másrészről 700,000 nemesség közt van kérdés. A 700.000 kétszer jelentette ki magát s kérdem, mi joga van az

500-nak oly kemény ellenmondást csinálni? . . . Nem méltán kívánhatnók-e, hogy ne szegezzék magokat az ellen, a miért az őket megelőzött nagyok élni és halni dicsőségnek tartották.« A felső tábla végre is felhagyott a nemzeti nyelv új térfoglalása elleni veto-jával, s ezen előkészitő viták véget érvén, hosszas tanácskozások vették kezdetöket a lényeges kérdések fölött.

A lengyel felkelés két év óta le levén verve, nem volt lehetséges vitát kezdeni Lengyelország teljes függetlensége ügyében; de 1833. végén még kivánhaták fenntartását az 1815-i szerződéseknek, melyek alkotmányt s külön kormányzatot biztosítottak ezen ország részére. E czélt tűzte ki több magyar követ, felbátorítva küldőinek óhajtása s azon levelek által, melyeket Párisból a lengyel emigratio fejei intéztek hozzájok. E levelek egyike magához az országgyüléshez fordult, egy neme a kétségbeesett könyörgésnek, mely a legsulyosb bonyodalmakat idézhette elő. A kormány szorultságának véget vetett az ország első méltósága, Miklós czár nagybátyja, József nádor, felhasználván nagy befolyását nem megelőzésére, de megzsibbasztására a lökésnek.

Balogh, azon követek egyike, a kik Párisból leveleket kaptak, javaslatba hozta, hogy a királyt feliratban kérjék meg, miként diplomatiai uton követelje a szerződések megtartását. A testvérnemzet iránti rokonszenv fenyegető szavakban nyilvánult: »Ha a királyok halála miatt, mondá Palóczy, a fejedelmek gyászt öltenek, nem illik-e a nemzeteknek is gyászolniok egy egész szabad nemzet erkölcsi halálát? Viseljük tehát a gyászt, nem fövegeinken, hanem sziveinkben. És hogy a kormány tudja, miképen az itt mondottak nem hiú szavak: ünnepélyesen kijelentem, hogy egyedül Borsodban harminczezer ember kész minden áldozni a lengyelekért.« A dél forradalmak ujabb emlékei is fel lettek idézve. Tisza szemére hányta a bécsi kabinetnek, hogy Magyarország szabad katonáit az olasz hazafiak elnyomására használja fel. Kölcsey lyrai költőként Missolonghiről, Byron dicsőséges sirjáról beszélt, kifejezést adván a nyugtalanságnak, melyet Oroszország keltett benne: »Lehetetlen eltitkolnunk magunk előtt a veszélyt, mely bennünket fenyeget, midőn határainkon polgári szabad alkotmány önkényesen tiportatott el s midőn az északi hatalom körülöttünk mindinkább terjedez.«

E nagylelkü, de kissé meddő viták egy új követnek, ki később hazájának gondviselésszerü emberévé lett, alkalmat nyujtottak hatalmas logikájának és nyugodt ékesszólásának feltüntetésére.

Deák Ferencz erélyesen megragadta egyik követ szavait, a ki igen természetesnek találta, hogy nemzetek vesznek el: »A világtörténeti évkönyvek bőven megtanítottak bennünket, hogy mig egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett. De a világtörténet nem tanít, hogy a végveszély örvényében elmerűléssel küzdő nemzetet némán és hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek; kötelesség mégis veszélyben forgó vagy inségre jutott embertársainkat tehetségünk szerint a veszélyből kimenteni.« Kiemelte aztán, hogy a népek Napoleon ellen harczolván, azt hivék, szabadságukért harczolnak s minden alkotmányos állam közös édekében. Végre is a rendek, kevés vágyat érezvén hazájuknak meg nem oldható viszályba bonyolítására, lemondtak a felirat tervéről. A hivatalos Európa mély csendjében mindazáltal felhangzott szavuk az igazságnak s a szabadságnak ügye mellett.

Nem lehet szándékunkban e hosszú törvényhozásnak teljes képét adni. Az Erdélynek vagy a kapcsolt részeknek a sajátképeni Magyarországhoz való visszacsatolása, Wesselényi e kedvencz terve fölötti vita kevés érdeket nyujthat. A vallásszabadság fejlődése ügyének, különösen a vegyes házasságokat illetőleg, általánosb lenne a jelentősége, de e kérdés csak utóbb nyerte meg az 1833-i élénk vitákban előkészitett megoldását. Egy heves jelenet is merült ez alkalommal fel. Beöthyt, a midőn felsorolta a lelkiismeret szabadsága ellen elkövetett sérelmeket, közbekiáltással hazudtolta meg egyik egyházi követ. Oly vihar támadt, hogy az ülést fel kelle oszlatni s más napra halasztani. A magyar törvénytudók, az angolokhoz hasonlóan nagy tisztelői az előző eseteknek, több mint egy század alatt csak három hasonló sértést találtak. Az elnököt gyöngeséggel vádolták s a következő ülésben Beöthy a többség helyeslése között kivánt elégtételt. Az egyházi követ csak azáltal vehette elejét a további kellemetlenségeknek, hogy nem jelent többé meg az üléseken. Fölemlitvén a közerkölcsöket jellemző e vonást, az országgyülés fő munkájáról, a hűbériség részleges eltörléséről kell még szólanunk.

A magyar nemesség, főleg az alsó táblán, sokáig visszautasitá a parasztság sorsának minden ujabb javitását; eltekintve az 1790-ik évtől, társadalmi tekintetben a szabadelvü ellenzéknek még inkább retrograd szelleme volt, mint az osztrák kormánynak. Az utóbbi minden alkalommal pártolta az urak ellenében a föld népét s most is ragaszkodott ahhoz, hogy az országgyülés czélszerübb urbéri sza-

bályzatot állapítson meg; természetesen azon feltétel alatt, hogy ne lépjék tul a miniszteri emberiesség igen szerény határait, amely esetben fentartá magának az egész dolog megakadályozását. Talán nagyon is keresték a macchiavellismus bizonyítékait II. Ferencz és Metternich e politikájában; szerettek volna ők tenni valamit a földmívelő nepposztályokért, de tartottak tőle, hogy annak teljes és rögtöni felszabadítása forradalmi például fog szolgálni többi országaiknak. Bármint volt is, az országgyülés valóban szabadelvü követei nagy bizalmatlansággal voltak eltelve a kormány iránt, bár élénk és őszinte volt óhajtásuk a parasztságnak a teljes felszabadításhoz való elvezetésére. Kölcsey erélyesen tolmácsolta a kettős érzést: »Nagyon örvendek, hogy a kezdemény a kormányé, mert versenyezhetünk a végzeményben. Hadd ismerje meg egyszer a nép valódi barátait, elleneit. A kormány urbarium által urbariumot akar; nekünk urbarium által nemzetet kell akarnunk . . . hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen s ez által a polgári alkotmány hétszázezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tiz millom felemelkedhetőt nyerjen«. Magasztos szavak, minőket ritkán lehetett hallani a kiváltságoltaktól, rendszerint csak akkor, midőn már késő volt!

Ily hajlandóság mellett fel lehetett tenni, hogy a régóta előkészitett s egy parlamenti bizottság által megvitatott törvényjavaslat több leend félénk módosítások sorozatánál. S csakugyan az ellenzés daczára, melylyel ugy a kerületi, mint az országos üléseken találkozott s a felső tábla még erősb ellenzése mellett is roppant előrelépést jelzett. a király elé véglegesen felterjesztett javaslat: a jobbágyok teljes tulajdonul megvásárolhaták földjeiket, a földesurral kötött szerződés mellett szabadságukban s javaikban csak törvényes itélet által valának érinthetők s az uriszék csupán a jobbágyok közti választott birósággá lett. A robot s természetbeni szolgáltatások tetemesen enyhítve lőnek. Szóval némi — mielőbbi eltünésre szánt — eszélyes fentartásoktól eltekintve, az arisztokratikus rendszer csak a politikai jogok gyakorlatára szorítkozott s a hűbériség romjain a polgári szabadság emelte föl fejét.

Sulyos vereség volt ez a bécsi kormányra nézve, mely a kivánt uj szabályozás helyett oly törvénynyel állott szemben, mely a nemesség s parasztság önkénytes kibékitésével megkettőztette Magyarország erőit. Soká váratott a feleletre s elvégre kevésbbé radicalis terv kidolgozására hívta föl a rendeket. Az 1834. év utolsó hónapjaiban a vita ismét kezdetét vette. A felső tábla, látván, hogy

ellentállása a korona támogatásával találkozik, határozottan a kiváltságok fentartása mellett nyilatkozott s a követek törekvéseit több izben meghiusitá. A reform pártja annál hajlandóbb volt átvinni a vitát a politikai térre: nem csupán a polgári törvényekben való fejlődésről volt szó, hanem a nemzetiségről magáról, melyet veszélyeztet az osztálygyülölet s melynek biztos támaszát csak a társadalmi egység s kölcsönös bizalom képezheti.

A nov. 10-iki ülés a legemlékezetesebbek közé tartozott. Vonjuk nehány sorba össze Deák s Kölcsey beszédeit: »Kettős volt ezen urbéri munkában a jobbágyok iránt törvényhozói kötelességünk: engedmények által tüstént segíteni a jobbágyok szükségein, de a jövendőre is figyelmezve, kifejteni a kebleikben szunnyadó hatalmas erőt: az iparkodásnak leginkább szabadság s tulajdon által nevekedhető varázserejét... E kettős kötelesség teljesítését vártuk a kormánytól is, de ... várakozásainknak épen nem felelt meg... Az adózó népnek sorsát oly gyakran emlegette, rajta mindazáltal önhasznának feláldozásával csak ritkán segített ... csak azt akarja, hogy engedményeink által a közterheket könnyebben viseljék... Pedig ha .. egyszersmind a népnek szorgalmát czélirányos törvények által nem ébresztgetjük, kötelességünket csak félig s félig sem teljesítjük... Pedig csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek mívelik, ott erős a nemzet, hol a tulajdont és függetlenséget szabad kezek védik«.

Igy szólt Deák. Kölcsey még nagyobb hatással beszélt: »A királyi válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabad városi polgáron kivül csak két emberosztály lesz szabad: a földesur, ki a helységet birja, s a koldus, ki a helység utczáin hajadon fővel és mezitláb, irgalom s kenyér után kiáltozik... Mi elvnek következtében teszi a kormány ezt? Monarchiai elvből talán?.. Vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell... XVI. Lajos királyi székét Páris vagyontalan népe dönté fel... Vagy talán az arisztokratiának elve az?.. De a mi arisztokratiánk tagjai legnagyobb részben falukon, az adózók közt elszórva laknak ... a milliók jóakaratától van függésben s e jóakaratot csak a kölcsönös bizodalom teremtheti... A kormány nem látszik érteni, mikép ... most kincstár meg katona a népből jön ki... Azon halhatatlan s hódíthatlan szellem, mely századok óta most lánggal lobogva, majd hamv alatt emésztődve ég, csak oly közös érdekkel szelidíthető meg, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; ez érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon.

A kormány s főurak, látván, hogy közönséges eszközökkel nem diadalmaskodhatnak ily szilárd ékesszólás fölött, a választóknak követeik elleni felizgatását tervezték. Mi sem lehetett ennél leleményesebb s egyuttal könnyebb is, mert az oly beszédek, mint a Kölcseyé, melyben a költő élénken kiszinezte az államférfiu eszméjét, nyugtalanságba ejthették a conservativ érdekeket még a szabadelvüséggel leginkább megbarátkozott megyékben is. Szathmár uj utasítást küldött követeinek, mire Kölcsey lemondott. Általános gyászt keltett ez esemény s Kossuth lapja fekete szegélybe foglalva jelent meg. E nemeskeblü férfiu bucsúja a politikai élettől felejthetlen benyomást hagyott vissza az ifjuság lelkében. »Idejöttünkkor többek közt két erős kivánat uralkodott lelkeinkben: emelkedést adni az adózó népnek, s a földbirtokot állandóbb s biztosabb alapra helyezni. Azt hivők, hogy a kettőt megtenni, itt az utolsó idő, itt a legszebb alkalom: midőn törvényhozás utján, a fejedelem s nemzet közti békés tanácskozásban eszközleni lehet azt, amiért máshol vérpatakok folytak, s inség borított el egész országokat... Jelszavaink valának: haza és haladás... Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól; isten virrassza fel e nemzetre a teljes felvirágzat szép napját«.

Feletle nagy volt az ingerültség e fogások ellen, melyek a legnépszerübb szónokok eltávolítását eredményezték s a főrendekre, kiknek nagy részök volt a dologban, zúdult a közvélemény. A legkevésbbé sem radicalis Nagy Pál elválasztá e főnemesség ügyét a valóban conservativ ügytől; a sajátképeni nemzet, a szegényebb osztályok iránt jóindulatú s nehány hatalmas család kielégíthetlen birvágya által saját javaiban is fenyegetett nemesség nevében szólalt fel: »Hogy . . senki nem is álmodott democratiáról, azt amaz olygarchák is tudják, kik ilyféle hireket terjesztenek s a kormánynak legtisztább szándékainkat is ijesztő rémekként adják elő... Magyarország a világ minden tartományai közt legkevésbbé alkalmas respublicára... A nemesség szereti alkotmányát s nemesi szabadságát; de annak józanul gondolkodó része szereti a földmívelő népet is . . mely őt táplálja, védi, mely az ország terheit hordozza... Az egész nemzet szereti királyát, régi fejedelmi házát, szabadságát és a népet, és ... csak azon olygarchiát nem igen szereti, mely aristocratiai alkotmányunk elnyomása által, a népet s nemességet egyaránt megvetve, magát kevélyen az egész nemzet fölibe emelni szándékozik... Azon olygarchiát, mely a nemességnek sem barátja, s melynek fő czélja magát arrondirozni, mi magyarul körülbelül a

nemesség kiirtását jelenti; s mely e czélra oly buzgón törekszik, hogy egyedül a szomszéd Mosony vármegyében, hol a mult század elején 300 nemes családnál még több lakott, jelenleg három alig létezik«.

Ha a mérsékelt Nagy Pál is igy fakadt ki a főrendek ellen, el lehet képzelni, milyenek lehettek a democraták érzelmei. Balogh annyira ment, hogy még a felső táblának fennmaradását is kérdéssé tette: »Igy vész el hazánkban minden nemzeti ügy s fog elveszni mindaddig, mig az országgyülés ugy marad alkotva, ahogy most áll; mig t. i. . . a főrendek korlátlan vetoja lesz . . mig az egyházi rend a világi törvényhozásban részt veszen, mig minden hivatalok kiosztása a kormány kezében marad s ezek által a nemzet meggátoltatik, serdülő erejét lehetőleg kifejteni. Mikorra lehet pedig reméleni, hogy e kifejlés létesüljön oly országban, hol két évig tartott tanácskozások után sem lehetett eltörölni a jobbágy szolgaságát s a földesur önbiráskodását. . . Örülhetnek . . , kik minden haladást veszélyesnek látván, az egy helyen veszteglésnek barátjai; örülhetnek, kiknek az önhaszon levén bálványok, készek ennek a nemzet legszentebb jogait is feláldozni, kik a milliók milliard könycseppeit csak közönséges viznek tekintik«.

Balogh igen korán elcsüggedett; az ügy nem vala még veszve, csak idő kellett diadalához, a mi természetes is, midőn százados és bonyolult törvényeken üt rést a haladás. A papi tized túlélte az 1834-iki országgyülést, de kemény megtámadtatásokban részesült; tulélte a nemesi birtok elidegenithetlensége is, de Kölcsey kimutatta igazságtalan s hiábavaló voltát: »Vessünk egy pillantást a mult időkbe. Sok nagy neveket látunk ott tündökleni, melyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre? E név emberei most az országnak az ég tudja, melyik szegletében ekét tartogatnak s magot vetnek a földbe. Hol a hézag, mely ama tündöklők lealkonyodtával eredett?« Ismételgeték az ismert érvelést, hogy a parasztok sorsa nem sajnálatra méltó, hogy tovább isélhetnek ugy, a miként századokon át éltek, hogy a régi intézmények épen azért, mert régiek, fenntartandók; azonban Deák sulyos csapásokat mért ezen előitéletekre s a közel jövő el volt azokat itélendő.

Az 1835. év elején több eredményt értek el a reformerek, mintsem maguk is be akarták volna vallani: a parasztság nem volt többé kitéve a földesur — egy személyben biró és fél — kényének; nem volt többé az ő rendeletére letartóztatható; elköltözhetett a

földjéről, eladván annak haszonélvezetét s kiegyezhetett a földesurral a teljes tulajdon megszerzésére nézve, de az urbéri kötelék megszakitása nélkül; s anyagi szolgálmányai is tetemesen mérsékelve lettek. Végül nem kelle többé az országgyülési költségeket viselnie, melyek addig csakis őreá nehezedtek; s ez nem csupán igazságos változtatás volt, hanem előkészitése is a köztehervisélési egyenlőségnek s méltó betetőzése e türelmes küzdelemnek, melynél nem volt hiány se ékesszólásban, se nemes érzelmekben.

III.

1835. márczius havában fontos hir terjedt el a monarchia államaiban s keltett Európaszerte meglehetős hatást. II. Ferencz, XVI-ik Lajosnak unokaöcscse, Napoleon apósa elhunyt, a történet leghosszabb s legellentétesebben megitélt uralkodásainak egyikét fejezvén be. Némelyek a régi monarchiai eszmék bátor, megingathatlan képviselőjét siratták benne, mások a szabadelvüség ellenségének és Pellico Silvio börtönőrének emlékét ostorozták. A magyarok vajmi ritkán látták s nem is siratták meg, csupán formaságból, mint loyalis alattvalók. Jól tudták egyébiránt, hogy az uralkodó személyével nem fog megváltozni Metternich politikája. Zichy István gróf, az olasz udvarnál V. Ferdinand trónraléptének bejelentésével bizatván meg, a hatalmas minisztertől ezen utasitást vette: »Mondja meg, hogy a monarchiai rend nagy győzelmet aratott, negyvenkét évi uralkodás érvén véget a nélkül, hogy bármi is megmozdult volna«. Metternich bizonyára nem készült jelt adni a mozgalomra.

Üdvözölni kellett az uj császár-királyt. Nagyszámu küldöttség ment Bécsbe s ünnepélyes fogadtatásban részesült. Több, mint hatvan tagja az országgyülésnek, összegyülvén a magyar kanczellária palotájában, magyar katonák sorfalai közt vonult az udvarhoz. Ferdinand nemzeti öltözetben várta őket, mely gyászban a legszebb; Magyarország nemzeti különállása tehát az uj uralkodás első napjaitól kezve el volt ismerve. A vita azonban, mely a főrendek s az alsó tábla közt a pozsonyi gyülésen felmerült, csakhamar megmutatá, hogy a nagy kérdésekre nézve aligha állandó leend az egyetértés. Az ellenzék azt kivánta, hogy a király, mint magyar uralkodó, I. Ferdinand nevet viseljen; azonban le kellett mondania ezen óhajtásáról, mely meggyöngitette volna az első Habsburgok öröklő jogczimét. Egy komolyabb eset mintegy napirendre helyezte

a szólási s sajtószabadság ügyét. Wesselényi kétszeresen is perbe lett fogva: Erdélyben, amely pernek nem lettek komolyabb következései; és Magyarországon, Szathmármegyében tartott beszédéért. A hatalom közegeit vérszopó pióczákhoz hasonlítá s ezen a magyarokra nézve még uj kép nagy haragot keltett. Nem csekélyebb dolog volt üldözőbe venni beszédéért egy országgyülési tagot, s az alsó táblán két zászlóvivője a democratiának, Beöthy és Balogh, erélyesen védelmére keltek a nemes bárónak. A vita elmérgesedett, midőn Balogh nyilvános ülésen kijelenté, hogy magáéivá teszi Wesselényi szavait; hűtlenséget emlegettek s megyéjében uj követválasztást rendeltek el; de a szivós barsi nemesség ismét őt kiáltotta ki s küldte Pozsonyba.

E közbejött esetek az emlékezetes országgyülés utolsó ülésszakának némileg keserű s erőszakos jelleget adtak. A nemzeti nyelv s közoktatás fölötti viták nem voltak oly csendesek, mint ily kérdésekben szokásos. A kormány nem tudta vagy nem akarta megakadályozni a magyar nyelvnek mindinkább uralomra emelkedését a szószéken és a közoktatás terén; de midőn a nagy egyetemi alapítványokra, a szinházakra, ipariskolákra került a sor, kerülő és ellenséges volt a királyi válasz. A legmérsékeltebb szónokok is csak nem oly élénk hangon szólaltak ekkor fel, mint az ellenzék legszenvedélyesb tagjai: »Mi nem kérünk a kormánytól sem költséget, sem segélyt, sem tanácsot, igy kiáltott fel Deák; mi semmiben sem akarjuk megszorítani a királyi jogokat; semmi egyebet nem akarunk, mint törvényt alkotni, mely a népet erkölcsileg s anyagilag kifejthesse. És a kormány közbelép, hogy minket ebben megakadályozzon! De vajon, mi fog ebből következni? Az, hogy számos kebelben fölébredend ama keserü érzet, hogy az osztrák kormány, félvén Magyarország kifejlődésétől, azt elnyomni törekedik haladásában... Azt tanácslom a nemzetnek, hogy csak önmagában bizzék«. — »A kormány, jegyzé meg Bezerédy, önlelkiismerete ellen vét, midőn megtagadja tőlünk a gyermekeink s polgártársaink neveltetésére szükséges eszközöket. De mindennek van határa s van a türelemnek is. Vigyázzon a kormány a maga tetteire! Az ő eljárása szükségkép arra kényszeríti a nemzetet, hogy ... önmagában keressen segedelmet... Nekünk magunknak is van erőnk és tehetségünk, van jogunk munkálkodni hazánk boldogitásán. Azt kiáltom tehát önöknek: egyesüljünk, hogy lefizethessük hazánknak legszentebb adósságunkat, hogy végrehajthassuk a legfelségesbb, legszentebb isteni feladatot: hogy a népet nevelhessük!«

Beöthy nem maradt hátra: »Midőn a nép kifejlesztésén munkálkodunk, melyet egy százados politika tudatlanságba sülyesztve tart: azt kértük-e talán, hogy bennünket a kormány eladósodott kincstárából segítsen? Nem; mi megmondtuk, hogy minden szükséges áldozatot magunk készek vagyunk meghozni. És mi választ nyertünk?« »Várjátok ugymond, az én intézkedéseimet!« »Szent isten, mit várhatunk mi azon kormánytól, melytől soha semmi jó sem származik? Tán tegnap óta kormányoz-e bennünket? És, ha annyira szivén fekszik hazánk java, vajon nem volt-e három század óta elég ideje, ha csak valamit is tenni annak javára? Századunk hőse, Napoleon, ki bizonyára nem nagy barátja volt a szabadságnak, midőn győzedelmesen ment be Olaszországba, sietett azonnal felnyittatni Paduának egyetemét. Ime, ezt tevé a zsarnok!.. Épen holnap, midőn ezen országgyülésen utoljára gyülekezünk össze, épen holnap áll a napi evangeliumban:.. »Menjetek, hirdessétek az isten igéjét napkelettől napnyugatig!« »Menjünk tehát mi is hirdetni az igét ama keserü érzelmekkel, melyeket keblünkben viszünk magunkkal«.

»A nemzet csak önmagában bizzék«, Deák e szavai nem maradtak visszhang nélkül, midőn az országgyülés 1836. tavaszán véget ért. A kormány három évig (az alkotmány nem engedett hosszabb halasztást) nem hivta össze a választókat s ezen időközben felette csekély rokonszenvet s tiszteletet mutatott a magyar nemzeti jogok iránt. Nem kell azért hinnünk, miként három évi hézaggal talalkozunk e parlamenti történetében. Koránt sem; a nemzeteket, melyeknek valóban alkotmányos ösztönük van, jellemzi az, hogy a szószék némasága nem tartóztatja fel s nem gyengíti el politikai életüket. Az előzőleg felvetett kérdések tovább fejlődtek az erkölcsökben és a szellemekben, megérlelődtek, az elméletből a gyakorlatba menvén át s csak akkor lettek egész értékük szerint megmérlegelhetők. Másfelől a viták szünetelése alatt uj kérdések merülnek föl, uj szükségletek támadnak s készitik elő a szónokok s kormány számára a törvényhozás anyagát.

A mérsékelt szellemek, Széchenyi István gróf vezetése alatt, kifejteni törekedtek minden folyományát az imént megszavazott törvényeknek. Az urbériség részleges eltörlése, megváltoztatván a földmivelési munka feltételeit, a nagy Magyar által annyira óhajtott gazdasági fejlődés felé terelte a közfigyelmet. Nem foglalkozhatunk e korszaknak valamennyi művével, de fel kell említenünk egyet, a melynek nagy politikai és társadalmi hordereje volt: a Pest és

Buda közti lánczhidnak, a csín és szilárdság e remekének felépítését. Egy új törvény a hidon való átmenetel alkalmával a nemeseket is vámfizetésre kötelezte s e mérsékelt megadóztatás újabb lépést jelentett az általános teherviselési egyenlőség felé. Csoda-e, ha a régi jogok egyik-másik vakbuzgó védelmezője kijelenté, miként soha nem megy át a hidon, a lerontott alkotmánynak jelképén? Mint látjuk, Széchenyi iskolája anyagi törekvéseivel igen jól tudta a legmerészebb politikai terveket is kapcsolatba hozni.

A türelmetlen ifjuság még többet akart; Kossuth körül csoportosulva, annak helyettesséül Pulszkyt és Szemerét, ez ismereteik s tehetségük által fényes pályára hivatott férfiakat ismeré el, s a lánglelkü Lovassyt, kit a politikai bosszúállás virágjában tört le. Már az 1848-i nemzedék volt ez, bár Jókai, a nagy regényiró s Petőfi, a nagy költő, még gyermekkorúkat élték. Az idegen irodalmak, különösen a franczia forradalmi irodalom emlőin felnőve, a munka iránt szenvedélylyel, a hiu tétlenségnek megvetésével eltelve, nagy befolyást gyakorolt ezen erőteljes ifjuság, az országgyülés befejezése óta még nagyobbat, mint előbb. Törekvései nyiltan democraticusak valának s Lovassy köztársaság-pártinak vallá magát; szervezetök, kevesebb titoktartással, hasonlított a franczia és olasz társulatokéhoz. Horváth az »emberi jogok« franczia társaságáéhoz hasonlítja. Wesselényiben sokkal több ujító szellem volt, mint barátjában, Széchenyiben, s lángszavai élénk visszhangot keltettek. Kossuth végül nem hagyott fel a lapirással; a két országgyülés időközében, mintegy összekötő kapocsul a megyék között, más vállalatot tervezett, a mely már czimével is — Törvényhatósági tudósítások — fenyegetését képezte a kormánynak.

A társulás, a sajtó és a szószék e hármas támadására hármas perrel válaszolt a kormány. Lovassyt s nehány barátját a királyi ügyigazgató rendeletére elfogták s Budára börtönbe hurczolták; a vizsgálat nagy titoktartással folyt s a birói eljárás se szabad, se nyilvános nem volt, nem hoztak halálitéletet, de az »összeesküvés« fejét tiz évi várbörtönre, a többi vádlottat kevésbbé szigorú büntetésekre itélték. Kossuth, a hatalom akadályvetései daczára felhatalmaztatván Pestmegye által lapjának megindítására, éjnek idején le lett tartóztatva a budai halmok kellemes fekvésű nyári lakainak egyikében; szigorúan elzárva tartották s végre négy évi fogságra itélték. Czélt tévesztett szigor; Kossuth szellemét a fogság nem törhette meg s utóbb ő maga sem sajnálkozhatott e szomorú évek fölött, melyek olyannyira megaczélozták jellemét. A midőn meg-

engedték, hogy könyveket használhasson, megtanulta az angol nyelvet s Shakespeare-et olvasta. Mily tanulmány egy szónokra nézve! Ki mondhatná meg, hogy a csendes elmélkedés ily társsal, a börtön czellájába behatoló homályos világítás mellett, mennyire fokozhatta szenvedélyét, ékesszolását, nagyságát e különben is oly felette gazdag természetnek? Még Shakespeare olvasásával is Mirabeau fogságára emlékeztet.

Mindezen itéleteket az ország felső birósága, az ultra-conservativ érdekek szolgálatában álló királyi tábla hozta. Wesselényinek hosszadalmas per után három évi börtönre történt elitéltetése tetőpontjára emelte az izgatottságot, föleg midőn az 1838-i árviz alkalmával a még szabad nemes óriás a legnagyobb bátorsággal sok szerencsétlent mentett ki a halálveszélyből. E vádaskodó s titokszerü eljárás tehát hatását tévesztette; a reactio pártjának s a bécsi udvarnak avval válaszolt az ország, hogy megyegyüléseken s más összejöveteleken elitélte a hatalmi önkényt, mely mitsem tartott tiszteletben, se a méltányosságot, se a törvénykezési formákat; s az egyéni szabadságnak, valamint a szólási és sajtószabadságnak ügye volt leginkább igénybe veendő az országgyülési vitákat 1839-ben s 1840-ben. A választók e nagy elvekkel szemben elfogtalt álláspontjuk szerint határozták el magukat s a felmerült többi kérdések mellőzhetők vagy csakis futólag érintendők lesznek.

Az alsó táblánál kevés változást tettek a választások, bár a kormányi befolyásnak sikerült több ellenzéki férfiút eltávolítani; a főrendek közt azonban többen tüntek föl az ifjúság köréből, hasonlók azon harmincz éves lordokhoz, kik Angliában nem egyszer nyujták a lánglélekkel párosult bölcsességnek ritka látványát. Eötvös József, Teleki László, a mély tudomány, a szilárd hazafiság. Fájdalom, nem gondolhatunk szomorúság nélkül a legnagyobbra, Batthyányi Lajos grófra. Szónoki dicsőségén, mely őt utóbb az első magyar miniszterium élére állítá, áttünik a gyászos halálcsapás, melyet 1849-ben a reactio dühe reá mért. Batthyányi is, mint társai, sokat utazott, sokat tanult; lelkesedett a nyugati alkotmányok mellett s ki akarta emelni a magyar aristocratiát tétlen s meddő szerepéből. Az országgyülés megnyiltával programmot készített a felső tábla ifjú szabadelvü pártja számára: felszólalni a megyegyüléseken, keresni a népszerűséget igaz uton, bő részt venni a közczélú alapításokban s a gazdasági fejlődés minden munkájában, követelni minden honpolgár részére a lelkiismeret szabadságát s a haza számára a nemzeti függetlenséget. A pesti casino,

a főranguak gyülhelye, máris élénk viták szinhelyévé lett s a női salonokban is érdeklődtek a politikai kérdések iránt. A conservativ főurak is komolyan kilépni készültek a küzdhomokra s védeni elveiket nem csupán az örökös veto fegyverével; a Dessewffyek, a Majláthok, az Apponyiak oly pártot képeztek, a mely korántsem vala megvetendő.

Az egyik s a másik táblánál avval voltak-e megkezdendők a tanácskozásokat, hogy az ujonczokat s különböző kormányzati módosításokat sürgető királyi előterjesztéseknek tegyenek eleget vagy a kormánytól a harmincz év óta felhalmozódott sérelmek orvoslását követeljék? Épen akkor csaknem hihetetlen esemény szorítá nehány napra háttérbe Wesselényi, Lovassy és Kossuth fogságának ügyét. Pest követeinek egyike, a később hiressé lett Szentkirályi, bejelenté, hogy társa, Ráday Gedeon, meg van akadályozva a táblánál való megjelenésben, mint husz évvel előbb Francziországban Gregoire abbéval történt. Sérelem követtetett el a választási szabadságon és Pestmegyén s merénylet a nemzeti képviselet ellen, a mely e perczben nem lehetett teljes. Batthyányi kifakadt az ellen, hogy bármely más tárgy napirendre tűzéssék, a mig elégtételt nem nyertek. »Az ország rendei — mulhatlanul a királyi előadásokat kötelesek minden más előtt tárgyalni akkor is, ha a követek fele az országgyülésre megjelenéstől erőszakosan eltiltatnék; akkor is, ha a szabad szó csak erkölcsi erőnek, nem pedig a törvényes szabadságnak lenne jele; akkor is, ha száz éves sérelmeink mindig hiába várnák Messiásokat; akkor is, ha az országgyülés a királyi előadások bevégeztével a király tanácsnokai által azonnal bezáratnék?« Az ügy oly komoly jelleget öltött, hogy mindkét részről érezték rendbehozásának szükséges voltát; királyi leirat biztosítá a rendeket az iránt, hogy nem fog többé támadás intéztetni a választási szabadság ellen s viszont Ráday is, hogy elejét vegye a ki nem egyenlíthető viszálynak, visszavonult.

Az előórsi csatározást komoly harcz követte; csakhogy nem kell ezalatt oly féktelen parlamenti csatákat értenünk, a minőkkel Francziaország történetében találkozunk. Még a legnagyobb vihar közepette sem hiányzott e vitákból a monarchiai loyalitás érzése s a királyt, bár ügynökei ellen éles támadásokat intéztek, mindig az igazságnak magának s a végső menedéknek tekinték. A királynak, a királyi érdekeknek nevében és nem a király ellen követelte Deák a sérelmek orvoslását: »A király és kormány, külön politikai fogalmak; mindaz, mi a kormány ellen mondatik, nem a királyt,

hanem a kik által kormányoz, tanácsosait sujtja. És . . . a tanácsosok kormányeljárása felett a nemzet ellenőrködési joga kétségbe nem vonható. . . . Bár senki keble nem vérezhet inkább, mint az övé, ha visszatekint a legközelebb történtekre; de kötelességének érzi keble fájdalmát a közérdeknek, a haza boldogságának feláldozni a s biztosítást szerezni küldői s a haza számára a szólásszabadság iránt. A legbuzgóbb részvétnek meleg érzése, a barátság és szeretet édes kötelességei hatalmas ösztönt szolgáltattak a rendeknek, hogy a szenvedők sorsát enyhíteni, s őket a hazának visszaadni minden uton igyekezzenek. . . De szentebb s nagyobb kötelesség . . . a haza iránti kötelesség. A baráti érzelem feláldozásával is kinyilatkoztatja tehát, hogy mig e nemzeti sérelem orvosolva nem lesz, addig az ellenzék semmi más tárgyba nem avatkozhatik.«

A szenvedők sorsának enyhítését, elvesztett szabadságuk visszaszerzését említi Deák s valóban ez képezte a helyzet gyúpontját, ebben összpontosult drámai érdeke. A királyi politika ügyesen felhasználta kezeseit: hagyjatok fel, mondá az ellenzéknek, hagyjatok fel e panaszokkal, melyek elkeserítenek, elmérgesítnek mindent, s valamint megigértük, hogy jövőre tiszteletben tartandjuk a választási szabadságot, ugyanazt teendjük a szólási, s bizonyos fokig a társulási s a sajtószabadsággal is. Vegyétek tárgyalás alá kivánatinkat, a nélkül, hogy a multra nézve mentegetőzésre kényszerítenétek bennünket; érjétek be a jövővel s késedelem nélkül megkegyelmezünk a mult évi elitélteknek. Az ellenzékre nézve tehát némileg fájdalmas, sőt kegyetlen dolog volt ragaszkodni igényeihez. Mégsem mondott azokról le, nem akarta, nem akarhatta egyesek szabadságát föléje helyezni az egész méltóságának. Lelkiismeretük nem járulhatott ahhoz, hogy bizonytalan eredményü igéretek fátyolt vethessenek a mult, de még fájó visszaélésekre s sajnálatos példával szolgáljanak a jövőre nézve.

Az 1839-ik év utolsó s az 1840-ik első hónapjai, más ügyek által elfoglalt némi időközöktől eltekintve, e nehéz feladat megoldása keresésének valának szentelve. Palóczy, a magyar puritán, kit Csengery Cromwellnek »kerek fej«-eihez hasonlít, Szentiványi s az öreg Nagy Pál győzelmesen ellent állottak a Zsedényi által ügyesen vezetett conservativeknek. Megküzdöttek azon kényelmes elmélettel, mely szerint ha a törvény nem határozza tisztán meg az árulás büntényét, a birói lelkiismeret dönt fölötte. Hivatkoztak Montesquieure s a franczia forradalomra; kimutatták, mily képtelenség volt perbe fogni Kossuthot és Wesselényit, a miért kissé

erélyesebben mondták és irták, amit naponként minden oldalról ismételnek; kimutaták Lovassy perének törvénytelen voltát. Nagy Pál s mások hangsulyozák, hogy puszta szóval, bármily szabad legyen is az, a törvények értelmében hűtlenséget elkövetni nem lehet, hogy a bíróságok csak a törvény szerint, nem pedig az ellen mondhatnak itéletet, hogy a szabadszólás által elkövetett vétket birsággal lehet ugyan büntetni, de hűtlenség vádja alá ily vétek soha sem eshetvén, »notapert« semmi esetben nem vonhat maga után.

Nem feledkeztek meg a foglyokról sem, kiknek büntetését e beszédek tovább nyujtották. Deák visszautasitá nevökben a sértő szabadon bocsátást: »Egyes polgárok sorsának enyhitésére a nemzet jussait oda nem adhatták... A nemzet sérelmeinek orvoslása helyett kegyelemért esedezni annyi lett volna, mint a történteket tettleg helyeselve, vétek bélyegét nyomni a szenvedőkre s a nemzeti jogok árán szerezni nekik szabadulást. Ilyen áron szabadulni kinosabb lett volna nekik is a szenvedésnél«.

Deák rómaihoz méltó szavaiból kiérezhető a szomorúság s a türelmetlen vágy az ügy elintézésére; s mert e nagy hazafi mindenha épen oly békülékeny, mint szilárd szellemmel volt eltelve, hozzá fordult József nádor főherczeg, nyilt ellensége az erőszakos rendszabályoknak s a politikai túlkapásoknak bármely irányban. Metternich végre is engedett e két nemeskeblü férfiu kiengesztelési kisérletének; amnestia helyeztetett közel kilátásba s egy királyi leirat megadta ezen engedménynek valódi értelmét, elismervén, hogy a szólásszabadság biztosítva van az ország törvényeiben s hogy nem fog többé megsértetni. Ez tehát nem volt kedvezés vagy kegyosztás, hanem elismert jog.

Hogy nehezen érték el e méltányos eredményt, s hogy nem értek többet el, annak oka Batthyányi szerint a Metternichnél is kevésbbé engeszteléken felső táblának makacssága volt. A fiatal gróf keserü s gyászos jóslatokkal teljes szavakat intézett nemes társaihoz: »Minden két táblás alkotmánynak szellemében fekszik a felső táblának azon kötelessége, miszerint még meggyőződése ellenére is csatlakoznia kell az alsó táblához, mihelyt világosan látszik, hogy a nemzet nagyobb részének véleményét nem képviseli... Csak ezen pillanatnyi lemondás a vetóról ... oldja fel őket a legiszonyubb felelősség alól, mely őket terhelné, ha a kormány, mint már gyakran, engedve a hatalom kisértéseinek, oly lépéseket tenne, melyeknek következtében a gyermekek vére folyhat az apák politikai bűnei miatt... Szünjék meg tehát valahára Méltóságtok a kormányt

minden áron védelmezni, gondolják meg, hogy a királyi kiváltságokért túlvitt buzgalmukkal azon aristocraták által követett uton járnak, melyek ily módon mind magukat, mind a királyságot tönkre tették: »parce qu'ils étaient plus royalistes que le roi«.

Batthyányi szavai nem illethették az összes főranguakat; egyikök, Széchenyi, szokása ellenére részt vett e nagy politikai vitában, az őt jellemző magasb felfogással s gyakorlati belátással: »Engedje az isten, hogy a mit érzek, oly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre. Czélom a kibékítés s nemcsak a pártok között, de kibékítés az országgyülésnek két táblája, kibékítés a nemzet s a kormány között... Hogyan induljunk azonban nemzetünknek olyannyira szükséges regeneratiojában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje s azért is, mig minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szólásszabadságon ejtett sérelem felterjesztve«.

Széchenyinek igaza volt: a szabadelvüség, körülbelül megnyervén ügyét, egyetértést hozott létre az ellenzék s a hatalom között; az 1840-ik év tavasza, midőn a politikai elitéltek odahagyták börtöneiket, a kibékülésnek korszaka volt Ausztria s a szabadelvü Magyarország közt. A kormány megkapta a kivánt ujonczokat; az ellenzék a magyar nyelv alkalmazását a pénzügyek körül, az udvarral való érintkezésben s az egyházi ügyekben; s kiegészíté az előző gyülés urbéri szabályozását a jobbágy-földek megváltására nézve. Megszüntnek látszott immár minden nehézség s ha nemsokára ujakat kell fölmerülni látnunk, más, még komolyabb okok idézik azokat elő. 1840-ben a magyar szónokok büszkén tekinthettek szét hazájukon; zsarnoki kormányok által környezve, megvédték a parlamenti elveket, a nélkül, hogy megfeledkeztek volna az alsóbb néposztályok fejlődéséről.

IV.

Az elégültség általános volt az 1840-iki országgyülés után; de már a következő évben sejteni lehetett, hogy az alkotmányos királyság s az absolut császárság közt csupán fegyverszünet áll fenn. A megyegyülések hosszas elnyomatásukat gyakori ülésezéssel torolták meg. A gazdasági haladás s a polgári egyenlőség fejlődése

nem elégíték többé ki a szabadelvüeket; a többi államokban, főleg Francziaországban már oly erős democrata áramlat Magyarországot sem hagyta érintetlenül. A társadalom uj osztályai követeltek maguknak helyet; irók, művészek, ügyvédek, tanárok, tele hévvel s türelmetlenséggel, szálltak tömör sorokban küzdelemre a politikai jogokért. Pest és több más megye az alkotmányi változások bevárása nélkül megnyitotta előttük gyüléseit, melyek kivetkőztek nemesi jellegökből, s ugy az eszmék bátorsága, mint a vitatkozás hevessége folytán clubbokhoz lettek hasonlóakká.

A sajtó ledönté a még utjában álló akadályokat s Metternichnek nem volt több ellenvetése még Kossuth neve ellen sem. A Pesti Hirlap, alig hogy megindult, hatalommá lett, democratikus szószékké, melyről naponként egy-egy beszéd keltett visszhangot. E lap a »középrendhez« fordult, »mely nem áll oly magasan, hogy osztályzati érdekeit a nemzeti tömeg érdekeivel ellentétben képzelné«. Nem akarja, hogy többé »nép és nemzet között jogtanilag különbség« legyen, s igy szól az aristocratiához: »Veletek s általatok, ha akartok, nélkületek, sőt ellenetek, ha kell«. E kihivásnak eléje állott a szabadelvü nemesség és feje, Széchenyi gróf a »Kelet Népé«-ben: »Vigyázz, őrizkedjél, igy kiált nemzetéhez, a demokratiára vonatkozólag, itt veszély, nagy veszély fenyeget«. Szemére veti Kossuthnak, »hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik . . . a szivhez szól ahelyett, hogy az észhez szólana... merő érzés-politikus . . mindig a túlérzékeny sziv hurjain adja elő okoskodásait, mi által a szenvedélyeket korbácsolja fel s utóvégre is nyugtalanságra vezet«. Vádolta, hogy a szegényt a gazdag, a polgárokat a kormány ellen izgatja. Igy kezdődött a viszály, mely a szabadságharczig volt eltartandó, sőt túl is haladta azt, mint két folyónak vizei, melyek összevegyülés nélkül egyesülnek. A radicalis Hirlap s a szabadelvü Kelet Népe mellett Dessewffy a Világ-gal lépett fel, az Ausztria s a központosítás irányában kedvezőleg hangolt conservativ párt közlönyével. A nyomtatott küzdelmet gyakran követte a legélénkebb vita Pestmegye gyüléseiu. Alkalmasint e sok szenvedély emészté föl Dessewffy gróf életét; egy heves vita után csaknem hirtelen halt meg, tele lángelmével s hirnévvel, szép jövőnek küszöbén.

Mig a politikai versenygések könnyen izgalomba ejtik a szellemeket, más kérdések még mélyebbre ható zavart idéznek elő: a faj, a nyelv, a vallás, a népélet e hármas emeltyűje, elmérgesíti s bonyolultabbá teszi a radicalisok s conservativek közti küzdelmet.

Ausztria szlávjait már néhány év óta felébreszté százados tespedésükből a költők s hirlapirók szava, felmutatván előttük Csehország középkori dicsőségét s a határokon túl a szerbek ujabb győzelmes harczait az ottomanok ellen. Magyarországon is a szlovénok, a csehek rokonai, Kollár, a költő által felbuzdítva, a ruthenekkel, szerbekkel s félig független horvátokkal egyetemben övet kezdtek képezni, mely a magyar nemzetnek a Duna sikjain való elfojtásával fenyegetőzött. Egy új bajvivó jelent meg a Habsburgok és Magyarország közti régi harcz szinterén. A közvéleményt jó ideig épen nem nyugtalanitá, annyira megszokták a magyarok szláv fajbeli honfitársaik kicsinylését s a kizárólag Ausztriával való foglalkozást. Végre azonban belátták, sőt nyugtalanságukban nagyitották is a veszélyt. Azt hitték, az egész mozgalom Oroszországtól ered, a mi nagy túlzás volt; hivatkoztak egy heves zágrábi hirlapiró, Gáj czikkeire s például egy dalgyüjtemény e szavaira: »Végre üt számunkra is a diadal órája! A testvér megöleli testvérét. A cseh fivérét ismeri fel a lengyelben, oroszban, illyrben; Szlávia, közös anyjuk, karjaiba zárja őket«. Egy katonatiszt Horvátországban a magyarok elleni gúnydalokat játszatván ezredének zenekarával, Zalamegye elmozdítását követelte s több más megye is tanácskozott a panszlavismus elleni eszközök fölött.

A magyar Akadémia közgyülésén, 1842 vége táján mondott egy beszéd politikai nyilatkozat fontosságát nyerte. Széchenyi gróf a magyar nyelvről s fejlődéséről szólt; nyiltan megrótta azon hazafiakat, kik a nemzeti nyelvet mindenkire rá akarják erőltetni. Az aristocrata szabadelvü párt ezentúl megszünt a tiszta magyarságot képviselni s a democraták követték a veszélyes szerepben, mely 1848-ban fegyverrel volt őket szembeállítandó a szláv népekkel. Mindez oly szomorú jövőt igért, hogy Wesselényi 1843-ban a haza üdvét egy osztrák szövetségben kereste, németek, olaszok, csehek, lengyelek, magyarok öt független csoportot képezvén a Habsburgok alkotmányos uralkodása alatt: »Ha, ugymond, Ausztria ezen saját nemzetiségeken alapult országokból álló s a rokonérdekek s a közös trón iránti buzgóság által összeforrott alkotmányos hatalom lenne . . . az orosz befolyás a szláv népségekre megszünnék, a forradalmi törekvések mérge sem müködhetnék«.

Az 1843-iki általános választások azonban felfüggeszték a fajversenygést s mindent háttérbe szorított egy fontos egyenlőségi kérdés, a nemesség adózásának kérdése. »Jól rendezett statusban, mondá Kossuth teljes joggal, az adótóli mentesség polgári lealacso-

nyitás. Ki az, ki Angliában, Frankhonban, a szabad Amerikában adót nem fizet? A rabszolga, a béres cseléd és a koldus: a szegény, akinek semmije sincs. Ki az, ki nálunk adót nem fizet? Megnevezés nélkül is mindenki tudja. Arczpirító egy párvonal!« Ez volt a mérsékelt szabadelvüek véleménye is; a conservativek azonban, egyetértésben a bécsi udvarral, ellene voltak a nemesi adózásnak, inkább büszkeség, semmint anyagi érdek által vezérelve. Azon hibát követték el, hogy eltávolíták a szilárd, de békülékeny Deákot. A nagynevü szónok Zalamegye közönségétől nem nyerhetett a kiváltság eltörlésének kedvező utasitásokat s ennek daczára megválasztatván, nem foglalta el helyét. Klauzál és Szemere voltak a vezérszónokok.

Az uj gyülés dicsőségét képezi százados igazságtalanságok megszüntetése: a vegyes házasságok megszüntek alkalmat szolgáltatni a vallási zsarnokságra; a közhivatalok s földbirtok hozzáférhetővé lett minden polgárra nézve. Sajnos, Széchenyi nem vivhatá ki a köztehervisélési egyenlőséget fényes beszédével, melynek megtartására vörös-bibor díszes öltönyben, hazafi örömtől derült arczczal jelent meg, annak előtudatában, hogy a közös teherviselés elve elfogadtatik: »Ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, ugymond, szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan: szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa: »én is a honnak polgára vagyok«. És, ha a castok és összesaroglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni, és elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközleni, — nagy köveket kell emelnünk«.

Társainak többsége helyesléssel fogadta szavait, de végre is ellenkező értelemben szavazott. Mindazáltal sok nemes önkényt beállott az adófizetők közé. Bezerédy adta az első szép példát. Jobbágyai hálás szivvel mondtak köszönetet a nemes férfiunak, kijelentvén, hogy tette által nem ő szállott le hozzájok, hanem őket emelte fel magához.

Ily érzelmekre képes nép megérdemelte, hogy polgárháboru nélkül haladjon tovább a fejlődés utján; de a fajgyülölet ott lebegett a gyülés fölött s mintegy balvégzetévé lett mindenik magyar országgyülésnek. A hovát követek soha nem akartak másként, mint latinul beszélni, daczára a minden oldalról felhangzó kifakadásoknak s szivósságuk végre is czélt ért. Kossuth felháborodott honfitársainak türelmetlensége fölött s a nemesség hanyatlásának jelét látta benne. »Kiábrándulása, ugymond, azon szomoru tapasztaláson

alapszik, hogy a hajdan erős magyar, állandó kitüréssel nem képes lelkesedni semmi iránt. Ez a feloszlás, a halál jele. Ily testben ujjászületési erőt nem hisz. Uj nemzeti elemet teremteni lát tehát szükségesnek, mely a hon népéből magyar nemzetet alkosson«. A többség azonban, fölocsudva meglepetéséből, uj s még határozottabb törvényeket alkotott a magyar nyelv használatára nézve s a felső tábla több tagja erélyes hangon nyilatkozott a panszláv politika ellen. »Egyikök felemlíté, miként Gáj avval biztatja a horvát ifjuságot, hogy nemsokára az oroszok fognak törvényt alkotni Pozsonyban s hogy az illyrek éljenei a czárt illetik«. Ez időtől kezdve a nehézségek Horvátországgal napról-napra inkább bonyolulván, a gyülölet oly hálózatává lettek, melyet misem vala képes széttépni vagy feloldani.

Ebben rejlett valódi oka az Ausztriával való szakításnak is. A magyarok vádat emeltek a bécsi kabinet ellen, hogy annyira megy iránt ok való gyülöletében, miként elnézi az orosz propagandát s szövetséget köt a panslavizmussal. Az országgyülés bizalmatlansága nőtt, midőn látta, hogy a kormány roszakarata minden anyagi fejlődésnek, minden kereskedelmi és ipari haladásnak utját állja. Szétment, Szentkirályi indítványára bizalmatlanságot szavazván a hatalomnak. A háború a magyarok s az osztrák ház közt 1844-ben már meg vala izenve.

A bécsi udvar felvette az eléje dobott keztyűt, s amint az országgyüléstől megszabadult, forrásuknál, a megyegyülésekben támadta meg a nemzeti jogokat; több század tapasztalása valóban megmutatta, hogy a magyarok ellentállási szellemét nem a különböző időkben összehívott országgyülések, hanem a tanácskozási szabadságnak ötven kisebb székhelyen való folytonos gyakorlása teszi legyőzhetlenné. Nem lehetvén egyenesen megtámadni ily akadályt a kormány, ügyesen vezetve Apponyi gróf, az új magyar kanczellár által, elhárítá a törvényes nehézségeket egy régóta alkalmazásban volt szokásnak általánosításával. A megyei főispáni szék gyakran az év nagy részén át távollevő főurakkal volt betöltve, kiket »administrator«-ok helyettesítettek. A kanczellár valóságos államcsínje a daczoló főispánokat királyi administratorokkal cserélte fel kik tetemes katonai erőkkel rendelkezvén, ugy bántak a megyékkel, mintha megannyi hódított tartomány lett volna. A felháborodás épen oly általános volt, mint a meglepetés, s Kossuth népszerüsége még nagyobbá lett, midőn az új kormányrendszert éles hangon jellemzé, az ország főnemességét a főispáni méltóságból kiszorító

nem a megye, hanem a kormány által fizetett új főhivatalnokokat a franczia prefetekhez s a csehországi és galiczíai »Kreishauptmann«-okhoz hasonlítván. A prefetekkel való hasonlat, bár Kossuth enyhítve alkalmazta, nem volt kedvező Francziaországra nézve; Irányi szerint egyébiránt Apponyi gróf csakugyan Lajos Fülöp prefetjeihez hasonló befolyást akart általuk gyakorolni a választókra. Az e korszakbeli Francziaország különben sehol sem látott a Biharmegyében történtekhez hasonló jeleneteket, a hol katonák rohanták meg a gyüléstermet s a megyegyülés több tagját holtan hagyták vissza.

Deák Ferencz nem mondott le a politikai életről, pillanatnyi visszavonultságában is mérsékelt, de egyszersmint erélyes feje maradt az ellenzéknek mérsékeltebb, Kossuthnál, erélyesebb Széchenyinél. Pártja nevében a sérelmek s reformok egész programmját szerkesztette, melyről fogalmat adhatnak következő sorai: »A czél, melyet a kormány emberei hirdetnek, a megyei igazgatásnak jobb karbahozása, jó és törvényes, sőt sok tekintetben mulhatlanul szükséges. Csak az eszközök is . . . jók és törvényesek legyenek. De a mi eddig történt, sok sikert nem igér. . . Van egy más . . biztosabb s nemesebb mód. Álljon a kormány minden párt ok felett, tartsa meg szigoruan a törvényeket, teljesítse azok rendeletét, tegyen mennél több jót a nemzet anyagi és szellemi erejének kifejtésére, legyen részrehajlatlan. . .« Deák és barátai a teljes polgári egyenlőséget, a politikai szabadságot s csaknem a politikai egyenlőséget, mindenekfölött pedig Magyarország függetlenségét kivánták a Habsburgok királyi trónja alatt. E programmbeszéd s a buzgósága az ifjabb nemzedéknek, ügyvédeknek, költőknek, főuraknak, kik a szabadelvüség apostolaiként járták be az országot. s végre a gyönge termés által Magyarországon ugy, mint Francziaországban keltett rosz hangulat: ezek valának különböző s hatalmas indokai az ellenzék győzelmének az 1847-iki választásoknál.

A deczember 12-ére kitüzött megnyitó ülést nem minden aggodalom nélkül várták. Európa sokkal általánosabb s mélyebb rázkódáson ment keresztül, mint 1830-ban s az olaszországi események, még a nagy francziaországi mozgalom előtt is, közvetlenül fenyegették az osztrák monarchiát. Azt lehete egyébiránt hinni, hogy a nagy veszély már elmult, midőn a császári család szivélyességgel érintkezett hű magyarjaival s a nemrég, valóságos nemzeti gyásznak közepette elhunyt József nádort István főherczeg követte.

Az ülésszak első hónapjai, novembertől februárig, egészen a parlamenti hagyományok keretében maradtak. Hosszu és sikeres tanácskozások folytak a hűbériség maradványainak fokozatos eltörlése, a városi lakosság szélesb körü és méltányosabb képviseltetése, az inség által szükségesekké vált intézkedések, megannyi oly kérdés fölött, melyek az emberies érzület s a bölcs és gyakorlati democratia terjedéséről tettek bizonyságot.

E viták mellett komolyabb jelentőségüek is folytak. Kossuth, Szentkirályival egyetemben, Pestmegye követeül választatván meg, felirati javaslatot szerkesztett, melyben mellőzé a szónoki körülírásokat, rövidre fogta a köszönetet s nehány sérelem előterjesztése helyett határozottan kérte az általános reformot. E javaslat többséget nyert egy másik, Széchenyi által előterjesztett fölött s a felső tábla ellenzése daczára felterjesztetett. A mérsékelt párt visszatorlással élt febr. 5-én; nehezen bár, de megbuktatta Szentiványi indítványát, mely az administratori rendszernek jövőre lehetlenné tételét czélozta. »Ám vessenek számot magukkal, igy kiáltott fel Kossuth, kiknek tetszett a dolgot igy élére állítani; e szavazat következtében az országgyülésen béke többé nem lehet; legyen hát harcz. . .« A közvélemény ugyanily értelemben nyilatkozott s kárhoztatta a követeket, kik vonakodtak erélyes szavazattal adni kifejezést küldőik felháborodásának. A pártok e fokozódó ingerültségével szemben még nagyobb veszélyt képezett a szláv nemzetiségek magas foku ingerültsége a magyarok ellen, kik új törvények által árulták el azon szándokukat, hogy uralkodóvá tegyék a magyar nyelvet a korona egész területén, amint Ile de France nyelve uralkodik a bretonok s elsassiak fölött.

A február 24-iki párisi események hire ugyszólva egyszerre lepte meg Bécset s Pozsonyt. Mindenki Kossuth beszédét várta. A bécsi bank jegyeinek ügye alkalmából az osztrák háznak, mintegy parancsoló mozdulattal, egy népszerű tribun kezét nyujtá. Emlékeztetvén a rendeket már a válaszfelirat tárgyalásánál mondott szavaira, hogy az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki a kormányrendszert constitutionalis irányban reformálandja, igy folytatá: »Azóta népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodák. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradatlanul Sysiphus kövét. És az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma«. A beszéd befejezését (márt. 3.) a királyhoz intézett azon kérés képezte, hogy felelős ministeriumot adjon Magyarországnak s szabadelvü alkot-

mányt az osztrák tartományoknak. A szó és eljárás szemére vethető tulzásai daczára nagy polgár maradna Kossuth, ha mi egyebet nem tett volna azonkivül, hogy kitüzte Magyarországnak valódi szabadelvü programmját, azt, amelynek husz évvel később Deák lángelméje volt új életet adandó.

Az 1848. márczius 3-iki üléssel veszi kezdetét a jelen korszak, mely a modern Magyarország három fő mozzanatát: a forradalmat, reactiót és kibékülést foglalja magában s záradékát képezi a jelen történetnek.

E monarchiai államban a forradalom nem a trón megbuktatását czélozta, hanem a közvélemény nyomása alatti gyors megoldását a kérdéseknek, melyek hosszas viták tárgyát képezték a két ház s annak pártjai közt. A főrendek megkísérték még nehány napig a szenvedőleges ellentállást, de aztán engedtek a bécsi forradalom hirére, melyet Pozsonyban lelkesedéssel fogadtak. Márczius 14-ike volt a magyar nemességnek aug. 4-iki éjjele: az országgyülés kijelenté eltörlését minden urbéri jognak, melyek az állam által megváltandók valának; megnyitott minden politikai állást valamennyi honpolgár előtt s a követek fejenkénti szavazását állapitá meg a megyénkénti szavazás foederativ s aristocraticus rendszere helyett, addig is, mig az új elvek alapján új törvényhozás választatik.

Ugyanakkor a lánglelkü pesti irodalmi ifjuság is, mely Kossuthot ismerte el fejének, de távollétében a soraiból fölemelkedett szenvedélyes népszónokok s költők után indult, politikai hitvallást tett s békés forradalmat hajtott végre. Ebben is nyilatkozott a magyar nemzeti szellem: egy jogtudós, Irinyi szerkeszté a programmot; egy szónok, Vasváry, fejtette ki, s egy költő, Petőfi, kisérte lyrájával. A magyar nemzet kivánságainak tizenkét czikkelye volt ez, kissé szélesb körü s radicalisabb, mint az országgyülés végzései, de ugyanazon szellemben tartva. Sajnos, nem érték evvel be; csendbizottmányt állitottak fel a fővárosban, rendkivüli s valóban forradalmi hatóságot. Tagjainak belátása s mérséklete nem tehette jóvá eredetének hibás voltát s azt sem tagadhatni, hogy küldöttségei, sürgetései által illetéktelen befolyást gyakorolt a pozsonyi törvényhozásra.

Az alkotmányos miniszterium márczius 23-án alakult meg. Lehető legelőnyösebben képviselte a nemzeti közvélemény s a társadalom különböző árnyalatait. Elnöke Battyhányi Lajos gróf, a

legszabadelvübb főur volt Széchenyivel egyetemben, ki egészen hivatva volt a közmunkák tárczájára, mig egy conservativ főurra, Eszterházy Pál herczegre, a bécsi udvarral való kényes érintkezést bizták. A közoktatás vezetésével a tudós és szellemdús Eötvös Józsefet, a hadügyével Mészáros ezredest ruházták fel. S ki lehetett méltóbb igazságügyminiszter a jellemszilárd Deáknál, ki jobb földmívelési és kereskedelmi miniszter a közgazdász Klauzálnál. Egy igen tehetséges s épen oly szilárd, mint szabadelvü államférfiu, Szemere Bertalan a belügyeknek élén, mintegy baloldalát képezte ezen emlékezetes miniszteriumnak.

Az első veszélyeket, melyek fenyegeték, könnyen elháríthatá. A rohamos democratia válságainak elejét vette a felső tábla fenntartásával s oly választási törvénynyel, mely minden nemesnek meghagyta választási jogát s a többi polgárokét háromszáz forint értékü ingatlanhoz vagy száz forint jövedelemhez köté. Némi nehézségbe került kieszközölnie, István nádor közvetítésével, a miniszteriumnak egészében, a had- és pénzügyivel egyetemben való elismertetését; Ausztria azonban, komolyan fenyegetve Olasz- és Németországban, végre is mindenbe beleegyezett, s ápr. 10-én Ferdinánd császár Pozsonyba jött, a hol osztatlan lelkesedéssel fogadták, főleg midőn szentesité a harminczegy törvényczikkelyt s magyar nyelven e beszédet intézte a nádorhoz: »Hü magyar nemzetemnek szivemből óhajtom boldogságát, mert abban találom fel a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kivánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve ezennel által is adom neked, kedves öcsém, s általad az egész nemzetnek, a kinek hüségében leli szivem legfőbb vigasztalását s boldogságát.«

A szerencsétlenséget nem politikai kérdések szülték, hanem a versengő fajoktól indult az ki, melyek se az ország határain belől, se az osztrák tartományokban nem viselheték el e hatalmas szabadelvü fejlődésnek s e függetlenségnek látványát. A szerbek s románok nem gondoltak az előnyökkel, melyekben az új törvények, főleg a választási törvény őket részesité; csak a magyar nép fokozódó nagyságát látták s fejlődését azon nyelvnek, melyet egy új törvényjavaslat a közoktatás nyelveként a korona egész területén el vala terjesztendő; s Erdélynek Magyarországgal való — imént kihirdetett — egyesülését. Azt akarták, hogy a nemzeti mozgalomból ők is, s főleg ők vonjanak hasznot. Két gyülés — a karlóczai és balázsfalvi — oly határozatokat hozott, melyek a királyság feldarabolásával valának egyértelmüek s nemsokára folyt a vér. Már a horvátok élén állott

Jellachich bán, ki a magyarok nyelvi igényeire a magyar tengerpart megszállásával s az ostromállapot kihirdetésével válaszolt. A háború küszöbön volt s az absolutismus hivei s az udvar egészen készen álló szövetségessel rendelkeztek azon pillanatra, midőn megtorlással élhetnek.

Mig a monarchia általános lángba borulásától tarthattak, szükségesnek vélték tekintettel lenni Magyarországra; Jellachich kegyvesztetté lett, a különböző nemzetiségek küldöttségei hivatalosan hideg fogadtatásban részesültek a császárnál s az országgyülés jul. 5-én Pesten összeült, hogy meghallgassa a teljesen megnyugtató trónbeszédet. Kossuth nem titkolta el hazafias aggodalmait, midőn 200,000 katonát s az ország védelmére szükséges összegek megszavazását kérte. Az udvar azonban remélte, hogy a magyarok segíteni fogják az olaszok ellen s eltitkolá valódi terveit, mig a miniszterium az országgyülés idegenkedését leküzdeni kisérlette meg. De midőn a gyülés az olaszok szabadsága s a királyi méltóság iránt egyaránt tiszteletteljes kijelentést szavazott meg, s különösen midőn Milano meghódolt Radetzky előtt: a császár-király, gyönge eszköz az ügyesen vezetett reactio kezeiben, visszahelyezte Jellachichot s a Pragmatica Sanctiót a magyarok által megsértettnek nyilatkoztatá ki. A szakítás véglegessé lett (sept.) s minden oldalról megindultak a császári seregek, a horvátok, a szerb és román felkelők.

Nem szándékozunk e helyen elbeszélni a szabadságharcz lefolyását; csak arra mutatunk reá, mily végzetszerüségek terhe alatt roskadott össze Magyarország. Moga első sikerei Jellachich ellen nem gátolták meg Windischgrätz előnyomulását. V. Ferdinánd lemondása unokaöcscse, Ferencz József javára (decz. 2.) uj lökést adott az ellenségeskedésnek s az országgyülés jogi tiltakozása e törvénytelen trónralépés ellen egyelőre mi hatással sem volt; Windischgrätz legyőzvén Moórnál Perczelt, csakhamar elfoglalta a fővárost, honnan Debreczenbe költözött át az országgyülés. Az uj uralkodó elég erősnek hitte magát, hogy eltörölje az ország törvényeit s területét négy részre oszsza fel márcz. 4-ki kibocsátványával. Dicső nemzeti fellángolás volt a válasz; Görgey fővezér megverte Isaszegnél az osztrákokat s hősies ostrom után elfoglalta Buda várát. Az országgyülés trónvesztettnek jelenté ki (ápr. 14.) a Habsburgokat, Kossuthot kormányzónak választá s egyidőre visszatérhetett a fővárosba. E dicső napok csakhamar véget értek: az orosz seregek benyomultak az országba s a hazafiak szerencsétlen serege,

körülvéve, üldöztetve minden oldalról, a temesvári vereség után Világosnál letette fegyvereit.

A fajgyülölet, az absolutismus boszúja, az idegen beavatkozás együttvéve erősebbek valának a hősiességnél. A forradalmat nem követte siker.

A reactio lépett nyomába, felváltva különböző alakokat öltvén. Kezdetben vad és kérlelhetetlen volt; Haynau főbelövette, felakasztatta a férfiakat, börtönbe záratta a nőket s sötét fátyol, a rémület s némaság fátyola borult az országra. A hazafiság csak a menekült elitélteknél, a lengyelekéhez hasonló kétségbeesett emigratióban látszott még élni. Majd Schwarzenberg és Bach miniszteriumai (1851—1859) megújíták II. József központosító és bureaucraticus rendszerét, mellőzésével nemeskeblü eszméinek. Az ország területét feldarabolták; a nemzeti törvényeket s alkotmányt az osztrák törvényekkel, a nemzeti nyelvet, a hol csak lehetett, a némettel cserélték fel s a concordatum az üldözések korszakának megujúlásával fenyegeté a protestánsokat. A leigázott nemzet sóhajtott és várt; el volt nyomva, de legyőzve nem vala.

A magentai és solferinói vereségek nagyobb mérsékletre kényszeríték a reactionarius pártot, a nélkül, hogy megtörték volna. A monarchia megcsonkitásának elejét kellett venni Magyarországnak adandó némi engedmények utján. A Schmerling miniszterium visszaállítá országgyülését (1860. oct. és 1861. febr.), de csakis tartomány-gyülés czimén, a mely képviselőket vala küldendő az egész császárság politikai törvényhozó testületébe, a Reichsrathba. Ekkor vette kezdetét Deák vezetése alatt a magyar történeti jognak türelmes és csodálatraméltó visszakövetelése. Magyarország nem fogadhat el alkotmány-ajándokot a miniszteriumtól, sőt a királytól sem; megvan a maga alkotmánya; az 1848-i törvények teljes érvényben állanak s végrehajtásukat csak törvénytelen erőszak függesztheti fel; Ferencz József tényleges uralkodó, de csakis megkoronáztatása után lesz valóságos király. E tételekhez ragaszkodtak változhatlanul több éven át ugy a kiengesztelhetlenek dühös haragjával, mint a bécsi csábításokkal s fenyegetésekkel szemben. 1865-ben egy neme a foederalista s egyuttal absolutisticus államcsinynek még inkább fokozta az elégületlenséget, épen Sadowának előestéjén; csakis e hadjárat gyors lefolyása vette elejét a szélső párt

felkelésének s Velencze elvesztése, mintegy előjele a feldarabolásnak, meggyőzte Ausztriát arról, hogy rosz uton járt.

A vérengző, a bureaucraticus, a szabadelvüség által mérsékelt, a bárminő formába öltözött reactio egyaránt hajótörest szenvedett.

A kibékülésre került a sor. Beust, az új kormány elnöke azon nézetben volt, hogy »a magyar alkotmány teljes érvényébe visszahelyezendő.« Épen ugy gondolkozott tehát, mint Deák s önként elvállalt némely áldozatok árán életbe vala léptethető (1867) a mai rendszer, a dualismus rendszere. Ferenc József Pesten ősi szerzartás szerint megkoronáztatta, magát s e szé nap óta nem szünt meg az őszintén alkotmányos, alattvalóihoz a kölcsönös hajlandóság kötelékei által csatolt uralkodó mintaképe lenni, mig felséges hitvese megújítja kegyessége által Mária Terézia udvarának hagyományait. Felelős magyar miniszterium kormányozza Translajthaniát s felelős miniszterium áll a cislajthán tartományok élén; a külügyekre, hadügyre s a pénzügyek egy részére nézve közös miniszteriumok felelősek a két országgyülés delegatióinak, a közös költségek három-tizedrészét Magyarország viselvén. Ezek alapjai a kiegyezésnek, mely annyi megpróbáltatás után megvalósítá e nemes ország százados reményeit.

Letevén kezünkből a tollat e könyvnek, kilencz évi munka eredményének befejeztével, nem titkolhatjuk önmagunk előtt s a magyarok előtt sem, hogy fellegek borítják a jövő láthatárát. Rosz termések sora, rémítő csapás e kizárólag földmivelő országban, sulyosabbá tevé a máris nehéz pénzügyi helyzetet. Politikai türelmetlenség ugy a cislajthán kormánynyal, mint a nemzetiségekkel s a nem magyar nyelvekkel szemben kérdésesekké látszott tenni a dualismus áldásait. Végül a török birodalom jelenlegi feloszlása is nyugtalanító feladatokat helyez előtérbe. Mindazáltal ha szemügyre veszszük Magyarország természeti segédforrásait, minden irányban való haladását, fokozódó értelmi tevékenységét, változhatlan hazafiasságát, példás türelmességét s főleg azon bölcs és szilárd szellemet, mely sorsát a legtöbbször, ugy a régi, mint az ujabb időkben intézte: ugy véljük, lehet e szavakkal végeznünk: a kiegyezés sikerült!

— Vége. —

TARTALOM.

Negyedik könyv.

A választó monarchia.

(1382—1526.)

— Folytatás. —

lap.

Negyedik fejezet: Corvin Mátyás: intézményei és könyvtára 1

Ötödik fejezet: A magyarországi Jagellók (1490—1526.) s Verbőczy, a törvényhozó 15

Ötödik könyv.

Magyarország a törökök és Ausztria között.

(1526—1711.)

Első fejezet: A két ellenkirály (1526—1540.) 35

Második fejezet: Ferdinand és Miksa (1540—1576.) 49

Harmadik fejezet: Az ország állapota a török hóditás és a reformatio korában. (A XVI-ik század közepe és második fele.) 63

Negyedik fejezet: Az osztrák reactió és Erdély fejedelmei. (1576—1648.) . 75

Ötödik fejezet: Az üldözések s felkelések Lipót alatt 99

Hatodik fejezet: Rákóczy Ferencz s az utolsó felkelés. (1703—1711.) . . . 116

Hatodik könyv.

Az osztrák Magyarország.

(1711—1815.)

Első fejezet: Eugen herczeg, VI. Károly és a Pragmatica Sanctio (1711—1740.) 127

lap.

Második fejezet: Az országgyülések, a háboru és az udvar Mária Terézia alatt (1740—1780.) 140

Harmadik fejezet: II. József és a központositás (1780—1790.) 153

Negyedik fejezet: A nemzeti ébredés és II. Lipót (1790—1792.) 166

Ötödik fejezet: II. Ferencz, a reactio és a jacobinusok 185

Hatodik fejezet: A franczia köztársaság elleni háboruk s az 1802-iki országgyülés 204

Hetedik fejezet: Az austerlitzi hadjárat s az ellenzék 1807-ben 224

Nyolczadik fejezet: Nemzeti küzdelem Napoleon ellen (1808—1809.) . . . 244

Kilenczedik fejezet: A pénzügyi válság s az utolsó coalitio 271

Hetedik könyv.

Befejezés.

A szabadelvü Magyarország. 282

MAGY. NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapesten, barátok-tere, Athenaeum-épület)

s általa Magyarország minden hiteles könyvkereskedésében kapható:

A magyar birodalom **Alaptörvényei.** Az eredeti deák szöveg mellé vetett magyar fordítással, közjogtani segédkönyvül kiadta Toldy Ferencz. Második javított kiadás; ára füzve . . . . . 1 frt 20 kr.
Angol-vászonba kötve . . . . . 1 frt 70 kr.

Beőthy Leo. Nemzetlét. Tanulmány a társadalmi tudomány köréből, Magyarország jelen helyzetének megvilágositására és orvoslására. 1876. . . . 2 frt 40 kr.

Boncz Ferencz. **A magyar közigazgatási törvénytudomány** kézikönyve. A törvényhozás állása szerint. Három erős kötet . . . . . 7 frt.

— **Magyar államjog.** Tartalma: I. A magyar államról. II. A magy. királyi hatalomról. III. Az állampolgárok és testületek közjogi viszonyairól. IV. A kormányzati közegekről. V. A közjövedelmekről . . . . . 3 frt. 50 kr.

Csillag Gyula. **A régi magyar alkotmány** és az 1848-iki és 1867-iki évek közjogi alkotásai . . . . . 1 frt 20 kr.

Hegedüs Sándor. Az önkormányzat és pénzügye . . . . . 1 frt 50 kr.

Nagy Benő. **A birósági végrehajtó.** Kézikönyv birósági végrehajtók részére. Irománypéldákkal ellátva. A fenálló törvények és gyakorlat alapján egybeillesztve 1872. 60 kr.

Németh Péter. **A váltóeljárás.** A váltótörvény életbeléptetése és váltóügyekben követendő eljárás szabályozása tárgyában 1876. évi nov. 30-án kibocsátott igazságügyministeri rendelet. Az 1868. 54. t. cz. megfelelő szakaszaival kiegészitve, magyarázó szöveggel és tárgymutatóval ellátva . . . . . 90 kr.

Németh Péter. A gyámság és gondnokság. Az 1877. XX. törvényczikk magyarázata, az erre vonatkozó bel- és igazságügyministeri rendeletekkel és iromány példákkal. Tekintettel a kapcsolatos hazai jogszabályok-, törvények- és rendeletekre, az osztrák polgári törvénykönyv szabályaira, valamint a gyámsági és gondnoksági jog bel- és külföldi fejlődésére és jelen állapotára. 1878. . . . . 3 frt.

Scheurl A. **A római jog elvei,** tekintettel a történelmi fejlődésre. Magyaritá Récsi Emil . . . . . 2 frt.

Suhayda János. **Magyarország közjoga,** tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre . . . . . 1 frt 50 kr.

Törvényjavaslat a gyámügy rendezéséről, indokolással. — Törvényjavaslat az 1848. évi törvények által megszüntetett urbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről szóló 1871. 53. t. cz. módositása és kiegészitéséről, indokolással . . . . . 40 kr.

Törvények, igazságügyi, anyaggyüjteménynyel. (I.) Az 1877. évi V. törvényczikk, az 1870. XVI. és 1871. törvényczikk módositásáról. (II.) Az 1877. évi VIII. törvényczikk, az 1868. évi XXXI. törvényczikk módositásáról. (Uzsora-törvény.) Hivatalos források alapján szerkesztette dr. Fayer László. Első füzet . 50 kr.
— Második füzet: (III.) Az 1876. évi XXVII. törv.-czikk (Váltó-törvény) 1 frt 20 kr.

Zlinszky Imre. **A bizonyitás elmélete** a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra. A magy. tud. Akadémia által a Sztrokay-dijjal koszoruzott pályamunka . . . . . 4 frt 50 kr.

Zlinszky Imre. A magyar **örökösödési jog** és az európai jogfejlődés. A m. t. akadémia által Sztrokay-dijjal koszoruzott pályamunka . . . . . 3 frt 50 kr.

Zlinszky Imre. **A kisebb polgári peres ügyekben** való eljárás rendszere. Tekintettel a községi biráskodásra. Iromány példákkal. 1878. . . . . 3 frt.

Zlinszky Imre. **A jogorvoslatok** rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra. A m. t. akadémia által dicsérettel kitüntetett pályamü. 1879. 2 frt 50 kr.

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdaja.